พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา

Buddhism and Education

สนิท ศรีสำแดง

พระพุทธศาสนา กับการศึกษา

Buddhism and Education

© สนิท ศรีสำแดง

ISBN 974-191-2

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๗

จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม

พิมพ์/รูปเล่ม นรรจา ปาณินท์, สุชาดา ราชวงศ์

แบบปก วิเชียร พลบจิตต์

ราคา ๑๘๐ บาท

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๑-๑๗ ถนนมหาราช กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร. ๐ ๒๒๒๑ ๘๘๗๒, ๐ ๒๒๒๔ ๘๒๑๔, ๐ ๒๖๒๓ ๖๔๑๗

โทรสาร ๐ ๒๖๒๓ ๖๔๑๗

ความนำ

ย้อนหลังไปเมื่อ 45 ปีก่อน นับ พ.ศ. 1 เป็นช่วงเวลาสำคัญแห่งประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนทิศทางการเรียนรู้ของมวลมนุษยชาติอย่างชนิดที่เรียกว่า เป็นการปฏิวัติการเรียนรู้ทั้งกระบวนการกันทีเดียว ไม่ว่าด้านเป้าหมาย (ปรัชญา) เนื้อหา หรือวิธีการ ผู้ทรงทำหน้าที่ปฏิวัติ คือองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์แก่การปรับเปลี่ยนกระบวนความคิดใหม่ พระองค์ทรงอุทิศพระองค์ผนวชตั้งแต่พระชนมายุ 29 พระชันษา แสวงหาสิ่งที่ทรงสรุปด้วยคำสองพยางค์ว่า "กุศล"[1]

คำว่า "กุศล" หมายถึง ความรู้ทุกอย่างที่ตรงตามเป็นจริง และเป็นความรู้ครบวงจร (สัพพัญญุตญาณ) ความรู้ที่ผลิตผู้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาตนเอง จนสามารถรู้หรือกำหนดรู้ปัญหา (ทุกข์) สามารถขจัดสาเหตุของปัญหา (สมุทัย) สามารถเข้าใจ มองเห็นทางแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง (มรรค) และพัฒนาให้โลกเข้าถึงความสงบเย็น (นิโรธ) อย่างยั่งยืน ทรงยืนยันว่า กระบวนการพัฒนาดังกล่าว ยังไม่เคยมีภายนอกพระพุทธศาสนามาก่อน[๒]

การศึกษาเชิงพุทธ เป็นการศึกษาเพื่อเปิดตา คือ ปัญญา ของชาวโลกให้มองเห็นแสงสว่างด้วยตัวเขาเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้บอกทางให้ และจัดลำดับข้อมูล (information) ให้เป็นระบบ ส่วนความรู้เป็นหน้าที่ของผู้เรียนที่จะได้จากแหล่งข้อมูลนั้นโดยการคิดอย่างลึกซึ้ง ภายในกรอบก่อนแล้วค่อย ๆ ขยาย

---

(1) เอกูนตึโส วยสา สุภทฺท
ยํ ปฺพฺพชํ กึกุสลานุเอสี (ที.ม.10/214/133)

(2) สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณหิ อญฺเญหิ (ที.มา. 10/214/133)

ฐานการเรียนรู้ให้ไกลออกไป จนถึงขั้นเกิดความรู้เกิด เกิดญาณ และความสว่างในเรื่องที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังได้ศึกษาจากใคร จากแหล่งใดมาก่อน[3] เป็นความคิดใหม่ (new idea)

การศึกษาแนวพุทธจึงไม่ใช่การศึกษาตามประเพณี (Traditional education) แต่ประเพณีบางอย่างก็สามารถใช้เป็นข้อมูลได้ เพียงแต่ยังไม่จัดเป็นความรู้ (Knowledge)

การเรียนรู้ยังต้องอาศัยข้อมูล แต่ผู้มีข้อมูลมากอาจรู้น้อย หรือไม่รู้อะไรเลย มีแต่ความจำเต็มสมอง สมองรกรุงรังด้วยขยะ คือข้อมูลที่รับไว้ทับถมจนเน่าเหม็น คิดไม่ออก คิดไม่เป็น อย่าว่าแต่จะใช้ความรู้แก้ปัญหาสังคมเลย แม้แต่ปัญหาตนเองก็แก้ไม่ตก ยิ่งไปกว่านั้น การเรียน การศึกษายังก่อปัญหาให้กับสังคมและโลก พระพุทธองค์ทรงเรียกการศึกษาดังกล่าวว่า "ปริยัติงูพิษ"[2] ปริยัติ (การเรียน) ที่อันตรายตามที่ตรัสไว้ในอลคัททูปมสูตร คือ

(1) ไม่ใช้ปัญญาพิจารณาความหมายประโยชน์ของสิ่งที่เรียนให้ถ่องแท้

(2) ความรู้ที่มีอยู่ไม่จริง ไม่อาจทนต่อการทดสอบหรือพิสูจน์

(3) เรียนเพื่อยกตน ข่มผู้อื่น มีความรู้ไว้อวด

(4) มีการยึดติดในสิ่งที่รู้ไม่ใช่ความรู้แก้ปัญหาแต่เป็นความรู้สร้างปัญหา "ยิ่งรู้ยิ่งโง่ ยิ่งโตยิ่งเซ่อ"

ผู้จบความรู้ระดับสูงจากสถาบันการศึกษา ใช้ความรู้เพื่อกดขี่ คดโกง ทุจริต เอาเปรียบผู้อื่น ทำให้คนส่วนมากจนลงตัวเองร่ำรวย ตามอัตราส่วนที่ผู้อื่นจนลง เป็นพวกงูพิษ สถาบันการศึกษานั้น ๆ ทำการผลิตงูพิษออกมาฆ่าผู้อื่น

---

(3) อนนุสสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาทิ

(4) อลคัททูปมสูตร ม.มู. 12/274/261

ปกติชาวโลก มักจะมองผลการศึกษาเพียงด้านสร้างสรรค์ เช่นมองว่า การศึกษาช่วยพัฒนาผู้เรียน พัฒนาบ้านเมืองให้ก้าวหน้า พระพุทธศาสนายอมรับความคิดดังกล่าวได้เฉพาะการเรียนการสอนที่ถูกวิธีเท่านั้น แต่ในทางตรงข้าม หากการศึกษาไม่ถูกวิธี การศึกษานำไปสู่การทำลาย ดังตรัสว่า **สิ่งที่เรียนมาไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อความทุกข์ตลอดกาล เหมือนผู้จับงูพิษไม่ถูกวิธีย่อมถูกงูพิษกัดตายหรือปางตาย"**[5]

พระพุทธเจ้าตรัสระดับความรู้ไว้ 3 ขั้น ได้แก่

1. สัจจานุรักขณ์ ขั้นรักษาความจริงตามทฤษฎีที่ได้เล่าเรียนมา (ปริยัติ) เป็นความรู้ได้จากการฟัง การศึกษาจากผู้อื่น จากทฤษฎี (สุตมยปัญญา) ไม่ควรยืนยันว่า จริง ไม่จริง บอกได้แต่เพียงว่า ฟังมาอย่างนี้ ทฤษฎีว่าอย่างนี้

2. สัจจานุโพธะ ขั้นรู้ความจริงโดยการคิด วิเคราะห์ ไตร่ตรอง ปฏิบัติตามทฤษฎี (จินตามยปัญญา) เป็นการลงมือทดสอบจนรู้ว่า เกิดผลตามทฤษฎีหรือไม่ (ปฏิบัติ) เช่นเรียนทฤษฎีเครื่องยนต์ สามารถประกอบรถยนต์ได้ สร้างได้

3. สัจจานุปัตติ ขั้นสามารถพัฒนา คิดใหม่ ทำใหม่ สร้างสิ่งแปลกใหม่ (ภาวนามยปัญญา) จนได้รับความสำเร็จ เป็นผลงานของตนเอง เช่น การพัฒนาสร้าง หรือค้นพบเครื่องมือแปลกใหม่ สามารถยืนบนเวทีโลกได้

การพัฒนาการศึกษาจะต้องมุ่งมั่นให้ผู้เรียนก้าวหน้าไปสู่ขั้นที่สามให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยรัฐจะต้องกำหนดเป้าหมายให้ชัด และระดมทุนส่งเสริมอย่างจริงจัง

---

(5) ม.มู. 12/257/267-268

การรู้เรื่องการศึกษาแนวพุทธ อาจทำให้เราพอมองเห็นทางออกอีกทางหนึ่ง ที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์ระบบการศึกษาของชาติ อย่างน้อยพอจะได้แนวว่า จะทำอย่างไรให้ความรู้คู่คุณธรรม (Knowledge alongside morality) ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ มาตรา 80

ข้อเขียนนี้ พยายามนำเสนอวิชาการ โดยสอดแทรกความเห็นลงไปน้อยที่สุด เพื่อผู้อ่านจะได้ความคิดจากข้อมูลที่นำเสนอไว้ นำความคิดจากฐานข้อมูลนี้ไปปรับใช้ให้เหมาะกับความเป็นจริงของสังคมไทย *สังคมที่ทิศทางการศึกษาแม้จะมีแต่ไม่รู้จะเดินไปอย่างไร ดูเหมือนจะพากันสับสนทั้งนักปกครอง นักการศึกษา และผู้เรียนเอง การศึกษาแทนที่จะช่วยแก้ปัญหา ก็กลายเป็นตัวปัญหาเสียเอง และเป็นปัญหาค่อนข้างรุนแรงยิ่งกว่าโรคเอดส์*

สนิท ศรีสำแดง

12 สิงหาคม 2547

สารบาญเรื่อง

หน้า

1. การศึกษาคืออะไร : มองภาพรวม..... 1
2. หน้าที่ของการศึกษา..... 18
3. การศึกษาเชิงพุทธ..... 38
4. การศึกษา : กระบวนการพัฒนามนุษย์..... 67
5. ทฤษฎีความรู้แนวพุทธ..... 99
6. วิถีความรู้..... 122
7. พรมแดนของความรู้..... 169
8. พุทธวิธีการสอน..... 197
9. เทคนิคการใช้สื่อ-อุปกรณ์การสอน..... 225
10. การศึกษาพระพุทธศาสนาในแง่ประวัติศาสตร์..... 235
11. จุดผันแปรของการศึกษาเชิงพุทธ..... 255
12. พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย..... 266
13. พระพุทธศาสนากับการปฏิรูปการเรียนรู้..... 298
14. การศึกษากับความมั่นคงของศาสนา..... 314

- เปรียญธรรม 9 ประโยค ประวัติผู้แต่ง
- พิเศษครูมัธยม (พ.ม.) (กระทรวงศึกษาธิการ)
- พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) (ครุศาสตร์) (มจร.)
- นิติศาสตรบัณฑิต (น.บ.) ธรรมศาสตร์
- ปริญญาโททางการศึกษา (M.Ed) (Baroda)
- ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศาสนศาสตร์) (ศน.ด.) (มมร.)

1. การศึกษาคืออะไร : มองภาพรวม

บรรดาสรรพสิ่งในจักรวาล ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งลึกลับและน่าสนใจมากที่สุดทั้งสองด้านคือ 1) ด้านชีววิทยา (Biological) และ 2) ด้านสังคมวิทยา (Sociological)

ด้านชีววิทยา ชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่และสืบต่อกันโดยอาหารและการสืบพันธุ์ ด้านสังคมวิทยาชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่และสืบต่อโดยอาศัยการศึกษา (Education)

ในสังคมบรรพกาล ความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ประกอบด้วย อาหาร ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม แต่ด้วยความก้าวหน้าของสังคม และอารยธรรม ความต้องการจำเป็นขั้นพื้นฐานได้เพิ่มเป็น 6 อย่างคือ

1. อาหาร
2. ที่อยู่อาศัย
3. เครื่องนุ่งห่ม
4. การศึกษา
5. การพักผ่อนหย่อนใจ
6. สุขภาพ

มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ชั้นต่ำอื่น ๆ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดเดียวที่สามารถให้การศึกษาได้ สัตว์อื่นอย่างมากก็เพียงฝึกได้ มนุษย์เป็นอยู่โดยสติปัญญา ขณะที่สัตว์อื่นดำรงอยู่โดยสัญชาตญาณดิบ

มนุษย์ต้องการความก้าวหน้า ผลงานเกิดจากความสำเร็จของมนุษย์ยิ่งใหญ่เหลือคณนา

ความสำเร็จนี้เกิดได้อย่างไร?

คำตอบ เกิดโดยอาศัยการศึกษา

การศึกษาส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาสติปัญญาสูงขึ้น การศึกษาทำให้มนุษย์เกิดความคิดก้าวหน้า และช่วยให้ความก้าวหน้า มีความปลอดภัยไม่เป็นอันตราย

อะไรคือการศึกษา เป็นคำถามขั้นต้น ซึ่งเกิดขึ้นในกลุ่มนักปรัชญา และนักคิดในโลกตะวันตกจากโสเครตีส (Socrates) พลาโต้ เรื่อยมาจนถึงมหาตมะคานธี และจอห์น ดิวอี้ (Dewey)

คำว่า **"การศึกษา"** มีนัยความหมายกว้าง ยากที่จะให้คำนิยามที่ถูกต้องและชัดเจน นักชีววิทยา พระสงฆ์ นักจิตวิทยา ครู นักปรัชญา รัฐบุรุษ พ่อค้า เจ้าของร้านค้า นักศิลปะทั้งหมดที่เป็นคนมีความคิด จะให้ความหมายแตกต่างกันอย่างกว้างขวาง

คำนิยามไม่ว่าธรรมดาหรือยากก็ตาม เกิดจากทัศนะของตัวเขาเองเกี่ยวกับชีวิตพัฒนาการไปตามการฝึกอบรมที่เขามี และตามสภาวการณ์ที่เขาอยู่

คำนิยามต่าง ๆ ไม่ได้ขัดแย้งกันแต่ต่างก็เสริมกันและกัน ทำให้คำว่าการศึกษาสมบูรณ์ขึ้น

ในบทนี้ เรายังไม่วิเคราะห์ความหมายของการศึกษา โดยอาศัยคำอธิบายทางด้านญาณวิทยา[1]

ความหมายของการศึกษา ตามแนวนิรุกติศาสตร์

"การศึกษา" เราแปลมาจากคำว่า **"Educatoin"** ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาละตินสองคำคือ **"Educare"** กับ **"Educere"** คำแรก แปลว่า **"เลี้ยงดู"** (Bring up) คำหลังแปลว่า **"ทำให้เกิด"** (Bring Forth)

การศึกษาจึงหมายถึง ทำให้เกิด และเลี้ยงดู

การศึกษาจึงไม่ได้หมายถึงเพียงการแสวงหาความรู้ หรือประสบการณ์ แต่ยังหมายถึงการพัฒนานิสัย (Habits) เจตคติ (Attitudes) และทักษะ (Skills) ให้เกิดและได้รับการดูแลให้ก้าวหน้าในทางสร้างสรรค์ จึงจะช่วยให้มนุษย์แต่ละคนมีชีวิตที่สมบูรณ์และมีคุณค่า

นักทฤษฎีบางคนให้คำอธิบายคำว่าการศึกษาต่างออกไปว่า "Educate" มาจาก "E" หมายถึง ออกจาก (Out of) และ "Ducs" หมายถึง "นำออก" (To lead forth) หรือ "ถอดออก" (To cxtract out) ตามนัยความหมายนี้ **การศึกษาคือ การนำออกหรือถอดซึ่งสิ่งที่ดีที่สุดออกมาจากมนุษย์** ตรงกับที่พลาโต้กล่าวว่า

"หน้าที่ของการศึกษาคือนำมนุษย์ออกจากถ้ำสู่โลกแห่งความสว่าง การศึกษาไม่ใช่การเอาความรู้ยัดใส่เข้าไปในจิตของมนุษย์ ซึ่งคิดว่าเขาไม่มี ไม่ใช่

---

(1) V.R. Taneja, Educational Thought and Practice (New Delhi, Steering Publishers (P) Ltd., 1965, P. 1.

การเอาแสงสว่างใส่ลงไปในตาที่บอด แต่เป็นการดึงเอาความรู้ในจิตของเขาออกมาให้เขาออกจากโลกของความเปลี่ยนแปลง โลกของตัณหา (Appetite) ซึ่งเป็นเหตุให้จิตใจมืดบอด การศึกษาจึงเป็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิญญาณของมนุษย์ให้ออกจากโลกของมายาสู่โลกของความจริง"...[2]

ความหมายนี้สันนิษฐานว่า ความรู้ทุกอย่างรวมอยู่ในผู้เรียน มีแต่วิธีการเท่านั้นจะต้องค้นให้พบ เพื่อไขก๊อกคือสมอง แล้วความรู้จะไหลออกมาเอง

ข้อสนับสนุนเพิ่มเติมทัศนะนี้ คือความเชื่อที่ว่า **เมื่อการศึกษาทำหน้าที่ถูกต้อง จิตอันบริสุทธิ์ จะมองเห็นความดีงาม และความสมบูรณ์ที่ซ่อนแฝงอยู่มากมาย**[3]

มหาตมะคานธี ก็ยอมรับทฤษฎีนี้ เมื่อเขากล่าวว่า **โดยอาศัยการศึกษา สิ่งที่ดีที่สุดในตัวเด็กจะถูกดึงออกมารอบด้าน ทั้งด้านร่างกาย จิต และวิญญาณ**

ทัศนะข้างต้นอาจเป็นการมองสุดโต่งและไม่อาจเป็นจริงโดยสมบูรณ์ ความจริงเราไม่อาจดึงอะไรออกมาได้ เว้นแต่เราได้ใส่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าไปก่อน เด็กไม่ใช่บ่อน้ำบาดาลที่พอเราเอาท่อใส่เข้าไปแล้ว น้ำจะไหลออกมาเอง

---

(2) Grube, G.M.A., Plato Thought, Balon Press, Boston 1958, P.52

(3) โดยความหมายตามนัยอักษร การศึกษาคือการทำให้ก้าวหน้าและพัฒนาจากภายในสู่ภายนอก หรือกระบวนการพัฒนาความสามารถภายในของแต่ละคน รากศัพท์ "Educate" และ "Educere" มีความหมายไม่แตกต่างกัน อ้างใน Theory, Principle and Philosophy of Education by Prof. Dharma Veer, Keam Marth Ram Marth, Puplisheren Meerut 1977. P.1.

เด็กเหมือนธนาคารใช้ A.T.M. ที่เราจะต้องใส่เงินเข้าไปก่อนจึงจะกดออกมาได้ อาจมีเด็กอัจฉริยะ แสดงลักษณะของความเป็นผู้มีความสามารถพิเศษออกมาสักครั้งสองครั้ง แต่ก็ไม่เสมอไป เว้นความรู้ และประสบการณ์ที่เราให้แก่เด็กแล้ว เราไม่อาจดึงสิ่งที่ดีที่สุดในตัวเขาออกมาได้

การศึกษากับการพัฒนามนุษย์

การศึกษา คือ การพยายามของสมาชิกผู้ใหญ่ของสังคม กำหนดรูปแบบการพัฒนาของคนรุ่นหลังให้สอดคล้องกับรูปแบบของการดำเนินชีวิตของสังคมนั้นเอง[4] การศึกษา คือ ความพยายามที่จะช่วยทุกคนให้ปลอดภัยภายใต้สถานการณ์ที่ความเป็นตัวของตัวจะได้รับการพัฒนาให้สมบูรณ์ที่สุด[5] ภายใต้เหตุปัจจัยเช่นนั้น คุณลักษณะของความเป็นชายและความเป็นหญิงตามอุดมคติจะได้รับการพัฒนา[6]

ตามคำพูดของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) การศึกษา คือการพัฒนาความสามารถทั้งมวลในปัจเจกชน ซึ่งทำให้เขา**สามารถ**ควบคุมสิ่งแวดล้อมของเขาและทำความเป็นไปได้ให้สมบูรณ์ ความสามารถ หมายถึงศักยภาพทางร่างกาย ทางความคิด และทางศีลธรรม

ท่าน ที.พี.นันท์ กล่าวสิ่งเดียวกันในคำพูดที่ต่างกันว่า การศึกษาคือการพัฒนาความเป็นตัวของตัวเองของผู้เรียนให้สมบูรณ์ จนสามารถอำนวย

---

(4) Welton James, Encyclopedea Britainica, Vol. VII, P. 951

(5) Nunn T.P. Education its data and First Principles. p. 18

(6) Raywont, T., Modem Education, P. 31

ประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์ตามความสามารถที่ดีที่สุดของเขา บุคคลที่ได้รับการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ย่อมมีพลังแห่งความเข้าใจ การสังเกต และความรู้ตามเป็นจริง (Objectivity) สามารถใช้เหตุผลวินิจฉัยสิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวเขา สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง การศึกษา คือ การพัฒนาความสามารถแห่งการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา[7]

พลาโต้ กล่าวว่า การศึกษาจะพัฒนาความงาม และความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย และจิตใจของเด็กให้เจริญตามที่เขามี

อริสโตเติ้ล เห็นว่า การศึกษาจะต้องก่อให้เกิดความรู้ ความดี และความงาม

มหาตมะ คานธีเห็นว่า **การศึกษาสามารถทำให้เข้าถึงสัตยะ (Science) ศิวะ (ความดี) และสุนทระ (ความงาม)**[8]

โดยสรุป เราพบว่า การศึกษา คือกระบวนการพัฒนามนุษย์จากทารกถึงวัยชรา เป็นการพัฒนาพลังทุกอย่างในตัวมนุษย์ ตามเปสตาลอซซี่ (Pestalozzi) คือ **พลังธรรมชาติ พลังความสอดคล้อง และพลังก้าวหน้า** โดยการศึกษาแต่ละคนจะพัฒนาจนเขาสามารถทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ตามความสามารถที่ดีที่สุดที่เขาพึงมี การพัฒนาเช่นว่านั้น จะทำให้เขาไม่ใช่สามารถแต่จะควบคุมสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่จะช่วยให้เขาปรับปรุงสิ่งแวดล้อมได้ด้วย

---

(7) Bannerji P.C. Teaching Vol. III No. 4 June 1931. P. 279

(8) สตฺตยมฺ ศิวมฺ สุนฺทรมฺ

การศึกษาหมายถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

การศึกษา คือการกระทำ (Activity) **หรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล จากพฤติกรรมอาศัยสัญชาตญาณ ให้เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่อาศัยเหตุผลและสติปัญญา**

โคมิเนียส (Cominius) กล่าวถึง ลักษณะพิเศษของการศึกษาว่าเป็นเตาหลอมที่แท้ (Forging Place) คือ ให้รูปแบบใหม่แก่มนุษย์[9] รัสกิน (Ruskin) กล่าวว่า **ท่านไม่ควรจะให้การศึกษาแก่มนุษย์โดยการบอกสิ่งซึ่งเขาไม่รู้แก่เขา แต่จงให้เขาทำสิ่งที่เขายังทำไม่เป็น** เพื่อให้ประเด็นที่รัสกินกล่าวชัดเจนขึ้น ดร.จอห์นสัน จึงกล่าวว่า การศึกษาสร้างจิตใจ ถ้าจิตคือมนุษย์คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นคนดี หรือเป็นคนเลว คนจะดีหรือเลวเป็นไปตามเนื้อหาของการศึกษา ตามลักษณะและวิธีการของการศึกษา

โรเบิร์ธ บริดจส์ (Robert Bridges) นักประพันธ์ชาวอังกฤษกล่าวไว้อย่างไพเราะมากกว่า

"เราเห็นว่า มนุษย์ในโลกนี้
ถูกหรือผิดอยู่ที่การศึกษา
ศีลธรรมมนุษย์สุดโสภา
ก็เพราะการศึกษาช่วยขัดเกลา"[10]

---

(9) Comenius John Amas, The Great Dilactic, Translated by Keatinge Part ll, P. 228

(10) An Since We See How man's Judgment of Right and Wrong Varieth with Education... We conclude there from, That Education Shapeneth our morality.

การศึกษาคือการฝึก

ในความหมายอย่างแคบ การศึกษา คือการฝึก มีเป้าหมายลึก ๆ คือ ฝึกให้เยาวชนมีความสามารถในอันที่จะรับผิดชอบชีวิตของเขาได้อย่างสมบูรณ์ ความนี้ตรงกับคำว่า สิกขาในบาลี

สัตว์โลกชนิดอื่นได้รับการฝึกโดยการเลียนแบบการกระทำของแม่ของมัน แต่ในการฝึกสัตว์ ไม่มีทั้งจิตสำนึกและการวางแผน เพราะสังคมของสัตว์โลกทั่วไป ไม่สลับซ้อนเหมือนสังคมมนุษย์ การฝึกจึงเป็นไปตามสัญชาตญาณ เด็กและเยาวชน ต้องเข้าสู่สังคมที่สลับซับซ้อน การศึกษาจะช่วยฝึกอบรมเขาให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่น และมีชีวิตในสังคมอย่างปกติสุข

การศึกษาจะพัฒนาพลังทางด้านความคิด และเหตุผล เพื่อให้ผู้เรียนปรับตัวได้เหมาะสมเมื่อถึงเวลาที่เขาเผชิญกับปัญหารุมเร้า จากครอบครัว สังคม และโลก **แต่ละคนจะต้องฝึกการใช้เหตุผลของตนเองจนกระทั่งทำให้เขาได้เรียนรู้การดำรงชีวิตที่มีระเบียบและมีศีลธรรม**

การศึกษา คือ การฝึกกาย และฝึกจิต จนถึงขั้นแต่ละคนสามารถสนองตอบ (Response) ต่อปัญหา และโอกาสได้อย่างถูกต้อง การสนองตอบมีสองชนิดคือทางกาย และทางจิต ถ้าเด็กคนหนึ่งแสดงความเคารพได้ถูกต้องและโดยตนเอง ขณะอยู่ในกลุ่มผู้อื่น เราเรียกว่า เด็กที่ฝึกแล้วเป็นการตอบสนองทางร่างกาย แต่ถ้าเด็กคนนั้น มีเมตตากรุณาประจำเป็นนิสัย เรียกว่ามีการศึกษาและเป็นการสนองตอบจิตใจ

การฝึก : จะก่อให้เกิดการกระทำอันน่าปรารถนาภายนอก

การศึกษา : ให้เกิดทัศนคติภายในอันพึงปรารถนา และคุณสมบัติพฤติกรรมทางจิตและอารมณ์

การศึกษา หมายถึง การฝึกแต่ละคนให้รู้จักแยกระหว่างดี และชั่ว ทั้งระดับการสนองตอบทางร่างกาย และทางจิตใจ ร่างกายและจิตใจ (Brain) จะต้องได้รับการฝึกจนเขา **สามารถทำสิ่งที่ถูกต้องในทีท่าที่ถูกต้อง และในเวลาที่ถูก**[11]

กล่าวโดยย่อ คือการฝึกสติปัญญา ร่างกาย และจิตใจ[12] ฝึกให้เกิดความร่วมมือ (สามัคคี) ความรักและความเมตตา[13]

ฝึกให้ตอบสนองสภาพการณ์ทางด้านสิ่งแวดล้อมได้ถูกต้อง

การศึกษา คือการชี้แนะ (Direction)

การนี้แนะ **คือการทำให้ตรง ไม่คด ไม่เดินไปในทางผิด การทำให้เดินตรงไปยังจุดหมายโดยชัดเจนไม่ลังเล**

การให้การศึกษา หมายถึง การทำให้ผู้เรียนดำเนินไปอย่างถูกต้อง ภารกิจของการศึกษา คือการควบคุมความสามารถ เจตนคติ ความสนใจ แรงจูงใจ และความต้องการที่ยังไม่พัฒนาของผู้เรียนให้เป็นไปโดยถูกต้องในช่องทางที่พึงปรารถนา

มนุษย์เกิดมาพร้อมกับสัญชาตญาณ

สัญชาตญาณมนุษย์จะต้องได้รับการควบคุม เพื่อให้สังคมยอมรับได้ ทุกคนมีความหิว (อาหาร) ทุกคนต้องการพักผ่อน ทุกคนกลัวภัย และทุกคนเมื่อถึงเวลาก็ต้องการสืบพันธุ์

---

(11) แนวคิดนี้ตรงกับหลักการที่ว่า สัปปุริสธรรม 7 ในพระพุทธศาสนา (ที.ปา 11/331/264

(12) ถือเป็นส่วนประกอบของมนุษย์แต่ละคนในอภิธรรมได้แก่จิต เจตสิก และรูป

(13) หลักการนี้ตรงกับสาราณียธรรม ที.ปา 11/317/257,

มนุษย์ต้องการความสนุกสนาน ต้องการปรึกษา ต้องการรู้จักโลกรอบ ๆ ตัวเขา ต้องการให้ผู้อื่นสนใจ

ความต้องการเหล่านี้ ไม่ใช่เพียงแต่ทำให้เขาได้รับความพึงพอใจเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมด้วย

ความโน้มเอียงอันกระปรี้กระเปร่าของผู้เรียนจะต้องปล่อยให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง แต่ต้องไม่ปล่อยให้เป็นไปนอกลู่นอกทาง

นี้คือความหมายของคำว่า **"ชี้แนะ"**

กระบวนการศึกษา ไม่ใช่อะไรอื่น แต่เป็นการชี้แนะให้ผู้เรียนมีความสนใจที่มีคุณค่าในชีวิตทุกด้าน

การศึกษาจะสร้างสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะช่วยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาคุณสมบัติที่น่าปรารถนาของปัจเจกชนและบุคลิกภาพทางสังคม เปิดโลกที่มีค่าให้กว้างออกไป แนะนำให้ผู้เรียน รักบุญ กลัวบาป ผู้เรียนจะต้องรู้ว่า อะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชีวิต และต้องมีจิตมั่นคงในการเลือกสิ่งที่ดีที่สุด

การชี้แนะประกอบด้วย "การแนะแนว" (Guidance) และ "การควบคุม" (Control)

การแนะแนวช่วยให้การตอบสนองสิ่งเร้าที่เหมาะสม

การควบคุม ช่วยตรวจสอบแรงกระตุ้นต่อต้านสังคม ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้ไม่มีความโน้มเอียงชนิดเห็นแก่ตัวและต่อต้านสังคม

การชี้แนะต้องระวังที่จะไม่ทำลายธรรมชาติที่แท้ของผู้เรียน ผู้ให้การศึกษาต้องศึกษาผู้เรียนให้ถ่องแท้แล้วจึงค่อยชี้แนะเขา

อย่าไปบีบบังคับให้ผู้เรียนยอมรับ[14]

---

(14) หลักการชี้แนะในพระพุทธศาสนา ปรากฏในพุทธพจน์ว่า ตุมฺเหหิ กิจฺจํ กาตพฺพํ อกฺขาตาโร ตถาคตา การลงมือปฏิบัติเป็นหน้าที่ของท่าน ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้แนะ

การใช้วิธีรุนแรง บังคับ ขู่เข็ญ หรือการทำให้กลัว ไม่ใช่เครื่องมือในการชี้แนะที่ดี อาจใช้เป็นกุศโลบายบางครั้ง แต่ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีประสิทธิผลและไม่ยั่งยืน และผลสุดท้ายมันจะไม่มีอิทธิพลที่ชะงัดในการพัฒนาบุคลิกภาพของผู้เรียน

การชี้แนะที่ถูกต้อง (การเทศน์/การสอน) **สิ่งจำเป็นคือ เป้าหมาย (Goal) ที่ผู้เรียนต้องการไปให้ถึง ซึ่งเราต้องรู้ เราจะบอกเส้นทางเดินแก่ใครไม่ได้ ถ้าเราไม่รู้ว่าเขาจะไปไหน เราจะบอกเส้นทางที่ถูกต้องให้เขาได้ เมื่อเรารู้จุดหมายปลายทางที่เขาจะไปให้ถึง**

ฉะนั้นเราต้องรู้จุดหมาย เป้าหมาย หรือเป้าประสงค์ของผู้ที่เราจะชี้แนะ เพื่อชี้แนะให้เขาถึงจุดหมาย

และต้องรู้ความต้องการและความพอใจของสังคมที่ผู้เรียนเป็นสมาชิกอยู่

ผู้สอนจะต้องมองภาพที่สังคมอยากให้ผู้เรียนเป็นได้ชัดเจนอย่างน้อย ต้องมองมาตรฐาน และอุดมคติที่สังคมและบุคคลต้องการได้อย่างเด่นชัด

การชี้แนะมี ๒ วิธี คือ

1) ชี้แนะโดยตรง กระทำเป็นการส่วนตัว
2) ชี้แนะโดยอ้อมไม่ใช่เป็นการส่วนตัวแต่ทำเป็นแบบอย่าง

อย่างแรก ใช้วิธีการบอก การอบรม การถ่ายทอดความคิด

อย่างที่สอง ปรับตัวเรา สังคม สิ่งแวดล้อมให้ดี เพื่อผู้เรียนจะได้ซึมซับเอาสิ่งดีงามเข้าไป โดยชนิดค่อยเป็นค่อยไป ไม่รู้สึกตัว อย่างหลังนี้ถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและได้ผลมาก และเป็นที่น่ายกย่องกว่ามากนัก อย่างแรกค่อนข้างบังคับ อย่างหลังให้ใช้การสังเกตและสติปัญญา

วิธีแรกเรียกว่า “แนะ” ใช้หลักการแห่ง “ศีล” (Precept)

วิธีที่สองเรียกว่า "นำ" ใช้หลักทำเป็นตัวอย่าง (Example) ไม่จำเป็นไม่ควรใช้วิธีการให้รางวัลหรือการลงโทษ ทั้งการให้รางวัล และการลงโทษไม่มีผลทางการศึกษา การให้รางวัลเป็นเหยื่อ การทำดีควรเกิดจากแรงกระตุ้นด้านใน ไม่ใช่จากเหยื่อล่อ สอนหลักการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

วิธีการโดยตรง หรือเป็นส่วนตัว ใช้ในกรณีเมื่อบุคคลนั้น ไม่คำนึงถึงผลของพฤติกรรมหุนหันพลันแล่นของเขา ที่ปรากฏโทนโท่ เช่นเราบอกไม่ให้เด็กจับมีดคม เพื่อเขาจะได้ไม่ถูกมีดบาด เราบอกไม่ให้คนใช้เปิดหน้าต่างยามเช้าของฤดูหนาว เพื่อว่าเขาจะไม่เป็นไข้หวัด

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวโดยทั่วไป จะต้องให้ผู้เรียนได้ทำการทดลองด้วยตัวเขาเอง ได้เรียนโดยการใช้เหตุผลเชิงอุปนัย โดยความเข้าใจและมองเห็นผู้อื่นรอบ ๆ ตัวเขา และวิธีการทำงานที่ซับซ้อน

แทนที่จะบึ้งตึง ยิ้มเยาะ เตือน ช่วยเหลือ ดุด่า หรือเทศน์ เราต้องปลุกจิตสำนึกให้ผู้เรียนให้เลียนแบบที่ถูกต้องและลอกแบบอย่างที่มีคุณค่า

การศึกษาในฐานะเป็นความเจริญเติบโตเป็นองค์รวม

มนุษย์ตกอยู่ภายใต้การเคลื่อนไหว และการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่เกิดจนตาย การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้แก่

1. การเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย (Physical change)
2. การเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ (Emotional change)
3. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสติปัญญา (Mental change)

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ก็มีการเจริญเติบโต มีความแก่ ความตาย การเจริญเติบโต คือการขยายตัวของส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ทั้งด้านขนาด

(Size) ด้านจำนวน (Number) ด้านชนิด (Kind) ด้านตำแหน่ง (Position) และด้านสัมพันธ์ (Relation)[15]

นอกจากนี้ยังมีการเจริญงอกงามขยายตัวทางด้านสติปัญญา การพัฒนาการ อาศัยปัจจัยสองประการ คือ การฝึกฝน และสิ่งแวดล้อม มนุษย์แต่ละคน กระทำ แสดงปฏิกิริยา หรือร่วมกระทำตามที่สิ่งแวดล้อมอนุญาตให้ทำได้ และตามที่เขาได้ฝึกหัดมา สิ่งแวดล้อมและการฝึกหัดทำให้มนุษย์ทุกคนเปลี่ยนจากธรรมชาติดั้งเดิม สู่รูปแบบที่ต่างออกไป

กระบวนการเปลี่ยนแปลงเปล่านี้ทั้งหมด เป็นกระบวนการของความเจริญเติบโต และเป็นกระบวนการของการศึกษาด้วย

การเจริญเติบโต คือการศึกษา และการศึกษาก็คือการเจริญเติบโต

ใครที่ยังสามารถเจริญงอกงาม? คำตอบคือ ผู้ที่ยังขาดวุฒิภาวะบุคคลที่ยังเจริญเติบโตไม่เต็มที่ เป็นผู้ที่อยากเจริญเติบโต และต้องการความช่วยเหลือ[16]

ภาวะไม่มีความเจริญเต็มที่ในตัวบุคคล แสดงออกมาสองทางคือ

1) การพึ่งพิง (Dependence)

2) การปรับตัว (Plasticity)

---

(15) H. Sorenson, Psychology in Education (New York : Mc. Graw : Hill. Book Company, Inc. 1964) P.3.

(16) ในศาสนาพุทธคือ บุคคลทั่วไปรวมทั้งอเสขบุคคล ส่วนพระอเสขะนั้น ถือว่ามีวุฒิภาวะทุกด้านสมบูรณ์พร้อม ธรรมที่จะนำไปสู่ความเจริญคือ วุฒิธรรม 4 ประการ ได้แก่ 1) สัปปุริสูปสังเสวะ (การเสวนากับผู้รู้) 2) สัทธัมมัสสวนะ (การเอาใจใส่เล่าเรียน) 3) โยนิโสมนสิการ (การรู้จักวิธีคิด/คิดเป็น) และ 4) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติตามหลักการ) องฺ จตุกฺก 21/248/332

ตามปกติบุคคลผู้ยังขาดวุฒิภาวะ จะต้องอาศัยบุคคลที่เป็นผู้มีวุฒิภาวะเป็นกัลยาณมิตร เพราะตัวเขายังขาดความเข้มแข็งซึ่งจะช่วยประคับประคองในการดำเนินชีวิต การได้กัลยาณมิตรจะทำให้เขาเจริญงอกงาม สามารถแสดงออกและตอบสนองต่อผู้อื่น และต่อสถานการณ์รอบ ๆ ตัวเขารวมทั้งทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในด้านคุณธรรมที่สูงขึ้นไป

คนปรับตัวได้ง่าย เรียนรู้ได้เร็ว

การศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่อง

การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม การเจริญงอกงามไม่เคยหมด มันจะดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอและตลอดชีวิต ไม่มีใครที่จะพูดได้ว่า เขาเจริญงอกงามเต็มที่แล้ว จะเจริญงอกงามมากขึ้น ๆ จะตกต่ำลงก็ตอนถึงหลุมฝังศพ การศึกษาไม่มีการจบสิ้น สถาบันการศึกษาเป็นเพียงที่ที่เตรียมผู้เรียนให้รู้วิธีการหาความรู้ด้วยตนเอง โรงเรียน หรือมหาวิทยาลัยที่แท้จริง คือธรรมชาติ โดยมีโลกเป็นห้องทดลองขนาดใหญ่

ในกระบวนการของความเจริญเติบโต ความก้าวหน้า และการพัฒนาการ การศึกษาจะเป็นกำลังสำคัญ เมื่อการศึกษานั้นได้ทำหน้าที่ 2 ประการ คือ

1) การอนุรักษ์ (Conservative)

2) การพัฒนา (Progressive)[17]

---

(17) การศึกษาเชิงพุทธ การศึกษาต้องทำหน้าที่ 4 ประการคือ 1) สังวรปธาน (ปิดกั้นยับยั้งความชั่ว) 2) ปหานปธาน (หน้าที่ละหรือขจัดความไม่ดีไม่งาม) 3) ภาวนาปธาน (พัฒนาสิ่งดีงาม) 4) อนุรักขนาปธาน (อนุรักษ์สิ่งดีงาม) องฺ จตุกฺก 21/69/96

อนุรักษ์ หมายถึงการรักษาวัฒนธรรมมีคุณค่าแห่งอดีตไว้ แล้วถ่ายทอดไปยังอนุชนรุ่นหลัง รักษาโซ่แห่งวัฒนธรรมอันดีงามไว้ไม่ให้ขาดตอน เรียกรวม ๆ ว่า ถ่ายทอดกิจกรรมและประสบกาณ์ในขณะเดียวกันการศึกษาช่วยให้เกิดการพัฒนาสิ่งใหม่ เพื่อชีวิตที่ดีกว่า

เมื่อความคิดใหม่ประสมประสานกับความคิดเก่า โดยการสังเคราะห์ของความคิดทั้งสองจะก่อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ กระบวนการสร้างสรรค์นี้จะดำเนินไปไม่หยุดยั้ง บุคคลแต่ละคนจะมีการสัมพันธ์กับบุคคล สิ่งของ และสถาบันตั้งแต่เกิดถึงตาย เขาจัดการกับมัน กระทำร่วมกัน และมีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อสิ่งเหล่านั้น ด้วยวิธีการนี้ เขาจะได้รับประสบการณ์ นำมาเสริมสร้างบุคลิกภาพ ชีวิตเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ ทั้งที่เป็นส่วนตัวเองและเป็นสังคม สมาชิกผู้เยาว์ แลเห็นความสนใจ ความเชื่อ เป้าหมาย ทักษะ การปฏิบัติ ชัยชนะและความพ่ายแพ้ เป็นต้นของคนรุ่นเก่า ผู้อาวุโส ของสังคม พวกเขาได้รับอิทธิพลจากคนเหล่านี้ แล้วก็ปรับตัวได้

ความคิดของพวกเขาก็เข้ารูปเข้ารอย

นี้คือการศึกษา การศึกษาสร้างความคิดโดยผ่านการรู้จักเลือกสรรและประสานความสามารถตามธรรมชาติเข้าด้วยกัน อันจะก่อให้ได้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมทางสังคม ดังที่ดิวอี้ (Dewey) กล่าวว่า

"การทำให้คายพลังภายในออกมา และการสร้างสรรค์ให้เกิดความคิด ไม่ว่าจะโดยธรรมชาติทางร่างกายหรือโดยผลิตผลทางวัฒนธรรมของอดีตเป็นผลให้เกิดความคิดกว้าง ๆ ว่า การศึกษา คือ การจัดระเบียบใหม่ และการสร้างประสบการณ์ใหม่"

เพื่อให้แนวคิดนี้ชัดเจน เขายังกล่าวต่ออีกว่า

1) การศึกษา คือ การสร้าง หรือการจัดประสบการณ์ใหม่ นำ

ประสบการณ์ของชาติ และประสบการณ์ใหม่ ๆ มาพิจารณาร่วมกัน แล้วจะได้ประสบการณ์อีกชนิดหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ให้เหมาะสมกับความต้องการในปัจจุบันขณะ

2) การศึกษาเสริมเติมความหมายประสบการณ์ ตัวอย่างเด็กคนหนึ่งแลเห็นเปลวไฟ เขาจับไฟโดยความอยากได้ ถูกไฟไหม้มือ ประสบการณ์คืออาการได้จับไฟ สิ่งที่เพิ่มจากประสบการณ์คือเด็กรู้จักความร้อน และความเจ็บปวด เขาจะได้ความคิดว่าอะไรทำได้ และทำไม่ได้ในโอกาสต่อไป

ดังนั้น จึงมีภาษิตว่า "เจ็บแล้วจำ"[18] ประสบการณ์ครั้งแรกมีความหมายมาก เด็กจะรู้จักโยงสัมพันธ์ความร้อนกับสิ่งอื่น ๆ โดยวิธีนี้จิตของเขาชื่อว่า ได้รับการศึกษาและการสั่งสอนแล้วเขาจะรับรู้ผลและความสัมพันธ์ใหม่ ความรู้ความสัมพันธ์กันและกันก็เป็นการศึกษา ความคิดเขาจะกว้างออกไป และจินตนาการจะกว้างออก บุคคลเรียนรู้ และสร้างแบบกิจกรรมของความคิดขึ้นจากประสบการณ์ชนิดเดียวก็หาไม่ แต่จากประสบการณ์หลากหลาย

กระบวนการของประสบการณ์ทางการศึกษาให้ความคิดแก่เราว่า การศึกษา คือการสร้างสรรค์ใหม่อย่างต่อเนื่อง

3) การศึกษาจะเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมวิถีประสบการณ์ที่จะเกิดตามมา ทำให้เราสามารถวางแผนเพื่ออนาคตได้ สามารถได้รับผลที่เป็นประโยชน์และขจัดผลที่ไม่พึงปรารถนาออกไป

การศึกษาจึงเป็นสิ่งสร้างสรรค์เพื่อปรับปรุงสังคม

---

(18) A burnt child dreads the fire, And once bitten, twice shy.

การศึกษา คือ การปลดปล่อย (Emancipation)

การศึกษาทำให้รอดพ้นจากความโง่ หรืออวิชชา ปลดปล่อยบุคคลให้พ้นจากการกดขี่ของความเห็นแก่ตัว ผู้มีการศึกษาจะเห็นแก่ผู้อื่น (Altruistic) และแก่สังคม ครั้งหนึ่ง ฐกอร์ (Tagore) กล่าวว่า **"การศึกษาทำให้จิตสามารถค้นพบสัจธรรมอันสูงสุด ซึ่งทำให้เรารอดจากพันธนาการของธุลี (กิเลส) และทำให้เรามีความมั่งคั่งไม่ใช่ทางวัตถุ แต่ทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่ด้วยกำลัง แต่ด้วยเมตตากรุณา"**...

ในบทนี้ ผู้เขียนได้นำเอาทัศนะเชิงพุทธประสมประสานไว้กับแนวคิดของนักปราชญ์ทางการศึกษาโดยประสงค์จะให้ผู้อ่านมองการศึกษาด้วยวิสัยทัศน์ (vision) ที่กว้างไกล ก่อนที่จะมาวิเคราะห์ เจาะลึกการศึกษาเชิงพุทธโดยเฉพาะ ในการศึกษาผู้ศึกษาควรอ่านแต่ละบทอย่างพินิจพิเคราะห์ แล้วคิดถึงแนวคิดของพระพุทธเจ้า ซึ่งส่วนใหญ่มองในลักษณะและแง่มุมตรงกัน ควรหาหลักธรรมประกอบการเทียบเคียง

2. หน้าที่ของการศึกษา

ในบทก่อน ได้พูดเรื่อง "การศึกษาคืออะไร?" เป็นการพูดถึงความหมายของการศึกษาในบทนี้ จะพูดเรื่อง "ศึษาทำอะไร?" เป็นการพูดถึง "หน้าที่ของการศึกษา"

คำถามนี้ เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง ถ้าเราไม่รู้ว่าการศึกษาทำหน้าที่อะไร หรือ ถ้าการศึกษาไม่ทำหน้าที่ที่เราต้องการ ที่สังคมต้องการ หรือที่โลกต้องการ การศึกษาก็เป็นเรื่องสูญเปล่า (waste)

การศึกษาสิ้นเปลืองทั้งเวลา งบประมาณ กำลังกาย และสติปัญญา ศึกษาแล้วการศึกษาไม่ให้สิ่งตอบแทน แรงจูงใจก็ไม่เกิด

การจะตอบปัญหาว่า ศึกษาทำอะไร เราต้องรู้ว่า เราต้องการอะไร สังคมต้องการอะไร ชาติต้องการอะไร และโลกต้องการอะไร

เอ็ม.แอล.แจ็คส์ (M.L. Jacks) กล่าวว่า **ถ้าเราเชื่อในทฤษฎีบาปดั้งเดิม (Original sin) ภาระหน้าที่ของการศึกษาที่จะต้องทำมีมากมาย หน้าที่หลักคือ เปลี่ยนบาปดั้งเดิมให้เป็นความดีงามที่พึงปรารถนา** ตามความเห็นของเขา การศึกษาจะต้องทำให้ผู้ศึกษา

1) สามารถคิดเป็น
2) พอใจสิ่งยาก

3) มีกัลยาณมิตร และ

4) มีรสนิยมและความต้องการแสวงหาความจริง

ดาเนียล เวบสเตอร์ (Daniel Webster) กล่าวว่า การศึกษาจะต้อง

1) ทำให้ความรู้สึกมีระเบียบวินัย

2) สามารถข่มกิเลสตัณหาได้

3) ก่อให้เกิดแรงจูงใจที่มีคุณค่า

4) ปลูกฝังความรู้สึกต่อศาสนาที่ถูกต้อง และ

5) ปลูกฝังศีลธรรมที่บริสุทธิ์ในทุกสถานการณ์

พลาโต้ (Plato) เห็นว่าหน้าที่ของการศึกษา คือ ค้นให้พบความสามารถพิเศษ (aptitudes) เพื่อฝึกผู้เรียนได้ใช้ความสามารถพิเศษนั้นให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างก้าวหน้า

หน้าที่ของการศึกษากับสถาบัน

ภารให้การศึกษา มีสถาบันเป็นผู้รับผิดชอบ ในอดีตกาลมีพราหมณ์ พระภิกษุ หรือเรียกรวมว่า นักบวช ปัจจุบันมีครู สถานการศึกษา มีบ้าน วัด โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย

ภารกิจของการศึกษา ทำอะไร สถาบันต้องเข้าไปเกื้อหนุนให้การศึกษาทำหน้าที่ของมันได้เต็มที่ เรียกรวม ๆ ว่า จัดสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมให้ผู้เรียนเจริญเติบโตตามธรรมชาติของเขาเอง การศึกษาจะเตรียมผู้เรียนให้พร้อมที่จะจัดการกับระบบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกะทันหัน และให้ผู้เรียนมีความสัมพันธ์กับมนุษย์และกระบวนการทางสังคมได้ตลอดไป

การศึกษาทำให้ผู้เรียนรู้จักเลือกคุณค่า นำเสนอคุณค่าที่น่าพอใจ และบอกให้ทราบคุณค่าที่ไม่น่าพอใจ โดยปล่อยให้ผู้เรียนเลือกสิ่งที่เขาชอบ

การเลือกสิ่งที่น่าปรารถนา และปฏิเสธสิ่งไม่พึงปรารถนา ต้องอาศัยความรู้ (Knowledge) และปัญญาญาณ (Insight) ความรู้ทั้งสองนี้ได้มาโดยอาศัยการศึกษา

การศึกษาจะช่วยให้บุคคลมีการสังเกตอันแหลมคม มีความคิดไตร่ตรอง และมีจิตเข้มแข็ง จอห์น ดิวอี้ กล่าวว่า **หน้าที่ของการศึกษาคือช่วยให้ผู้เรียนเจริญงอกงาม เป็นคนมีความสุข มีศีลธรรม และมีประสิทธิภาพ**

บุคคลจะมีความสุข มีศีลธรรม และมีประสิทธิภาพ ต่อเมื่อเขาเข้าใจสัจธรรมขั้นพื้นฐานของชีวิต และปฏิบัติเพื่อคุณค่าชีวิตที่สูงขึ้น

การศึกษาจะช่วยให้พลเมืองรุ่นใหม่ ซึ่งจะเข้ามาแทนที่คนรุ่นเก่าสามารถแก้ปัญหาของชุมชน ของรัฐ ของชาติ และของโลกได้

บุคคลเรียนรู้ไม่ใช่แต่เพียงเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น **แต่เขาควรจะเรียนรู้เพื่อปรับสิ่งแวดล้อม ทำให้ชีวิตมีความสะดวกสบาย ทะเลทราย ซึ่งมีท่อน้ำวางยาวและลึกโยงใยไปทั่วพื้นที่กว้างใหญ่ เป็นผลจากความเฉลียวฉลาดและสติปัญญาของมนุษย์** ผู้ซึ่งต่อสู้ ไม่ใช่เพื่ออื่นใด แต่เพื่อปรับสิ่งแวดล้อมของเขาเอง ให้มีชีวิตที่ดีขึ้น

มนุษย์มีสัญชาตญาณแห่งการสำรวจ ทำลายและสร้างสรรค์ สัญชาตญาณเหล่านี้ สามารถก่อประโยชน์แก่ตัวเขาเอง และสร้างสรรค์สิ่งมหัศจรรย์ให้แก่โลก สิ่งประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เป็นผลจากสัญชาตญาณเช่นกัน ถ้ามนุษย์ใช้ศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ ผลิตเครื่องอำนวยความสะดวก เพื่อขจัดทุกข์ทำให้ชีวิตราบรื่น เขาต้องมั่นใจที่จะปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อม

ในทางการศึกษาถือว่า สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของแต่ละคน และแต่ละคนก็สามารถปรับสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมได้ ถ้ามีความฉลาดและมีศักยภาพที่จะทำ

เมื่อเรากล่าวว่า หน้าที่ของการศึกษาคือทำให้แต่ละคนปรับตัวให้เหมาะกับสิ่งแวดล้อม แน่นนอนเราหมายความว่า บุคคลแต่ละคนจะต้องเจริญงอกงามเต็มที่เท่าศักยภาพที่เขามี แต่การศึกษาไม่ใช่เพื่อความเห็นแก่ตัว

สิ่งแวดล้อมทั้งหมดที่เป็นของคนคนหนึ่ง เป็นของคนอื่น ๆ อีกมากมาย เพราะฉะนั้น มันเป็นสิ่งสำคัญที่ปัจเจกชนจะต้องปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น ชุมชนเกิดจากปัจเจกชนและปัจเจกชนสร้างชุมชน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา ๗๙ ได้คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับสิ่งแวดล้อมจึงบัญญัติไว้ว่า

"รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวนบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อม ตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดมลพิษ ที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิต ของประชาชน"

มาตรานี้ปรากฏอยู่ในหมวด 5 ว่าด้วยแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐเป็นข้อตกลงขั้นพื้นฐานและสำคัญที่รัฐต้องทำ

ในขณะเดียวกัน รัฐธรรมนูญมาตรา 69 ก็บัญญัติให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นหน้าที่ของชนชาวไทย

เมื่อบุคคลรอดสังคมอาจไม่รอด แต่สังคมหรือชุมชนอยู่รอด บุคคลก็จะปลอดภัย เป็นหน้าที่ของการศึกษาที่จะต้องสร้างศักยภาพของปัจเจกชนให้มีกำลังพอที่จะรับผิดชอบต่อส่วนรวมให้มีจิตสำนึกที่ถูกต้อง

ในบ้านเมืองของเรามีการปฏิรูปการเมืองการปกครองให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อท้องถิ่นของตนมากขึ้น ดังบัญญัติไว้ในมาตรา 78 แห่งรัฐธรรมนูญว่า

"รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง และตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง พัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น และสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ตลอดทั้งโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศให้ท้องถิ่นให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศ รวมทั้งพัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนในจังหวัดนั้น"

พิจารณาตามนี้ การศึกษาต่อไปนี้จะต้องค้นหาวิธีการที่ดี ระหว่างการศึกษาเพื่อชีวิตของแต่ละคน กับการศึกษาเพื่อสังคม และเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกัน

คนหนุ่มสาวแต่ละคน ควรจะพัฒนาร่างกาย จิตใจ น้ำใจ ลักษณะนิสัย ความรู้สึกส่วนตัว และความสามารถทางเศรษฐกิจ ทางด้านความเป็นพลเมืองในสังคมที่เขาอาศัยอยู่ให้ถึงขีดสูงสุด โดยความร่วมมือกันพัฒนาชุมชน การพัฒนาดังกล่าวจะช่วยให้บุคคลดำรงชีวิตอย่างมีความสุข และมีประสิทธิภาพ

หน้าที่ของการศึกษาเกี่ยวข้องกับบุคคล มี 2 ประการ คือ

(1) ทำให้ผู้เรียนมีความเข้าใจตนเอง และมีการพัฒนา

(2) ทำให้ผู้เรียนมีความสำเร็จในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม และมีการพัฒนาสังคม

หน้าที่ทั้งสองประการนี้ไม่ขัดกัน การพัฒนาของแต่ละคนไม่ได้เกิดในสุญญากาศ แต่เกิดในโครงสร้างทางสังคม มนุษย์เป็นสัตว์สังคมปราศจากสังคมมนุษย์ก็เป็นเทวดา หรือไม่ก็เป็นเดรฉาน

เพื่อให้สำเร็จวัตถุประสงค์สองประการนี้ การศึกษาจึงจะต้องเป็นทั้งเชิงอนุรักษ์ และเชิงก้าวหน้า[19]

---

(19) คำสอนของพระพุทธเจ้า มีทั้งของเก่าและของใหม่ สอนให้มนุษย์ก้าวไปข้างหน้า แต่ไม่ให้ทอดทิ้งสิ่งดีงามที่มีอยู่แล้ว (องฺ จตุกฺก 21/59/35)

การอนุรักษ์ คือ การถนุถนอมมรดกแห่งอดีตแล้วส่งผ่านไปยังอนุชนรุ่นต่อ ๆ ไป สังคมมนุษย์เจริญเติบโตจากเวลาเนิ่นนาน จนจำไม่ได้ สังคมมีจารีตประเพณี การปฏิบัติ สิทธิ ข้อห้าม (taboos) กฎหมาย และระเบียบต่าง ๆ สังคมเกี่ยวข้องกับระบบวัฒนธรรมและระบบสังคม

สถาบันการศึกษาควรทำหน้าที่รักษาประสบการณ์มีค่าของชาติและควรให้ผู้เรียนได้รับรู้

สังคมใหม่มีสังคมเก่าเป็นพื้นฐาน

ความรู้เกี่ยวกับมรดกของชาติเป็นสิ่งสำคัญ

ความยั่งยืนของสังคม อาศัยการรักษาสิ่งดีงามแห่งอดีต และสร้างปัจจุบันและอนาคตโดยอาศัยประสบการณ์ในอดีต

"คนไม่เคยอ่านสามก๊ก ไม่ควรคิดการใหญ่" บทเรียนจากสามก๊กเป็นประสบการณ์แห่งอดีต การคิดการใหญ่เป็นเรื่องปัจจุบันและอนาคต

ดิวอี้กล่าวว่า กระบวนการดำเนินชีวิตอาศัยการสร้างประสบการณ์ใหม่อย่างต่อเนื่อง บุคคลแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของคนอื่น สังคมจึงเป็นกลุ่ม[20]

จอห์น สจ๊วต มิลส์ (J.S.Mills) เห็นว่า การศึกษาหมายถึงวัฒนธรรมซึ่งคนทุกรุ่นมอบให้แก่ผู้สืบต่อจากเขาอย่างมีเป้าหมาย

หน้าที่รักษามรดกของการศึกษาไม่ได้ขัดต่อการปฏิรูปสังคม เพราะสังคมมีการเปลี่ยนแปลง (dynamic) สังคมมีผลต่อการปรับรูปแบบของการศึกษา การศึกษาก็ช่วยให้สังคมก้าวไปข้างหน้า

---

(20) John Dewey ; The Social as Category : Monist, 38 : 176, April 1928

หน้าที่ธรรมชาติ ของการศึกษาอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างสรรค์ สถาบันการศึกษาต้องริเริ่ม และรับผิดชอบต่อความก้าวหน้าของสังคม เป็นผู้บุกเบิกความก้าวหน้าทางสังคม ทำตนให้สังคมได้อิงอาศัย[21]

สถาบันการศึกษาเป็นตัวนำในการที่ทำให้บุคคลเลือกสิ่งที่ปรารถนา ไม่ว่าในการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยการเลือกสิ่งที่ดีที่สุด พร้อมกับบอกว่าอะไรไม่น่าปรารถนาในสังคมที่เจริญ การศึกษากับการเมือง เป็นสิ่งเดียวกันหรือเหมือนกัน นั้นคือการศึกษาทำให้เข้าใจวิธีจัดการเรื่องของประชาชนอย่างเฉลียวฉลาด[22]

การศึกษาคือหน้าที่ทางสังคม (Education as social function) โดยการศึกษาในฐานะเป็นหน้าที่ทางสังคม เราเข้าใจว่า กระบวนการของการศึกษา คือ กระบวนการทางสังคม หรืออีกนัยหนึ่ง การศึกษาคือสิ่งเป็นไปได้ในสิ่งแวดล้อมทางสังคมใดสังคมหนึ่ง สมาชิกผู้ใหญ่ของสังคมอาศัยกระบวนการนี้ส่งผ่านประสบการณ์ ความสนใจ เป้าหมาย เจตนคติ และมรดกไปสู่เยาวชนของสังคม โดยวิธีการนี้ ทำให้ความต่อเนื่องของสังคมยังมีอยู่ได้ สิ่งแวดล้อมสังคม เป็นตัวให้การศึกษาแก่บุคคล สภาวะนี้ในยุคบรรพกาลเป็นอย่างไร ในสังคมยุคศรีวิไลซ์ปัจจุบันก็เป็นเช่นนั้นในสังคมบรรพกาล ผู้เยาว์เข้าร่วมกิจกรรม ของคนรุ่นเก่า เขาเรียนรู้กิจกรรมนั้น ในลักษณะที่ไม่เป็นแบบแผน ลูกพราหมณ์เรียนจากพราหมณ์ โอรสกษัตริย์ เรียนรู้ยุทธวิธีจากกษัตริย์ แล้วกลายเป็นพราหมณ์ และเป็นกษัตริย์โดยอาศัยกระแสของเวลา ในการเป็น

---

(21) William H. Kilpatrick, Education for Changing Civilization (New York ; The Macmillinan Company, 1926) p. 118

(22) John Dewey, "Education as Politics" New Republic, 32 : 140-141 tober, 1922.

ลูกมือ (Apprentiec) ในลักษณะเดียวกัน ผู้เรียน ๆ แบบแห่งพฤติกรรม สร้างเจตนคติ เลือกรับทักษะที่จำเป็นโดยการที่เคยเห็นผู้ใหญ่ โดยการอยู่ร่วม พูดคุย ได้ยิน และเชื่อผู้ใหญ่นั้น ในยุคนั้นการศึกษาที่เป็นแบบแผนเห็นว่าไม่สำคัญ

ในยุคศิวิไลซ์ปัจจุบันแนวความคิดว่า การศึกษาคือหน้าที่ทางสังคมไม่ได้เปลี่ยนไป แต่วิธีการเปลี่ยนไปแล้ว นั่นคือการถ่ายทอดความรู้จะใช้วิธีการอย่างในสังคมบรรพกาลไม่ได้ เราไม่อาจถ่ายทอดความรู้และทักษะไปยังคนรุ่นใหม่โดยตรง จึงต้องมีสถาบันอันเป็นองค์กรเข้ามาทำหน้าที่

แต่การมีสถาบันก็ไม่ได้กันองค์กรทางการศึกษาอื่น ๆ เช่นบ้าน วัด วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ออกไป สถาบันการศึกษาเป็นระบบเป็นเพียงสิ่งแวดล้อมที่ได้เลือกสรรและควบคุม

ในกระบวนการให้การศึกษา สิ่งแวดล้อมทางสังคมจึงไม่ควรอยู่หรือถูกจำกัดให้อยู่ในความหมายแคบ ๆ มันมีนัยความหมาย (connotation) กว้าง

อะไรคือสิ่งแวดล้อมทางสังคม

ในความหมายอย่างแคบ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ควรจะหมายเอาสิ่งแวดล้อมใกล้ชิดตัวเรา และสิ่งอยู่ใกล้ ๆ ในความหมายอย่างกว้าง หมายถึงทุกสิ่งที่บุคคลเกี่ยวข้องทั้งใกล้และไกล ตัวอย่างดวงดาวห่างไกล เป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับนักดาราศาสตร์ เหมือนกับกล้องโทรทัศน์ที่วางอยู่บนโต๊ะทำงานอนาคตใหญ่ ๆ

สิ่งแวดล้อมทางสังคม มีองค์ประกอบสองประการเป็นเงื่อนไข คือ

(1) การกระทำของแต่ละคน ขึ้นอยู่กับความคาดหวัง ความต้องการ การยอมรับ และการตำหนิของผู้อื่น บุคคลทำหรือสามารถทำ

สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งผู้อื่นคาดหวัง หรือต้องการจากเขา หรือทำสิ่งผู้อื่นยอมรับเท่านั้น เขาไม่สามารถทำสิ่งที่ผู้อื่นตำหนิและไม่ชอบ

(2) ขณะดำเนินการกระทำหน้าที่ บุคคลต้องพิจารณาหน้าที่ของผู้อื่น แล้วเขาจะเข้าใจหน้าที่ของเขาเอง เขาต้องรู้จักคิด และทำตามสังคมต้องการ นักธุรกิจต้องทำธุรกิจกับลูกค้า ผู้ผลิตสินค้าต้องวางแผนด้านการตลาด สมาชิกของกลุ่มทางสังคมไม่อาจแยกตนเองออกจากกลุ่มได้ พระภิกษุก็ต้องคิดถึงพุทธบริษัท

อิทธิพลสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีผลต่อผู้เรียนใน 3 ด้าน

(1) **ด้านภาษา** (Language) การรู้ความหมายของคำและความรู้สึกอันเกิดขึ้นเมื่อเห็นหรือได้ยินคำนั้น เป็นอิทธิพลทางสังคมที่ถูกตอกย้ำลงไปในตัวผู้เรียน

(2) **ลักษณะ** หรือแบบแผนความประพฤติ ท่าทีที่จะจัดการกับสถานการณ์จะดำเนินไปตามระเบียบของสังคม

(3) **รสนิยม** (Taste) และความซาบซึ้ง

สิ่งแวดล้อมทางสังคม เป็นพลังที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่สำคัญ สถาบันการศึกษาจึงต้องจัดสิ่งแวดล้อมทางสังคมให้แก่ผู้เรียน สถาบันการศึกษาไม่ควรให้แบบอย่างที่ไม่ดี เช่น ความเป็นเผด็จการ สังคมปัจจุบันมีความสลับซับซ้อน สังคมไม่สามารถถ่ายประสบการณ์ความต้องการ และความหวังไปสู่ผู้เรียนโดยตรงได้ ต้องฝากไว้กับกระบวนการศึกษา

สถาบันการศึกษา เป็นสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการควบคุมแล้ว ซึ่งได้วางกฎระเบียบอย่างมีความละเอียดรอบคอบ เพื่อผลทางการศึกษา เป็นสถานที่ที่ประกันได้ว่า จะถ่ายโอนทรัพยากรทุกอย่างของสังคมให้แก่ผู้เรียนได้พอเพียง

เป้าหมายของการศึกษา : ศึกษาเพื่ออะไร?

การศึกษามีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสังคม สิ่งที่การศึกษาควรจะทำคืออะไร อะไรคือจุดหมายปลายทาง เป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของการศึกษา ปราศจากการกำหนดเป้าหมายให้ชัด ไม่อาจวางแผนเรื่องหลักสูตรและวิธีการสอนตามหลักสูตร

เป้าหมายช่วยให้การปฏิบัติตรงความหมาย

เป้าหมายกำหนดทิศทางของกิจกรรม

ปราศจากเป้าหมาย ทำให้การศึกษาเดินผิดทาง

ตลอดประวัติศาสตร์อารยธรรมอันยาวนาน เรามีความพยายามอย่างต่อเนื่อง เพื่อค้นหาเป้าหมายอย่างกว้าง ๆ มองดูประวัติการศึกษา เราพบเป้าหมายของการศึกษาที่หลากหมายต่างกันไปตามสถานที่ และเวลาที่แตกต่างกันโดยนักคิดที่แตกต่างกัน

เป้าหมายทางการศึกษา ทำหน้าที่หลักสำคัญ 3 ประการ คือ[23]

(1) ทำหน้าที่กำหนดทิศทางกระบวนการทางการศึกษา ก่อนที่เราจะทำการเปลี่ยนแปลงในด้านหลักสูตร แผนงานในการสร้างอาคาร ในการรับบุคลลเข้ามาร่วมงาน เราต้องถามว่าอะไรคือเป้าหมาย

(2) ทำให้เกิดกำลังใจ ช่วยจูงใจ เป้าหมายคือ คุณค่า และถ้าเป้าหมายมีคุณค่า ถ้าเป้าหมายเป็นสิ่งที่ต้องการ ผู้เรียนก็จะมีกำลังใจที่จะเรียนให้สำเร็จ

(3) ทำหน้าที่กำหนดระเบียบวิธีการสำหรับการวัดผลทางการศึกษา

---

(23) John S. Brubacher, Modern Philosophy of Education (New York : Mc Graw-Hill Book Company 1969) P. 95

การกำหนดเป้าหมายทางการศึกษา

การกำหนดเป้าหมาย : ก่อนที่จะกำหนดจะต้องพินิจพิเคราะห์ให้ถ่องแท้ว่าอะไรคือคุณค่าที่มีค่าควรกำหนดเป็นเป้าหมาย สถาบันการศึกษาต้องมีมาตรการของตนเองในการตัดสินใจเลือกทิศทาง เหมือนการตัดสินใจเลือกหลักสูตร และวิธีการสอน การนำเอาเป้าหมายสำเร็จรูป (readymade) จากแหล่งอื่นภายนอกกระบวนการศึกษา มันจะไม่ตรงกับเนื้อแท้ (nature) ของการศึกษา[24] เงื่อนไขทางสังคมภายนอกให้สิ่งเป็นรูปธรรมอันจะใช้เป็นเครื่องตัดสินผลของกระบวนการทางการศึกษา แต่มิใช่ปทัฏฐานทางการศึกษา (norm)

เป้าหมายของการศึกษา ไม่ใช่เพียงดึงออกจากหมวดใบเดียว การแสวงหาเป้าหมายของการศึกษาสามารถเข้าถึงได้ 2 ทางคือ

1. ทางอุดมคติ (Idealistic)
2. ทางด้านความจริง (Realistic)

ในทางอุดมคติ ในชุมชนที่เจริญแล้ว และมีอุดมคติ เป้าหมายของการศึกษาถูกกำหนด และได้รับอิทธิพลโดยอุดมคติแห่งชีวิตที่สูงขึ้น อุดมคติเป็นหลักการสากล ไม่ใช่เฉพาะด้าน เป็นการมองไปสู่ปลายทางที่สูง ไม่ใช่เรื่องเฉพาะหน้า เป็นเป้าหมายสำหรับการพัฒนาบุคคลในเรื่องทั่ว ๆ ไป เช่น ด้านวัฒนธรรม ด้านระเบียบวินัย **กระบวนทัศน์ใหม่** ความรู้เพื่อความรู้ และอื่น ๆ เหล่านี้เป็นอุดมคติ การเข้าถึงเป้าหมายเหล่านี้เป็นเรื่องนามธรรม แต่ทั้งหมด

---

(24) John Dewey, The Source of Science of Education New York : 1929) chiveight Publishing Corporation pp. 73-75

ยังเป็นอุดมคติที่เป็นส่วนย่อย เราสามารถมีอุดมคติร่วมซึ่งรวมเป้าหมายย่อย ๆ เหล่านี้เข้าด้วยกัน เช่น การศึกษาเพื่อชีวิตที่สมบูรณ์พร้อม (Education for complete living) การศึกษาคือการแสวงหาสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ การศึกษาเพื่อเปลี่ยนวิญญาณของมนุษย์

คุณค่าต่าง ๆ ได้ถูกนำมาใช้สร้างเป็นเป้าหมายสูงสุดเชิงอุดมคติทางการศึกษา ถ้าเอาความคิดเรื่องโลกในทางศาสนาคริสต์มาใช้ เป้าหมายของการศึกษาจะต้องได้มาจาก **เป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ มนุษย์ถูกสร้างมาเพื่อให้รู้ให้เคารพ และรับใช้พระเป็นเจ้า** โดยวิธีการนี้จะได้มีชีวิตนิรันดรอยู่ร่วมกับพระองค์ ถ้าเป็นเช่นนี้ หน้าที่ของโรงเรียนคือสอนเด็กให้รู้จักวิธีการปฏิบัติไม่ทำให้อุดมการณ์ดังกล่าวบกพร่อง สำหรับเด็กมีชีวิตอย่างพระเยซู และอย่างนักบุญซึ่งเป็นผู้แสดงออกตามเป้าหมายนี้เป็นรูปธรรม จะต้องแนะนำให้เขาระลึกถึงคำสอนของพระเยซูเจ้า ที่ทรงสอนว่า **"ขอให้สูเจ้าเป็นผู้สมบูรณ์เหมือนพระบิดาของสูเจ้าบนสวรรค์ เป็นผู้สมบูรณ์"**[25] เพราะไม่มีสิ่งใดสามารถจะสมบูรณ์มากกว่าความสมบูรณ์ของพระเป็นเจ้านั้น เป้าหมายสุดท้ายของการศึกษาก็คือค้นให้พบความสมบูรณ์

ในด้านความจริง (realistic) ต้องคำนึงถึง

(1) ภาวะความเป็นจริงของสังคมนั้น (existing state of the society)

(2) ปรัชญาชีวิตที่แพร่หลาย (prevailing philosophy of life)

(3) อุดมการณ์การเมืองที่นิยมกันในขณะนั้น (political ideology)

---

(25) Thomas E. Shields, The Ultimate Aims of Christian Education Catholic Education Review, 12 : 3-08 November, 1916.

Matthew : 5 : 48.

(4) ปัญหาทางสังคมที่มีอยู่ดาษดื่น (social problems)

(5) ภาวการณ์ทางเศรษฐกิจ (prevailing economic condition)

ในด้านความเป็นจริงของสังคม การศึกษานอกจากพัฒนาบุคคลแต่ละคนให้เจริญงอกงามแล้ว ยังต้องช่วยพัฒนาสังคมให้น่าอยู่ ผู้ให้การศึกษาต้องรู้จักสังคมตามเป็นจริง ไม่วิ่งตามผู้อื่นจนลืมของตนเอง

ด้านปรัชญาชีวิต

พลาโต้ : ต้องการให้ผู้ป้องกันประเทศ เป็นนักคิด มีน้ำใจก้าวไกล และเข้มแข็ง

ลอค : มีจิตใจมีระเบียบวินัย

เพียวรีแตนส์ : มีศรัทธาในความดี ทำหน้าที่ของตนเอง

ยิว : ทำตามประสงค์ของพระเป็นเจ้า

พรบ. การศึกษาของอังกฤษ (1944) การศึกษาคือการทำหน้าที่ให้วัยเด็กมีความสุขและเป็นวัยเริ่มต้นที่ดีกว่า

อเมริกา : การศึกษามีเป้าหมาย คือ ทำความหมายของคำว่าประชาธิปไตยชัดเจน

ด้านอุดมการณ์ทางการเมือง

อุดมการณ์ทางการเมือง มีส่วนเข้ามากำหนดเป้าหมายทางการศึกษา ด้วย จี.เอฟ. บราวน์ (J.F. Brown) กล่าวไว้ว่า "การศึกษาในประเทศใดประเทศหนึ่งและในทุกยุคสมัย สะท้อนค่านิยมทางการเมือง" รัฐบาลประชาธิปไตย เผด็จการและคอมมิวนิสต์ ต่างก็กำหนดเป้าหมายและวิธีการแห่งการศึกษาของเขาเอง

เป้าหมายและวิธีการของประชาธิปไตย มีการยืดหยุ่น และสามารถปรับให้สอดคล้องกับความต้องการที่เปลี่ยนไปและเงื่อนไขของมนุษย์[26]

เป้าหมายของการศึกษาในระบอบประชาธิปไตยไม่คงที่ เปลี่ยนไปตามความพึงพอใจและความต้องการของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป บัณฑิต เนห์รู กล่าวว่า **ข้าพเจ้ามั่นใจในรัฐแบบสังคมนิยม อยากให้พัฒนาการศึกษาไปตามเป้าหมายมัน** ในระบอบประชาธิปไตย รัฐเคารพต่อปัจเจกชน สถาบันการศึกษาจึงหล่อหลอมความสามารถและเจตนคติของผู้เรียนที่แตกต่างกัน ประชาธิปไตยถือว่า *มนุษย์มีเป้าหมายของตัวเขาเอง การศึกษาจึงเพื่อเสรีภาพ เพื่อพัฒนาศักยภาพและการบริการสังคม*

ในการปกครองแบบเผด็จการ บุคคลดำรงอยู่เพื่อรัฐ การศึกษาเหมือนเสื้อโหล ไม่ต้องคำนึงถึงผู้เรียน ไม่ว่าด้านใด ๆ ทุกคนเป็นคนของรัฐ รัฐเป็นผู้สร้าง บุคคลเป็นทาสที่รับใช้รัฐ คนดีคือคนที่ทำเพื่อรัฐ อุทิศตนเพื่อรัฐ

เป้าหมายทางเศรษฐกิจและสังคมมีอิทธิพลต่อเป้าหมายทางการศึกษา เพราะต้องพัฒนาบุคคลให้เหมาะกับระบบเศรษฐกิจ และสังคมภายในประเทศ การศึกษาต้องฝึกคนให้เหมาะกับสังคมนั้น ๆ ขณะ (ปี 2543) ประเทศไทยตกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำขนาดหนัก อย่างไม่เคยมีมาก่อน บริษัทธุรกิจ ธนาคารถูกปิด กิจการขาดทุน บุคคลอยู่ในภาวะล้มละลาย บุคคลถูกให้ออกจากงาน คนไม่มีงานทำ ประเทศตกอยู่ในภาวะหนี้สินล้นพ้นตัว อยู่ภายใต้การชี้นำบีบบังคับของต่างชาติ และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (ไอ.เอ็ม.เอฟ) ธนาคารถูกโอนขายให้นายทุนต่างชาติ ประชาชนมีรายได้ต่ำ ส่วนใหญ่ไม่พอ

---

(26) University Commission Report 1948-49 Vol. I P. 44

ยังชีพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสนอทางรอดโดยใช้ระบบเศรษฐกิจพอเพียง (Efficieny Economy)

เนื่องจากปัญหาทางเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม นักการเมืองโดยเฉพาะบุคคลในคณะรัฐบาลกินสินบน ทุจริตหาประโยชน์จากงบประมาณ โจรผู้ร้ายชุกชุม มีการค้ายาเสพติด ค้าของหนีภาษี ค้าหญิงบริการ มีฆาตกรรมที่ค่อนข้างสูง และรุนแรง มีคนฆ่าตัวตายเป็นจำนวนมาก แต่การศึกษาไทยยังไม่ปรับทิศทาง ยังคงดำเนินไปในทิศทางเดิมเหมือนปกติ เป็นการยากที่จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจ และสังคมได้

บทเรียนทางเศรษฐกิจ และสังคม ไม่ได้ช่วยให้นักการศึกษาไทยเกิดจิตสำนึกปรับทิศทางของการศึกษา จึงไม่มีหลักประกันว่า ปัญหาดังกล่าวจะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

ด้านอาชีพ (Vocation)

สิ่งจำเป็นพื้นฐานสำหรับมนุษย์คืออาหาร ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม ถ้าการศึกษาไม่สนองตอบสิ่งเหล่านี้แก่เรา อุดมการณ์อื่น ๆ ทุกอย่างของการศึกษาก็ไร้ประโยชน์ ยุคปัจจุบันเป็นยุคอุตสาหกรรม และยุเครื่องยนต์กลไกหรือยุคข้อมูลข่าวสาร (I.T.) เป้าหมายของการศึกษาทางด้านอาชีพต้องสนองตอบความเปลี่ยนแปลง ให้ผู้เรียนเข้าสู่ตลาดแรงงานด้านอุตสาหกรรมสามารถใช้เครื่องมือสมัยใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์อย่างชำนิชำนาญ

ด้านความรู้ (Knowledge)

ความรู้ คือ พลังใช้ทำสิ่งต่าง ๆ เป้าหมายของการศึกษาคือการแสวงหาความรู้ ความก้าวหน้าด้านความรู้ ก่อให้เกิดผลต่อชีวิตทั้งด้านร่างกาย และ

จิตใจ ความรู้ทำให้มนุษย์ก้าวหน้า ความยิ่งใหญ่ของมนุษย์วัดกันด้วยความคิด ทั้งแบคอน (Bacon) และโคเมเนียส (Comenius) ต้องการตรงกัน คือ **"ความรู้ทุกอย่างเพื่อทุกคน"** ความรู้ประการแรก และสำคัญคือ รู้จักชีวิต

การจะรู้จักชีวิต ต้องตอบคำถามว่า มนุษย์คืออะไร *ไม่ใช่มนุษย์ที่เราทำให้เขาเป็น แต่เป็นมนุษย์ตามที่เขาเป็น* ประเทศคอมมิวนิสต์ ไม่รับรู้ความเป็นมนุษย์ตามที่มนุษย์เป็น แต่เขาสร้างมนุษย์ใหม่ มีคำว่า **โซเวียตใหม่ ลาวใหม่ จีนใหม่**

ตามทัศนะ โสเครตีส การจะรู้จักชีวิต ต้องรู้จักตัวเอง (Knowledge of thyselt)[27]

การจะรู้ว่า มนุษย์คืออะไร น่าจะเกี่ยวกับปัญหาทางภววิทยา มนุษย์เกิดจากอะไร หรือประกอบด้วยอะไร?

ธรรมชาติของมนุษย์มีสองส่วน (duatistic) คือ ร่างกายกับจิต หรือรูปกับนาม หรือเลือดเนื้อกับวิญญาณ

ร่างกายเป็นวัตถุ เป็นมวลสารที่กินที่อยู่ในช่องว่าง แต่วัตถุคือมนุษย์แทนที่จะเป็นกลุ่มพลังเฉื่อย มนุษย์สามารถเริ่มต้นกระทำให้ตนเอง ไม่ต้องอาศัยแรงผลักจากภายนอก ทำให้เชื่อว่ามนุษย์มีความจริงมากกว่าจะเป็นเพียงวัตถุ การทำหน้าที่ของมนุษย์มีเป้าหมายมีการตัดสินใจ มีเจตจำนง ความจริงดังกล่าวเรียกว่า จิต

เป้าหมายของการศึกษาต้องให้ผู้เรียน เข้าใจตนเอง ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ

---

(27) C.A. Bowere, Existentialism and Educational Theory, 15, 226, Juoy 1965'

ความผิดพลาดของการให้การศึกษาในปัจจุบันนี้ คือการลดทฤษฎีทวินิยม ลงมาเป็นเอกนิยม (Monism) คือ มนุษย์ประกอบด้วยวัตถุอย่างเดียว โดยมีลัทธิพฤติกรรม (Behaviourism) เป็นตัวอย่างที่ดีและเห็นได้ชัด นักจิตวิทยาและนักการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์โดยการสังเกตพฤติกรรมทางด้านร่างกายภายนอกเท่านั้น[28] ลัทธินี้สืบเนื่องมาจากทฤษฎีกลไก ที่เห็นว่า การเรียนรู้โดยพื้นฐาน คือ เรื่องของการวิเคราะห์ส่วนรวมออกเป็นส่วนย่อยประการหนึ่ง และเป็นความโยงสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนองประการหนึ่ง เมื่อมีความสัมพันธ์ก็มีความเคยชิน การศึกษาเป็นเพียงการกระทำซ้ำ ๆ ไม่เหมือนกับการที่จิตเป็นสภาวะมีจริงเป็นตัวเริ่มต้นการตอบสนอง (ไม่ใช่กล้ามเนื้อในสมอง)

ในลัทธิพฤติกรรม การตอบสนองจะคอย (เวลา) ไปสู่การกระทำจนกว่าจะได้รับสิ่งเร้าที่เหมาะสม

การกระทำของมนุษย์เป็นเพียงปฏิกิริยา เป้าหมายเป็นเสมือนหนึ่งจักรกลที่สิ่งอื่น ๆ เป็น[29]

นักพฤติกรรมศาสตร์บางคน ก้าวไกลออกไปอีกขั้นหนึ่ง ได้ปลุกกระแสความคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ตามแนวของนิวตัน (Newton) ที่กล่าวถึงวัตถุบนท้องฟ้า (celestial bodies) ในการพูดถึงกฎแห่งการหมุนกฎแรก นิวตันเห็นว่า วัตถุทุกชนิดอยู่ในความเร็วคงที่ (เสมอต้นเสมอปลาย) เว้นแต่จะมีพลังภายนอกมารบกวน นิวตัน เลิกความพยายาม ที่จะอธิบายสาเหตุของการ

---

(28) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างลัทธิพฤติกรรมกับลัทธิปฏิบัตินิยม ดู John Dewey, **Easay in Experimental Logic,** (New York : Dover Publication Inc. 1953) p. 331.

(29) L. Thorndike, **Human Learning,** (New York, Appleton Century Crofis, Inc. 1939) p. 122.

เคลื่อนไหว เขาอธิบายความเปลี่ยนแปลงในการเคลื่อนไหว (motion) มากกว่าจะอธิบายตัวเคลื่อนไหว ทำนองเดียวกับนักพฤติกรรมศาสตร์ เลิกความพยายามอธิบายเหตุของพฤติกรรมไม่ว่าจะเป็นแรงผลัก (pull) จากข้างหน้าในรูปของเป้าหมาย พวกนักพฤติกรรมศาสตร์เริ่มต้นง่าย ๆ ว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่เคลื่อนไหวได้ เรียนรู้จากการปะทะสังสรรค์กับสิ่งแวดล้อม[30]

ดังนั้น นักการศึกษาพฤติกรรมศาสตร์ เทความสนใจให้กับความเปลี่ยนแปลงในด้านสิ่งแวดล้อม เหมือนนิวตัน ที่จำกัดตัวเอง อธิบายความเปลี่ยนแปลงในสิ่งเคลื่อนไหว

นักวิเคราะห์ทางด้านภาษา ผู้ซึ่งกล่าวถึงปัญหาด้านจิตใจและร่างกายคิดตรงกันว่า เกิดจากความคลุมเครือของการใช้ภาษา พวกเขาสนใจกิจกรรมทางสมอง แต่สนใจในแง่ของพฤติกรรม ดังนั้น เมื่อเด็กคนหนึ่งกล่าวว่า **"เขาคิดสิ่งที่เขากำลังทำ"** นักวิเคราะห์เห็นว่า มันเป็นการผิดที่เด็กคนนั้นถือว่าเขากำลังคิดสิ่งที่เขากำลังทำ ความจริงเขาคิดก่อนแล้วจึงทำ

ไม่ต้องสงสัยว่า เด็กคนนั้น มีความเคลื่อนไหวทางจิตและทางกาย แต่การกระทำนั้นไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกัน ทั้งไม่ได้เกิดเวลาเดียวกัน จึงมีการกระทำอย่างเดียวเท่านั้น

การศึกษาเพื่อวัฒนธรรม

วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งเจริญงอกงาม เป็นผลจากประสบการณ์ยาวนานของชาติ เป็นสิ่งเกิดจากการบ่มเพาะ วัฒนธรรมยอมรับความงามและความรู้สึกของมนุษย์

---

(30) James. E. Mc Clellan B.F. Skinneris Philosophy of Human Nature : A Sympathetic Criticism. Studies in Philosophy of Education 3 : 307-332. Spring. 1966

ความรู้จะช่วยสร้างคุณสมบัติต่าง ๆ เช่น เสรีภาพ ความยุติธรรม สันติภาพ ความสงบเสงี่ยม และปัญญา[31]

ประสบการณ์อันมีค่าของชาติ จะถูกดูดซึมเข้าไปไว้ในจิตใจ จนถึงขนาดสามารถทำให้จิตมีคุณภาพ เรียกว่า จิตใจเจริญ

มหาตมะ คานธี กล่าวว่า *วัฒนธรรมคือพื้นฐาน... คือสิ่งสำคัญ มันจะแสดงออกมาในรายละเอียดของความประพฤติ และพฤติกรรมส่วนตัว ไม่ว่าคุณจะนั่ง จะเดิน จะแต่งตัว... วัฒนธรรมภายในสะท้อนออกมาทางคำพูด แนวทางที่เราปฏิบัติต่อแขก ต่อนักท่องเที่ยว ต่อครู และต่อผู้อาวุโส*[32]

บุคคลมีวัฒนธรรม จะต้อง

(1) ซาบซึ้งในคุณธรรมและศิลปะ

(2) มีความสนใจเพื่อนมนุษย์ในวงกว้าง

(3) มีความสำเร็จทางสังคม มีพฤติกรรมที่สังคมยอมรับได้

(4) เข้าใจความคิดที่ดีที่สุดของชุมชน

การศึกษาจะต้องบ่มเพาะให้ผู้เรียน มีคุณลักษณะดังกล่าวข้างบนนี้

อริสโตเติ้ล และเฮอร์บาร์ต (Herbart) เห็นตรงกันว่า *ปัญหาทั้งมวลของการศึกษาอยู่ที่คำ ๆ เดียว คือ "ศีลธรรม"*

นิสัย คือ อะไร? ตามอริสโตเติ้ล ในมนุษย์มีความโน้มเอียง 2 ประการ คือ

---

(31) Selections from Newman's Idea of a University by H.V. Hampton p. 37.

(32) Mahatma Gandhi To the students, p. 291.

(1) ความโน้มเอียงทางด้านกิเลสตัณหา และความเป็นสัตว์ป่า

(2) ความโน้มเอียงทางด้านสติปัญญา และความเป็นมนุษย์

ความโน้มเอียงที่สองเป็นรากฐานทางศีลธรรม และต้องฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ไม่ได้เกิดมาพร้อมกับศีลธรรม เขามีแรงกระตุ้นคล้ายสัตว์ การศึกษาช่วยให้มนุษย์สามารถควบคุมแรงกระตุ้นหรือพลังสัตว์ป่า

การศึกษาเพื่อวิญญาณ

สำหรับพวกนักจิตนิยมเคร่งครัด เป้าหมายของการศึกษา เพื่อพัฒนาบุคคลทางด้านวิญญาณเท่านั้น พวกเขาเชื่อว่า ความป่วยของโลกปัจจุบันทั้งหมด ไม่ว่าเป็นความตึงเครียดทางการเมือง ความฝืดเคืองทางเศรษฐกิจ และความกลัว-โรคกลัว เกิดจากโลกบูชาคุณค่าทางวัตถุมากกว่าทางจิตวิญญาณ คนส่วนมากไม่เชื่อว่า มีนรกสวรรค์ (Agnostics) ไม่เชื่อว่ามีพระเป็นเจ้า (Atheists) ไม่ศรัทธาในศาสนา จะไม่มีการศึกษาที่ถูกต้อง หากปราศจากการเน้นย้ำความสำคัญของพื้นฐานทางด้านจิตใจ

การเข้าใจ ปรัชญา เนื้อหา วิธีการ ของการศึกษาทางด้านศาสนา จึงควรนำมาทบทวน ปรับใช้ เพื่อให้ควบคู่ไปพร้อม ๆ กับความก้าวหน้าทางวัตถุ เพื่อทำคนให้เป็นคนที่สมบูรณ์

3. การศึกษา : เชิงพุทธ

คำว่า การศึกษา (Education) ในศาสนาพุทธ ตรงกับคำว่า พหุสัจจะ แปลว่า ความเป็นผู้ได้ฟังมากหรือเรียนมาก ซึ่งท่านใช้คำว่า พหูสูต เหตุที่ใช้คำว่า พหูสูต เพราะในสมัยพระพุทธเจ้า คนส่วนมากขาดความรู้ด้านการอ่าน เพราะไม่มีตำราให้อ่าน ตำราหรือคัมภีร์มีก็เป็นคัมภีร์ทางศาสนา เช่น คัมภีร์พระเวท ก็อยู่ในครอบครองของคนบางพวกและหายากมาก ประกอบกับตำราเหล่านี้ก็จารึกไว้ในใบลานด้วยภาษาชั้นสูง ยากที่คนทั่วไปจะอ่านเข้าใจ ต้องอาศัยผู้สนใจและมีหน้าที่โดยตรง เช่น พวกพราหมณ์

แม้การจารจารึกลงในใบลาน จะมีอยู่แล้ว หลักฐานที่ปรากฏคือ พระพุทธเจ้าทรงเรียกภิกษุผู้เรียนธรรมแล้วไม่ปฏิบัติว่า “ใบลานเปล่า” (โปฐิละ) แสดงว่าใบลานที่มีตัวอักษรมีอยู่ แต่การจารก็ทำได้จำกัดเฉพาะคัมภีร์สำคัญ ๆ ทำเพื่อเก็บรักษาไว้

วิธีการเรียนการสอนก็โดยการบอกเล่าต่อ ๆ กันเรียกว่า มุขปาฐะ ครูมีบทบาทสำคัญต่อการบอกวิชา หากผู้เรียนใกล้ชิด ครูอาจารย์รัก ก็จะบอกให้มาก หากศิษย์ทำตัวไม่ดี ครูอาจารย์ก็จะปิดบังวิชาไว้บอกให้เท่าที่จำเป็น พระพุทธองค์ทรงทราบความประพฤติของอาจารย์ในสมัยนั้นดี จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า

"อานนท์ ภิกษุสงฆ์จะหวังอะไรจากเราอีกเล่า เราแสดงธรรมไม่ได้คิดว่า คนใกล้ชิดหรือคนนอก ในเรื่องธรรมะคถาคตไม่มีปิดบัง (อาจริยมุฏฐิ)" (33)

แสดงว่าพระพุทธเจ้า เป็นอาจารย์ที่ทรงสอนโดยไม่ปิดบัง และทรงสอนเสมอภาคกัน ไม่ทรงคำนึงว่าคนใน (คนใกล้ชิด) หรือคนนอก (ไม่ใกล้ชิด) ถึงตอนใกล้จะปรินิพพานจึงไม่มีเรื่องใดที่สำคัญจะต้องตรัสบอกอีกแล้ว

คำว่า การศึกษา (พหุสัจจะ) ใช้ได้กับการเรียน หรือการฟังพุทธพจน์และศิลปศาสตร์ภายนอก (พาหิรสิปปะ)

การศึกษาที่เรียกว่า พหุสัจจะ แบ่งออกเป็นสองสายคือ

(1) สายธรรม เป็นการศึกษาสำหรับนักบวช (อนาคาริยะ)

(2) สายโลก เป็นการศึกษาของคฤหัสถ์ (อาคาริยะ)

การศึกษาสายธรรม (อนาคาริยะ) มุ่งเน้นการศึกษาคำสอนของพระศาสดา (สัตถุสาสน์) เรียกเต็มว่านวังคสัตถุศาสน์ประกอบด้วย(34)

1. **สุตตะ** (สุตฺตํ) ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่า สูตรหรือสุตตันตะ กล่าวง่าย ๆ คือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิเทศทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

2. **เคยยะ** (เคยฺยํ) ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้ว และร้อยกรองผสมกัน หมายเอาพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตนิกาย

---

(33) [1]กึ ปนานนฺท ภิกฺขุสงฺโฆ มยิ ปจฺจาสีสติ เทสิโต อานนฺท มยา ธมฺโม อนนฺตรํ กริตฺวา, นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฐิ. (ที.มหา. 10/1651/90)

(34) วินย. 1/7/2, ม.มู. 12/278/268 และดูรายละเอียดใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม โดย...พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), หน้า 263

3. **ไวยากรณ์** (เวยฺยากรณํ) ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่น ๆ ที่ไม่เข้าในองค์ประกอบ ๘ ข้อ

4. **คาถา** (คาถา) ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วน ในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

5. **อุทาน** (อุทานํ) ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ รวมทั้งข้อความที่ประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นสูตร ๘๒ สูตร

6. **อิติวุตตกะ** (อิติวุตฺตกํ) ได้แก่ พระสูตร 11. สูตรที่ตรัสโดยนัยว่า "วุตฺตํ เหตํ ภควตา"

7. **ชาดก** (ชาตกํ) ได้แก่ ชาดก 550 เรื่อง

8. **อัพภูตธรรม** (อพฺภูตธมฺมํ) เรื่องอัศจรรย์ไม่เคยมีทุกสูตร เช่นที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี 4 อย่างนี้หาได้ในพระอานนท์

9. **เวทัลละ** (เวทลฺลํ) ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ เช่น จูลเวทัลลสูตร สักกปัญหสูตร เป็นต้น

การศึกษาในลักษณะดังกล่าวเป็นการนำพระไตรปิฎกมาวิเคราะห์องค์ประกอบเป็น 9 ส่วนแล้วสงเคราะห์ว่าส่วนใดอยู่ในข้อใด ทำให้เกิดความเข้าใจและนำไปใช้ได้รวดเร็ว

การศึกษาพระไตรปิฎกในประเทศไทยยังไม่มีการจัดระบบตามนัยทั้ง 9 น่าจะสร้างพระไตรปิฎกใหม่ในรูปของ "นวปิฎก" เพื่อสะดวกแก่การสืบค้น

ในอุรุเวลสูตร กล่าวถึงลักษณะการทรงสัตถุศาสน์ ของการศึกษาของนักบวชไว้ว่า[35]

---

(35) [2]องฺ จตุกฺก 21/25

(1) เป็นผู้เรียนมาก คงแก่เรียน (พหุสสุตะ)

(2) ทรงจำสิ่งที่เรียนไว้ได้ (สุตธระ)

(3) ทรงจำไว้ได้นาน ไม่เลอะเลือน (สุตสันนิจยะ)

ผู้เรียนมาก เป็นผู้มีความรอบรู้โดยการศึกษานวังคสัตถุศาสน์ได้มาก สามารถบอกได้ว่า เรื่องใดอยู่ในที่ใดตามลำดับก่อนหลัง

ผู้ทรงสิ่งที่เรียนไว้ได้ บางคนจำได้ไม่ดี เป็นพวกเรียนหลังลืมหน้า จำอะไรไม่ได้ เหมือนน้ำไม่ติดขังอยู่ในหม้อทะลุ เขาไม่อาจบอกกล่าวสูตรเพียงสูตรหนึ่ง หรือชาดกหนึ่ง ในท่ามกลางบริษัท บางคนทรงไว้ได้ดี เป็นผู้เรียนพุทธพจน์ยังเป็นเสมือนเวลาเรียนแม้จะไม่ท่องบ่น 10, 20 ปีก็ไม่ลืม

ผู้มีความทรงจำไม่เลอะเลือน ได้แก่ผู้เก็บสิ่งที่เรียนไว้ในตู้คือหทัย จัดเป็นระบบอย่างดีสิ่งที่เรียนดำรงอยู่เหมือนรอยชีดบนศิลา เหมือนน้ำมันราชสีห์บรรจุอยู่ในหม้อทองคำ[35]

ทฤษฎีกับการปฏิบัติ : การศึกษาภาคทฤษฎี (ปริยัติธรรม) ชื่อว่า สุตะ เพราะเป็นสิ่งที่ผู้ประสงค์จะออกจากทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ ต้องศึกษา ผู้ทรงจำทฤษฎีนั้นไว้ได้ เรียกว่า ผู้ทรงความรู้

ในพระพุทธศาสนา พระศาสดาทางสรรเสริญผู้เป็นพหูสูตแล้วเข้าถึง (ปฏิบัติ) ตามสิ่งที่เรียน ดังตรัสไว้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 ประเภทเหล่านี้มีอยู่ในโลกคือ

(1) ผู้เรียน (ทฤษฎี) น้อยและไม่เข้าถึงสิ่งที่เรียน (ปฏิบัติไม่ได้) ก็มี

(2) ผู้เรียนน้อย แต่เข้าถึงตามที่เรียนมา ก็มี

---

(35) [1]อปฺปสฺสุตฺตสุตฺต องฺ. จตุกฺก 21/8

(3) ผู้เรียน (ทฤษฎี) มาก แต่ไม่เข้าถึงตามที่เรียน (ปฏิบัติไม่ได้) ก็มี

(4) ผู้เรียนมาก และเข้าถึงตามที่เรียนมา [36] ก็มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเรียน (ทฤษฎี) น้อยไม่เข้าถึงตามที่เรียนมาเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในศาสนานี้ เรียพระสูตร เคยยะ ไวยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ น้อย แต่เขาไม่รู้เจตนารมณ์ ไม่เข้าใจหลักการของทฤษฎีที่เรียนน้อยนั้น ไม่ปฏิบัติตามหลักรองให้สอดคล้องกับหลักใหญ่

ภิกษุทั้งหลาย อย่างไรบุคคลได้ชื่อว่า เรียนน้อยแต่เข้าถึงตามที่เรียน ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนเรียนพระสูตร...เวทัลละ เขารู้เจตนารมณ์ รู้หลักการของสิ่งที่เรียนมาน้อย... เข้าถึงตามที่เรียนมานั้น

ภิกษุทั้งหลาย อย่างไรบุคคลได้ชื่อว่า เรียนมาก แต่ไม่เข้าถึงตามที่เรียน ภิกษุทั้งหลายบุคคลบางคนในศาสนานี้เรียนพระสูตร เคยยะ... เวทัลละมาก แต่เขาไม่รู้เจตนารมณ์ ไม่รู้หลักการของสิ่งที่เรียนมามากนั้น ไม่เข้าถึงตามที่เรียน

ภิกษุทั้งหลาย อย่างไรบุคคลชื่อว่า เรียนมาก เข้าถึงตามที่เรียน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนเรียนพระสูตร เคยยะ...เวทัลละมาก เขารู้เจตนารมณ์ รู้หลักการของสิ่งที่เรียนมามากนั้น เข้าถึง (ทฤษฎี) ตามที่เรียนมา"

ตามนัยแห่งพระสูตรนี้ บุคคลจะได้ชื่อว่าเป็นพหูสูต ต้อง (1) มีความรู้ทางทฤษฎีมาก และ (2) ต้องเข้าถึง (ปฏิบัติ) ตามทฤษฎีนั้นได้ การศึกษาศาสนาพุทธจึงเน้นทั้งทฤษฎีและการปฏิบัติ

---

(36) [2]มโน. ปุ. 2/347

หากจะตอบว่าการศึกษาคืออะไรตามแนวพุทธ การศึกษาคือการเรียนรู้ทางด้านวิชาการ โดยการเรียนรู้พุทธพจน์ได้มาก ทรงจำได้มาก และทรงจำได้ดี แล้วนำไปปฏิบัติได้ ตามที่ตนได้ศึกษามา เป้าหมายของการปฏิบัติคือ

1. เพื่อละชั่ว (อกุศล) และทำดี (กุศล) ดังตรัสไว้ว่า *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ผู้ได้รับการศึกษาแล้วย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละสิ่งที่เป็นโทษ เจริญสิ่งไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ การศึกษาคือ การขัดเกลาและการพัฒนาตนเอง ทำตนให้บริสุทธิ์ โดยการเดินไปตามทางของความดี (กุศลกรรมบถ) และละเว้นไม่เดินไปตามทางของความชั่ว (อกุศลกรรมบถ)*[37]

การละชั่วทำดี เป็นเรื่องของการฝึกฝนด้านความประพฤติที่เรียกว่า "จรณะ" หากเรียนรู้แล้วละชั่วทำดีไม่ได้ ไม่เรียกว่า มีการศึกษา ตรงกับที่โสเครตีส กล่าวว่า ความรู้คู่กับคุณธรรม (Knowledge is virtue)

2. เพื่อเป็นเหตุทำความจริงสูงสุดให้ชัดเจน ทำความจริงให้ปรากฏหรือบรรลุความจริงสูงสุด ซึ่งเป็นเป้าหมายของการเรียนและการปฏิบัติ

ความจริง (Reality) เป็นเป้าหมายของความรู้ เพราะความรู้ไม่ใช่อะไรอื่น ที่แท้เป็นเครื่องมือของการหาความจริง ทั้งความจริงที่เป็นศาสตร์และสัจธรรม ดังตรัสไว้ว่า

"บุคคลเมื่อเกิดศรัทธา ก็เข้าไปหา ครั้นเข้าหาแล้ว ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ย่อมเงี่ยหูสดับธรรม (ฟังธรรม) ครั้งฟังแล้ว ย่อมทรงจำธรรมนั้นไว้ พิจารณาเจตนารมณ์ของธรรมที่ทรงจำไว้ ธรรมของผู้เพ่งพิจารณาอยู่

---

(37) [1]สุตฺวา จ โข ภิกฺขเว อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ กุสลํ ภาเวติ สาวชฺชํ ปชหติ อนวชฺชํ ภาเวติ สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติ (องฺ. สตฺตก. 23/111)

ย่อมทนต่อการพิจารณา เมื่อธรรมทนต่อการพิจารณา ย่อมเกิดฉันทะ เมื่อเกิดฉันทะ ความอุตสาหะก็ตามมา เมื่อมีความอุตสาหะก็มีการไตร่ตรอง ไตร่ตรองแล้วก็ทำความเพียร เมื่อทำความเพียร ก็ทำความจริงสูงสุดให้ปรากฏด้วยการแทงตลอดเห็นแจ้งความจริงสูงสุดที่ปรากฏแล้วนั้นด้วยปัญญา"[38]

พระพุทธวจนะนี้ แสดงลำดับขั้นตอนของการเรียน หรือการศึกษาตั้งแต่ต้นจนถึงขั้นบรรลุความจริงสูงสุดคือ

(1) เกิดศรัทธา ในเรื่องที่จะศึกษา

(2) การเข้าศึกษา (ไปหาสำนัก)

(3) ตั้งใจเรียนอย่างมุ่งมั่น ปราศจากความฟุ้งซ่าน

(4) ทรงจำสิ่งที่เรียนไว้ได้ดี ทุกเรื่องที่รับมาจากผู้สอน

(5) พิจารณาแปลความหมาย จนแน่ใจว่าสิ่งที่เรียนนั้นเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้มีเหตุผลน่าเชื่อถือ

(6) เกิดความรัก ในวิชาการที่ได้เรียนมาอย่างสุดจิตสุดใจ

(7) เกิดอุตสาหะ ขวนขวายศึกษาโดยไม่รู้สึกเบื่อหน่าย

(8) ไตร่ตรองหาทางปฏิบัติ ศึกษาแนวปฏิบัติให้เข้าใจชัดเจน

(9) ทำความเพียร (ลงมือปฏิบัติจริงจัง)

(10) บรรลุความจริงสูงสุด (สำเร็จการศึกษา)

---

(38) [2]ม.ม. 13/657/605

การศึกษาสายโลก (อาคาริยพหุสัจจะ) หมายเอาความฉลาดอันเกิดจากการศึกษาวิชาการภายนอก ซึ่งท่านนิยมเรียกว่า ศิลปศาสตร์ ในอินเดียยุคพระพุทธเจ้า ได้แก่ ศิลปศาสตร์ 18 ประการ ในบาลีใช้ศัพท์ว่า "พาหิรสิปปะ" (พาเหียรศิลปะ) ได้แก่

1. ฤคเวท 2. ยชุรเวท 3. สามเวท
4. อาถรรพเวท 5. ปูราณะ (Encyclopedic Literature)
6. ปีตริวิทยา (วิชาพยาบาล : Nursing)
7. ราสิวิทยา (คณิตศาสตร์ : Mathematics)
8. ไทววิทยา (ศาสตร์เพื่อโลกิยะ : Extra-mundane science)
9. นิธิวิทยา (เศรษฐศาสตร์ : Ecomomics)
10. วากโย-วากยะ (ตรรกศาสตร์-ปรัชญา : Logic and philosophy)
11. เอกายตนะ (จริยศาสตร์ หรือการปกครอง : Ethics or politics)
12. เทววิทยา (เทวศาสตร์ : Deities)
13. พรหมวิทยา (ความรู้เกี่ยวกับสภาวะสูงสุด : Ultimate existence)
14. ภูตวิทยา (วิชาฟิสิกส์ : Physics)
15. ศาสตราวิทยา (วิชาการทหาร : Military science)
16. นักษัตรวิทยา (ดาราศาสตร์ : Astronomy)
17. สรปวิทยา (พิษวิทยา : Toxiology)
18. เทวชนวิทยา (จิตวิทยา : Psychology of the upper, middle and lower class)

หากวิเคราะห์ตามแนวทางข้างต้น การศึกษาคือ การเรียนรู้ทั้งในด้านความรู้ทางทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เพื่อพัฒนาให้เกิดความเป็นผู้รอบรู้ (พหูสูต) และความสามารถในการใช้มือ (หัตถโกสัลละ)

ในภาคทฤษฎี เน้นความรู้คู่คุณธรรม นั้นคือ ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความรอบรู้และศีลจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะถือว่าเป็นการศึกษาที่ไม่สมบูรณ์ พุทธทาสภิกขุเรียกว่า การศึกษาแบบหมาหางด้วน ความรู้กับศีลจึงต้องควบคู่กันดังบาลีว่า

"ถ้าบุคคลมีความรู้น้อยและมีศีลไม่สมบูรณ์ บุคคลย่อมตำหนิเขาได้ทั้งโดยความรู้และความประพฤติ

ถ้าบุคคลมีความรู้น้อย แต่มีศีลสมบูรณ์ บุคคลย่อมยกย่องเขาโดยศีล แต่เขาไม่ประสบผลสำเร็จด้านความรู้

ถ้าบุคคลมีความรู้มาก แต่มีศีลไม่สมบูรณ์ บุคคลย่อมตำหนิเขาทางด้านความประพฤติ แต่เขาประสบผลสำเร็จด้านความรู้

ถ้าบุคคลมีความรู้ดี และมีศีลสมบูรณ์ เขาย่อมได้รับการยกย่องทั้งสองด้าน คือด้านความประพฤติ และด้านความรู้

ใครเล่าจะตำหนิพุทธสาวก ผู้ทรงความรู้ มีการศึกษาดี มีปัญญาหลักแหลมอย่างแท่งทอง ชมพูนุท เทวดาก็ชื่นชม พรหมก็สรรเสริญ"

ส่วนวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการใช้ความสามารถ เพื่อประกอบกิจการงานต่าง ๆ ท่านเรียกว่าศิลปะ มีทั้งศิลปะของนักบวช และศิลปะของผู้ครองเรือน จัดเป็นองค์ความรู้เหมือนกัน

ความฉลาดเกิดจากการฟังหรือเรียนศิลปะภายนอก ท่านเรียกว่า ความรู้ทางโลก (อาคาริยพหุสัจจะ) มีข้อแม้ว่า ศิลปะภายนอกนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดโทษ จึงจะเป็นความเจริญ เพราะนำมาซึ่งประโยชน์แก่โลกทั้งสองคือ ประโยชน์ในโลกนี้ และโลกหน้า หรือประโยชน์ในโลกปัจจุบันและโลกอนาคต

การเรียนรู้มุ่งเน้นแต่ประโยชน์ปัจจุบัน ทำให้ประกอบธุรกรรมไม่เลือกทาง ผู้เรียนถูกครอบงำด้วยโลภจริต ทำให้เกิดการแข่งขันเอารัดเอาเปรียบกัน มุ่งแสวงหาแต่ประโยชน์ส่วนตัว เป็นคนไร้หิริโอตตัปปะ ประพฤติมิจฉาชีพ กดขี่ผู้อื่น ทำให้โลกอนาคตไม่สดใส แต่คนผู้ได้เปรียบพอใจ เรียกวิธีการนี้ว่า "กลยุทธ์"

การเรียนรู้จะต้องคำนึงถึงอนาคตด้วย[39] ต้องมองการณ์ไกล มองผลกระทบจากการใช้ความรู้ในทางผิด ประกอบการงานที่มีโทษ ทำให้เกิดปฏิกิริยาทางร้าย ทำให้เกิดลัทธิปลุกเร้าทำลายล้างกันขึ้น

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งความรู้ ส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (สิกขาสาชีพ) ดังที่สรภังคศาสดากล่าวว่า *"ปัญญา ศีล (ความประพฤติ) ความเป็นใหญ่ (สิริ) ธรรมของผู้เป็นสัตบุรุษ ปัญญาประเสริฐที่สุด เหมือนดาวนักษัตฤกษ์ เป็นราชาแห่งดาวทั้งหลาย ธรรมสามอย่างเป็นบริวารของความรู้"*[40]

ศิลปะ (Art) : ในมงคลสูตรกล่าวถึงเรื่องศิลปะว่าเป็นสิ่งก่อให้เกิดอารยธรรม ความเจริญ (มงคล)

คำว่า ศิลปะ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า "Art" แปลว่า การสร้างหรือการแสดงออกซึ่งสิ่งที่สวยงาม เช่น โสตศิลปะ ทักษะหรือความสามารถอันประณีตในการสร้างสรรค์ หรือการแสดงออกซึ่งงานชนิดนั้น ๆ เช่น การวาดภาพ การแกะสลัก การปั้น การก่อสร้าง ดนตรี เป็นต้น

ศิลปะ เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความรู้สึกของผู้สร้างศิลปะ และก่อให้

---

(39) [1]การศึกษาในพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายให้ได้ประโยชน์ 3 อย่าง คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน, ประโยชน์อนาคต และประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพาน (ขุ.จู. 30/673/333) และประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสอง (ขุ.จู. 30/6731/333)

(40) [2]ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ
นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ
สีลํ สิรี จาปิ สตญฺจ ธมฺโม
อนุวายิกา ปญฺญวโต ภวนฺติ.

ศิลปะ เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความรู้สึกของผู้สร้างศิลปะ และก่อให้เกิดความรู้สึกแก่ผู้ได้สัมผัสศิลปะนั้น สุดยอดของศิลปะอยู่ที่ความงาม (beauty) ความงามคือที่รวมของคุณสมบัติ ที่จะให้ความเพลิดเพลินแก่ประสาทสัมผัส โดยเฉพาะตา และหู และให้เกิดความรู้สึกทางด้านศีลธรรม หรือทางด้านสติปัญญา (intellect)

ศิลปะในศาสนาพุทธ ให้คำนิยามไว้สั้น ๆ ว่า คือความฉลาดในการใช้มือ (หัตถโกศัลละ) มีสองชนิดคือ ศิลปะของบรรพชิต และของคฤหัสถ์

ศิลปะของบรรพชิต กล่าวถึง การทำเครื่องบริขาร มีการตัดเย็บจีวร เป็นต้น ดังตรัสไว้ว่า *ภิกษุผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจน้อยใหญ่ของเพื่อนนักบวชด้วยกัน ประกอบด้วยปัญญา อันเป็นอุบายในกิจนั้น ๆ สามารถทำ สามารถจัด ความสามารถเช่นว่านี้ จัดเป็นนาถกรณธรรม* (ธรรมสำหรับผู้พึ่งตนเอง)[41]

ท่านยกตัวอย่างกิจใหญ่ (งานชั้นสูง) เช่น การตัด การย้อมจีวร การโบกปูนสร้างเจดีย์ งานเล็กน้อย เช่น การล้าง การนวดเท้า เป็นต้น งานเหล่านี้ไม่ใช่ลักแต่ทำต้องทำโดยอาศัยศิลปะ คือ

1. ผู้ทำมีอารมณ์ มีความขยัน และฉลาดทำ
2. ทำแล้วก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ผู้อื่น
3. ใช้ความสามารถในการทำ ทุ่มเทความพอใจในงาน

ลักษณะของผู้ทำงานด้านศิลปะ (งานฝีมือ) คือ[42]

---

(41) [1]สัตตมสูตร ทุติยวรรค อังคุตรนิกาย (องฺ. ทสก. 25/26)

(42) [2]มโน. ปู. 3/365.

1. สามารถทำเอง (อลํ กาตุํ) คือลงมือทำเอง ทุ่มเทแรงกายแรงใจ ทำด้วยวิริยะ อุตสาหะ ไม่เห็นแก่ผลตอบแทน ไม่คิดถึงค่าจ้าง ทำเต็มฝีมือ เป็นงานแม่ทัพ

2. สามารถวางแผน (อลํ สํวิธาตุํ) คือเตรียมแผนให้ผู้อื่นทำ เป็นงานระดับเสนาธิการ

งานศิลปะทางศาสนา ท่านยกตัวอย่างการออกแบบจีวร โดยอาศัยรูปแบบคันนาของชาวมคธเป็นแบบจีวร ประกอบด้วยส่วนประกอบที่เรียกด้วยศัพท์ทางวิชาการ เช่น กุสิ อัฑฒกุสิ มณฑล อัฑฒมณฑล เป็นต้น[43]

นอกจากคำว่า พหุสัจจะ ซึ่งแปลว่า การเล่าเรียน ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว คำว่า การศึกษาในคัมภีร์บาลี มีศัพท์เรียกตรง ๆ ว่า สิกขา โดยทั่วไปหมายถึง กระบวนการเรียน การสอน การถ่ายทอด การพัฒนา และการทำให้แจ่มชัดหรือการรู้แจ้ง คำว่า สิกขา รวมไปถึงการฝึกอบรมในอธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งเรียกว่า สิกขา 3 หรือ ไตรสิกขา ได้แก่

อธิศีลสิกขา : สิกขาคือ ศีลอันยิ่ง ได้แก่ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (advanced morality)

อธิจิตตสิกขา : สิกขาคือจิตยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิชั้นสูง (advanced concentration)

อธิปัญญาสิกขา : สิกขาคือปัญญายิ่ง คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ชั้นสูง (advanced wisdom)[44]

---

(43) วิ.มหา. 5/202. สมนฺต. 3/236.

(44) ที.ปา. 11/305/196 (ฉบับ มจร.) องฺ. ติก. 20/521/294.

ปกติคำว่า **สิกขา** ในคัมภีร์วินัย มักจะตามด้วยคำว่า ปท เป็น สิกขาปท แปลว่า ระบบกฎเกณฑ์หรือ หลักการสำหรับฝึกอบรม ในการฝึกอบรม เริ่มต้นที่วินัย ซึ่งเป็นระบบรวมกฎเกณฑ์สำหรับฝึกอบรมไว้มากมาย แต่ละบทแต่ละข้อที่เรียกว่า บท ใช้สำหรับฝึกมรรยาท ฝึกอาจาระของผู้เรียนให้เกิดความสง่างาม เพื่อความเลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสเป็นต้น จนกายวาจาของผู้เรียนเป็นปกติเรียกว่า ศีล

การฝึกขั้นเริ่มต้น จากขั้นต่ำ แล้วค่อย ๆ สูงขึ้นตามลำดับ เป็นขั้นเป็นตอนอย่างต่อเนื่อง เหมือนคนฝึกม้าเริ่มจากเรื่องพื้นฐานก่อนแล้ว ค่อย ๆ ยากขึ้น ๆ

การฝึกตามลำดับขั้นเรียกว่า อนุบุพพสิกขา (gradual trainning).

การปฏิบัติตามลำดับขั้นเรียกว่า อนุบุพพกิริยา (gradual practice).

การทำให้เดินหน้าไปตามลำดับขั้นเรียกว่า อนุบุพพปฏิปทา (gradual progress)[45] โดยใจความคือ เรียนปฏิบัติ และได้รับผลตามลำดับขั้น

พระพุทธองค์ทรงแสดงตัวอย่างการฝึกให้ค่อย ๆ สูงขึ้นเป็นขั้นเป็นตอน ไว้ในคณกโมคคัลลานสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ว่า **ในเบื้องต้นพระองค์จะทรงแนะนำว่า "ขอให้เธอเป็นผู้มีศีล สำรวมระวังในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษสักว่าเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย"**

เมื่อหลักการขั้นต้นอันผู้ฝึกสามารถปฏิบัติได้แล้ว จะทรงแนะนำให้สูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือ ให้สำรวมอินทรีย์ เช่น เห็นรูป ไม่รวบถือและแยกถือ ให้ข่มอกุศลธรรมคือ อภิชฌา (รัก) โทมนัส (ไม่สบายใจ) ให้ได้

---

(45) ม.อุปริ. 14/94/52.

เมื่อปฏิบัติขั้นที่สองได้ จะทรงแนะนำต่อไปว่า ให้รู้จักประมาณในการบริโภค ให้ใช้ปัญญาพิจารณาในการบริโภคอาหาร (โภชเน มัตตัญญู)

เมื่อปฏิบัติตามขั้นที่สามได้ จะทรงแนะนำเรื่องที่สูงขึ้นไปอีกว่า ให้ทำความเพียรเดินจงกรม เพื่อห้ามจิตจากความเกียจคร้าน ให้นอนแบบสีหไสยาสน์ มีความรู้ตัวทั่วพร้อม

เมื่อปฏิบัติตามขั้นที่สี่ได้จะทรงแนะนำสูงขึ้นไป ให้มีสติสัมปชัญญะในการก้าวไป ถอยกลับ แลหน้า เหลียวหลัง คู้เข้า เหยียดออก ในการครองสังฆาฏิ บาตร จีวร ในการกิน การดื่ม การเคี้ยว การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง

เมื่อปฏิบัติขั้นที่ห้าได้ จะทรงแนะให้ปฏิบัติให้สูงขึ้นไปคือ ให้อยู่ในเสนาสนะอันสงัด เช่น ตามป่า ตามโคนไม้ ตามภูเขา ให้นั่งสมาธิ ให้ละอภิชฌา พยาบาท ถีนมิทธะ เป็นต้น เพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์ จนได้ปฐมฌานจนถึง จตุตถฌาน(46)

ตามนัยที่กล่าวข้างต้น แสดงว่า เนื้อหาที่เป็นเป้าหมายของการเรียนรู้ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นตัวนำไปสู่ความพ้นทุกข์ เมื่อนำศีล สมาธิและปัญญาเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ หรือ ศึกษา จะเติมคำว่า สิกขา เข้าไปเป็น สีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา แปลว่า ฝึกฝนในเรื่องศีล ในเรื่องสมาธิ (จิต) และในด้านปัญญา แต่การฝึกนั้น ต้องฝึกให้ก้าวหน้า ให้สูงขึ้นตามลำดับขั้น พอถึงขั้นหนึ่งก็นำสู่ขั้นสูงขึ้นไป ๆ ดังที่พระองค์ตรัสว่า

---

(46) คณกโมคคัลลานสูตร ม.อุปริ. 14/94-10082-84

ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อใดก็ตามที่ภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวาร (ช่อง/ประตู) ในอินทรีย์ ต่อแต่นั้น ตถาคตจะสอน (แนะแนว) ให้สูงขึ้นไปอีกว่า ขอให้เธอรู้ประมาณในการฉัน ฉันอาหารโดยการพิจารณาอย่างแยบคาย ไม่ฉันเพื่อสนุก มัวเมา เพื่อประดับตกแต่ง แต่เพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ เป็นไปได้ เพื่อบรรเทาความหิว กระหาย เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ ...ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อภิกษุรู้ประมาณในการฉันต่อแต่นั้น ตถาคตจะแนะแนวให้สูงขึ้นไปอีกว่า ขอให้เธอประกอบความเพียร...[47]

การแนะแนวให้ผู้เรียนปฏิบัติ ก้าวหน้าสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามลำดับขั้น เป็นวิธีการให้การศึกษาของพระพุทธเจ้า เรียกว่า อนุบุพพสิกขา (ให้ศึกษาไปตามลำดับขั้น), อนุบุพพกิริยา (ให้กระทำไปตามขั้นตอน), อนุบุพพปฏิปทา (ให้ดำเนินไปตามขั้นตอน) เปรียบเหมือนการขึ้นบันได จนถึงขั้นสุดท้าย เหมือนการสอนอัศวศาสตร์ (การฝึกม้า) และเหมือนการสอนการนับ (สังขาน) พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างการสอนธรรมแก่พระภิกษุตามลำดับขั้นโดย :

ขั้นแรก ให้สำรวมในพระปาติโมกข์ (ปาติโมกขสังวร)

ขั้นที่สอง ให้สำรวมอินทรีย์ (อินทรีย์สังวร)

ขั้นที่สาม ให้รู้ประมาณในการกิน (โภชเน มัตตัญญู)

ขั้นที่สี่ ให้ประกอบความเพียร (ชาคริยานุโยค)

ขั้นที่ห้า ให้มีสติสัมปชัญญะ (สติสัมปชัญญสมันนาคตะ)

ขั้นที่หก ให้อยู่ในเสนาสนะอันสงสงัด (วิวิตตเสนาสนะ)

---

(47) ขอให้สังเกตคำว่า สอน พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า แนะแนวทาง, ชี้แนะ บาลีใช้ คถาคโต อุตฺตรึ วิเนติ. (ม. อุปริ. 14/95/82)

ดำเนินไปอย่างนี้จนได้ฌาน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ จบการเรียนการศึกษา (อเสขะ)

การศึกษาจะทำให้ผู้เรียนซื่อตรง สง่างาม ในทุกแง่ทุกมุมของชีวิต และทำให้ผู้เรียนรู้เท่าทันในเรื่องต่าง ๆ คือ ฉลาด ทั้งในความเจริญ (อายโกศล) ความเสื่อม (อปายโกศล) และรอบรู้วิธีการที่จะแก้ไขสถานการณ์และทำให้สำเร็จ (อุปายโกศล)[48]

การศึกษาจะสอนให้ผู้เรียนรู้ว่าทำอย่างไรถูก ทำอย่างไรจึงจะดำรงชีวิตอย่างมีความสำเร็จและมีความสุข นำผู้เรียนไปสู่ความก้าวหน้า ความเจริญรุ่งเรือง และความดีงาม[49] เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพที่ดีทั้งด้านความรู้ และความประพฤติที่สมบูรณ์ และสุดท้ายนำไปสู่การพ้นทุกข์.

ลักษณะของบุคลิกภาพที่ดีในเชิงพุทธ[50]

1. องอาจ (สักกะ)
2. ซื่อตรง (อุชุ)
3. ซึ่งตรงดี (สุอุชุ)
4. ว่าง่าย (สุวจะ)
5. อ่อนโยน (มุทุ)
6. ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น (อนติมานะ)
7. สงบ (สันตุสสกะ)
8. เลี้ยงง่าย (สุภระ)
9. กิจน้อย (อัปปกิจ)
10. ประพฤติเบาพร้อม (สัลลหุกวุตติ)
11. มีอินทรีย์สงบ (สันตินทรีย์)
12. มีปัญญารักษาตน (นิปกะ)

---

(48) ที.ปา. 11/228/231, อภิ.วิ. 35/807/439.

(49) KP., p'134 F.

(50) ขุ.ขุ. เล่ม 25 (กณียเมตตสูตร)

13. ไม่โอหัง อวดดี (อปคัพภะ)

14. ไม่ติดตระกูล (กุเลสุ อนนุคิทธะ)

การศึกษาเชิงพุทธ มุ่งสร้างวุฒิภาวะ (maturity) และความสำเร็จพร้อมกันทั้งสามด้านคือ[51]

1. ปริยัติ มีความรอบรู้ดี มีความสำเร็จด้านความรู้ทางด้านวิชาการ เป็นปราชญ์ในองค์ความรู้อันเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้า

2. ปฏิบัติ นำเอาความรู้ทางวิชาการที่เรียนมาใช้ในการปฏิบัติฝึกฝนตนเองให้เป็นนิสัย

3. ปฏิเวธ เข้าถึงความจริง โดยการรู้แจ้งแทงตลอด

การเรียนรู้ด้านปริยัตินั้น ผู้เรียนศึกษานวังคสัตถุศาสน์ เข้าใจดี ทรงจำไว้ได้ เรียกว่า แทงตลอดทฤษฎี (ทิฏฐิ) เข้าใจเรื่องราวทั้งตามตัวอักษร (พยัญชนะ) เจตนารมณ์ (อัตถะ) หรือเนื้อหาอันเป็นตัวสัจจะ เรียกว่า อัตถัญญู (รู้เจตนารมณ์) ธรรมัญญู (รู้ความจริง) เมื่อรู้ความหมายทั้งตามตัวอักษร เจตนารมณ์ และความจริงแล้วก็ลงมือปฏิบัติจนบรรลุเป้าหมาย

เสขะ-อเสขะ

ในความคิดด้านการศึกษาทางพุทธ บุคคลยังต้องเป็นผู้เรียนรู้ (เสขะ) อยู่ตลอดเวลาตราบใดที่ยังไม่บรรลุถึงความสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุติ ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาที่กล่าวถึงการศึกษา “ตลอดชีวิต” (สิกขาสาชีพ) มานานแล้ว ตราบใดไม่บรรลุอรหันต์ บุคคลก็ยังไม่จบการศึกษา (อเสขะ)

---

(51) วินย.อ. 1/264/, ม.อ. 3/147, อง.อ. 31391.

คำว่า นักปราชญ์ (พหุสุตร) ก็ดี "ผู้มีการศึกษาดี" (สุสิกขิตะ) ก็ดี "ผู้เชี่ยวชาญ" (สุเมธะ) ก็ดี ไม่ใช่เป็นสิ่งประสงค์ (อานิสงส์) ที่แท้ของการศึกษาเชิงพุทธ ตัวอย่าง พระอานนท์ปรารภกับตัวท่านเองว่า *"เรายังเป็นเพียงนักเรียน (เสขะ) ผู้ซึ่งยังต้องทำให้งานสมบูรณ์ และพระศาสดาพระองค์ผู้ซึ่งเมตตานุเคราะห์เรา กำลังจะปรินิพพาน*[52] ทั้งที่พระอานนท์เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวิชาการ (academic expert) บาลีใช้คำว่า สุเมธะ เป็นนักปราชญ์มีความรู้ดี ท่านก็ยังเห็นว่า ท่านเป็นนักเรียน (เสขะ) ยังไม่จบการศึกษา (อเสขะ) แม้เป็นพระอรหันต์ ก็ยังต้องรู้ข่าวสารข้อมูลที่จำเป็น

ดังนั้น หน้าที่ของการศึกษา ในความหมายสูงสุด มุ่งไปที่คุณค่าสูงสุดของชีวิตมนุษย์ คือ ความสะอาด สว่าง และสงบ ผู้มีการศึกษาที่ถูกต้องเป็นผู้บรรลุความหลุดพ้น อิสระจากพันธนาการ

ผู้จบการศึกษาในฐานะผู้สืบทอดมรดก

หน้าที่ของผู้ได้รับการศึกษาอันสำคัญประการหนึ่ง คือ การเป็นผู้สืบต่อภารกิจของคนรุ่นก่อน ๆ ให้ดำรงอยู่และพัฒนามรดกทางสังคมให้เจริญก้าวหน้าต่อไป เรียกว่า การสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมและอารยธรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงคำนึงถึงเรื่องนี้ ทรงมุ่งมั่นให้การศึกษาแก่พระสาวกของพระองค์จนถึงขั้นที่พวกเขามีศักยภาพถึงขนาดหรือระดับที่ทรงต้องการให้เป็นดังที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า

---

(52) อหํ วตมฺหิ เสโข สกรณีโย, สตฺถุ จ เม ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสติ, โย มม อนุกมฺปโก. (ที.มหา. 10/207/126)

"เราจักไม่ปรินิพพาน ตราบใดที่ภิกษุสาวกของเรา...ภิกษุณีสาวิกาของเรา...อุบาสกสาวกของเรา...อุบาสิกา สาวิกาของเรา ยังไม่ฉลาด ได้รับคำแนะนำที่ดี มีความกล้าหาญ เป็นปราชญ์ ทรงธรรม ปฏิบัติตรงตามหลักการ ปฏิบัติเหมาะสม ปฏิบัติตามธรรม เรียนธรรมแล้ว สามารถบอกแสดง ทำให้เข้าใจง่าย สามารถชี้แจงข้อกล่าวหาของลัทธิอื่นได้..."[53]

คุณภาพของการศึกษาที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาจึงมี 10 ประการ คือทำให้ผู้เรียน

1. มีความเฉลียวฉลาด มีความสามารถในวิชาการนั้น ๆ (วิยัตตะ) มองเห็นทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องชัดเจน และสามารถเดินตามทางที่มองเห็นไปถึงเป้าหมายได้ (intelligent).

2. ได้รับการฝึกดี ตามแนวทางที่กำหนดไว้ (วินีตะ) ไม่เกิดความผิดพลาดเสียหายในการปฏิบัติ ปฏิบัติตามที่ได้รับฝึกมาอย่างชำนิชำนาญ มีทักษะ (skilled)

3. มีความกล้าหาญ มีความมั่นใจ (วิสารทะ) ในการดำเนินไปตามแนวทางที่ได้ศึกษาฝึกอบรมมา ไม่ประหวั่นพรั่นพรึง เมื่อเผชิญหน้ากับปัญหาหรือเผชิญหน้ากับนักปราชญ์

4. มีความเป็นปราชญ์ เช่น ศึกษาจบพระไตรปิฎก (พหุสสุตะ) จบนวังคสัตถุศาสน์

5. ทรงความรู้ มีความรู้อยู่กับตัว (ธัมมธรา) มีความพร้อมทุกเวลาและทุกสถานการณ์ทั้งภาคปริยัติ และปฏิเวธ

---

(53) มหาปรินิพพานสูตร, ที.มหา. 10/168/93-95. (ฉบับ มจร.)

6. ปฏิบัติหลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ (ธัมมานุธัมมปฏิปันนะ) เช่น ปฏิบัติวิปัสสนาสอดคล้องกับอริยธรรม

7. ปฏิบัติสมควรน่าเลื่อมใส สมกับฐานะ (สามีจิปฏิปันนะ)

8. ปฏิบัติตามหลักการ (อนุธรรมปฏิปันนะ)

9. เรียนจากอาจารย์ สามารถบอก แสดง ทำให้ (ผู้อื่น) เข้าใจได้

10. สามารถปราบลัทธิอื่นได้อย่างมีเหตุผล (ปรับวาท) แสดงธรรมอันมีปาฏิหาริย์ ทำให้พ้นทุกข์ได้

เป้าหมายเกี่ยวกับความเจริญมั่นคง

ลักษณะของความเจริญในทางพุทธจะต้องประกอบด้วย

1. มีประสิทธิผล (อิทธะ) เรียกว่า ออกฤทธิ์ ทำให้เกิดผลดีต่อตัวเองและสังคม

2. บรรลุความงอกงาม ผลิดอกออกผลสมบูรณ์พร้อม (ผีตะ)

3. แพร่หลาย คือ ตั้งมั่นอยู่ในทิศทางต่าง ๆ (วิตถตะ)

4. คนส่วนมากรู้จัก และได้รับผลสามารถปฏิบัติตามได้ (พหุชัญญะ)

5. มีความมั่นคงในทุกด้าน คนทั่วไปสามารถเผยแพร่ต่อกันเองได้ (ปุถุภูตะ)

ในแง่ศาสนาหากจะพิจารณาว่า ศาสนานี้มั่นคงดีหรือไม่ ก็จะต้องพิจารณาจากหลักการ 5 ข้อนี้ ถ้าสมบูรณ์พร้อมก็กล่าวได้ว่า เจริญมั่นคงดีแล้ว

ระบบการศึกษาเชิงพุทธ

เมื่อจะศึกษาระบบการศึกษาเชิงพุทธ หลายคนชี้ให้มองไปที่เรื่องการศึกษาของนักบวชของศาสนาพุทธ ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี สามเณร หรือสามเณรี แล้วก็บอกว่า ระบบแท้จริงอยู่ตรงนั้น เริ่มต้นด้วยเรื่องสำนักศึกษา อบรม หลักสูตร วิธีการคัดกรองผู้เรียน การควบคุมดูแล วิธีการสอน การวัดผล รวมทั้งการฝึกงานภาคสนาม

ระบบการศึกษาเชิงศาสนาพุทธ โดยความเป็นจริงกว้างกว่าตามที่กล่าว คือไม่ใช่แต่เกี่ยวข้องกับชีวิตนักบวชเท่านั้น แต่ครอบคลุมรวมถึงชีวิตของชาวพุทธทั้งมวล ทั้งคฤหัสถ์ และบรรพชิต

1. **สำนักศึกษา** ที่เรียกว่า อาราม หรือวิหาร ถูกสร้างขึ้นโดยประชาชน ผู้มีจิตศรัทธา ไม่ว่าจะเป็น เชตวันมหาวิหาร เวฬุวนาราม บุพพาราม วัดเหล่านี้ล้วนสร้างขึ้น เพื่อเป้าหมายด้านการศึกษา อบรม เป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวพุทธ และไม่ใช่พุทธ แต่เป็นผู้ใฝ่รู้ แต่ละสำนักมีความร่มรื่นด้วยแมกไม้นานาพรรณ เหมาะแก่การศึกษาหาความรู้อย่างแท้จริง

ความมุ่งหมายของการสร้างวัด คือการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอักษรศาสตร์ ศีลธรรม จิต และสติปัญญา ทำให้วิถีชีวิตของบรรพชิตและคฤหัสถ์ก้าวหน้าไปตามลำดับ เริ่มต้นด้วยการวางระบบฝึกอบรมนักบวชภายในชุมชนของวัดก่อน แล้วการฝึกอบรมนั้นค่อยขยายขอบข่ายครอบคลุมไปถึงชาวบ้าน วัดก็กลายเป็นศูนย์การศึกษาของชุมชน วัดเป็นที่ตั้งแห่งวัฒนธรรมและการเรียนรู้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินชีวิต ที่เรียกว่าพรหมจรรย์ ซึ่งนิยมแปลว่า ชีวิตที่ประเสริฐ เป็นชีวิตของนักศึกษา ที่อยู่รวมกันในชุมชนของนักบวชที่เรียกว่า “วัด” ในภาษาไทย

วิหาร วัด หรือสำนักเรียน นอกจากเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนแล้ว ยังเป็นศูนย์กลาง เผยแพร่ความรู้ของผู้ที่จบการศึกษาแล้ว หรือมีภารกิจจบสิ้นแล้ว การเผยแพร่คือ นำแนวทางชีวิตอันประเสริฐมอบให้ประชาชน

2. **หลักสูตร** (curriculum) คือแนวการเรียนการสอนที่สถานศึกษากำหนดไว้ เพื่อทุ่มเทความพยายามทั้งปวงที่จะให้เกิดผลตามที่สถาบันพึงปรารถนา ทั้งในสถานการณ์ภายในและภายนอก โดยความหมายอย่างง่าย ๆ หลักสูตรคือ กลุ่มประสบการณ์ที่สถาบันจัดให้ผู้เรียน เพื่อให้ทุกคนพัฒนาไปในทิศทางที่พึ่งปรารถนา[54]

ศาสนาพุทธมีหลักสูตรแห่งการเรียนการสอนที่ชัดเจนให้ผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยได้ศึกษา

2.1 **เป้าหมายของหลักสูตร** คือการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ให้ก้าวหน้าไปตามขั้นตอน เริ่มต้นด้วยการพัฒนาบุคคลธรรมดา (ปุถุชน) ให้เป็นกัลยาณปุถุชน ให้เป็นคนดีของสังคม (สัปปุริสะ) ให้เป็นเสขบุคคลและอเสขบุคคล

เป้าหมายสูงสุดคือ ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ดังตรัสต่อโอฏฐัทธะลิจฉวีว่า *ภิกษุทั้งหลายมิได้ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์เพื่อเพียงแต่เจริญสมาธิที่เป็นเหตุให้ได้ตาทิพย์ หูทิพย์ เพราะยังมีธรรมที่สูงกว่าซึ่งควรทำให้แจ้ง ได้แก่ การทำลายสังโยชน์ให้สิ้นไป... จนจิตหลุดพ้นเพราะสมาธิ และหลุดพ้นเพราะปัญญา*[55]

---

(54) J.Balen Sager and william M. Alexander, Curriculum Planning for Better Teaching and learning. (New york) : Richard and Company, inc. 1959), p. 4.

(55) ที.สี. 9/372/152.

แม้พระพุทธองค์จะทรงวางเป้าหมายสูงสุดไว้ แต่ก็ไม่ทรงทอดทิ้งคนส่วนมากที่ยังอยู่ในโลกอันสับสนอลเวง ที่ยังต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันในทางสังคม ในฐานะเป็นพ่อ แม่ ลูก เป็นครูบาอาจารย์ เป็นศิษย์ เป็นสมณพราหมณ์ เป็นศาสนิก เป็นต้น โดยทรงสอนหลักความประพฤติที่ถูก เรียกว่า "หลักของอริยสาวก" ทรงสอนให้งดเว้น "กรรมกิเลส 4" ไม่ทำความชั่วโดยฐานะ 4 ให้เว้นอบายมุข 6 เว้นจากมิตรเทียม 4 ให้คบมิตรแท้ 4 และสุดท้ายทรงสอนเรื่องทิศ 6[56]

2.2 เนื่องหาวิชาที่สอน คือ พรหมจรรย์ หรือ ที่เรียกกันในภายหลังว่า พระพุทธศาสนา โดยเน้นทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ รวมทั้งผลจากการปฏิบัติที่เรียกว่า ปฏิเวธ โครงสร้างของเนื้อหาจึงปรากฏตามในแผนภูมิต่อไปนี้

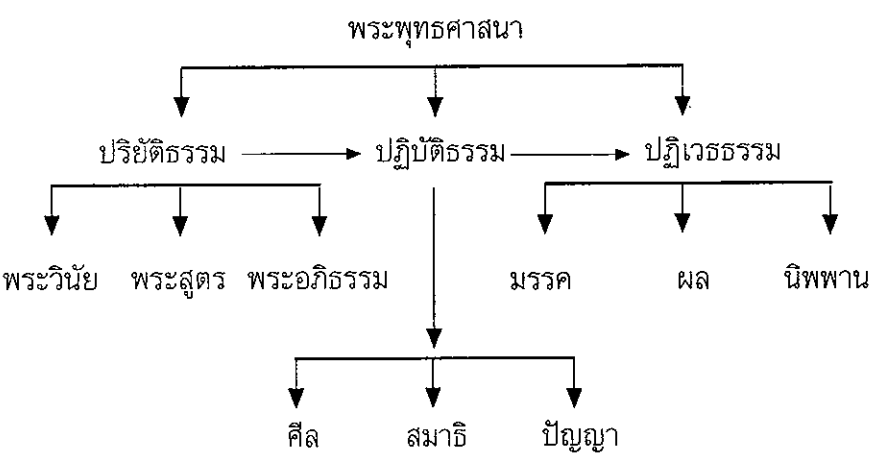

(56) ที.ปา. 11/242-274/156-168. (ฉบับ มจร.)

ปริยัติธรรม คือ การศึกษาทฤษฎี ศึกษาหลักคำสอน แบ่งเนื้อหาออกเป็นสามส่วนคือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

พระวินัยคือ ระเบียบสำหรับกำกับความประพฤติ ให้เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือประมวลสิกขาบทของพระสงฆ์ ทั้งส่วนอาทิพรหมจรรย์และอภิสมาจาร โดยรวมหมายถึง พระวินัยปิฎกทั้งหมด ปัจจุบันแบ่งเป็น 5 คัมภีร์ ประกอบด้วย

1. อาทิกัมมิกะ หรือปาราชิก ว่าด้วยสิกขาบทเกี่ยวกับอาบัติหนักของฝ่ายภิกษุ ตั้งแต่ปาราชิกถึงอนิยต

2. ปาจิตตีย์ ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา ตั้งแต่นิสสัคคิย-ปาจิตตีย์ ถึง เสขิยะ รวมตลอดภิกษุณีวิภังค์ทั้งหมด

3. มหาวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนต้น 10 ขันธกะ (10 ตอน)

4. จุลวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ ตอนปลาย 12 ขันธกะ (12 ตอน)

5. ปริวาร คัมภีร์ประกอบ หรือคู่มือ บรรจุคำถามตอบสำหรับซ้อมความรู้พระวินัย

พระวินัยปิฎกนี้ แบ่งอีกแบบหนึ่ง เป็น 5 คัมภีร์เหมือนกัน คือ

1. มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ (ศีล 227 ข้อ) ของฝ่ายภิกษุสงฆ์

2. ภิกขุนีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ (ศีล 311 ข้อ) ของฝ่ายภิกษุณีสงฆ์

3. มหาวรรค 4. จุลวรรค 5. ปริวาร

บางทีท่านแบ่งย่อให้แคบลงมาอีก คือ แบ่งเป็น 3 หมวด ได้แก่

1. วิภังค์ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ทั้งฝ่ายภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์
2. ขันธกะ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ ทั้ง 22 ขันธกะ (22 ตอน)
3. ปริวาร คัมภีร์ประกอบหรือคู่มือ

ในบ้านเราแบ่งคัมภีร์วินัยออกเป็น 8 เล่ม คือ

1. มหาวิภังค์ (เล่ม 1) เริ่มตั้งแต่ เวรัญชกัณฑ์ ถึงอนิยต 2
2. มหาวิภังค์ (เล่ม 2) เริ่มตั้งแต่ นิสสัคคีย์ ถึง ธรรมสำหรับระงับอธิกรณ์ 7 อย่าง
3. ภิกขุนีวิภังค์ เริ่มตั้งแต่ปาราชิกกัณฑ์ ถึงอธิกรณสมถะ 7
4. มหาวรรค (เล่ม 1) เริ่มตั้งแต่ มหาขันธกะ (ตอนสำคัญ) ถึงปวารณาขันธกะ
5. มหาวรรค (เล่ม 2) เริ่มตั้งแต่จัมมขันธกะ ถึงโกสัมพีขันธกะ
6. จุลวรรค (เล่ม 1) เริ่มตั้งแต่กัมมขันธกะ ถึงสมถขันธกะ
7. จุลวรรค (เล่ม 2) เริ่มตั้งแต่ขุททกวัตถุขันธกะ ถึงสัตตสติกขันธกะ (สังคายนาครั้งที่ 2)
8. ปริวาร ว่าด้วยเรื่องประกอบพระวินัยเป็นคู่มือซ้อมความเข้าใจ[57]

---

(57) พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. (ฉบับประมวลศัพท์). (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า 76-77

พระสูตร เรียกเต็มว่า พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศต่าง ๆ ที่ตรัสยักเยื้องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่าและเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 5 นิกาย คือ

1. **ทีฆนิกาย** กลุ่มพระสูตรที่มีความยาว มี 34 สูตร

2. **มัชฌิมนิกาย** กลุ่มพระสูตร ที่มีความยาวปานกลาง มี 152 สูตร

3. **สังยุตตนิกาย** กลุ่มพระสูตร ที่จัดกลุ่มตามเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น เกี่ยวกับเทวดา เรียกว่า เทวตาสังยุตต์ ตรัสโต้ตอบกับพระเจ้าโกศล เรียกว่า โกศลสังยุตต์ เป็นต้น มีทั้งหมด 56 สังยุตต์ 7762 สูตร

4. **อังคุตตรนิกาย** ชุมนุมพระสูตรที่จัดตามลำดับหมวดธรรม ตั้งแต่ธรรมอย่างเดียว ถึง 11 อย่าง มี 9557 สูตร

5. **ขุททกนิกาย** กลุ่มเบ็ดเตล็ดที่จัดเป็นคัมภีร์ 4 กลุ่มแรกไม่ได้ มี 15 คัมภีร์

ในพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ภาษาบาลี ประกอบด้วยทีฆนิกาย 3 เล่ม (9-11) มัชฌิมนิกาย 3 เล่ม (12-14) สังยุตตนิกาย 5 เล่ม (15-19) อังคุตตรนิกาย 5 เล่ม (20-24) ขุททกนิกาย 9 เล่ม (25-33)

พระอภิธรรม ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือหลักธรรมล้วน ๆ ไม่อ้างถึงบุคคลหรือเหตุการณ์แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ คือ

1. ธรรมสังคณี รวบรวมข้อธรรมสงเคราะห์เข้าเป็นหมวดหมู่แล้วอธิบายทีละประเภท (เล่ม 34)

2. วิภังค์ (วิเคราะห์) ยกหมวดธรรมสำคัญขึ้นตั้งเป็นหัวข้อแล้ววิเคราะห์โดยละเอียด (เล่ม 35)

3. ธาตุกถา สงเคราะห์หัวข้อธรรมต่าง ๆ เข้าในขันธ์ ธาตุ อายตนะ (เล่ม 36)

4. บุคคลบัญญัติ เรียกบุคคลต่าง ๆ ตามคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลนั้น (เล่ม 36)

5. กถาวัตถุ เรื่องแถลงหรือวินิจฉัยข้อเท็จจริงเพื่อกล่าวแก้ทัศนะของนิกายต่าง ๆ สมัยสังคายนาครั้งที่ 3 (เล่ม 37)

6. ยมก ยกหัวข้อธรรมขั้นวินิจฉัยโดยวิธีถามตอบ โดยคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ (เล่ม 38-39)

7. ปัฏฐาน หรือมหาปกรณ์ อธิบายปัจจัย 24 แสดงความสัมพันธ์ต่อเนื่องอาศัยกันแห่งธรรมทั้งหลายโดยพิสดาร (เล่ม 40-45)

ปฏิบัติธรรม : เป็นการนำเอาทฤษฎีมาใช้ในภาคปฏิบัติให้สอดรับกับหลักการในภาคปริยัติ ในขั้นปฏิบัติ มีธรรมอันเป็นองค์ประกอบหลัก 3 ประการ คือ

1. **ศีล** ได้แก่ ธรรมมีเจตนาเป็นต้นของผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น หรือของผู้ยังวัตรปฏิบัติให้สมบูรณ์ ดังที่กล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า เจตนา ชื่อว่า ศีล เจตสิก ชื่อว่า ศีล ความสำรวมชื่อว่า ศีล การไม่ก้าวล่วงชื่อว่า ศีล[58] เจตนา ได้แก่ เจตนาเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น หรือเจตนาจะทำให้วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ คำว่าเจตสิก หมายถึง ความไม่โลภ ไม่พยาบาท และสัมมาทิฏฐิที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยว่า บุคคลละอภิชฌาอยู่[59] คำว่า สังวร ได้แก่ สังวร 5 คือ ปาฏิโมกขสังวร สติสังวร ญาณสังวร ขันติสังวร และวิริยสังวร

---

(58) ขุ.ป. 31/60.

(59) ที.สี. 9/94.

คำว่า ปาฏิโมกขสังวร หมายถึง อยู่ด้วยความระวังไม่ให้ล่วงละเมิดข้อห้ามในปาฏิโมกข์[60]

คำว่า สติสังวร คือ ระวังอินทรีย์ การสำรวมในอินทรีย์คือจักษุเป็นต้น[61]

คำว่า ญาณสังวร คือ การปิดกั้นกระแส ด้วยปัญญา[62]

คำว่า ขันติสังวร คือ ความอดทนต่อความร้อน ความหนาว เป็นต้น[63]

คำว่า วิริยสังวร ได้แก่ การข่มกามวิตก ที่เกิดขึ้นได้[64]

2. สมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต การฝึกจิตให้สงบแน่วแน่ไม่ฟุ้งซ่าน มีชนิดและชื่อต่างกันตามลักษณะของสมาธินั้น ๆ

สมาธิเกี่ยวข้องกับการควบคุมจิต ให้ยึดอยู่กับอารมณ์ของสมาธิที่เหมาะสมกับอุปนิสัยโดยใช้เวลานานพอ ที่จะไม่ทำให้จิตซัดส่ายดิ้นรน อันจะก่อให้เกิดความสงบและความสุขอันละเอียดอ่อน เหนือกว่าความสุขอันได้จากความเพลิดเพลินจากกามคุณ การฝึกสมาธิ ผู้ฝึกต้องเลือกอารมณ์ที่เหมาะสม ซึ่งในพระพุทธศาสนามีอารมณ์ถึง 40 อย่าง

สมาธิช่วยให้เกิดพลังจิต ทำให้ลดความเครียดทางกายและทางจิต

---

(60) อภิ.วิ. 35/331.

(61) องฺ.ติก. 20/143.

(62) ขุ.ธ. 25/530.

(63) ม.มู. 12/18.

(64) องฺ. ทสก. 24/118.

ชนิดของสมาธิ

สมาธิมีทั้งมิจฉาสมาธิ และสัมมาสมาธิ ขึ้นอยู่กับเป้าหมายของสมาธินั้น สมาธิมุ่งทำลายผู้อื่นหรือเพิ่มกิเลสเรียกว่า มิจฉาสมาธิ สมาธิมุ่งความสงบและความสุขที่แท้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

หากเราแบ่งตามลักษณะความเข้มข้น สมาธิก็จะเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. **ขณิกสมาธิ** สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นเริ่มปฏิบัติ จิตจะสงบเป็นช่วง ๆ เป็นพัก ๆ ไม่อาจได้รับปีติและสุขจากสมาธินั้นจนกว่าบุคคล จะพัฒนาขณิกสมาธิให้พอกพูนเจริญต่อไปจนถึงขั้นเกิดภาวะความสงบมีช่วงยาวออกไปจนเกิดปีติและสุข

2. **อุปจารสมาธิ** สมาธิที่มีพลังมากขึ้น จนทำให้กิเลสสงบลงได้ เกิดภายหลังจากได้พัฒนาขณิกสมาธิและอุคคหนิมิตให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จิตหยุดติดอยู่กับอารมณ์อย่างมั่นคงขึ้น และกลายเป็นสภาวะชัดเจน สุขุมยิ่งขึ้น

3. **อัปปนาสมาธิ** สมาธิแน่วแน่ ซึ่งสามารถครอบงำกิเลสได้ มีจิตสงบเป็นเอกัคคตา จิตมีสมาธิยาวนานขึ้น

3. **ปัญญา** ความรู้ อาจหมายเอาความรู้ติดตัวมาแต่กำเนิด (สชาติปัญญา) ความรู้วิชาการสำหรับดำรงชีพ (นิปากะ) และความรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (วิปัสสนา)

ความรู้ชนิดแรก เป็นผลจากกรรมเก่า เป็นความรู้ที่ฝรั่งเรียกว่า ไอ.คิว. (intelligence Quotient)

ความรู้ชนิดที่สอง เป็นความรู้ด้านวิชาการต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากการศึกษาเรียนรู้จากผู้อื่น (ปรโตโฆสะ : protentioned wisdom)

ความรู้ชนิดที่สาม เกิดจากการปฏิบัติ จนรู้เห็นตามเป็นจริง (insight) เป็นความรู้ที่เกิดจากภาวนา (การอบรม) หรือเกิดจากโยนิโสมนสิการ

4. การศึกษา : กระบวนการพัฒนามนุษย์

(1) คุณสมบัติของผู้ทำหน้าที่พัฒนา

ในฐานะศาสนาพุทธ เป็นสถาบันที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นด้านการศึกษา โดยตัวพระองค์เองทำหน้าที่เป็นครู เป็นแบบอย่างที่ดีเยี่ยม ชาวโลกจึงเฉลิมพระนามพระองค์ว่า "บรมครู" ต่อมาเมื่อมีผู้เข้ามาบวชในธรรมวินัยมากขึ้น มีประชาชนนับถือปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์แพร่หลาย พระพุทธเจ้าทรงมอบภาระการให้การศึกษาแก่พระภิกษุเพื่อช่วยกันทำหน้าที่เผยแผ่ให้การศึกษาแก่ประชาชน และทรงวางเงื่อนไขกำหนดให้พระภิกษุที่เข้าข่ายตามเงื่อนไขและมีคุณสมบัติตามที่ทรงกำหนดไว้เป็นพระอุปัชฌาย์ และอาจารย์ทำหน้าที่ให้การศึกษาพระภิกษุสามเณรในสำนักของตน ๆ

อุปัชฌาย์ แปลว่า "ผู้เข้าไปเพ่ง" โดยความหมายคือ ผู้ควบคุมตรวจสอบพฤติกรรมของผู้เข้ามาบวช รวมทั้งการให้การศึกษาด้านพระพุทธ-ศาสนา ให้ผู้อยู่ในปกครอง (สัทธิวิหาริก) ดำเนินชีวิตในสมณเพศเหมาะสมและเข้าถึงเป้าหมาย การมีผู้คอยแนะนำหรือเป็นที่ปรึกษาใกล้ชิด ทำให้ผู้เข้ามาบวชรู้ทิศทางไม่ต้องเดินสะเปะสะปะ เหมือนควายตาบอด ดังพระโพธิสัตว์ผู้เกิดเป็นดาบสนามว่า คันธาระ กล่าวไว้ว่า

"ถ้าไม่มีความรู้เป็นของตนเอง หรือไม่ได้รับการฝึกอบรมแนะนำที่ดี บุคคลเป็นอันมากจะดำเนินชีวิตเหมือนควายตาบอด แต่เพราะเหตุที่บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้รับการศึกษาอย่างถูกต้องในสำนักอาจารย์ เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงเป็นผู้ได้รับการแนะแนวที่ดี เป็นผู้ฉลาด เที่ยวไป (ดำเนินชีวิต) ด้วยความเข้าใจ"(65)

ข้อความนี้ เน้นความสำคัญของผู้ให้การศึกษาในฐานะเป็นผู้แนะแนวทางดำเนินชีวิต โดยแยกบุคคลเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่มีความฉลาด มีไหวพริบ (มีพุทธิ) เป็นของตน แม้จะไม่มีผู้แนะนำก็เอาตัวเองรอดได้ ส่วนกลุ่มที่ขาดความฉลาด ต้องอาศัยการประคับประคอง การแนะนำอย่างใกล้ชิด จึงจะดำเนินชีวิตไม่ผิดพลาด และมีความมั่นใจ

ในสังคมสงฆ์ จึงเน้นความสำคัญของอุปัชฌาย์ และเพื่อความมั่นใจ พระพุทธองค์จึงกำหนดให้มีคนอีกกลุ่มหนึ่งรับผิดชอบผู้บวชเป็นพระภิกษุสามเณร เรียกว่า อาจารย์ ทำหน้าที่แทนอุปัชฌาย์ในการให้การศึกษากุลบุตร

---

(65) ขุ.ชา. 27/224, ชาตกฏฐกถา 6/181

"โน เจ อสฺส สกา พุทฺธิ วินโย วา สุสิกฺขิโต
วเน อนฺธมฺหิโส ว จเรยฺย พหุโส ชโน
ยสฺมา จ ปนิเธกจฺเจ อาเจรมฺหิ สุสิกฺขิตา
(ตสฺมา) วินีตวินยา ธีรา จรนฺติ สุสมาหิตาติ"

คุณสมบัติของผู้ที่เป็นอุปัชฌาย์ได้ :

ตามหลักฐานในพระวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าทรงกำหนดคุณสมบัติผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ไว้มาก ทั้งเป็นคุณสมบัติส่วนตัว คุณสมบัติด้านการปกครอง และด้านการศึกษา จะนำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่าง

ในด้านคุณสมบัติส่วนตัว

1. มีศรัทธามั่นคง
2. มีความละอายต่อบาป (หิริ)
3. มีความกลัวบาป (โอตตัปปะ)
4. ปรารภความเพียร
5. ตั้งสติมั่นคง
6. มีพรรษาครบ 10 หรือเกินกว่า 10

อีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวเช่นกันคือ

1. ไม่วิบัติจากศีล ในอธิศีล (ศีลชั้นสูง)
2. ไม่วิบัติจากอาจาระ และอัชฌาจาร (ความประพฤติชั้นสูง)
3. ไม่วิบัติจากทิฏฐิ ในอธิทิฏฐิ (ทิฐิชั้นสูง)
4. เป็นพหูสูต (คงแก่เรียน)
5. มีปัญญา
6. มีพรรษาครบ 10 หรือเกินกว่า 10

ในด้านการปกครอง

1. สามารถพยาบาลเอง หรือให้ผู้อื่นพยาบาลศิษย์ หรือสัทธิวิหาริก (ผู้เป็นไข้)
2. สามารถระงับเอง หรือให้ผู้อื่นช่วยระงับ ความไม่สบายใจที่เกิดขึ้น
3. สมารถบรรเทาเอง หรือให้ผู้อื่นบรรเทา ความรังเกียจที่เกิดขึ้น

4. รู้จักอาบัติ
5. รู้จักการออกจากอาบัติ
6. มีพรรษา 10 หรือเกินกว่า 10

ในด้านการศึกษา

1. สามารถให้อันเตวาสิก (ศิษย์) หรือ สัทธิวิหาริก ศึกษาในอภิสมาจาริกสิกขา (ศึกษามรรยาทอันดีงาม)
2. สามารถแนะนำให้การศึกษา อันเป็นหลักพื้นฐาน ของศาสนา
3. สามารถแนะนำในอภิธรรม
4. สามารถแนะนำในอภิวินัย
5. สามารถถอนความเห็นผิดที่เกิดขึ้นได้โดยธรรม
6. มีพรราษา 10 เหลือเกินกว่า 10[66]

พระภิกษุผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวสมบูรณ์เท่านั้น ที่สมควรจะเป็นผู้ให้อุปสมบทแก่กุลบุตร (อุปัชฌาย์) ควรปกครองผู้อื่น (ให้นิสัย) และควรมีสามเณรรับใช้

เนื่องจากผู้บรรพชาอุปสมบทจะต้องศึกษาอบรมต่อเนื่องกัน ภายใต้การดูแล แนะแนว ของอุปัชฌาย์ อาจารย์ วินัยจึงกำหนดให้ผู้บวชถือนิสัย (อยู่ในอำนาจการปกครอง) อย่างน้อย 5 พรรษา จึงจะเป็นอิสระ

---

(66) วินย. 8/337-339

ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามเงื่อนไข หากผู้นั้นมีความประพฤติบกพร่องก็นต้องถือนิสัย (อยู่ใต้ปกครองตลอดไป) ผู้บวชมีพรรษาไม่ครบ 5 จะอยู่โดดเดี่ยวโดยไม่มีผู้ปกครองไม่ได้ ถ้าไม่มีต้องขอให้ภิกษุผู้มีคุณสมบัติถูกต้องรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้ปกครอง (ขอนิสัย) **ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แต่การฝึกอบรมให้การศึกษา จะได้ไม่เกิดความเสื่อมเสียในสังฆมณฑล จะได้ไม่มีพระภิกษุสามเณรประเภทเหมือนควายตาบอด ไม่รู้ว่าอะไรควรไม่ควร ขาดความรู้ ขาดความมั่นใจ ประพฤตินอกธรรมนอกวินัย วิปริตจากธรรมวินัย** หรือทำให้ **ธรรมวินัยวิปริต**

(2) การศึกษาคือ การพัฒนา

ในขณะที่สังคมชาวอินเดียวยุคพระพุทธเจ้าถือชาติกำเนิดเป็นสิ่งประเสริฐสุด หรือเป็นสิ่งต่ำสุด ของบุคคลในสังคมใครเกิดเป็นกษัตริย์ เป็นผู้ประเสริฐ ใครเกิดเป็นศูทร เป็นคนชั้นต่ำ ศาสนาพุทธไม่ถือชาติกำเนิดเป็นตัวแบ่งแยกบุคคล **คนเลวอาจเกิดในตระกูลกษัตริย์ก็ได้ คนดีอาจเกิดในวรรณะศูทร หรือจัณฑาลก็ได้ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ดีเลวเป็นเรื่องเฉพาะตัว ไม่เกี่ยวกับกลุ่ม พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับทฤษฎี หรือกระบวนการถ่ายแบบ (a process of steriotype) แต่ทรงเห็นว่า ใครก็ตามที่สมบูรณ์ด้วยวิชชา และจรณะ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ทั้งในหมู่เทพและมนุษย์**[67]

---

(67) อัมพัฏฐสูตร ที.สี. 9/277/98
"วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส"

สังคมพุทธ ยกย่องคนที่มีวิชชา (ความรู้) และ จรณะ (ความประพฤติ) วิชชา ทำให้คนเก่ง จรณะทำให้คนดี ผู้มีวิชชาและจรณะ **เป็นทั้งคนเก่งและคนดี**

วิชชา ในความหมายอย่างกว้าง หมายถึง ความรู้ในศาสตร์ และศิลปต่าง ๆ จนสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้ โดยการรู้เท่าทัน รู้กันและรู้แก้ แต่วิชชาในศาสนาพุทธท่านหมายเอาวิชชา 3 และวิชชา 8 ที่สำคัญคือ อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้อาสวะกิเลสสิ้นไป

จรณะ ได้แก่ความประพฤติในทางดีงาม เป็นข้อปฏิบัติในทางกว้าง หมายถึง ปฏิบัติตามกฎหมาย ตามหลักศีลธรรม ในความหมายเฉพาะ หมายถึง จรณะ 15 ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เสขปฏิปทา ข้อปฏิบัติเป็นทางดำเนินของพระเสขะ (ผู้เป็นนักศึกษา)

ในเสขปฏิปทาสูตร พระอานนท์กล่าวถึง เสขปฏิปทา ทางดำเนินชีวิตของพระเสขะไว้ว่า *"อริยสาวก เป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีทวาร (ทางรับอารมณ์) อันคุ้มครองได้แล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ประกอบความเพียรตื่นอยู่เสมอ ประกอบด้วยศรัทธรรม 7 และบรรลุฌาน 4..."*[68]

ด้วยจรณะ 15 หรือ เสขปฏิปทานี้ นำไปสู่ความรู้ นำไปสู่การบรรลุธรรมอันปลอดจากโยคะ[69]

มองในหลักแห่งความสัมพันธ์ ความประพฤติดี สัมพันธ์กับความรู้ เพราะความประพฤติ เป็นตัวส่งให้วิชาการเข้มแข็ง ก้าวหน้า ตรงกับที่โสเครตีส นักปรัชญากรีกกล่าวว่า ความรู้คู่คุณธรรม ผู้รู้ดีคือผู้ประพฤติดี ผู้ประพฤติชั่วเพราะความไม่รู้ (อวิชชา)

---

(68) เสขปฏิปทาสูตร ม.ม. 13/26/26

(69) เสขปฏิปทาสูตร ม.ม. 13/29

ความรู้ (วิชชา) ในสายพระเนตรของพระพุทธเจ้า และแม้แต่โสเครตีส จึงต่างจากความรู้ที่เราเข้าใจกันในปัจจุบัน

การศึกษาตามแนวพุทธจะต้องผลิตคนให้เป็นคนรังเกียจชั่วกลัวบาป เริ่มต้นด้วยการเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ ระวังตัวไม่ละเมิดต่อหลักการ มีอาจาระและการโคจรสมบูรณ์ มองเห็นความน่ากลัวในความผิดเพียงเล็กน้อย[70] ถ้าเริ่มต้นตรงนี้ ไม่ได้การศึกษาก็สูญเปล่า (waste)

หลักการ (ปาฏิโมกข์) ได้แก่ข้อห้ามต่าง ๆ ไม่ว่ากฎหมาย หรือกติกาของกลุ่ม ของสถาบัน ต้องเคารพอย่างเคร่งครัด

อาจาระ หมายถึง จรรยา มรรยาทที่ดีงาม ไม่ละเลย เรื่องกิริยามรรยาท ตามจารีตของสังคมนั้น ๆ

โคจร ที่ที่เที่ยวไป ต้องรู้ว่า ที่ใดควรไป ควรเข้า ไม่ควรไป ไม่ควรเข้า เช่นบาร์เกย์ ซ่องโสเภณี สถานการพนัน อาบอบนวด ถือว่าเป็น อโคจร (ที่ไม่ควรไป)

การศึกษาสูญเปล่า ถ้าเป็นสถาบันการศึกษาของคฤหัสถ์ ดูไม่น่าเกลียด เพราะพวกเขาไม่ได้หวังผลเลิศอะไรมากไปกว่าให้ผู้เรียนรู้ศาสตร์และศิลปออกไปแข่งขันทำมาหากิน ไม่ได้มีเป้าหมายคือการพ้นทุกข์ การสร้างสันติภาพ แต่การศึกษาทางศาสนาหากมีการสูญเปล่ามากผิดปกติ ก็เป็นเรื่องน่าเศร้าสลด เพราะแทนที่ผู้มีการศึกษาจะเป็นผู้แก้ปัญหา ก็กลายเป็นตัวปัญหา ยิ่งเป็นตัวปัญหาทางด้านศีลธรรมยิ่งเป็นสิ่งน่าวิตกอย่างยิ่ง

---

(70) อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี (ม.ม. 13/27/26)

(3) การพัฒนาต้องมีขั้นตอน

การพัฒนาผู้เรียนตามแนวพุทธ จะต้องค่อย ๆ ให้ผู้เรียนก้าวหน้าติดต่อกันจากขั้นต้นไปสู่ขั้นสูงสุด เหมือนกับการฝึกม้า (อัศวศาสตร์) เหมือนการสอนให้ขึ้นบันได เหมือนการสอนการนับเลข วิธีการนี้ พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า อนุบุพพสิกขา, อนุปุพพกิริยา และอนุปุพพปฏิปทา[71] ขั้นตอนในการพัฒนาแบ่งเป็น 5 ขั้น คือ

1. ทรงแนะนำให้ผู้เรียนเป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์สมบูรณ์ด้วยอาจาระ และโคจร เห็นความน่ากลัวในโทษสักว่าเล็กน้อย สมาทาน (รับ) ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย
2. เมื่อผู้เรียน มีความรู้ และปฏิบัติได้ตามข้อแรกแล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นอีกขั้นหนึ่ง คือให้สำรวมอินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่รับอารมณ์โดยการรวบถือ (อนิมิตตัคคาหี) หรือแยกถือ (อนุพยัญชนัคคาหี) แต่ให้พิจารณารับโดยการรู้เท่าทันถึงขั้นข่มอภิชฌา (ความยินดี) และโทมนัส (ความยินร้าย) ได้
3. เมื่อผู้เรียนผ่านขั้นที่สองได้แล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือให้รู้จักประมาณในการกิน กินโดยใช้ปัญญาพิจารณาอย่างแบบคาย ไม่บริโภคด้วยความสนุกสนานมัวเมา หรือเพื่อประดับตกแต่งให้ผิวพรรณเปล่งปลั่ง อ้วนพี แต่บริโภคเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ (การศึกษา) เป็นต้น

---

(71) ม. อุปริ. 14/94/82 (ฉบับสยามรัฐ)

4. เมื่อปฏิบัติผ่านขั้นที่สามได้แล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นไปอีก คือ ให้มีสติสัมปชัญญะในการก้าวไปถอยกลับ แลหน้าเหลียวหลัง คู้เข้า เหยียดออก ในการนุ่ง การห่ม การแต่งกาย การกิน การดื่ม การเคี้ยว การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การยืน การเดิน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด และการนิ่ง
5. เมื่อผู้เรียนผ่านขั้นที่สี่ได้แล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นไป คือให้พอใจอยู่ในเสนาสนะอันสงัด เช่น ตามโคนไม้ ในป่าตามภูเขา ให้นั่งสมาธิ เพื่อกำจัดนิวรณ์ จนบรรลุฌานทที่ 1 ที่ 2-3 และ 4 จนบรรลุวิมุติ หลุดพ้น จากกิเลส

(4) การพัฒนาต้องกำหนดเป้าหมายให้ชัด

พัฒนาเพื่ออะไร การพัฒนาผู้เรียนจะต้องกำหนดเป้าหมายให้เด่นชัดว่า พัฒนาเพื่ออะไร มีเป้าหมายในการพัฒนา เพื่อจะได้ระบบสรรพกำลังทั้งหมดลงไปใช้ และจะได้ตรวจสอบได้ว่า การให้การศึกษาได้ผลตรงตามเป้าหมายหรือไม่ หากไม่ได้ผล หรือได้ผลไม่ตรงตามเป้าหมายผู้ให้การศึกษาจะต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการและวิธีการ เป้าหมายของการพัฒนาตามแนวพุทธ ดำเนินตามหลัก **เบญจรการ** (หลัก 5 ร) คือ[72]

1. **รุ่งเรือง** พัฒนาให้ผู้เรียนรู้จักทำมาหากิน รู้จักเสพบริโภควัตถุ (ลาภสักการะ) โดยมีความรู้ตัวทั่วพร้อม ไม่เป็นนักเสพบริโภค

---

(72) องฺ อฏฺฐก 23/144/289

ที่มุ่งความสนุกสนาน มีรสนิยมในลักษณะสำออย ไม่จริงจัง ตรงกันข้ามเป็นผู้ขยันขันแข็ง (อุฏฐานะ) สู้งานหนัก รู้จักประหยัด (อารักขา) รู้จักคบหากัลยาณมิตร (กัลยาณมิตตตา) และดำรงชีวิตให้สมกับฐานะ (สมชีวิตา)[73] เมื่อได้โภคะมา ก็รู้จักวิธีการใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและแก่สังคม โดยการจัดสรรรายได้ออกเป็น 4 ส่วน คือ 1 ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน, เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงเพื่อนฝูงมิตรสหาย ทำประโยชน์ต่อสังคม 2 ส่วน ใช้เป็นทุนดำเนินธุรกรรมต่าง ๆ ทั้งที่ดำเนินอยู่แล้วและพี่จะขยายออกไป รวมทั้งการเสียภาษีให้รัฐ และอีก 1 ส่วน เก็บไว้ใช้เมื่อความจำเป็นเกิดขึ้น เช่น เวลาเจ็บไข้ หรือยามชรา

ศาสนาพุทธถือว่า เศรษฐกิจ ความมั่งคั่ง ก็เป็นส่วนสำคัญ แต่การพัฒนามนุษย์ไม่ใช่การสอน แต่วิธีการทำมาหากิน ให้มั่งคั่งร่ำรวยอย่างเดียว จนลืมสนใจชีวิตด้านอื่น ทุ่งเทสรรพวิชา สรรพกำลัง ทั้งหมดเพื่อการได้ครอบครองเศรษฐทรัพย์ จนถึงกับนำหลักกลยุทธ์แปลก ๆ มาใช้ให้การแข่งขันเอาชนะผู้อื่น ใช้วิธีการทางธุรกิจทำลาย ตัดทางผู้อ่อนแอ จนเหี่ยวเฉาหมดโอกาส ถึงภาวะนั้น คนค่อนประเทศก็จนลง เหลือแต่ผู้มีโอกาสดีกว่า ร่ำรวยมั่งไม่กี่ตระกูล ผลสุดท้ายก็อยู่ไม่รอด ถูกต่อต้าน ถูกทำลาย โดยกระแสมวลชนผู้ยากไร้

---

(73) ตี.ปา. 11/197/202

2. **เรียบร้อย** (ศีล) การศึกษาต้องพัฒนาให้ผู้เรียนมีศีล มีระเบียบวินัยในการเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันในการประกอบอาชีพ ศีลที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตให้เกิดความสงบสุขแก่ตนเองและแก่สังคมได้ แต่ปาริสุทธิศีล 4 ได้แก่[74]

1. **ปาฏิโมกขสังวรศีล** : ศีลเกิดจากเว้นข้อห้ามทำตามข้อที่อนุญาต ไม่ฝ่าฝืนกฎหมาย ระเบียบ กติกา มีมรรยาทที่ดี รู้ที่ใดควรไป ที่ใดควรเว้น เห็นความน่ากลัวในโทษเพียงเล็กน้อย ศึกษาหลักปฏิบัติสำหรับฝึกฝนตนเอง กล่าวโดยสรุป การศึกษาต้องพัฒนาคนให้

   ก. เคารพกฎหมาย, ศีลธรรมของศาสนา

   ข. มีจรรยามรรยาทดีงาม

   ค. รู้ว่าที่ใดควรเที่ยว ที่ใดควรเว้น

   ง. กลัวความผิดแม้เล็กน้อย (มีหิริโอตตัปปะ)

2. **อินทรียสังวรศีล** : ศีล คือการสำรวมระวังอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของตน เวลา เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส รู้ธรรมารมณ์ทางใจ ศีลข้อนี้ป้องกันไม่ให้ตกเป็นทาสกามารมณ์ เช่น เห็นเพศตรงกันข้ามไม่รวมถึงว่า "งาม" หรือ "ไม่งาม" และไม่แยก ถือว่าส่วนใดงาม ส่วนใดไม่งาม ปรุงถึงขั้นรู้สึกพอใจ (satisfaction) หรือไม่พอใจ (dissatisfaction) จนกลายเป็นตัณหา อุปาทานยื้อแย่งเพศตรงกันข้าม ฆ่ากัน ทำร้ายกัน ข่มขืน ทำอนาจาร ถึงขั้นแม้จะมีอายุมาก ตำแหน่งสูง เป็นผู้มีเกียรติยังสกปรกต้องเสียเกียรติ ติดคุกติดตาราง

---

(74) วิสุทธิ 1/119

3. **อาชีวปาริสุทธิศีล** : ศีลคือการดำเนินชีวิตบริสุทธิ์ เว้นจากการประกอบมิจฉาชีพ อันดำเนินไป (1) ด้วยความชั่ว หรือวิธีการชั่ว เช่นการหลอกลวง ฉ้อโกง ลักปล้น กรรโชก รีดไถ ฉ้อราษฎร์บังหลวง กินตามน้ำ (2) ด้วยอาชีพชั่ว (มิจฉาชีพ) ได้แก่[75]

    1. ค้าขายอาวุธ ทั้งถูกและผิดกฎหมาย
    2. ค้าขายมนุษย์ : ค้าหญิง, ค้าทาส, ค้าคนงาน (ส่งคนงานออก)
    3. ค้าเนื้อสัตว์ : เลี้ยงสัตว์ไว้ขาย, ตั้งโรงฆ่าสัตว์, ขายเนื้อ
    4. ค้าของมึนเมา : ค้ายาเสพติด ค้าเหล้า ค้าเบียร์ ค้ากัญชา
    5. ค้าขายยาพิษ : ยาฆ่าคน ยาฆ่าแมลง ยาปราบศรัตรูพืช

คนประกอบอาชีพชั่ว คือ คนชั่วในสายตาของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดการเบียดเบียน การขาดสติ และขาดความสมดุลธรรมชาติ

4. **ปัจจัยสันนิสสิตศีล :** ศีลอาศัยปัจจัย 4 คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ให้ใช้ปัจจัย 4 ตามเป้าหมายแท้ ไม่ใช้ตามเป้าหมายลวง ทั้งนี้เพื่อป้องกันการทำลายธรรมชาติเกินความจำเป็น เพื่อประหยัดแรงงานในการผลิต ไว้ใช้ในการสร้างอารยธรรมด้านอื่น เพื่อความสมดุลของธรรมชาติ เพื่อป้องกันกิเลสตัณหาในการแย่งกันเสพ แย่งกันบริโภค และเพื่อป้องกันกากของเสียท่วมโลก และป้องกันมลพิษในน้ำในอากาศ เป็นต้น

---

(75) องฺ ปญฺจก. 22/177/233

3. **ราบรื่น** (สมาธิ) การศึกษาเชิงพุทธต้องการให้ผู้เรียนมีจิตใจอ่อนโยนนุ่มนวล ควรแก่การงาน ตั้งมั่น (แข็งแกร่ง) ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ที่มากระทบ ไม่ว่าสุขหรือทุกข์ ด้วยการฝึกจิตให้มีสมาธิ (concentration)

ทุกคนต้องการความสุขที่แท้จริงในชีวิต หลายคนพยายามสรรหาความสุขโดยอาศัยความเพลิดเพลินทางวัตถุ เช่น ฟังดนตรีไพเราะ กินอาหารอร่อย ๆ ลูบคลำสัมผัส สิ่งน่าพึงพอใจ สิ่งสวย ๆ งาม ๆ แต่บ่อยครั้งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไม่อาจคลายทุกข์ให้เขาได้ ทั้งนี้เพราะจิตของเขายังคงตกอยู่ภายใต้ความวิตกกังวล ความคับข้องใจ และความไม่สงบนิ่ง ทั้งที่ ได้รับการสนองตอบด้วยความเพลิดเพลินอันเป็นโลกีย์อย่างเต็มที่ เรื่องนี้ปรากฏชัดแจ้งในผู้คนที่เกิดในประเทศมั่งคั่งทางวัตถุ ยิ่งพวกเขาหลับหูหลับตาหาความสุขไว้เสพมากเพียงใด ความทุกข์ และความไม่สมหวังที่เขาได้รับมากขึ้นเพียงนั้น แทนที่พวกเขาจะได้สิ่งดีในชีวิต เขาจมลงด้วยการสูญเสีย บางคนต้องประสบทุกข์หมดทางแก้ เป็นผลให้เกิดความเลวร้ายต่าง ๆ เช่น ความผิดปกติทางจิต หรือการฆ่าตัวตาย

การแสวงหาความสุข โดยอาศัยความเพลิดเพลินทางกามารมณ์ย่อมนำไปสู่ความทุกข์มากขึ้น ความไม่รู้ทางที่ถูกต้อง ซึ่งจะนำไปสู่ความสุขที่แท้ เป็นเหตุให้บุคคลติดกับของทุกข์ ปราศจากความหวังที่จะรอด[76]

สมาธิภาวนา (การเจริญสมาธิ) เกี่ยวด้วยเรื่องการควบคุมจิต ให้เกาะติดอยู่กับอารมณ์กัมมัฏฐาน ทำให้จิตไม่กวัดแกว่งดิ้นรน วิธีการนี้จะก่อให้เกิดความสงบเย็น และความสุขที่ละเอียดอ่อน ซึ่งเหนือความสุขทางโลกีย์ทุกอย่าง

---

(76) Archarn Vinai Ussivarul, An Introduction to Buddhist Meditatilon for Results. (Bangkok : Tippayawisult's Ltd, Partnership 1996) p. 3.

4. **รอบรู้** ความรอบรู้ เป็นตัวปัญญา ชาวโลกเรียกว่า วิชาการ (academic) ในกรณีความรู้นั้น ไม่ใช่ความรู้ทางด้านอาชีพ หรือรู้ทางด้านเทคนิค แต่เป็นความรู้ทางด้านมนุษย์ศาสตร์ และคณิตศาสตร์บริสุทธิ์เป็นต้น โดยปกติจะเป็นความรู้ทางด้านทฤษฎี

ความรู้ทางด้านอาชีพ หรือความรู้ด้านเทคนิค เช่น สถาปัตย์ การบัญชี เป็นต้น ไม่จัดเป็นวิชาการ และไม่เกี่ยวกับตัวปัญญา แม้จะเรียนรู้โดยอาศัยปัญญา เพราะเป็นความรู้เฉพาะด้านนั้น ๆ เพื่อนำไปประกอบอาชีพ เลี้ยงปากเลี้ยงท้อง เป็นศิลปใช้ทำมาหากิน เพื่อรับใช้สัญชาตญาณการอยู่รอด ผู้มีความรู้วิชาชีพ ถ้าไม่มีความรู้ทางวิชาการประกอบ จะเป็นผู้มีโลกทัศน์คับแคบ เน้นความสำคัญเฉพาะสิ่งที่ตนรู้ มองปัญหาไม่ครบวงจร

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความรู้ทางศาสนาในบ้านเรา เช่นการเรียนนักธรรมและบาลี เป็นความรู้ทางวิชาการหรือไม่ เพราะผู้เรียนบาลีก็รู้ภาษาบาลีในฐานะเป็นความรู้ทางอักษรศาสตร์ หรือนิรุกติศาสตร์ เป็นเพียงอุปกรณ์ใช้เป็นเครื่องมือหาความรู้บริสุทธิ์ไม่ใช่ตัวความรู้ อย่างเดียวกับคนจีนรู้ภาษาไทย หรือคนไทยรู้ภาษาอังกฤษ ก็มีเพียงอุปกรณ์ เหมือนมีจอบมีเสียม ไม่ใช้ก็หาประโยชน์อะไรไม่ได้ มากไปกว่าไว้เพื่อการสื่อสาร

ในสังคีติสูตร[77] กล่าวถึงปัญญาไว้ 2 กลุ่ม (1) กล่าวถึงเสขปัญญา อเสขปัญญา และ เนวเสขานาเสขปัญญา (2) กล่าวถึงจินตามยปัญญา สุตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา

---

(77) สังคีติสูตร ที.ปา. 11/305/196

เสขปัญญา ได้แก่ความรู้ของพระอริยบุคคล เป็นความรู้ทำลายสัญโยชน์ (กิเลส) ของพระอริยบุคคล 7 ลำดับ อเสขปัญญา ได้แก่ปัญญาของพระอรหันต์ เนวเสขานาเสขปัญญา ได้แก่ปัญญาที่เหลือจากนี้

จินตามยปัญญา ได้แก่ความรู้ในเรื่องการงาน ศิลป วิชาการที่ปราศจากการลงมือกระทำ ความรู้ที่ได้รับโดยไม่ได้ฟังมาจากผู้อื่น แต่เกิดจากการคิดของตนเอง

สุตมยปัญญา ความรู้ได้จากการฟังผู้อื่น หรือเกิดจากการเรียนรู้ การศึกษาจากตำรา ภาวนามยปัญญา ได้แก่ปัญญาของผู้ลงมือปฏิบัติจนรู้เห็นด้วยตนเอง(78)

อาศัยการฟัง การอ่าน และการสนทนา (สุตมยปัญญา) บุคคลบางคนสามารถแยกดี แยกชั่ว แยกถูก แยกผิด แยกว่าอะไรจะก่อให้เกิดความสุข และอะไรจะก่อให้เกิดความทุกข์

อาศัยความคิดไตร่ตรองอย่างลึกซึ้งบุคคลอาจพบความจริงตามเป็นจริง สามารถใช้เหตุผล (ตรรก) อนุมานหาข้อสรุปได้ว่า อะไรควรจะเป็นอย่างไร

แต่ความรู้ทั้งสองไม่ใช่ปัญญาทางภาคปฏิบัติ (ภาวนา) ซึ่งในศาสนาพุทธเรียกปัญญาชนิดนี้ว่า วิปัสสนา ปัญญา

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ความรู้ความจริงที่ได้รับโดยอาศัววิธีการทางวิทยาศาสตร์ก็ไม่จัดเป็นวิปัสสนาปัญญาเพราะความรู้นั้นใช้ความจริงทางบัญญัติหรือสัญลักษณ์ เป็นตัวกลาง (สื่อ) ในการค้นหาความจริงของธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง

---

(78) ที.อ. 3/305/197

วิปัสสนาปัญญา ไม่ได้อาศัยความจริงตามบัญญัติ เป็นสื่อในการเข้าถึงความจริงสูงสุดของธรรมชาติ วิปัสสนาปัญญา รู้แจ้งความจริงสูงสุดของธรรมชาติโดยตรงและสมบูรณ์ นำไปสู่การดับทุกข์ในชีวิต

การศึกษาเชิงพุทธ แม้จะยอมรับความรู้จากสุตะ (การเรียนรู้) จากจินตะ (การใช้ตรรกะ) แต่ทั้งสองอย่างถือเป็นความรู้ระดับต่ำ ความรู้ที่เหนือกว่า คือวิปัสสนาปัญญา เป็นความรู้ที่ไม่อาจได้โดยอาศัยวิธีการอื่น แม้แต่วิธีการทางวิทยาศาสตร์ เพราะนักวิทยาศาสตร์ไม่อาจรู้โดยตรงด้วยตนเอง แต่อาศัยแบบ (Conventional) หรือสัญลักษณ์ (Symbolized)

ความรู้ที่จะแก้ปัญหาชีวิต และปัญญาของโลกได้อย่างเด็ดขาดทำให้มนุษย์ในโลกอยู่ร่วมกันโดยสันติได้ คือ วิปัสสนาปัญญาเท่านั้น

5. **รอดพ้น** รอดพ้น (วิมุติ) ได้แก่พ้นจากโลภ โกรธ หลง เป็นอิสระหรือเป็นโทอย่างแท้จริง ผู้หลุดพ้นมีความสงบเย็น สภาวะนี้เรียกว่า "นิพพาน" ภาวะของนิพพานคือ "วูปสมะ" ดังข้อความที่พระภิกษุใช้ในการพิจารณาศพว่า **"สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เกิดแล้วก็ดับไป การสงบแห่งสังขาร (ไม่มีการปรุงแต่ง)** "เป็นสุข[79] โดยความหมายคือ พระนิพพานปราศจากการปรุงแต่ง เป็นความสุข

คำว่า วูปสมะ มีสองความหมาย คือ (1) ความดับทุกข์ทั้งปวง (2) สภาวะอันเงียบสงบ (อุปสันตะ)

---

(79) ที.ม. 10/221/137

นักปรัชญาตะวันตกบางคน เช่น สปิโนซ่า (Spinoza) ก็พูดถึงสันติ (ความสงบ) ไว้ว่า มนุษย์ทุกคนต้องการความสงบ แต่น้อยคนต้องการสิ่งทำให้เกิดสันติ คำพูดของเขาชัดเจนเมื่อเราพิจารณา ความสงบทางสังคม ทำไมจึงมีสงครามในเกือบทุกภูมิภาคของโลก

เป็นเพราะบุคคลยึดมั่นความต้องการที่จะมีอำนาจเหนือผู้อื่น หรือไม่ก็เพื่อต้องการยกมาตรฐานการดำรงชีพของตนเองให้สูงขึ้น ตั้งแต่ยุคหินมาถึงยุคโลกาภิวัตน์ โลกไม่เคยปราศจากสงครามไม่เคยปราศจากการเบียดเบียน

พุทธศาสนานำเสนอทางรอดที่ถาวร เรียกว่า นิพพาน ซึ่งเป็นศัพท์ที่ใช้แสดงภาวะตรงข้ามกับความทุกข์ นิพพานมีความหมายโดยนัยต่าง ๆ ดังนี้

(1) ความพ้นทุกข์

(2) ภาวะสงบจากทุกข์

(3) สภาพที่ปราศจากการเสียดแทง ไม่มีความเจ็บปวด

(4) สภาวะปราศจากความวุ่นวาย (อนีติกํ)

(5) ภาวะปราศจากความขัดแย้ง

(6) สภาวะสงบเย็น (สิวะ)

(7) สภาวะปราศจาก โศก (อโสกะ)

(8) เป็นที่สิ้นสุดภาวะและความยุ่งยากทั้งปวง (อนายูหนะ)

(9) สภาวะสงบเย็น (สันติ)

(10) สภาวะบริสุทธิ์ (สุทธิ)

(11) ไม่เศร้าหมอง (อสังกิลิฏฐะ)

(12) สงบโดยตัวนิพพานเอง

ชาวโลกเรียกหาความสงบ แต่ไม่สร้าง ไม่ปฏิบัติ สิ่งที่ทำให้บรรลุสิ่งที่ทำให้เกิดความสงบ

นิพพาน น่าจะเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษาของโลก แต่นักการศึกษาไม่รู้จักนิพพาน แม้แต่สันติศึกษาที่ยุคหนึ่งเราเคยนำมาพูดกันโดยถือตามชาติตะวันตก ทั้งชาวตะวันตก และเราเองก็ไม่รู้ว่าสันติศึกษาจริง ๆ คืออะไร ยิ่งศึกษายิ่งวุ่นวายไม่จบสิ้น

(5) การพัฒนา คือ กระบวนการฝึก

ศัพท์ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่า "ศึกษา" คือศัพท์ว่า "ทัมมะ" ซึ่งภาษาอังกฤษใช้คำว่า "train" หมายถึง[79]

1. ทำให้เกิดความคล่องแคล่วด้วยการสอนและการให้ปฏิบัติในศิลปในอาชีพและในงานบางอย่าง เช่น ฝึกทหาร
2. โดยการฝึกที่ถูกวิธีทำให้ผู้ได้รับการฝึกเหมาะสม
3. ทำให้มีระเบียบวินัย ในการปฏิบัติหน้าที่
4. ทำให้ผู้จะทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งสามารถปฏิบัติหน้าที่นั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

"ทัมมะ" กับ "tnain" ในภาษาอังกฤษมีความหมายคล้ายกันมาก ดังที่เราพบความหมายของคำว่า ทัมมะ ในทันตภูมิสูตร

---

(79) The Rondom House Dictionary of English Language p. 1939

พระสูตรนี้ กล่าวถึงเรื่องสามเณรโค่งรูปหนึ่ง ซึ่งบวชไม่นาน อาศัยกุฏิอยู่กล่างป่า ถูกราชกุมารพระนามชัยเสนถามว่า ได้ยินเขาว่ากันว่า ภิกษุศาสนานี้ ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ไม่ห่วงกังวลตนเอง ได้สัมผัสความสงบจิต มีอยู่จริงหรือ ทรงรบเร้าให้สามเณรตอบตามที่ได้เรียนได้ศึกษามา

เมื่อสามเณรทูลตอบว่า มี ราชกุมารชัยเสนแย้งว่า ไม่น่าจะมี หลังจากราชกุมารชัยเสนเสด็จกลับ สามเณรโค่งนำเรื่องที่เกิดขึ้นไม่กราบทูลพระผู้มีพระภาคโดยละเอียด

พระพุทธองค์ตรัสกับสามเณรว่า ราชกุมารชัยเสนอยู่ท่ามกลางกามบริโภคกาม คิดแต่เรื่องกาม ถูกความรุ่มร้อนจากกามเผาลนอยู่ตลอด (มีความใคร่ ความกำหนัดตลอดเวลา) ขวนขวายแสวงกาม จักรู้จักเห็นจักเข้าใจแจ่มชัดสิ่งที่บุคคลรู้เห็นเข้าถึงเข้าใจแจ่มชัดด้วยเนกขัมมะ (การออกจากกาม) เป็นสิ่งเป็นไปไม่ได้ แล้วพระพุทธองค์ทรงอุปมาด้วย[80]

(1) ช้างม้าโค ที่ได้รับการฝึกดีกับที่ไม่ได้รับการฝึก

(2) ผู้ยืนอยู่ตีนเขา กับผู้ยืนบนยอดเขา

ศาสนาพุทธให้ความสำคัญกับการฝึกตนว่า เป็นเครื่องมือพัฒนามนุษย์ที่จำเป็นดังตรัสว่า ในหมู่มนุษย์ผู้มีตนฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ[81] บุรุษที่ฝึกตนได้ ย่อมเจริญก้าวหน้า[82]

---

(80) ม. อุปริ. 14/393/262

(81) ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ

(82) อตฺตา สุทนฺโต ปุริสสฺส โชติ (15/665)

การฝึกเป็นงาน ต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ ผู้จะทำหน้าที่นี้ได้ต้องเป็นผู้ผ่านการพัฒนาตนเองที่เป็นทั้งผู้แนะนำและเป็นแบบอย่างที่ดี พระพุทธเจ้าทรงมีคุณสมบัติประการหนึ่ง ในคุณสมบัติ 9 ประการ คือ ทรงมีความสามารถในการฝึกคน (ปุริสทัมมสารถี)

การฝึก ไม่ใช่ทำได้ง่าย ผู้ฝึกจะต้องอดกลั้นอดทนต้องประกอบด้วยคุณธรรม เช่น พรหมวิหารธรรม 4 อคติ 4 เป็นหลักใจ มีความรู้เกี่ยวกับระดับสติปัญญาของผู้เรียน ซึ่งเปรียบด้วยบัวสี่เหล่า[82] รู้สภาพจิตของบุคคล (จริต 6)[84] และรู้วิธีการแก้ไข

(1) บุคคลบางคนมีจิตมีมีราคะเป็นเจ้าเรือน (ราคจริต) เป็นพวกรักสวยรักงาม รักความนุ่มนวล ความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีอารมณ์ละเมียดละไม มีอารมณ์สุนทรีย์

(2) บางคนมีจิตมีโทสะเป็นเจ้าเรือน ใจร้อน ฉุนเฉียว โกรธง่าย (โทสจริต) ทำก่อนคิด ชอบทำอะไรรวดเร็ว มักผิดพลาดได้ง่าย

(3) บางคนมีจิตมีโมหะเป็นเจ้าเรือน (โมหจริต) หนักไปทางเขลา (ภาษาปักษ์ใต้เรียกว่า โม่ห์) เป็นพวกเหงาซึมหงอย อารมณ์แปรปรวนไปตามคำพูด ตามข่าวลือตามกระแส คิดเองไม่เป็น

(4) บางคนมีจิตมีศรัทธเป็นเจ้าเรือน (สัทธาจริต) เป็นพวกเชื่อง่าย เลื่อมใสง่าย เชื่อโดยปราศจากเหตุผล

(5) บางคนมีจิตมีความรู้เป็นเจ้าเรียน (dominant) เป็นพวกชอบซักชอบถาม ชอบให้เหตุผล มั่นใจตนเองสูง ไม่เชื่อใครง่าย ๆ

---

(83) องฺ จตุกฺก 21/133/183

(84) ขุ.ม. 29/727/435

(6) บางคนมีจิตมีความคิดจับจด (วิตกจริต) เป็นพวกคิดฟุ้งซ่าน คิดกังวลล่วงหน้า สร้างภาพอนาคตในทางน่ากลัวหลอกตัวเอง

(6) การพัฒนาสิ่งเป็นรูปธรรม

คำว่า พัฒนา (development) มีศัพท์ในภาษาบาลี ซึ่งเราคุ้นอยู่สองคำ คือ ภาวนา กับ "วัฒนะ" เท่าที่สังเกตจากการใช้

ภาวนา หมายถึงการเจริญ (ทำให้ก้าวหน้า) หรือการฝึกฝนตนเอง เพื่อปลูกฝังคุณความดีให้เกิดและเจริญงอกงามก้าวหน้าตามลำดับขึ้น เช่น กายภาวนา ฝึกอบรมกาย จิตภาวนา การฝึกจิต และปัญญาภาวนา การฝึกอบรมเพิ่มพูนปัญญา( )

ภาวนา จึงมุ่งเน้นการพัฒนาคุณธรรมภายใน และเน้นการฝึกฝนตนเองด้วยตัวของตัว ภาวนาไม่ใช้กับการพัฒนาด้านรูปธรรม

วัฒนะ ซึ่งแปลงรูปเป็น พัฒนา แล้วนำไปเป็นคำแปลของคำว่า "development" ในภาษาอังกฤษ คำว่า "develop" มีความหมายว่า

(1) ก่อให้เกิดศักยภาพและความสามารถ, นำมาซึ่งความก้าวหน้าและมีประสิทธิผลมากขึ้นกว่า

(2) เหตุให้เจริญเติบโต หรือขยายตัวออก

( ) ติสฺโส ภาวนา กายภาวนา จิตฺตภาวนา ปญฺญา ภาวนา (ที.ปา. 11/315/196)

ตามนัยความหมายข้างต้น มุ่งถึงความเจริญในทางรูปธรรมหรือทางกายภาพ คำนี้ ฝรั่งใช้เรียกประเทศที่ไม่ก้าวหน้าทางวัตถุว่า ด้อยพัฒนา หรือยังไม่พัฒนา (underdeveloped) เป็นประเทศที่มีมาตรฐานการดำรงชีพ และระบบการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมต่ำกว่ามาตรฐานที่ฝรั่งกำหนด โดยดูจากการบริโภคและเทคโนโลยีเป็นหลัก ไม่ได้มองลึกไปถึงจิตใจของคนในชาตินั้น ๆ

ความแตกต่างของคำว่า "ภาวนา กับ พัฒนา โดยสรุปคือ ภาวนา ได้แก่ระดับความก้าวหน้าทางจิต (mental culture) ส่วน พัฒนา ได้แก่ระดับของความก้าวหน้าทางวัตถุ เช่น วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ในศาสนาพุทธ แม้จะเน้นด้าน ภาวนา แต่ก็ไม่ละเลย และไม่ขัดขวางการพัฒนา นอกจากไม่ขัดขวางแล้วยังส่งเสริม มีข้อแม้อยู่อย่างเดียวคืออย่างทำให้รกโลก หมายความว่า อะไรก็ตามที่เพิ่มขึ้น ขยายตัวออกไปมากขึ้นหรือเรียกว่า เจริญนั้น อย่าทำให้รกโลกหรือทำลายโลก(*)

คำว่า "รก" แปลว่า รุงรัง เต็มไปด้วยสิ่งไม่ต้องการ ไม่จำเป็น หรือ "ยุ่ง" ศาสนาพุทธเห็นว่า การพัฒนาจะต้องไม่รุงรัง ไม่เต็มไปด้วยสิ่งไม่ต้องการ หรือไม่จำเป็น หรือจะต้องไม่ยุ่ง จึงจะไม่รกโลก

การพัฒนาคน ๆ คนจะต้องมีคุณภาพ ไม่เป็นคนขยะ รกประเทศ รกโลก กลายเป็นปัญหาของสังคม เช่นผู้ติดยาเสพติด พวกทุจริตคอร์รัปชั่น

การพัฒนาวัตถุ ก็จะต้องไม่รุงรัง ไม่พัฒนาสิ่งไม่จำเป็น เช่น อาวุธ สถานอบายมุข โรงเหล้า อาบอบนวด ช่องโสเภณี และการพัฒนาต้องไม่ยุ่ง เช่น ก่อให้เกิดขยะตกค้างมาก ก่อมลพิษทางน้ำ ทางอากาศ หรือก่อให้เกิดติดขัดอย่างจราจรในบ้านเรา

(*) น สิยา โลกวฑฺฒโน

การพัฒนากับภาวนา จึงต้องไปด้วยกัน มิฉะนั้น การพัฒนาจะทำให้ทุกอย่างเป็นสิ่งรกโลก

บ้านเราไม่สนใจ ภาวนา สนใจแต่พัฒนา ทำให้การพัฒนาคนส่วนมากเป็น คนขยะ ปลิวว่อนอยู่ในสภาผู้แทน ในวุฒิสภา ในทำเนียบรัฐบาล และในทุกหน่วยงานของประเทศ จนกวาดไม่ไหว คนขยะลุกลามหนีไปอยู่ตามวัด

ในด้านวัตถุ เราก็ประสบปัญหาเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ปัญหาความไร้ระเบียบ และการสร้างสรรค์สิ่งเป็นอันตรายและไม่จำเป็น เราใช้เทคโนโลยีโดยไม่คำนึงคุณค่าแท้

ศาสนาพุทธส่งเสริมการพัฒนาอะไร

หากพิจารณาจากเรื่องที่พระภิกษุนำมากล่าวเวลาท่านจะให้พรบ่อยครั้งเราจะได้ยิน พระท่านพูดถึงสิ่งที่ต้องพัฒนาและผลจากการพัฒนาไว้ชัดเจน

สิ่งที่ต้องพัฒนา ได้แก่ (1) พัฒนาอายุ (อายุพัฒนะ) (2) พัฒนาเศรษฐกิจ (ธนวัฒนะ) (3) พัฒนาขวัญ (สิริวัฒนะ) (4) พัฒนาศักดิ์ศรี (ยสวัฒนะ) (5) พัฒนาความสามารถ (พลวัฒนะ) (6) พัฒนาสุขภาพ (วรรณวัฒนะ) (7) พัฒนาความสงบสุข (สุขวัฒนะ)[85]

---

(85) อายุวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโก สิริวฑฺฒโก ยสวฑฺฒโก
พลวฑฺฒโก วณฺณวฑฺฒโก สุขวฑฺฒโก โหตุ สพฺพทา

1. **การพัฒนาอายุ** : คือ (1) ทำให้มนุษย์มีอายุยืนขึ้น (2) ทำให้ช่วงอายุที่แข็งแรงยาวออกไป และ (3) ทำให้อายุที่ยืนยาวนั้น เกิดประโยชน์ หลักการสำหรับพัฒนาอายุตามข้อ (1) และ (2) ใช้ร่วมกันได้ คุณธรรมที่ใช้พัฒนา

1. สัปปายะ ได้แก่สิ่งอำนวยประโยชน์, ความสะดวก สิ่งที่เหมาะสมและน่าพึงพอใจ ซึ่งมี 4 ประการ ได้แก่

ก. อาหารสัปปายะ : อาหารที่พอเพียง มีคุณภาพ ได้สัดส่วนตามหลักโภชนาการ และกินแต่พอประมาณ

ข. อาวาสสัปปายะ : มีที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย พอเหมาะกับฐานะตั้งอยู่ในทำเลดี มีความร่มรื่น อากาศถ่ายเทได้สะดวก ไม่อุดอู้จอแจ มีการคมนาคมสะดวก ฯลฯ

ค. บุคคลสัปปายะ : อยู่ร่วมกับคนดี เป็นที่ถูกอัธยาศัย เป็นกัลยาณมิตร เป็นห่วงใยซึ่งกันและกัน

ง. ธัมมสัปปายะ : มีธรรมะเป็นที่สบาย คือยึดหลักธรรมบางอย่างที่เหมาะกับจริต ใช้เป็นเครื่องดำเนินชีวิต เป็นคนมีหลักใจในที่บางแห่ง ท่านกล่าวสัปปายะไว้ 7 คือ[86]

---

(86) อาวาโส โคจโร ภสฺส ปุคฺคโล โภชนํ อุตุ
อิริยาปโถ ติ สตฺเตเต อสปฺปาเย วิวชฺชเย
สปฺปาเย สตฺต เสเวถ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต
น จิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสจิ อปฺปนา
(วิสุทฺธิ 1/161)

ก. อาวาสสัปปายะ มีที่อยู่เหมาะสม

ข. โคจรสัปปายะ อยู่ในย่านชุมชนที่ดี เน้นด้านอาหารการกินและแห่งทำมาหากินที่สะดวก

ค. ภัสสสัปปายะ การเจรจา สนทนา พูดคุยกันแต่เรื่องดี ๆ ไม่สนทนากันในเรื่องที่ทำให้เครียด และไม่ได้ยินได้ฟังเรื่องร้าย ๆ เรื่องเสียดสีด่าทอกัน เช่นเรื่องการเมือง

ง. บุคคลสัปปายะ บุคคลที่เหมาะกัน เข้ากันได้ดี

จ. โภชนสัปปายะ อาหารที่เหมาะ เกื้อกูลต่อสุขภาพ

ฉ. อุตุสัปปายะ มีดินฟ้าอากาศดี สิ่งแวดล้อมดี

ช. อิริยาปถสัปปายะ มีอิริยาบถเหมาะสม ไม่ว่าท่านั่ง ยืน เดิน หรือนอน ถูกวิธี และสม่ำเสมอกัน ไม่นั่งมากหรือนานเกินไป ไม่นอนเกินประมาณ รู้จักเปลี่ยนอิริยาบถ นอกจากนี้ ยังมีธรรมะข้ออื่น ๆ ที่ทำให้อายุของผู้ปฏิบัติยืนยาว เช่น อิทธบาท 4 พรหมวิหาร 4 โพชฌงค์ 7 เป็นต้น

การมีอายุยืนนั้นต้องคู่กับประโยชน์ มีอายุยืนหาประโยชน์ไม่ได้ นั่ง ๆ นอน ๆ อยู่ไปก็แย่งอาหารคนอื่นกินเปล่า ๆ หาค่าอะไรไม่ได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า "คนจะชื่อว่าเป็นผู้ใหญ่ เพียงเพราะผมหงอกก็หาไม่ ถึงวัยของเขาจะหง่อมก็เรียกว่า แก่เปล่า[87]

---

(87) น เตน โส เถโร โหติ เยนสฺส ปลิตสิโร
ปริปกฺโต วโย ตสฺส โมฆชิณฺโณติ วุจฺจติ. (25/29)

- ผู้ทุศีล มีจิตใจวอกแวก มีชีวิตอยู่ 100 ปี
  สู้ผู้มีศีล มีจิตมั่นคง มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวไม่ได้

การพัฒนาเศรษฐกิจ (ธนวัฒน์)

การแสวงหารายได้ และความมั่งคั่งในทางสัมมาชีพเพื่อเลี้ยงตน จุนเจือครอบครัว และช่วยชาติ เป็นภารกิจสำคัญของบุคคลที่เป็นคฤหัสถ์ ความร่ำรวยช่วยให้เป็นคนไม่เป็นภาระของสังคม และสามารถทำประโยชน์ได้กว้างขวาง หากความร่ำรวยนั้นเป็นองค์สมบัติร่วมด้วย คุณธรรมอื่น ๆ ผู้มั่งคั่งไปที่ไหนก็มีคนต้อนรับ ยกย่องให้เกียรติ ไปยังประเทศใด ก็มีผู้ต้อนรับ ดังตรัสว่า

ผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธาและศีล เพรียบพร้อมด้วยยศและทรัพย์สินไปสู่ประเทศใด ย่อมได้รับการยกย่องในประเทศนั้น ๆ[88]

หลายประเทศ หรือเกือบทุกประเทศ ได้บัญญัติกฎหมายต้อนรับผู้มีเงินมาก ๆ ตามที่กฎหมายกำหนด เข้าไปอาศัยทำมาหากินเป็นพลเมืองของเขาได้โดยเพียงแต่นำเงินไปฝากในประเทศนั้น ส่วนคนยากจนไม่มีใครให้สิทธิพิเศษนี้ คนจนได้รับการเหยียดหยาม แม้จากรัฐบาลและคนในประเทศของตน

ศาสนาพุทธ สอนหลักการและคุณธรรมสำหรับพัฒนาเศรษฐกิจไว้มาก เช่น

- คนขยัน ทำงานจริงจัง ทำเหมาะกับจังหวะ ย่อมได้เงิน
- ผู้ไม่ประมาท ขยันในการงาน มีความรู้วิธีการประกอบธุรกรรม เลี้ยงชีพแต่พอสมควร (ไม่ฟุ่มเฟือย) ย่อมรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ไว้ได้[89]

---

(88) ธมฺมปท. อ. 4/128

(89) ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ (15/845)

หลักการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่รู้จักกันดี หัวใจเศรษฐกิจ ได้แก่ ขยัน ประหยัด มีเพื่อนดี เลี้ยงชีวิตพอประมาณ[90]

- ศาสนาพุทธสอนให้ทำงานตามหน้าที่จนสุดความสามารถ แต่ไม่สอนให้แข่งขันกับผู้ใด นอกจากกับเวลา ความเจริญก็จะเกิดเอง การแข่งขันไม่ดี เพราะทำให้เกิดการเอาเปรียบ การอิจฉาริษยา การทำลายคู่แข่ง

การพัฒนาขวัญ (สิริวัฒนะ) ขวัญ หรือ สิริ ได้แก่ สภาพทางจิตของบุคคล หรือ ของกลุ่มที่ทำให้เกิดความแจ่มใส ร่าเริง และมั่นใจเป็นคุณธรรม ส่งเสริมให้ผู้คนและกลุ่มมีกำลังใจต่อสู้กับสิ่งยาก

ขวัญ (morale) เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงาน ทุกวันนี้เกี่ยวข้องกับการขึ้นลงของหุ้นในตลาดหุ้น หุ้นตกเพราะนักเล่นหุ้นขวัญไม่ดี หุ้นพุ่งทะยานเพราะพวกเขาขวัญดี

รัฐบาลเลว ทำให้ประชาชนเสียขวัญ ธนาคารไม่ปล่อยเงินกู้ ต่างชาติไม่มาลงทุน ที่ลงแล้วก็ถอนไป

ทหารขวัญเสีย ก็ไม่ยอมสู้ ถึงสู้ก็สู้อย่างแกน ๆ สู้อย่างไม่มั่นใจว่าจะชนะ และไม่รู้จะรบไปทำไม

กรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ 2 เพราะผู้ปกครองมัวแต่จะบำรุงขวัญลูกเมีย ทำให้ราษฎรทั่วไปเสียขวัญ

เศรษฐกิจไทยไม่ฟื้น เพราะคนไทยเสียขวัญไม่อยากลงทุน ไม่อยากทำอะไร

---

(90) องฺ อฏฺฐก. 23/144/259

พจนานุกรมภาษาไทย ให้ความหมายของ "ขวัญ" ว่าสิ่งไม่มีตัวตนมีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็น **สิริ**มงคล เป็นสุขสบาย จิตใจมั่นคง ถ้าตกใจ หรือเสียใจ ขวัญก็ออกจากร่างไป เรียกว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน ทำให้คนคนนั้นได้รับผลร้ายต่าง ๆ เช่นตกใจง่าย ถ้าขวัญหนีบ่อย ๆ เรียกว่า ขวัญอ่อน

เป็นเรื่องแปลกที่ว่า แม้ทรัพย์สมบัติจะอยู่ได้นานก็เฉพาะกับผู้มีขวัญเท่านั้น[91]

การบำรุงขวัญ ชาวบ้านมักคำนึงแต่เรื่องการให้ค่าตอบแทน รางวัล การปลอบใจ การพาไปทัศนาจร การจัดดนตรี การนำนักร้อง นักเต้นมาแสดงให้ดู ศาสนาพุทธสอนให้เสริมกำลังใจ ให้เข้มแข็งด้วย[92]

(1)	ศรัทธา	(Confidence)	มีที่ยึดเหนี่ยว
(2)	ความเพียร	(Effort)	มีกำลังใจไม่ท้อถอย
(3)	สติ	(mindfulness)	มีสติมั่นคง
(4)	สมาธิ	(Conventration)	มีจิตตั้งมั่น
(5)	ปัญญา	(Wisdom)	มีความรู้เท่าทัน

การพัฒนาเกียรติและศักดิ์ศรี

เกียรติ แปลว่า ชื่อเสียง คำสรรเสริญ ส่วนศักดิ์ศรี (dignity) คือความสง่าผ่าเผย ความสง่างาม

---

(91) สิริ โภคานมาสโย (ขวัญเป็นเหตุให้ทรัพย์สมบัติอยู่ได้นาน)

(92) ที.ปา. 11/300/252.

สาเหตุคำสัญของความไม่มีเกียรติ และศักดิ์ศรี ของมนุษย์อาจมาจากการดูหมิ่นเหยียดหยามภายในสังคมที่คนบางกลุ่มไม่ได้รับการยกย่องและถูกมอง ถูกกดให้ต่ำ เช่นชนชั้นศูทรในอินเดีย คนผิวดำในอเมริกา กรรมกรในประเทศไทย จนคนที่ถูกเหยียดหยามยอมรับว่า ตนเองเป็นคนชั้นต่ำไร้เกียรติในสังคม สาเหตุของการแบ่งแยก

1. เกิดจากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ กรณีชนกลุ่มที่เจริญกว่ารุกรานและสามารถยึดครองแผ่นดินของคนถิ่นเดิมที่ด้อยพัฒนา เช่นคนอารยัน ผู้เข้ามายึดครองอินเดีย ฝรั่งผิวขาวเข้าสู่อเมริกา ขับไล่ชาวอินเดียนแดง
2. เกิดจากความรู้สึกรังเกียจ สถานภาพของคนบางกลุ่มว่ามีฐานะต่ำต้อยมาก่อน เช่น เป็นไพร่ หรือเป็นทาสอย่างคนอเมริกันผิวขาวรังเกียจนิโกร
3. เกิดจากหลักคำสอนที่ผิด ๆ สอนให้รังเกียจคนที่นับถือศาสนาไม่เหมือนตนว่า เป็นพวกนอกรีต ป่าเถื่อน เป็นคนบาปคนเลว
4. เกิดจากการกดขี่ของกลุ่มคนที่ต้องการกดคนอีกกลุ่มหนึ่งให้ต่ำเพื่อไม่ให้มีโอกาสลืมตาอ้าปากสร้างฐานอำนาจต่อรอง
5. เกิดจากฐานะทางเศรษฐกิจ คนมีรังเกียจคนยากไร้ มองเป็นคนชั้นต่ำไร้สกุลรุนชาติ ไม่กินร่วม อยู่ร่วม นอกจากจะเลี้ยงไว้ใช้แรงงาน

ศาสนาพุทธ สอนหลักแห่งความเสมอภาค ทุกคนทุกชีวิตเกิดมาเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่ เจ็บตาย ด้วยกัน ไม่ควรแบ่งแยกเหยียดหยามกันโดยถือเขาถือเรา ให้มองผู้ด้อยให้เด่นขึ้นมา ถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ฝึกได้พัฒนาได้ ไม่ได้อยู่ที่กำเนิด ชั้นวรรณะ แต่อยู่ทที่การกระทำ คนเลวอาจอยู่ในกลุ่มผู้ที่เรียกตัวเองว่า ผู้ดีและคนดี อาจเกิดในกลุ่มที่ถูกเรียกว่า คนชั้นต่ำก็ได้

การพัฒนากำลัง (พลวัฒนะ) กำลังคือ แรงที่ช่วยให้การทำหน้าที่สำเร็จ แบ่งเป็น

ก. กำลังกาย ได้แก่ ความมีร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพอนามัยดี ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ สามารถประกอบกิจการงานได้ดี กำลังกายเกิดจากอาหาร การออกกำลัง การพักผ่อนเพียงพอ

ข. กำลังใจ เกิดจากมีจิตใจแข็งแกร่ง มีเหตุผล มั่นคง ไม่วอกแวก ตั้งใจทำกิจใดก็บากบั่นจนสำเร็จ กำลังใจเกิดจากใจมีสมาธิ มีปัญญา

การพัฒนาวรรณะ (วัณณวัฒนะ) วรรณะในที่นี้หมายถึงผิวพรรณหรือราศี ได้แก่ ความเปล่งปลั่ง มีน้ำมีนวล ไม่เป็นคนอิดโรยผอมแห้งหรืออ้วนฉุ ๆ คนผิวพรรณดีจะต้องเป็นคนไม่ตรากตรำจนเกินไป ไม่ขี้โรคติดสิ่งเสพติด หรือหากินตามแหล่งอบายมุข หากินกับอาชีพสกปรก เสี่ยงโรค รัฐต้องพัฒนางานทุกอย่างให้ผู้ประกอบ มีความปลอดภัยตามหลักวิชา งานสกปรกเสี่ยงโรคมากเพียงใด จะต้องให้ผู้ทำมีการป้องกัน มีความรู้มากขึ้นเพียงนั้น

การพัฒนาความสุขความสงบ (สุขวัฒนะ) พัฒนาให้คนมีความสุขสงบ ไม่เครียด ไม่วิตกกังวล ไม่หวาดระแวง ไม่มีความกลัว ทุกคนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีหลักประกันทางสังคมในยามว่างงาน ยามเจ็บป่วย ยามชรา ศาสนาพุทธแบ่งความสุขเป็น[93]

---

(93) องฺ. ทุก. 20/315/101.

(1) กายิกสุข สุขทางกาย ความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่อดอยาก ยากเข็ญ ไม่ขาดที่พำนักพักพิง ไม่ถูกรังแกเบียดเบียน

(2) เจตสิกสุข สุขทางใจ มีจิตสงบเย็น ปราศจากกิเลสกลุ้มรุม ทำลายสุขภาพจิต

การศึกษาที่ถูกทาง จะพัฒนาให้ผู้เรียนมีอายุยืนยาว มีเศรษฐกิจดี มีขวัญกำลังใจ มีศักดิ์ศรี มีกำลัง มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขกายสุขใจตลอดเวลา

ผลจากการพัฒนาถูกทาง พัฒนาถูกทาลตามที่กล่าวมาแล้ว สังคมจะได้รับผล มีลักษณะต่อไปนี้ :[94]

(2) ความทุกข์ ย่อมลดลงหรือสิ้นไป

(2) โรคร้ายไม่มี

(3) ความกลัวสิ้นไป

(4) การจองเวรกันหมดไป

(5) ความเศร้า หรือโศกนาฏกรรมสิ้นไป

(6) ศัตรูไม่มี

(7) อุปัทวะ (ความขัดข้อง) ไม่มีอยู่ต่อไป

(8) อันตรายต่าง ๆ ลดลงจนถึงขั้นหมดไป

การจะดูว่า ประเทศใดเป็นประเทศพัฒนาแล้ว หรือด้อยพัฒนา น่าจะใช้ผลสัมฤทธิ์ทั้ง 8 ข้อนี้เป็นมาตรวัด

---

(94) ทุกฺขโรคภยา เวรา โสกา สตฺตุ จุปทฺทวา
อเนกา อนฺตรายาปิ วินสฺสนฺตุ อเสสโต

ประเทศใด ประชาชนมีความทุกข์ทรมาน มีโรคภัยไข้เจ็บ มีชีวิตอยู่ด้วยความหวาดกลัว มีการจองเวรทำลายล้างกัน มีเรื่องโศกนาฏกรรม การฆ่า การข่มขืน เป็นศรัตรูกันและกัน มีแต่เรื่องอุบาทว์เลวร้าย และอันตรายนานาชนิด ประเทศนั้นแม้จะเจริญด้วยตึกระฟ้า มีวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากเพียงใด ก็ถือว่า เป็นประเทศยังด้อยพัฒนาในสายตาของชาวพุทธ

การศึกษาที่ถูกทางย่อมทำให้ความเลวร้ายตามข้อ (1)-(8) ลด และหมดไปในที่สุด การศึกษาใดที่ผู้ได้รับการศึกษายังต้องเผชิญหน้ากับปัญหาดังกล่าว ถือว่าเป็นการศึกษาที่ผิดพลาด ต้องหาทางแก้ไขกระบวนการให้การศึกษาใหม่

แม้เรื่องทั้งหมด จะเป็นอุดมคติสูงสุดสำหรับการพัฒนา ซึ่งอาจมีบางคนเห็นว่า มันยากที่จะพัฒนาให้ถึงจุดสุดยอดนี้ แต่มิได้หมายความว่า จะเป็นไปไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงทำสำเร็จมาแล้ว

ในชุมชนของพระอริยเจ้า สมาชิกของชุมชน ไม่มีความทุกข์ ไม่มีโรคจิตโรคประสาท ทุกคนปราศจากความกลัว แม้แต่กลัวตาย ไม่มีการจองเวรกัน ปราศจากความเศร้าโศก ปราศจากการเป็นศรัตรูกัน ไม่มีอุปัทวะ และอันตรายต่อกัน

5. ทฤษฎีความรู้ (ญาณวิทยา) แนวพุทธ

มนุษย์มีธรรมชาติที่สำคัญอยู่ในตัวของแต่ละคนอยู่สองอย่าง ซึ่งเป็นธรรมชาติที่กระตุ้นให้มีการศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติสองอย่าง คือ

1. ความรู้สึกประหลาดใจ (Wonder)
2. ความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity)

ธรรมชาติทั้งสองประการนี้ ทำให้มนุษย์กระตือรือร้นในการแสวงหาคำตอบเรื่องที่เขาสงสัย

ความประหลาดใจ เกิดจากความรู้สึกต่อบางสิ่งบางอย่างที่ผิดปกติ สิ่งน่าตื่นเต้น สิ่งที่ยังอธิบายไม่ได้ สิ่งที่ทำให้งวยงง (bewilderment)

ความอยากรู้อยากเห็น ได้แก่ความกระหายที่จะรู้ พระพุทธศาสนาเรียกว่า "สิกขากาม"[95] (ความใคร่ต่อการศึกษา) เป็นตัวจุดชนวนให้เกิดประกายทางความคิด เพื่อการค้นคว้า การสำรวจตรวจสอบความจริง

---

(95) ตมตคฺเค เม เต อานนฺท ภิกฺขู ภวิสฺสนฺติ เย เกจิ สิกฺขากามา ภิกษุทั้งหลาย เขาเราจะเป็นผู้บรรลุธรรมชั้นสูงตราบเท่าที่เขาใคร่ต่อการศึกษา (ที. ม. 10/165/91)

ความประหลาดใจ กับความใฝ่รู้ เป็นสิ่งคู่กัน ความประหลาดใจนำไปสู่ความใฝ่รู้ และความใฝ่รู้ก่อนให้เกิดความประหลาดใจ กลับกันไปมาเป็นวัฏจักร (สังสารวัฏของความไม่รู้) วัฏจักรนี้จะยุติลงต่อเมื่อบรรลุถึงความรู้ที่สมบูรณ์สิ้นสงสัย (วิชชา) ในเรื่องนั้น ๆ เช่นสงสัยว่า มนุษย์มาจากไหน ทำให้อยากรู้และศึกษากำเนิดของมนุษย์

เมื่อเราศึกษาประวัติความคิดของกรีก เราพบว่าอภิปรัชญาว่าด้วยเรื่องความจริง เกิดมาจากความลึกลับ (อย่างน้อยก็รู้สึกว่า ลึกลับ) ของเหตุการณ์ธรรมชาติ[96] ความลึกลับทำให้เกิดความสงสัยอยากรู้ความจริง (ธรรมกาย) ทำให้มีการคาดเดา (speculation) กันไปต่าง ๆ นานา เมื่อการคาดเดาเจริญเต็มที่ระดับหนึ่ง เป็นผลให้มีการสร้างทฤษฎีความรู้มากมาย เช่น ความรู้ที่เป็นจริง ตรงกับความจริงโดยการศึกษาคัมภีร์ ความรู้ที่เป็นจริงเข้าถึงโดยการปฏิบัติ

ปัญหาทางเศรษฐญาณวิทยาก็เกิดขึ้น

เฉพาะในสังคมอินเดีย ในครั้งพุทธกาล หรือในยุคพุทธศาสนาต้นแบบ (Original Buddhism) การศึกษาอยู่ภายใต้อิทธิพลของลัทธิปรัชญากล่าวโดยสรุปมี 2 ค่ายคือ ค่ายอาสติกะ และค่ายนาสติกะ

ค่ายอาสติกะ ได้แก่กลุ่มปรัชญาฮินดู 6 สำนัก ได้แก่ ปรัชญานยายะ, ไวเศษิกะ, สางขยะ, โยคะ, มีมางสาและเวทนานตะ กลุ่มนี้เชื่อว่าพระเวทศักดิ์สิทธิ์ ถูกต้องโดยไม่ต้องพิสูจน์พระเวทมิใช่ผลงานของมนุษย์ และไม่ใช่ของเทวดา แต่เป็นของผู้รู้เห็นส่งผ่านมายังมนุษย์คือ ฤษีผู้ได้ฌาน จึงเรียกว่าศรุติ (ได้ยิน)

---

(96) J. Burnet, Greek Philosophy Thales to Plato, London, 1943. pp. 3ff.

ค่ายอาสติกะ จึงเป็นประเภทแสวงหาความรู้โดยยึดติดคัมภีร์ (dogmatists) ถือว่า คัมภีร์อยู่เหนือเหตุผล ไม่อาจใช้เหตุผลใดมาหักล้างได้

1. ญาณวิทยาของลัทธินยายะ

ลัทธินยายะยอมรับว่า มีความจริง (สัจธรรม) แต่เราจะรู้ตามเป็นจริงหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ถ้ารู้ตรงตามที่สิ่งนั้นเป็น ถือว่ารู้จริง ถ้ารู้ไม่ตรง ถือว่าไม่รู้จริง การจะรู้อะไรตามความเป็นจริง ต้องมีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ ได้แก่

1. ประสาทแห่งการรับรู้
2. วัตถุอยู่ในวิสัย
3. ความรู้ที่รับรู้นั้นตรงตามที่สิ่งนั้นเป็น และ
4. ไม่ขัดแย้งกับความรู้ที่เกิดภายหลัง

หน้าที่ของความรู้มีหน้าที่เปิดเผยสิ่ง 3 อย่างให้ปรากฏ คือ

1. เปิดเผยวัตถุที่รู้
2. เปิดเผยตัวผู้รู้
3. เปิดเผยตัวความรู้[97]

ตามลัทธินยายะ แหล่งเกิดของความรู้ที่เชื่อถือไม่ได้คือ ความจำ ความสงสัย ความเข้าใจผิด และสมมติ

---

(97) อดิศักดิ์ ทองบุญ **ปรัชญาอินเดีย** (กรุงเทพฯ บริษัทอัมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด. 2524) หน้า 145

ฐานแหล่งเกิดความรู้ที่เชื่อถือได้คือ

1. ประจักษ์ประมาณ (Perception) ได้แก่ความรู้เกิดจากประสาทสัมผัส 6 รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ทางจิตของผู้ได้ฌาน

2. อนุมานประมาณ (inference) ความรู้ที่อาศัยประจักษ์เป็นฐานนำไปอนุมานสิ่งไม่ประจักษ์ตามแนวตรรกะ

3. ศัพท์ประมาณ (testimony) คือคำพูดของผู้ที่เชื่อถือได้ เช่นคำพูดในพระเวทเป็นความจริงเสมอ

4. อุปมานประมาณ (Analogy) ความรู้เกิดจากการเปรียบเทียบ ซึ่งแท้จริงควรเรียกว่า เทียบเคียง เอาสิ่งไม่รู้มาเปรียบกับสิ่งที่รู้ ทำให้รู้จักสิ่งไม่รู้

2. ญาณวิทยาของลัทธิไวเศษิกะ

ไวเศษิกะ มีทัศนะเรื่องความรู้ตามแนวยายะ เพียงแต่ปฏิเสธประจักษ์ประมาณ และอนุมานประมานเท่านั้น

3. ญาณวิทยาของลัทธิสางขยะ

นักคิดบางคนอ้างว่า ศาสนาพุทธและศาสนาเชนทั้งสองลัทธิตั้งอยู่บนฐานทฤษฎีสางขยะ และยังคิดและให้ความเห็นเลยเถิดไปว่า พุทธะกับกปิละคือคน ๆ เดียวกัน[98] แนวคิดเรื่องญาณวิทยาจึงเหมือนว่า ว่ากันตามเป็นจริงย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะในเรื่องทิฏฐิ 62 ทีฆนิกาย ยังกล่าวถึงทิฏฐิอันมีลักษณะอย่างของลัทธิสางขยะไว้ว่า

---

(98) S. Radhakrishnan, Indian Philosophy (London: George Allen & Unwin Ltd, 1929) p. 472.

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์บางพวก เป็นพวกสัสสตวาท อ้างว่า อัตตา (บุรุษ) และโลก (ปรากฏติ) เป็นสิ่งนิรันดร โดยอาศัยฐาน (แห่งการกล่าวอ้าง)[99] 4 ประการ"

ทฤษฎีญาณวิทยาของสางขยะ เป็นสัจนิยม (Realistic) ยอมรับว่าความจริงของวัตถุภายนอกมีอยู่จริง อิสระจากจิตความรู้จะต้องสะท้อนวัตถุ (อารมณ์นั้น ๆ ให้ตรงตามเป็นจริง)

เนื่องจากโลก (สรรพสิ่ง) ประกอบด้วยวัตถุ (ปรากฏติ) และบุรุษ (อาตมัน) ความรู้จริงคือรู้จักสิ่งทั้งสอง

4. ญาณวิทยาของลัทธิโยคะ

ลัทธิโยคะเป็นลัทธิปฏิบัติ เพื่อฝึกจิตให้สงบเป็นเครื่องมือให้เข้าถึงวิเวกญาณ ซึ่งเชื่อว่าเป็นญาณวิทยาอย่างเดียวที่ทำให้เข้าถึงโมกษะ

ลัทธิโยคะ เชื่อว่า จิตเดิมบริสุทธิ์ แต่โดยอิทธิพลของกิเลส ทำให้จิตเศร้าหมอง ถูกครอบงำด้วยอวิทยา (ความไม่รู้) อสมิตา (ความเห็นผิด) ราคะ (การยึดมั่นถือมั่น) เทวษะ (ความหงุดหงิด) และอภินิเวศะ (ความอยากมีอยากเป็นและไม่อยากมีอยากเป็น)

การให้การศึกษาต้องพัฒนาจิตให้บริสุทธิ์อย่างเดิมโดยการปฏิบัติโยคะ

5. ญาณวิทยาของลัทธิมีมางสา

ความรู้มี 2 ชนิด คือ

---

(99) สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺรหฺมณา สสฺสตวาทา อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ จตูหิ วตฺถูหิ (ที.สี. 9/30/13 ฉบับ มจร.)

1. ความรู้ตรง (immediate knowledge)
2. ความรู้ไม่ตรง (mediate knowledge)

ความรู้แท้คือ ความรู้จริงแท้ ไม่มีความรู้ใดมาหักล้างได้ ไม่ว่าในกาลใด ๆ และสถานที่ใด และความรู้แท้จะต้องไม่ใช่ความจำ หรือประสบการณ์เป็นความรู้ที่ยังไม่รู้มาก่อน

แหล่งความรู้ (ประมาณ)

1. ประจักษ์ประมาณ เกิดจากตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น เป็นต้น เป็นความรู้โดยตรง
2. ความรู้จากประมาณ (แหล่งอื่น) เป็นความรู้ไม่ตรง ได้แก่
   ก. อนุมานประมาณ (inference) ความรู้อาศัยประจักษ์เป็นฐานนำไปอนุมานสิ่งไม่ประจักษ์
   ข. อุปมานประมาณ ความรู้เกิดจากการเทียบเคียง (analogy) รู้จากลักษณะเหมือนกัน (similarity) หรือจากความรู้สิ่งประจักษ์คล้ายสิ่งจำได้มาก่อน
   ค. ศัพทประมาณ (testimony) ความรู้เกิดจากคัมภีร์พระเวท
   ง. ความรู้จากผลที่ประจักษ์ (อรรถปัตติ postulation) ไปสู่เหตุที่ไม่ประจักษ์ โดยการตั้งสมมติฐาน เช่น เราตั้งสมมติฐานว่าเขารวย เพราะเขามีบ้านหลังใหญ่ มีรถเบ็นซ์
   จ. อนุปลัพ (non-perception) รู้จากความไม่ปรากฏ ไม่อาจรับได้ในขณะนั้น ๆ เราไม่เห็นสิ่งนั้น ๆ เราบอกว่าไม่มี

ค่ายนาสติกะ กลุ่มปรัชญาที่ไม่อยู่ในฝ่ายพระเวท คัดค้านความชลังของคัมภีร์พระเวทเห็นว่า พระเวทเป็นผลงานของฤษีไม่ใช่เกิดจากเทพยดา

ใด ๆ แม้พระพุทธเจ้าของเราก็ทรงเห็นอย่างนี้ดังตรัสว่า *"แม้แต่อาจารย์ของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทสักคนหนึ่ง ที่เคยได้เห็นพรหมชัด ๆ ไม่มีเลยแม้แต่คนเดียว แม้อาจารย์ของอาจารย์... ตลอด 7 ชั่วอายุคน... แม้แต่ฤษีผู้แต่งมนตร์ (พระเวท) ผู้บอกมนตร์ คือ ฤษีอัฏฐกะ, วามถะ, วาสุเทวะ, เวสสามิตร, ยมตัคคิ, อังคีรส, ภารทวารชะ, วาเสฏฐะ, กัสสปะ ภคุ คนพวกนี้ก็ไม่กล่าวว่าเรารู้จักพรหมนั้นเราเห็นพรหมนั้น"*[100]

คำว่า มนตร์ (Hymn) หมายถึงคัมภีร์พระเวท พระพุทธองค์ทรงยืนยันไว้ชัดเจนว่า พระเวทมีฤษี 10 ตนเป็นผู้ประพันธ์แล้วนำมากล่าวบอกสั่งสอนต่อ ๆ กันมาจนถึงคนรุ่นหลัง

นอกจากนี้ลัทธิเชน และจารวากก็ไม่ยอมรับความขลังของคัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นเหตุให้พราหมณ์-ฮินดู เรียกว่า พวกนอกศาสนา (Heterodex)[101]

หน้าที่ของเราคือศึกษาว่า ลัทธิเชนและจารวากมีความคิดทางด้านวิชาการว่าด้วยความรู้เป็นอย่างไร

ทฤษฎีญาณวิทยาของเชน

ลัทธิเชนเห็นว่า ความรู้กับชีวะแม้จะมีชื่อคนละอย่างแต่แท้จริงคือสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ ความรู้เปรียบเสมือนเส้นด้าย ชีวะเปรียบเสมือนผ้า ความรู้มีอยู่ในชีวะของทุกสิ่ง ที่ความรู้ไม่ทดแสงออกมาเพราะอุปสรรค คือกรรม เมื่อขจัดกรรมได้จนหมดสิ้น ความรู้จะปรากฏ

---

(100) ที.สี. 9/527/236

(101) อดิศักดิ์ ทองบุญ. อ้างแล้ว หน้า. 14.

หน้าที่ของความรู้ ความรู้มีหน้าที่ 2 ประการ คือ

1. ทำหน้าที่เปิดเผยตัวเอง
2. ทำหน้าที่เปิดเผยสิ่งภายนอก

เซนยอมรับความรู้ 5 ชนิด คือ มติ, ศรุติ, อวธิ, มนปรยายะ และเกวล*

1. **มติ** ความรู้ธรรมดา ได้รับมาโดยการรับรู้อาศัยประสาทสัมผัส รวมทั้งความจำ (สมฤติ) การระลึกได้ (ปรตยาภิชญา) ความรู้เกิดจากตรรกะ (การอนุมานอาศัยการสังเกต) อภินิโพธา หรือ การอนุมานโดยอาศัยวิธีที่เรียกว่า ตรรกนิรนัย มติชญานบางทีแบ่งเป็น 3 ชนิด คือ อุปลัพธิ หรือประจักษ์ ประมาณ ภาวนา ความจำ และอุปโยคะ ความเข้าใจ มติชญานเป็นความรู้อาศัยอินทรีย์ หรือประสาทกับจิตซึ่งเรียกว่า อนินทรีย์ ซึ่งแยกออกจากประสาทสัมผัส

2. **ศรุติ** หรือศัพทประมาณ (testimony) ความรู้ได้มาจากสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายหรือคำพูด ศรุติให้ความรู้โดยคำอธิบาย ศรุติชญาน มี 4 ชนิด คือ

ก. ลัพธิ การเชื่อมโยง (association)

ข. ภาวนา ความใส่ใจ (Attention)

ค. อุปโยคะ ความเข้าใจ (understanding)

ง. นยะ แง่มุมความหมายของสิ่งต่าง ๆ ในที่นี้คือการแปลความหมายของคัมภีร์โดยนัยที่แตกต่างกัน

---

* U.T.S. 1,9 and D.S. 5.

3. **อวธิ** ความรู้สิ่งต่าง ๆ โดยตรง แม้จะอยู่ในกาละและอวกาศ อันอยู่ในระยะไกลเป็นความอาศัยทิพยจักษุ

4. **มนปรยายะ** ความรู้โดยตรง เกี่ยวกับความคิดของผู้อื่น ความรู้จิตของผู้อื่นโดยจิต (telepathic)

5. **เกวัล** (kevale) ความรู้ขั้นสมบูรณ์ รู้แจ้งแทงตลอดอันอากาศ (Space) กาละ (time) หรือวัตถุขวางกั้นไม่ได้ทำให้ความจริงทั้งมวลชัดเจน ความรู้ชนิดนี้ไม่อาศัยประสาทเป็นความรู้ที่รู้สึกได้ แต่อธิบายไม่ได้ เป็นไปได้เฉพาะวิญญาณที่บริสุทธิ์ปราศจากพันธนาการความรู้สามชนิดแรก เชื่อว่า ผิดพลาดได้ ขณะที่สอง ชนิดหลังไม่ผิดพลาด ความน่าเชื่อถือของความรู้เกิดจากประสิทธิผลของการปฏิบัติ ในการที่มันทำให้เราได้รับสิ่งที่ดีและละสิ่งที่ชั่ว

ความรู้ที่เชื่อถือได้จะนำเสนอวัตถุตรงตามเป็นจริง เป็นประโยชน์ทางภาคปฏิบัติ ความรู้ไม่น่าเชื่อถือจะนำเสนอสิ่งต่าง ๆ ไม่ตรงกับที่สิ่งนั้นเป็น เช่น เห็นงูเป็นเชือก หรือเห็นเชือกเป็นงู เราเห็นไม่ตรงกับที่มันเป็น เห็นคลาดเคลื่อน

ความรู้ผิดพลาด เกิดจากสงสัย (Samsaya) (มีผลต่อมติ และศรุติ) ความผิดพลาด (วิปรยายะ) หรือภาวะตรงข้ามกับความจริง (ซึ่งอาจเกิดในความรู้ระดับ อวธิ) หรือ ความรู้ผิดมีสาเหตุมาจากความไม่ระมัดระวัง

ความรู้เป็น ปรัตยักษ์ (รู้โดยตรง) เมื่อความรู้นั้นไม่มีตัวกลาง คือติดต่อโดยตรงได้แก่ความรู้ 3 ชนิดหลัง

ความรู้เป็น ปโรกษะ (รู้โดยอ้อม) ความรู้ที่ถูกคั่นกลางโดยความรู้ชนิดอื่น เช่น ผ่านประสาททั้ง ๕ ได้แก่ ความรู้เกิดจากมติและศรุติ

ลัทธิจารวาก

จารวากเป็นลัทธิวัตถุนิยมเคร่งครัด ถือว่าความรู้มีแหล่งเดียว คือ ประจักษ์ประมาณความรู้จากแหล่งอื่นเชื่อถือไม่ได้

พระพุทธศาสนากับทฤษฎีความรู้

เป้าหมายหลักของการศึกษาคือการให้ความรู้ในสมัยก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า มีสำนักการศึกษาทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทในการถ่ายทอดความรู้มากมาย ถ้าเราอ่านประวัติศาสตร์อินเดียพบว่า ชาวอารยันได้อพยพสู่ดินแดนตอนเหนือของอินเดียเมื่อประมาณ 1,500 ปีก่อนคริสตกาล คัมภีร์เล่มแรกที่ชาวอารยันนำติดตัวมาได้จารึกเป็นตัวอักษร (บางคนว่า เป็นภาษาเปอร์เซีย) ต่อมามีการแต่งคัมภีร์พระเวทเพิ่มเติมจนครบ 4 คัมภีร์ มีการประพันธ์เป็นร้อยกรอง (Poetry) ร้อยแก้ว (Prose) และบทเพลง (Song) ยุคพระเวท เริ่มตั้งแต่ 1500-600 ปีก่อนคริสตกาล การศึกษาของชนชาติภารตะก็เริ่มขึ้นอย่างชนิดเป็นระบบ มีผู้สอน (พราหมณ์) มีผู้เรียน (มาณพ) และมีคัมภีร์คือพระเวท ผู้เรียนจบพระเวททั้ง 3 เรียกว่า จบไตรเพท ซึ่งคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในเตวิชชสูตรว่า นักเรียนพราหมณ์ผู้กำลังศึกษาไตรเพท เถียงกันเรื่องทางสายตรงที่จะเข้าถึงพรหมตามที่อาจารย์พวกเขาสอนกันมาแต่ไม่ตรงกัน[102] มีหลักฐานมากมายที่แสดงให้เรารู้ว่า พราหมณ์ กษัตริย์ และแม้แต่ปริพาชก (นักบวช) ในสมัยนั้น แม้จะไม่เคารพในฐานะพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา ซึ่งเขาถือว่าเป็น “คู่แข่งกับเขา” แต่เคารพ โดย

---

(102) ที.สี. 9/522/234

ทุกครั้งที่ทรงเสด็จไปหาเขาจะปูอาสนะต้อนรับ และให้ทรงประทับนั่งบนอาสนะที่สูงกว่า นอกจากคนพวกนี้รู้ว่าพระพุทธองค์ทรงผนวชจากวรรณกษัตริย์แล้ว พระองค์ทรงเรียนจบไตรเพท (ส่วนหนึ่งของศิลปศาสตร์ 18) ดังในจูฬวัจฉโคตรสูตร วัจฉโคตร ปริพาชก ทูลถามว่า ถ้าจะกล่าวว่า พระสมณโคดมจบไตรเพท กล่าวถูกต้องหรือไม่ ไม่เป็นการกล่าวตู่ใช่ไหม[103] การที่พวกเขารู้กันทั่วไปว่า พระพุทธองค์ทรงจบไตรเพท ทำให้พวกเขายกย่องในฐานะสูงส่งและไม่กล้าแสดงการดูแคลน

ศาสดา (ผู้สอน) ในยุคพระพุทธเจ้า

ในสคารวสูตรพระพุทธเจ้าตรัสกับสคารวมาณพนักเรียนพรหมณ์ผู้กำลังเรียนไตรเพทว่า เราขอบอกให้เห็นความแตกต่างของผู้ที่หลังจากได้พบความรู้ขั้นสูงสุด และขั้นสุดท้ายในปัจจุบันนี้ แล้วอ้างว่าได้รู้จบหลักการสำคัญของศาสนาว่ามี 3 กลุ่ม ดังนี้คือ

1. สมณพราหมณ์ (ผู้สอน) กลุ่มอนุสสวิกะ เช่น สมณพราหมณ์ผู้เรียนจบไตรเพท

2. สมณพราหมณ์ (ผู้สอน) กลุ่มสัทธามัตตกะ เช่น สมณพราหมณ์ผู้เป็นนักตรรกะและนักอภิปรัชญา

3. สมณพราหมณ์ (ผู้สอน) กลุ่มผู้ได้อภิญญา รู้เองเห็นเองประจักษ์ด้วยตนเอง[103/1]

---

(103) ม.ม. 13/242/237

(103/1) ม.ม. 13/736-737/24

กลุ่มอนุสสวิกะ ได้แก่กลุ่มที่หาความรู้จากแหล่งสำคัญ คือคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์ก็คือ คัมภีร์พระเวทนอกจากคัมภีร์ก็อาศัยประเพณี อาศัยพงศาวดาร รายงาน ถ้าเราจะนำแหล่งข้อมูลจากเกสปุตตยสูตรมาจับคนกลุ่มอนุสสวิกะ คือผู้อาศัยความรู้จาก

1. การถ่ายทอดบอกต่อกันมา (อนุสสวะ)
2. การสืบทอดกันตามประเพณี (ปรัมปรายะ)
3. การรายงานข่าว (อิติกิรายะ)
4. ตำรา (ปิฎกสัมปทา)
5. การเห็นว่ามีรูปแบบเป็นไปได้ (ภัพพรูปตา)
6. การเห็นว่าผู้นี้เป็นครูของเราเอง(103/2)

ผู้มีชื่อในกลุ่มนี้ คือ พราหมณ์ผู้จบไตรเพท และยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์ไตรเพท รวมทั้งคัมภีร์ประกอบและตำราสำคัญอื่น ๆ เป็นการศึกษาตามประเพณี (Traditional education) การเรียนใช้ศัพท์ (คำพูด) เป็นสื่อมีครูเป็นผู้เชี่ยวชาญ ถ่ายทอดวิชาการตามที่ตนเรียนมาอีกทอดหนึ่ง มีการถ่ายทอดสืบต่อกันเป็นช่วง ๆ มีบ้านของผู้สอนเป็นสำนักศึกษา อย่างการศึกษาของอหิงสกะ ว่ากันด้วยระยะเวลาการศึกษารูปแบบนี้มีมานานตั้งแต่ยุคอารยันเข้าสู่อินเดียประมาณ 1,500 ปีก่อนคริสตกาลเป็นต้นมา

กลุ่มสัทธามัตตกะ กลุ่มที่เชื่อว่า แหล่งสำคัญของความรู้คือ ความคิด ได้แก่ ความเข้าใจการใช้เหตุผล การเก็งความจริงทางอภิปรัชญา ตามข้อมูลว่าด้วยแหล่งความรู้ชนิดนี้ ที่ตรัสไว้ในเกสปุตติยสูตร ได้แก่

(103/1) องฺ ติกฺ 20/505/24

1. ตรรกศาสตร์ (ตักกเหตุ) หาความรู้โดยอาศัยตรรกนิรนัย
2. การอนุมาน (นยเหตุ) คล้ายตรรกะอุปนัย (induction)
3. อาศัยคิดเอาจากอาการ (อาการปริวิตัก) คิดเอาจากพฤติกรรม
4. ปลงใจเชื่อเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน (ทิฏฐินิชฌานักขันติ)

คนกลุ่มนี้เรียกว่า พวกเหตุผลนิยม (rationalists) ความรู้จากประจักษ์ประมาณบ้างอนุมานประมาณบ้าง อุปมานประมาณ (analogy) บ้างอรรถปัตนิ (postutation) บ้าง

กลุ่มอภิญญา กลุ่มที่ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จนรู้เห็นตามเป็นจริง เป็นกลุ่มอาศัยประสบการณ์ (experience) ทั้งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และประสบการณ์ทางจิต คนพวกนี้อยู่ในกลุ่มประสบการณ์นิยม (experientialist) รู้ด้วยตนเอง เห็นด้วยตนเอง (สามํ เยว ธมฺมํ อภิญฺญาย ปฏิปชฺชนฺติ)

เพราะฉะนั้น ถ้าจะแบ่งแยกพื้นฐานของความคิดก่อนพุทธกาล ตามที่นักคิดทั้งมวลสังกัดอยู่เราแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ(104)

1. **กลุ่มประเพณีนิยม** (Traditionalists) กลุ่มที่ได้ความรู้มาจากการสืบต่อกันมาโดยอาศัยคัมภีร์และการตีความอาศัยคัมภีร์นั้น ผู้มีชื่อสังกัดกลุ่มนี้คือพวกพราหมณ์ ซึ่งยึดถือคัมภีร์พระเวทเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

---

(104) สคารวสูตร ม.ม. 13/718/669

2. **กลุ่มเหตุผลนิยม** (Rationalists) ผู้ได้ความรู้มาจากเหตุผล (ตักกี) และการเก็งความจริงทางปรัชญา (วีมังสี) โดยไม่อ้างความรู้หรือการรับรู้เหนือประสาทสัมผัส (extrasensory perception) ได้แก่นักอภิปรัชญาแห่งอุปนิษัทยุคแรก พวกวิมตินิยม (Skeptics) นักวัตถุนิยม (materialists) และพวกอาชีวก

3. **กลุ่มประสบการณ์นิยม** (Experientialists) ผู้อาศัยความรู้ด้วยตนเองโดยตรง ความรู้จากประสบการณ์ รวมทั้งความรับรูปเหนือประสาทสัมผัส ตามทฤษฎีที่เขาค้นพบ ผู้สังกัดกลุ่มนี้ได้แก่ นักคิดของอุปนิษัทยุคกลางและยุคหลัง พวกอาชีวก และเชนบางพวก นักวัตถุนิยมในฐานะเป็นนักประจักษ์นิยมก็อยู่ในกลุ่มนี้ ถ้าเขาไม่ปฏิเสธความเชื่อถือได้ของการรับรู้จากประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส

เมื่อพิจารณาแหล่งความรู้ทั้งสาม คือประเพณี เหตุผล และประสบการณ์ อาจมีคำถามเกิดขึ้นว่า พระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนายุคเริ่มแรก ควรจะจัดอยู่ในกลุ่มไหน?

คำตอบนี้ เราได้จากพระพุทธเจ้าโดยตรง เมื่อพระองค์ตรัสว่า

[13]"เราว่า มีความแตกต่างระหว่างผู้ที่อ้างว่ารู้หลักการสำคัญอันเป็นพื้นฐานของศาสนาหลังจากพบความรู้ขั้นสูงสุด และเป็นขั้นสุดท้ายในชีวิตนี้แล้วคือ

1. มีสมณะ และพราหมณ์บางพวก ผู้ซึ่งเป็นนักประเพณีนิยม (อนุสสวิกา) เที่ยวอ้างว่า (ตน) ได้รู้หลักการสำคัญอันเป็นพื้นฐานของศาสนาหลังจากได้บรรลุปัญญาขั้นสูงสุดและขั้นสุดท้ายในชีวิตนี้แล้ว เช่นพราหมณ์ผู้จบไตรเพท

2. มีสมณะและพราหมณ์บางพวก ผู้ซึ่งเที่ยวอ้างว่า (ตน) ได้รู้หลักการสำคัญอันเป็นพื้นฐานของศาสนาจบสิ้นสมบูรณ์แล้ว หลังจากบรรลุปัญญาขั้นสูงสุดและขั้นสุดท้ายในชีวิตนี้ โดยอาศัยเพียงความเห็นอย่างเดียว เช่นพวกนักตรรกะและนักอภิปรัชญา

3. มีสมณะและพราหมณ์บางพวกอ้างว่าได้บรรลุหลักการสำคัญอันเป็นพื้นฐานของศาสนาจบสิ้นสมบูรณ์ โดยการรู้ชัดด้วยตนเองในสิ่งที่ไม่มีใครสอนตนมาก่อน เราอยู่ในกลุ่มนี้”

พระพุทธเจ้าทรงสอนสิ่งที่พระองค์ค้นพบ เรียกว่า “ธรรม” หมายถึงความจริง (Truth) คำสอนเหล่านี้แบ่งกลุ่มตามแนวปรัชญาเป็น 4 กลุ่มคือ

1. ญาณวิทยา (Epistemology) หรือทฤษฎีความรู้, จักรวาลวิทยา

2. จักรวาลวิทยา (Cosmology) ทฤษฎีว่าด้วยลำดับชั้นของจักรวาลและโลก

3. จริยศาสตร์ ทฤษฎีศีลธรรมและ

4. อภิปรัชญา (Metaphysic) ทฤษฎีว่าด้วยความจริงสูงสุด หรือนิพพาน แต่ละกลุ่มมีความหมายพิเศษแตกต่างจากความหมายที่ใช้ในปรัชญาตะวันตก เรานำศัพท์บัญญัติมาใช้เพียงเพื่อสะดวกแก่การเรียกเท่านั้น

เป้าหมายหลักของหนังสือเล่มนี้ จะเน้นเฉพาะเรื่องญาณวิทยาเท่านั้น

ทฤษฎีปรัชญาตามแนวพุทธ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ต่อต้านระบบความคิดอำนาจนิยม พระพุทธเจ้าทรงคัดค้านการยอมรับสิ่งใดก็ตามว่ามีอำนาจเหนือนอกจาก

ตัวเราเอง[105] พระองค์ได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ใน เกสปุตตสูตร (กาลามสูตร) ซึ่งเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่สุดในประวัติความคิดของมนุษยชาติ ใจความในกาลามสูตรมีดังนี้ *"ดูก่อนกาลามะ ท่านอย่าได้เชื่อเพียงแต่ (1) โดยฟังต่อ ๆ กันมา (รายงาน) (2) โดยการนำสืบ ๆ กันมา (ประเพณี) (3) โดยตื่นข่าวลือ (รายงานข่าว) (4) โดยการอ้างตำรา (5) โดยเหตุผล (ตรรกะ) (6) โดยการคาดคะเน (การเก็งความจริง) (7) โดยการตรึกเอาตามอาการ (ปรากฏการณ์) (8) โดยเห็นว่าเข้ากันได้กับความเห็นของตน (9) โดยเห็นว่าน่าจะเป็นไปได้และ (10) โดยเห็นว่า "ผู้นี้เป็นครูของเรา" ดูก่อนกาลามะ เมื่อท่านรู้ด้วยตัวท่านเองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอกุศล (ชั่ว) จงเลิกเสีย และเมื่อท่านรู้ด้วยตัวท่านเองว่า เป็นกุศล (ดี) แล้วจงรับและปฏิบัติตาม"*[106]

ตามนัยแห่งกาลามสูตร โดยสรุปพระพุทธเจ้าไม่ให้ชาวกาลามะยอมรับความรู้จาก 3 แหล่งคือ

1. ความรู้ที่ได้มาจากประเพณี ตามที่สมณะพราหมณ์ยุคนั้นและคนทั่วไปถือว่าเป็นแหล่งความรู้เช่นรายงาน (Report) หรือข่าวจากแหล่งข่าวต่าง ๆ ปัจจุบันได้แก่หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ หรือจากอินเตอร์เนต (กลุ่มสุตมยปัญญา)

2. ความรู้จากการใช้เหตุผลของเราเองโดยอาศัยเครื่องมือคือตรรกศาสตร์หรือการคาดเดาการอนุมาน (กลุ่มจินตมยปัญญา)

---

(105) อตฺตนา ว กตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ
อตฺตนา อกตํ ปาปํ อตฺตนา ว วิสุชฺฌติ
สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย ขุ.ช. (25/22)

(106) องฺ. ติก. 20/505/241

3. ความรู้จากประสาทสัมผัส (ปรากฏการณ์) และความรู้จากผู้เชี่ยวชาญจากการสังเกตพฤติกรรม (จิตวิทยา)

การไม่ให้เชื่อไม่ใช่เป็นเรื่องไม่ให้เชื่ออย่างเด็ดขาด แต่ไม่ให้เชื่ออย่างมีเงื่อนไข คือไม่ให้ยอมรับจนกว่าจะได้ทดสอบและพิสูจน์ด้วยตนเองแล้วจนแน่ใจก็เชื่อได้

ไม่ใช่แต่คำสอนของผู้อื่นจากแหล่งอื่นเท่านั้น แม้แต่คำสอนของพระองค์เอง พระองค์ก็ตรัสเตือนว่าให้พิจารณาโดยความรอบคอบแล้วค่อยยอมรับ ภิกษุควรตรวจสอบแม้แต่ตัวพระพุทธเจ้าเอง เพื่อจะพิสูจน์ว่า คำสอนของพระองค์เป็นคำสอนที่เกิดจากตรัสรู้จริงหรือไม่ ก่อนจะยอมรับว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า ดังตรัสว่า *"ภิกษุนักตรวจสอบถึงไม่มีญาณเป็นเครื่องกำหนดจิตของผู้อื่น ก็ควรตรวจสอบพระตถาคตเพื่อให้รู้ว่า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ (ด้วยวิธีการอื่น) ได้*[107]

พระพุทธเจ้า ไม่ทรงอ้างความสำคัญของพระองค์โดยอาศัย สัพพัญญุตญาณ (ญาณเป็นเครื่องหยั่งรู้ทุกอย่าง) จะทรงปฏิเสธเมื่อผู้อื่นยกย่องพระองค์ว่า ทรงรู้ทุกอย่างโดยตรัสว่า *"ดูก่อนมหาบพิตร ผู้ที่กล่าวว่า พระสมณโคดม ตรัสอย่างนี้ว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ที่รู้ทุกอย่าง เห็นทุกอย่างในคราวเดียวกันเป็นไปไม่ได้ พวกเขาไม่ได้กล่าวตู่เรา แต่เขากล่าวถึงเราด้วยคำอันไม่ถูกต้อง ไม่เป็นจริง"*[108]

---

(107) วีมํสเกน ภิกฺขเว ภิกฺขุนา ปรสฺส เจโตปริยายํ อชานนฺเตน ตถาคเต สมนฺเนสนา กาตพฺพา สมฺมาสมฺพุทฺโธ วา โน วา อติ วิญฺญาณาย (วีมํสกสูตร 12/536/576)

(108) เย เต มหาราช เอวมาหํสุ สมโณ โคตโม อวมาห นตฺถิ โส สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา โย สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี อปฺปริญฺสํ ญาณทสฺสนํ ปฏิชานิสฺสติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ น เม เต วุตฺตวาทิโน อพฺภาจิกฺขนฺตา จ ปน มํ เต อสตา อพฺภูเตนาติ (กัณณกัตถลสูตร ม.ม. 13/574/519)

คำว่าสรรพัญญู จึงมิได้หมายถึงรู้ทุกอย่างในเรื่องแม้ที่ไม่เกี่ยวกับการดับทุกข์ และมิได้หมายถึงรู้ทุกอย่างในคราวเดียวกัน แต่หมายถึงรู้เรื่องที่จะดับทุกข์ตลอดสายและครบวงจร

พระพุทธเจ้าทรงระมัดระวังที่จะไม่ให้จารีตอำนาจนิยมเข้าสู่วงการชาวพุทธหลังจากที่ทรงปรินิพพาน เมื่อทรงปฏิเสธที่จะให้บุคคลมีอำนาจปกครองสงฆ์ต่อจากพระองค์ทรงยืนยันว่า อำนาจเหนือมีอย่างเดียวคือธรรมวินัย ซึ่งพระองค์ทรงเห็นและทรงเคารพว่าเป็นครู

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาก็มีแนวความคิดเรื่องความเชื่อที่เรียกว่า ศรัทธา พระพุทธเจ้าทรงแบ่งศรัทธาออกเป็นสองชนิดคือ

1. ศรัทธาปราศจากหลักฐาน (อมูลิกา) และ
2. ศรัทธาอันมีเหตุผล (อาการวตี)

ทรงตำหนิศรัทธาประการแรก ทรงสนับสนุนศรัทธาประการหลังเพราะผ่านการวิเคราะห์บนสมมติฐานที่เป็นไปได้

ศรัทธาในสมมติฐาน (อาการวตี) เป็นสิ่งจำเป็นต่อการนำไปสู่การพิสูจน์ภายหลังรู้แจ้งเห็นจริงแล้วความรู้ก็เกิดแทนศรัทธาก็อยู่เบื้องหลัง

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย และการเก็ง ความจริงเป็นนามธรรมว่าเป็นวิธีหาความรู้ เพราะตามทัศนะของพระองค์เหตุผลเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือ (Validity) เท่านั้น ไม่ใช่ความจริง (Truth) ถึงแม้การให้เหตุผลเป็นสิ่งน่าเชื่อถือตามแนวตรรกะ ไม่อาจเป็นตามข้อเท็จจริงได้เสมอไป

นอกจากนี้พระพุทธองค์ทรงวิพากษ์การยอมรับตามมติของคนส่วนใหญ่ (มหตีชนตา) ว่าเป็นเกณฑ์วัดความจริงที่เป็นอันตรายเพราะเสียงส่วนมากอาจผิดก็ได้ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสกับบุตรนิครนถ์ สัจจกะ อัคคิเวสนะ

ว่า *"ดูก่อนอัคคิเวสนะ ชนส่วนมากจักทำอะไรได้ เชิญท่านพูดตามความเห็นของตนเองเถิด"*[110] หมายความว่าให้อัคคิเวสนะพูดตามความเห็นของตน อย่าได้อ้างความเห็นคนส่วนใหญ่

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า บุคคลต้องไม่ยอมรับหรือปฏิเสธความคิดเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะอาศัยความชอบหรือไม่ชอบปราศจากการตรวจสอบ เพราะมันอาจผิดหรือถูกก็ได้[111] เมื่อได้ตรวจสอบแล้ว บุคคลจะต้องรักษาความจริงนั้นไว้ (สัจจานุรักขณา) เพราะสิ่งที่บุคคลพอใจอาจผิดสิ่งไม่พอใจอาจถูก

ทรงยอมรับการรับรู้ทางประสาทสัมผัส (Perception) และการอนุมาน ในฐานะที่ทั้งสองวิธีเป็นวิธีการพื้นฐานของความรู้ ทรงอาศัยหลักการอนุมานตามกฎแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เกี่ยวกับการรับรู้ทรงยอมรับรูปแบบของการรับรู้เหนือประสาทสัมผัสเช่น เจโตปริยญาณ (Telepathy) ทิพยโสต และตรัสว่าแต่ละคนสามารถบรรลุพลังเหนือประสาทสัมผัส เหล่านี้โดยอาศัยการฝึกสมาธิ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปัญหาทางปรัชญา อันไม่จำเป็นมากมายเกิดเนื่องมาจากลักษณะอันสับสนของมโนภาพและภาษาของเรา และเพราะฉะนั้น ทรงแนะนำให้ทำความคิดและการใช้ภาษาให้ชัดเจน ทรงเรียกพระองค์เองว่า วิภชวาที (Analyst)[112] และตรัสว่า ไม่อาจตอบทุกคำถามโดยปราศจากการจำแนก

---

(110) กึ หิ เต อตฺคิเวสน มหตี ชนตา กริสฺสติ, อิงฺฆ ตฺวํ อคฺคิเวสน สกํเยว วาทํ นิเพเธหีติ (จูฬสัจฺจกสูตร ม.มู. 12/396/424)

(111) จังกีสูตร ม.ม. 13/655/601

(112) สุภสูตร ม.ม. 3/711/651

ตามทัศนะของพระพุทธเจ้าคำถามมี 4 แบบคือ

1. คำถามที่สามารถตอบได้ทันทีว่า ใช่ หรือไม่ใช่ (เอกังสวยากรณียะ) เช่นมีคนถามว่าโลกไม่เที่ยงใช่ไหม ตอบได้ทันทีว่า "ใช่"

2. คำถามที่ต้องจำแนกก่อนตอบ (วิภัชชวยากรณียะ) เช่นถามว่า บุคคลกระทำกรรมที่มีเจตนาย่อมไปสุคติหรือ? ก่อนตอบต้องวิเคราะห์ก่อนว่า เจตนามีสองคือ กุศลและอกุศล ถ้าทำด้วยเจตนาดีย่อมไปสู่สุคติ ถ้าทำด้วยเจตนาชั่วก็ไปทุคติ

3. คำถามบางคำถามต้องย้อนถามเสียก่อน (ปฏิปุจฉาวยากรณียะ) เช่นถ้ามีคนถามว่า บุคคลบางคนสูงหรือต่ำ เขาจะต้องถามผู้ถามว่า เขาหมายถึงใคร? และ

4. มีคำถามบางคำซึ่งไม่สามารถตอบ (ฐปนียปัญหา) เพราะปัญหาเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับความบกพร่องในการจัดลำดับชั้น (Category) เช่น เมื่อเปลวไฟดับ บางคนถามว่า เปลวไฟไปทางทิศใด? ไม่อาจตอบได้ เพราะไม่มีสิ่งที่เรียกว่าเปลวไฟที่จะเริ่มต้น

อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงจำแนกปัญหาเป็นสองกลุ่ม คือปัญหาที่มีความหมาย (สัปปฏิหีรกตปัญหา) และปัญหาไม่มีความหมาย (อัปปฏิหีรกต-ปัญหา) แล้วตรัสว่าด้วยการพิสูจน์ในฐานะเป็นเกณฑ์กำหนดความหมายนั้น

ความรู้ต้องมีความหมายมีเป้าหมายแน่นอนชัดเจน อย่างน้อยต้องมีสิ่งที่ต้องรู้หรือสิ่งที่ถูกรู้ (Object) เมื่อค้นคว้าศึกษาไปถึงระดับหนึ่ง เราสามารถเข้าถึงได้รู้กับความจริงจะต้องสัมพันธ์กัน ถ้าไม่มีความจริงหรือสิ่งมีจริงความรู้ก็ปราศจากความหมายไม่มีนัยสำคัญ เช่น การศึกษาเพื่อเข้าถึงพรหมหรือเพื่อเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมของพวกพราหมณ์ เมื่อพรหมไม่มีอยู่จริงการศึกษาวิธีการเข้าถึงพรหมก็สูญเปล่า เกี่ยวกับการเรียนการสอนเพื่อให้เข้าถึงพรหมของพราหมณ์ไว้ดังนี้

กรณีที่ 1 ชายคนหนึ่งบอกว่า เขาอยากได้หญิงงามชนบทเป็นจริง แต่เขาไม่รู้ว่า หญิงนั้นเป็นใคร วรรณะใด ชื่ออะไร นามสกุลอะไร สูงต่ำดำขาวอย่างไร อยู่หมู่บ้านไหน เมื่อเป็นอย่างนี้ คำพูดเขาก็ไร้ความหมาย (อัปปาฏิหีรกตะ) เป็นคำพูดลอย ๆ หาสาระมิได้[113]

กรณีที่ 2 ชายคนหนึ่ง กำลังสร้างบันไดขึ้นปราสาท อยู่ที่ทางสี่แพร่ง เมื่อถูกถามว่า ประสาทอยู่ที่ไหนสูงต่ำขนาดไหนเขาไม่รู้อะไรเลย เกี่ยวกับปราสาทที่เขากล่าวถึงที่จะนำบันไดไปประกอบ คำพูดของเขาก็ไม่มีความหมายอะไร[114]

ความรู้ที่เรียน ที่สอนกันในอดีตและแม้ในปัจจุบัน เป็นความรู้ลวงมีภาพเหมือนความรู้แต่ไม่มีแก่นสารมีแต่ความว่างเปล่าเป็นความรู้ "ขยะ" เก็บไว้รกสมองเช่นความรู้วิธีเข้าถึงพรหมของพวกพราหมณ์ความรู้เรื่องเทพเจ้าของศาสนาบางศาสนา ทั้งนี้รวมทั้งความรู้เกิดจากข่าวจากรายงาน งานวิจัยบางเรื่อง ความรู้ตามทฤษฎี ความรู้จากวารสารที่ผิดพลาด มนุษย์ลงทุนลงแรงมิใช่น้อย เพื่อศึกษาดูดซับความรู้ขยะเหล่านี้ไว้ในสมองจนรกรุงรัง

วิธีการเข้าถึงความรู้ของพระพุทธเจ้าคือ การเข้าถึงทางประจักษ์และคัดค้านวิธีการทางด้านอภิปรัชญา (การเก็งความจริง) ซึ่งทรงเห็นว่าไร้สาระเหมือนบุรุษจะแต่งงาน แต่ยังไม่รู้ว่าคู่สมรสเป็นใคร เหมือนบุรุษสร้างบันได แต่ยังไม่รู้ว่าบ้านอยู่ที่ไหนสูงต่ำขนาดไหน

---

(113) ที.สี. 9/534-537/238-239

(114) ที.สี. 9/538-539/239-240

ในด้านการสื่อความหมายเพื่อถ่ายทอดความรู้ โดยใช้สัญลักษณ์โดยเฉพาะภาษาเป็นสื่อ ภาษามีบทบาทสำคัญที่จะทำให้ผู้รับเข้าใจวิชาการที่ตนรับหรือไม่ ความจริงไม่มีความรู้สาขาใดเป็นสิ่งยาก ที่ยากเพราะไม่มีภาษาพอที่จะสื่อให้เข้าใจ ผู้สื่อไม่ฉลาด ไม่แตกฉานในภาษา หรือผู้รับไม่ฉลาดไม่แตกฉาน

ในอรนวิภังสูตร[115] กล่าวถึงอุปสรรคการเข้าถึงความจริงไว้ 2 ประการคือ

1. เพราะยึดมั่นโวหาร (คำพูด) ทางโลก (ภาษาคน)

2. เพราะมองข้ามบัญญัติทางโลก (พูดแต่ภาษาปรมัตถ์) จนพูดกับชาวโลกไม่รู้เรื่อง

พวกแรกเป็นพวกติดบัญญัติ ยึดมั่นว่าสิ่งนี้ต้องเรียกอย่างนี้เท่านั้น โดยถือตามชื่อที่ท้องถิ่นของตนเรียก ไม่ตอบรับศัพท์ของถิ่นอื่นที่เรียกสิ่งนั้นต่างออกไปโดยการปฏิเสธว่า เรียกไม่ถูกต้อง เช่น “สับปะปรด” ต้องเรียกว่า สับปะรด เท่านั้น จะเรียกว่า “ยาดหัด” หรือ “มะนัด” ไม่ถูกต้อง

พวกที่สองเป็นพวกไม่สนใจบัญญัติสนใจแต่ปรมัตถ์ ไม่สนใจคำ สำนวนภาษาของชาวโลก ไม่สามารถสื่อสารให้คนอื่นเข้าใจความ (Concept) ตามที่ตนเข้าใจมีความรู้แต่ไม่อาจถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาชาวบ้าน (สามัญภาษา) ใช้ได้แต่ภาษาวิชาการ

ในขั้นที่มุ่งการวิเคราะห์ภาษาใช้ชัดเจน ตรรกแนวพุทธ ใช้ตรรกตัวเลือก 4 ตัว ซึ่งอยู่เหนือมาตรฐาน ตรรกตัวเลือก 2 ตัวคือ “เป็น” กับ “ไม่เป็น” ตัวเลือกที่ 3 คือ “เป็นและไม่เป็น” ซึ่งไม่ได้ขัดแย้งกัน แต่มันเป็น

---

(115) ชนปทนิรุตฺติ นาภินิเวเสยฺย สมญฺญํ นาติธาเวยฺย ม. อุปริ. 14/662/430

ข้อความที่กล่าวถึงบางสิ่งที่เป็นเช่นนั้น ตัวอย่าง เวลาพูดถึงทฤษฎีเกี่ยวกับขอบเขต ของจักรวาลที่มีอยู่ดาษดื่นในยุคพระพุทธเจ้าว่า "ทั้งมีที่สุด และไม่มีที่สุด" สิ่งบางสิ่งเป็นทั้ง "มีและไม่มี" ตัวเลือกที่ 4 คือ "มีหรือไม่มีก็ไม่ใช่"

พระพุทธเจ้าทรงยอมรับความสัมพันธ์ข้อเท็จจริง ว่าเป็นเกณฑ์และเป็นธรรมชาติของความจริงที่เรียกว่า "ยถาภูตะ" และทรงใช้เกณฑ์ทางภาคปฏิบัติในการหาความจริง แต่เราต้องหาความจริงเท่าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางศีลธรรมและจิตเท่านั้น หรือความจริงที่เกิดประโยชน์กับชีวิตเท่านั้น เราไม่มีเวลาพอที่จะเสี่ยงกับในการค้นหาความจริงที่ไม่เกิดประโยชน์ ทรงเปรียบด้วยผู้ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ครั้งแรกไม่ควรจะเสียเวลาหาทิศทางของลูกศรหรือคนยิง ภารกิจคือดึงลูกศรออกและรักษาบาดแผลก่อน

6. วิถีของความรู้

Means of knowledge

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกนักญาณวิทยาซึ่งมีอยู่ก่อนและร่วมสมัยกับพระองค์เป็น 3 กลุ่ม ตามวิถีทางแห่งการแสวงหาความรู้ของแต่ละกลุ่ม คือ กลุ่มจารีตนิยม (traditionalists) กลุ่มเหตุผลนิยม (rationalists) และกลุ่มประสบการณ์นิยม (experientialists)[116] ซึ่งจะได้กล่าวโดยรายละเอียดตามลำดับดังนี้

1. **กลุ่มจารีตนิยม (traditionalists)** ปรากฏตามหลักฐานในบาลี ได้แก่กลุ่มที่เรียนรู้จากคัมภีร์เป็นหลัก เครื่องมีการศึกษาที่สำคัญคือ การฟังจากครูและแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ส่วนมากเป็นคำบอกเล่า (การบรรยาย) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ดูกรสันทกะ ครู (ศาสดา) บางคนเป็นพวกอนุสสวิกะเป็นผู้มาบอกความรู้ตามที่ตนได้ฟังมา เขาแสดงธรรม ตามที่เขาได้เรียนมา ตามประเพณี ตามคัมภีร์ สิ่งที่เขารับมาสอนนั้น ฟังมาถูกก็มี ฟังมาผิดก็มี เป็นตามนั้นก็มี เป็นอย่างอื่นก็มี[117]

---

(116) สคารวสูตร ม.ม. 13/737/669

(117) สันทกสูตร ม.ม. 13/305/302

ลักษณะเด่นของการศึกษาตามแนวทางนี้ เป็นการศึกษามีครูเป็นจุดศูนย์กลาง ความน่าเชื่อถืออยู่ที่ตัวผู้บอกวิชา ตำราอาจมีหรือไม่มีก็ได้ ปกติครูจะมีแต่ผู้เดียว ครูอาจจะปกปิดตำราไว้อย่างมิดชิด เล่มที่ใช้บรรยายจะไม่บอกศิษย์ กลัวศิษย์จะไปอ่านแล้วรู้ทันครู ครูมักเป็นอาจาริยมุฏฐิ คือ ปิดบังความรู้ สอนแบบมีนอกมีใน คนใกล้ชิดสอนให้ละเอียดมากกว่า คนห่างหรือคนที่ไม่สนิท เกิดระบบศิษย์ก้นกุฏิ...

เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงชี้ข้อบกพร่อง อย่างน้อยสามประการ คือ (1) ข้อบกพร่องเกิดจากการรับ (การเรียน) ของผู้สอน (2) การถ่ายทอดสิ่งที่รับมาและ (3) ความบกพร่องของตัวเนื้อหาของวิชาที่นำมาสอน

ประเด็นการรับจากแหล่งข้อมูล ไม่ว่าจะการรับฟัง จากตำรา จากแหล่งข่าว ผู้รับโดยการจำอาจรับมาถูกต้อง ตรงตามที่เรียนมา จากตำรา หรือจากครู แต่อาจมีบางคนรับได้ไม่หมดไม่ตรงตามที่เขาบอก หรือตามที่อ่านจากตำรา มีความคลาดเคลื่อนตกหล่นเพราะความจำไม่ดี หรือเพราะตัวแปรอย่างอื่น เช่น ความใกล้ไกลของสถานที่ทำให้ได้ยินชัดบ้างไม่ชัดบ้าง และอาจเกิดจากความเนิ่นนานของกาลเวลา รวมทั้งบรรยากาศ อารมณ์ ของผู้ถ่ายทอดวิชา

ประเด็นเรื่องการถ่ายทอด รับมาถูกก็อาจถ่ายทอด (สอน) ผิด หรือถ่ายทอดตรงตามข้อมูลที่รับมา การถ่ายทอดเกี่ยวข้องกับความเข้าใจการใช้ภาษาวิธีการสอน ซึ่งแต่ละคนมีไม่เท่ากัน

ประเด็นเรื่องเนื้อหาวิชา ความรู้นั้นอาจเป็นจริงก็มี ไม่จริงก็มี ข้อมูลที่รับมาถูกต้อง ถ่ายทอดก็ถูก แต่เนื้อหาวิชามักผิดเพี้ยนไม่เป็นศาสตร์ เป็นการถ่ายทอดสิ่งผิด ๆ ให้คนรุ่นหลัง

ความรู้ขั้น อนุสสวะ ที่เรียนมาจากการฟัง การอ่านตำราจึงไม่ใช่ความรู้ที่น่าพอใจ เป็นความรู้ตามจารีตประเพณี

สถาบันการศึกษาบ้านเราส่วนมาก ยังสอนความรู้กันในระดับดังนี้

2. **กลุ่มเหตุผลนิยม** (Rationalists) ตามหลักฐานในคัมภีร์ คนกลุ่มนี้ไม่ค่อยเชื่อถือ ข้อมูลจากภายนอกไม่ว่าจากครู หรือจากตำรา คนกลุ่มนี้เชื่อมั่นในศักยภาพของความคิด เหตุผล ของตนเองสิ่งใดไม่สอดคล้องกับเหตุพวกเขาเห็นว่าไม่น่าเชื่อถือ เหตุผลมีอำนาจสูงสุด ในด้านความเห็น ความเชื่อหรือ ความประพฤติ เหตุผลเท่านั้นเป็นแหล่งความรู้ และเป็นอิสระจากประสบการณ์ ทัศนะของพระพุทธเจ้าต่อคนกลุ่มนี้ มีดังนี้

"ดูกรสันทกะ ครู (ศาสดา) บางคนเป็นนักตรรกะ (ตักกี) นักอภิปรัชญา (วิมังสี) เขาสอนธรรมตามแนวตรรกะสอนตามแนวอภิปรัชญา (การคาดคะเน) การคิดหรือการเก็งความจริง ถูกก็มี ผิดก็มี เป็นอย่างนั้นก็มี เป็นอย่างอื่นก็มี"[118]

ตามแนวนี้ การใช้เหตุ หรือใช้กระบวนการคิดตามแนวเหตุผลอาจเป็นไปได้ดี (1) วิธีการใช้เหตุผลนั้นผิด หรือถูก และ (2) ผลความรู้ที่ได้จากเหตุผล อาจผิดหรือถูก

ในการใช้เหตุผลทางตรรกะของผู้ที่ยึดสิ่งที่ตรึกเอาตรองเอาตั้งเป็นทฤษฎีเป็นความเห็น ความเชื่อ ในอรรถกถา ใช้คำว่า คิดตามกระบวนการตรรกะ (ตักกปริยาหตะ (Logical process))

บุคคลกลุ่มนี้ พระพุทธโฆสาจารย์ ได้แบ่งออกเป็น 4 ประเภทคือ (1) อนุสสติกะ (2) ชาติสสระ (3) ลาภี และ (4) สุทธตักกิกะ[119]

---

(118) สันทกสูตร ม.ม. 13/306/303

(119) ที.อ. 3/34/98-99

แล้วท่านได้จำแนกลักษณะความแตกต่างของนักตรรกะ 4 ประเภท ไว้ดังนี้

พวกอนุสสติกะ ได้แก่พวกที่ได้ฟัง (ได้เรียน) มาว่า ได้มีพระราชาพระนามว่า พระเวสสันดร เป็นต้น ถ้าเป็นอย่างนั้น คือถ้าพระเวสสันดรพระองค์นั้น ๆ แล ได้มาอุบัติเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยึดตั้งเป็น ทฤษฎีว่า อัตตา (อาตมัน วิญญาณ) เป็นสิ่งนิรันดร์"(120)

นักตรรกะกลุ่มที่ 1 นี้ คิดจากข้อมูลที่ได้ยินได้ฟังได้ศึกษามาจากผู้รู้ จากคำบอกเล่า หรือ จากคัมภีร์ เอาสิ่งที่ได้เรียนมาเป็นญัตติเหตุ แล้วนำไปสู่บทสรุป

พวกชาติสสรตักติกะ ได้แก่ ผู้ที่ระลึกชาติได้สองสามชาติแล้วคิดว่า เราเองในชาติก่อน ได้มีอยู่ในที่โน้น เพราะฉะนั้น อัตตา เป็นสิ่งนิรันดร์(121)

กลุ่มที่ 2 นี้ เป็นพวกระลึกชาติได้ โดยธรรมชาติของตนไม่ได้เกิดจากการได้ญาณ เช่น ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นแหล่งที่ใช้ความสามารถพิเศษซึ่งมีปรากฏเป็นข่าวอยู่เสมอ คนพวกนี้จะระลึกได้ 2-3 ชาติ เท่านั้น แล้วเอาข้อมูลจากการระลึกชาติได้มาตั้งเป็นญัตติเหตุ (ข้ออ้าง) แล้วนำไปสู่บทสรุป

พวกได้ญาณ ได้แก่พวกที่เพราะได้ญาณ จึงคิดว่าบัดนี้ อัตตา (วิญญาณ) ของเราเป็นสุขฉันใด แม้ในอดีตเราก็ได้เป็นสุขมาแล้ว แม้ในอนาคตก็จึงเป็นสุขฉันนั้น(122)

---

(120) ตตฺถ โย "เวสฺสนฺตโร นาม ราชา อโหสีติ อาทีนิ สุตฺวา" เตน หิ ยทิ เวสฺสนฺตโรว ภควา สสฺสโต อตฺตาติ ตกฺกนฺโต ทิฏฺฐึ คณฺหาติ อยํ อนุสฺสติโก นาม (ที.อ. 3/34/99)

(121) เทฺว ติสฺโส ชาติโย สริตฺวา "อหเมว ปุพฺเพ อสุกสฺมึ นาม อโหสึ ตสฺมา สสฺสโต อตฺตาติ ตกฺกยนฺโต ชาติสสรตกฺติโก นาม. (Ibid)

(122) โย ปน ลาภตาย ยถา เม อิทานิ อตฺตา สุขิโต อตีเตปิ เอวํ อโหสิ อนาคเตปิ ภวิสฺสตีติ ตกฺกยิตฺวา ทิฏฺฐึ คณฺหาติ อยํ ลาภิตกฺติโก. (Ibid)

กลุ่มที่ 3 นี้ **เป็นพวกอาศัยอนุมาน** จากสิ่งที่ตัวเองได้รับในปัจจุบัน ตั้งเป็นฐานของความคิด โดยยึดปัจจุบันเป็นแกนย้อนไปหาอดีต และอนาคต

พวกสุทธตักกิกะ (นักตรรกะแท้) โดยถือเอาเฉพาะความคิดเป็นหลัก เช่น คิดว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี[123]

กลุ่มที่ 4 นี้ เป็นนักตรรกะแท้ คิดจากความคิดล้วน ๆ ไม่ได้อาศัยฐานทางประจักษ์ ไม่ว่าตำราหรือประสบการณ์ ทางประสาทสัมผัส มีความคิดเป็นอุปกรณ์สำคัญ คิดไปตามกระบวนการ หรือหลักปัจจยาการ (อิทัปปัจจยตา) คิดโดยอิงเหตุปัจจัย

การใช้เหตุผลในทางตรรกะอาจเกิดความผิดพลาดได้ โดยผิดพลาดทางด้านรูปแบบ (Form) หรือผิดพลาดด้านเนื้อหา (Matter)

ผิดพลาดด้านรูปแบบ เกิดจากโครงสร้างการใช้เหตุผลผิดกฎ ตรรกะศาสตร์ ไม่เข้าใจกฎของช่วงความคิดดีพอ (Rules of syllogism) ทำให้เกิดลักษณะเป็นเหตุผลลวง (parasyllogism)

เช่น ทองแดงเป็นสื่อไฟฟ้า (✓)
น้ำไม่ใช่ทองแดง (✓)
เพราะฉะนั้นน้ำไม่ใช่สื่อไฟฟ้า (✕)

ผิดพลาดโดยเนื้อหา (Matter) ได้แก่ ข้อเท็จจริง เป็นอย่างหนึ่งเราเข้าใจ ไปอีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่เรารู้ไม่ตรงตามเป็นจริง ไม่ตลอดสาย ไม่ครบวงจร ซึ่งเป็นปกติของปุถุชน ที่ดวงตา คือปัญญาถูกปิดบัง ตัณหา มานะ และทิฏฐิ

---

(123) เอวํ สติ อิทํ โหตีติ ตกฺกมตฺเตเนว คณฺหนฺโต ปน สุทฺธิตกฺกิโก. (Ibid)

เช่น คนรวยเป็นคนเห็นแก่ตัว (✕)

อนาถบิณฑิกะเป็นคนรวย (✓)

อนาถบัณฑิกะเป็นคนเห็นแก่ตัว (✕)

ตัวอย่างหลังนี้ มีรูปแบบถูกต้อง ตามกฎตรรกะ แต่เนื้อหาผิด บทสรุปก็ผิด

เป็นไปได้ที่การให้เหตุผล บางครั้งผิดทั้งรูปแบบและเนื้อหา แต่บทสรุปถูกต้องเป็นจริง

เช่น มนุษย์เป็นสัตว์สี่เท้า (✕)

แมงมุมไม่ใช่มนุษย์ (✓)

เพราะฉะนั้นแมงมุมไม่ใช่สัตว์สี่เท้า (✓)

ในด้านผล คือ ข้อสรุปทางตรรกะ จึงเป็นไปได้ถึง 4 ตัวเลือก คือ

(ก) เหตุถูก ผลผิด

(ข) เหตุถูก ผลถูก

(ค) เหตุผิด แต่ผลถูก

(ง) เหตุผิด ผลผิด

ความรู้ที่เกิดจากตรรกะ (ข้อสรุป) อาจผิดก็ได้ ถูกก็ได้ มีผลเป็นสองเสมอ (ทวิธาวิปากา) ดังตรัสไว้ว่า

สันทกะ นักสอน (ศาสดา) บางคนเป็นนักตักกะ นักอภิปรัชญาสอนธรรม โดยการอาศัยโวหาร ของตน ตามกระบวนการตรรกะ ตามแนวการคิดคะเนเอา นักตรรกะ นักอภิปรัชญา คิดถูกต้องก็มี คิดผิดก็มี เป็นอย่างนั้นก็มี เป็นอย่างอื่นก็มี[124]

---

(124) ปุน จ ปรํ สนฺทก อิเธกจฺโจ ตกฺกี โหติ วีมํสี, โส ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ สยํ ปฏิภาณํ ธมฺมํ ทุตฺตกฺกิตมฺปิ โหติ ตถาปิ โหติ อญฺญถาปิ โหติ (สันทกสูตร ม.ม. 13/305/303)

คำว่า เป็นอย่างนั้น (ตถา) คือเป็นจริงตามทฤษฎีที่สอน สอนถูก

คำว่า เป็นอย่างอื่น (อัญญาถา) คือผิด ไม่ตรงตามความเป็นจริง ทฤษฎีที่สอนวิปริต คลาดคลื่นในกลุ่มเหตุผลนิยม นอกจากนักตรรกะแล้ว ยังกล่าวถึง นักอภิปรัชญา (วีมังสี) คำว่า วีมังสี แปลว่า ผู้มีปัญญา

ปัญญาในที่นี้ หมายถึง ปัญญาเกิดจากค้นหาสำรวจเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเป็นระบบ ในอรรถกถามีการเปรียบเทียบไว้ว่าเหมือนบุรุษเอาไม้เท้าตรวจสอบน้ำ ตรวจสอบแล้วตรวจสอบอีกแล้วข้ามไป นักอภิปรัชญาพิจารณาตรวจสอบจนเกิดความพอใจแล้วตั้งเป็นทฤษฎีอภิปรัชญา มีหลายสำนัก แต่ในที่นี้เกี่ยวข้องกับสำนักเหตุผลนิยม

ความคิดเชิงอภิปรัชญาก็เหมือนกันเป็นได้ทั้งผิดและถูก ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ จะพบว่าคำสอนใดที่ไม่กล้ายืนยันหลักการมีความลังเล มีคำตอบที่ถูกได้หลายนัย เราจะรู้ได้ทันที ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น

"ที่เราสอนว่าขันธ์ 5 ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หมดทุกอย่างนั้นเราเผลอไป ความจริงไม่ใช่ทั้งหมด มีขันธ์บางอย่างเป็นของเที่ยง ยั่งยืน เป็นอัตตา" ผู้ฟังที่มีความรู้พระพุทธศาสนาอย่างสูรอัมพัฏฐเศรษฐีรู้ทันทีว่าผู้กล่าวเป็นมารเพราะพระพุทธเจ้าแสดงธรรมไม่เป็นสอง[125]

3. **กลุ่มประกอบการณ์นิยม** (experientialista) พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้บุคคลยอมรับเฉพาะสิ่งที่ตนรู้ชัดด้วยตนเองเท่านั้น ทรงสอนให้สาวกของพระองค์ปฏิบัติจนประจักษ์ชัดด้วยตนเอง อันเป็นประสบการณ์ตรง ศาสนาพุทธจึงไม่อยู่ในกลุ่มเหตุผล แต่อยู่ในกลุ่มประสบการณ์ตรง

---

(125) องฺ เอตถ. 20/248-257/26-27

ในการตรัสถึงแหล่งความรู้ที่เป็นไปได้ 10 ประการกับชาวกาลามะ[126] และที่ตรัสกับภัททลิจฉวี หากเราพิจารณาตามเนื้อหาจะพบว่าแหล่งความรู้ 4 ประการแรก เป็นความรู้เกิดจากจารีตประเพณี (authority) อย่างชัดแจ้ง แหล่งความรู้ตั้งแต่ ข้อ 5-9 เป็นความรู้เกิดจากเหตุผล ส่วนประการสุดท้าย น่าจะจัดไว้ในกลุ่มจารีตนิยม

กลุ่มความรู้ระดับประการณ์ตามความหมายของศาสนาพุทธต่างจากลัทธิประจักษ์นิยมของตะวันตกในระดับหนึ่ง

ลัทธิประจักษ์นิยมตะวันตกเห็นว่าความรู้เกิดจากสิ่งที่บุคคลได้สังเกต หรือได้ประสบด้วยตนเอง โดยปกติจะเน้นความรู้ทางประสาทสัมผัสธรรมดา ไม่ยอมรับสิ่งที่ได้รับโดยผ่านทางฌานสมาบัติเป็นต้น[127]

ลัทธิประจักษนิยมตามแนวพุทธ ปรากฏตามหลักฐานในสคารวสูตรว่า **"ดูก่อนภารทวาชะ เราอยู่ในกลุ่มของสมณพราหมณ์ผู้บรรลุถึงฝั่งสุดท้ายของความรู้ระดับสูงที่ชัดแจ้ง โดยการรู้แจ้งธรรมชาติโดยตรงด้วยตนเองในสิ่งที่ใคร ๆ ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน"**[128]

แหล่งความรู้ 3 ประเภท ความรู้จากจารีตประเพณีมีฐานอยู่ที่อนุสสวะ การฟัง การเรียนจากผู้อื่น จากตำรา ความรู้จากเหตุผลมีฐานที่ศรัทธา เรียก "สัทธามัตติกะ"

---

(126) อตฺตนาว ชาเนยฺยาถ (A. II. 191)

(127) กาลามสูตร, องฺ. ติกฺ 20/505/241, A.I; 189

(128) ตตฺร ภารทฺวาช เย เต สมณพราหมณา ปุพฺเพ อนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สมฺมํเยว ธมฺมํ อภิญฺญาย ทิฏฺฐธมฺมาภิญฺญาโต วสานปารมิปฺปตฺตา อธิพฺรหฺมจริยํ ปฏิชานนฺติ เตสมฺสมิ (สคารวสูตรพ ม.ม. 13/737/669)

เหตุผลจึงไม่พ้นจากศรัทธา (ความเชื่อ) แต่เป็นความเชื่อที่เป็นทางเลือกขั้นสุดท้าย ที่ผู้เลือกได้พิจารณาเห็นว่าไม่มีทางเลือกใดดีกว่า (last option)

ส่วนความรู้เกิดจากประจักษ์เป็นความรู้อาศัยอภิญญาเป็นความรู้ที่บุคคลเข้าถึงด้วยตนเอง และอยู่ในประเภทที่ไม่มีใครเคยรู้หรือไม่เคยได้ยินมาก่อน (ค้นพบใหม่)

ข้อควรสังเกตคือ แม้จะตรัสไม่ให้ยอมรับเพราะแหล่งความรู้ทั้งสองเป็นได้ทั้งถูกทั้งผิด แต่ไม่ทรงสอนให้ปฏิเสธ หรือไม่ทรงห้ามการทดสอบความเห็น จากแหล่งเหล่านั้น เพียงแต่ทรงสอนให้แต่ละคนใช้ความฉลาด (wit) ของเขาเองเพื่อค้นหาความจริง

บุคคลไม่ควรยอมรับเรื่อง ก บนพื้นฐานของประเพณี เพราะ ก อาจเป็นจริงหรือเท็จก็ได้ แต่ไม่ควรปฏิเสธ ก เพราะ ก อาจเป็นเรื่องจริง จึงไม่ควรทั้งการยอมรับ หรือปฏิเสธ เพราะเป็นเรื่องที่ยังอยู่ในขั้นสงสัย การไม่ยอมรับหรือปฏิเสธ จึงเกี่ยวกับคำพูด หรือข้อความที่ยังสงสัยเท่านั้น เรื่องใดได้รู้หรือพิสูจน์แล้วว่าเป็นจริง ก็ยอมรับได้ เรื่องใดไม่ถูก ไม่จริงก็ปฏิเสธได้เลย

การที่ทรงสอนไม่ให้เรายอมรับ และไม่ปฏิเสธโดยทั่วไปมักเกี่ยวกับเรื่องที่เราตัดสินไม่ได้ ดังตรัสว่า

"เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ พยากรณ์ (บอก) ว่าสำเร็จมรรคผล ไม่พึงชื่นชมหรือปฏิเสธ ครั้นไม่ยอมรับ หรือปฏิเสธแล้ว พึงตั้งปัญหา ถามเขา เพื่อทดสอบหาความจริง"(129)

---

(129) อิธ ภิกฺขุ อญฺญํ พฺยากโรติ ตสฺส ภิกฺขุโน ภาสิตํ เนว อภินนฺทิตพฺพํ น ปฏิกฺโกสิตพฺพํ อนภินนฺทิตฺวา อปฺปฏิกฺโกสิตฺวา ปญฺโห ปุจฺฉิตพฺโพ. (M.II, 129)

การไม่ยอมรับแต่ไม่ปฏิเสธ เป็นอาการของผู้มีความคิดอย่างลึกซึ้ง เปิดโอกาสให้เหตุผลฟักตัวเต็มที่ เพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ในมหากัมมวิภังคสูตร กล่าวถึงกรณี โปตลิบุตร ปริพาชก ไม่ยอมรับคำตอบของพระสมิทธิ แต่ก็ไม่ปฏิเสธ[130] ดังนั้น พระพุทธพจน์ในกาลมสูตร มีความหมายอย่างชัดแจ้งว่า บุคคลควรปฏิเสธความเห็นที่ผิดนั้น หลังจากได้ทดสอบความเห็นนั้นโดยอาศัยประสบการณ์ของตนเองแล้วเท่านั้น

ข้อเท็จจริงที่พระพุทธเจ้าทรงอ้างว่า พระองค์เป็นผู้หนึ่งในกลุ่มของสมณพราหมณ์ ผู้ซึ่งความรู้ขั้นสูง ที่เรียกว่า อภิญญา ด้วยพระองค์เอง[131] ซึ่งความรู้ดังกล่าวไม่อาจจัดในกลุ่มผู้รู้ตามประเพณี ข้อความนี้ทรงยืนยันไว้แม้ในธัมมจักกัปปวัตนสูตร ดังตรัสว่า

"จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดแก่เรา ในสิ่ง (ธรรม) ที่ไม่มีใครได้ฟังมาก่อนว่า นี้คือทุกข์อริยสัจจ์... นี้คือทุกขนิโรธคามินีอริยสัจจ์ โดยเฉพาะทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ที่พระองค์ตรัสรู้ ไม่ข้องแวะด้วยลัทธิสุดขั้วทั้งสองเป็นตัวทำให้เกิด[132] จักษุ ทำให้เกิดญาณ ปัญญา วิชา และแสงสว่างในธรรมอันไม่เคยได้ยินจากใครมาก่อน ได้เกิดขึ้นแก่เรา"[133]

---

(130) ม. อุปริ. 14/599/386

(131) สามํ เยว อภิญฺญาย

(132) เอเต ภิกฺขเว อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ (วินยฺ 4/13/18, สํ.ม. 191 1664/529)

(133) ปุพฺเพ อนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาทิ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ อาโลโก (วินยฺ 4/15/20)

ตามข้อความนี้ทรงยืนยันว่า ความรู้นี้ พระองค์ทรงค้นพบเอง ไม่เคยทรงศึกษาได้ยินจากใครมาก่อน ไม่ใช่ความรู้ที่สะสม ถ่ายทอดกันมาตามประเพณี

ผู้ที่รู้ในสิ่งไม่มีในตำรา พระพุทธเจ้าไม่ทรงผูกขาดว่า มีแต่พระองค์เท่านั้น ทรงยืนยันว่า ผู้รู้ความรู้ระดับสูงมีอยู่ และพระองค์ก็เป็นหนึ่งในกลุ่มนั้น แต่แน่นอนความรู้ระดับสูงมีหลายด้าน หลายสาขา ความรู้ เช่นอริยสัจจ์ก็มีพระพุทธเจ้าในอดีตทรงรู้มาก่อนแล้ว แต่ในกาลบัดนี้ พระองค์เท่านั้นทรงค้นพบ และทรงนำมาสอน ส่วนความรู้บางอย่างเช่นทฤษฎีปรมาณู มีบางคนเป็นผู้ค้นพบ ก็ถือว่ารู้ในสิ่งที่ใครไม่ได้ยิน ได้ฟังมาก่อนเหมือนกัน

ความรู้ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน เกิดจากการค้นพบโดยตรงของคนบางคน แต่เป็นความรู้สากล ที่ผู้ศึกษาภายหลังสามารถทดสอบและเข้าถึงได้ตรงกัน จึงไม่ใช่เรื่องอัตวิสัย (subjective) แต่เป็นภววิสัย (objective) เป็นความจริงสากล

ความรู้ตามตำรา ตามหลักสูตร บางอย่างเป็นความรู้ที่เกิดจากการค้นพบ ผู้รู้ได้ประจักษ์โดยตนเอง แต่อาศัยกาลเวลาเนิ่นนานกลายเป็นความรู้ตามจารีตประเพณี มีการศึกษาถ่ายทอดกันตามประเพณีไม่มีผู้บรรลุ ไม่มีใครทดสอบ พวกปฏิบัติจะพบความจริงก็ได้ ดังนั้น พระพุทธองค์แม้จะไม่ให้ยอมรับก็ไม่ทรงให้ปฏิเสธ ให้เราวางท่าทีเป็นกลางไว้ก่อน

ความรู้ตามจารีตประเพณีจึงยังมีค่าอยู่ระดับหนึ่ง

ส่วนความรู้เกิดด้วยความคิดด้วยเหตุผลจากการคาดคะเน(speculation) ของนักตรรกะและนักอภิปรัชญาไม่ว่าของพวกนักวิชาการ (skeptics) ระดับศาสนา หรือของอาชีวกก็ตามก็มีทั้งถูกทั้งผิด จึงทรงสอนให้เราวางตัวเป็นกลางไว้ก่อน ไม่ชื่นชมและไม่ปฏิเสธ จนกว่าจะได้ตรวจสอบ

ความรู้จากคัมภีร์ (ตำรา) จากเหตุผลและจากประสบการณ์ความจริงแยกกันไม่ออก ความรู้จากเหตุผล อาจเกิดจากตำรา ความรู้จากตำราอาจได้มาจากเหตุผล และประสบการณ์

อุปกรณ์ 3 ตัวที่ มีบทบาทในการศึกษา คือ การฟัง (ตำรา/ครู) เหตุผล และประสบการณ์ตรง (สยังอภิญญา) ทำหน้าที่ไปพร้อม ๆ กัน การฟังการอ่าน เน้นความจำ การใช้เหตุผล เน้นความเข้าใจ การรู้จักสังเคราะห์ วิเคราะห์ เปรียบเทียบ ส่วนประสบการณ์ตรง เน้นการทดลอง การลงมือกระทำจนบรรลุผล

พวกศึกษาตำรา เป็นพวกท่องจำทฤษฎีของคนอื่น ตามตำราศาสนาพุทธเรียกว่า พวกสัจจานุรักษณ์ พวกนี้ไม่อาจและไม่ควรชี้ผิดชี้ถูก บอกได้แต่เพียงว่า ตำราว่าไว้อย่างไร

พวกใช้เหตุผล ไม่ว่าเหตุผลจากตำรา (อนุสสติก) เหตุผลจากความคิดล้วน ๆ (สุทธตักกิกะ) เป็นพวกประเภทใช้ความเข้าใจ ศาสนาพุทธเรียกว่า สัจจานุโพธ ใช้ปัญญาความจริง ใช้ความคิด ไม่ควรยืนยันว่า ผิด หรือถูกโดยส่วนเดียว บอกได้แต่เพียงว่า น่าจะเป็น (possible) อย่างคำตอบขอนักวิชาการผู้เคร่งครัด

พวกอาศัยประสบการณ์ตรง ได้ลงมือปฏิบัติ จนรู้จริง เห็นจริง ถึงระดับหนึ่ง เป็นพวกสัจจานุปัตติ (ผู้บรรลุความจริง) ยืนยันความจริงในระดับที่ตนรู้โดยไม่ต้องลังเล สามารถชี้ถูก ชี้ผิดได้ เป็นความรู้ระดับที่พระพุทธศาสนาต้องการ

การศึกษาเชิงพุทธต้องอบรมบ่มเพาะ พัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงขั้นบรรลุความจริงด้วยตนเอง

ความรู้เกิดจากประสบการณ์ตรงเป็นอย่างไร

ความรู้จากประสบการณ์ตรง คือความรู้ที่เข้าถึงความจริงที่แต่ละคนได้รับมาโดยตนเอง แต่ไม่ใช่ความรู้เฉพาะบุคคล (individual knowledge) เป็นความรู้สากล (universal knowledge) ไม่ใช่สิ่งรู้ได้เฉพาะบุคคล แต่รู้ได้เฉพาะตน และทุกคนที่เข้าถึงความรู้เรื่องนั้น จะยืนยันสารัตถะ ของความรู้นั้นตรงกัน ลักษณะของความรู้ชนิดนี้ :

1. เป็นความรู้ในสิ่งที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน* ความรู้ชนิดนี้ไม่ใช่ความรู้ตามคัมภีร์ หรือความรู้ตามการบอกเล่า จากแหล่งข่าวจากสื่อมวลชนที่ถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ หรืออินเตอร์เน็ต

2. เป็นความรู้เกิดจากประจักษ์ (ปัสสตา) เห็นแจ่มชัดด้วยตนเอง เป็นความรู้ด้านในเกิดจากอัชฌัตติกญาณ ซึ่งศาสนาพุทธใช้คำว่า ญาณ อุปนิษัทใช้คำว่า ชญาน เป็นความรู้ให้เข้าถึงโมกษะ ศาสนาพุทธ ยอมรับความน่าเชื่อถือของความรู้ชนิดนี้ แม้จะตีค่าระดับของความรู้ไม่เท่ากัน บางคนรู้สึกกว่าบางคน แต่ความรู้ระดับ ญาณ เป็นความรู้จากประสบการณ์ตรง

ในสมัยพุทธกาล นักบวชผู้ยืนยัน ญาณวาท มีอยู่หลายกลุ่มและพวกเขาก็รู้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นญาณวาท ดังคำพูดของปาฏิกบุตร นักบวชเชนคนหนึ่งว่า พวกสมณะ โคตม เป็นญาณวาท แม้เราก็เป็นญาณวาท ญาณวาทควรจะได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ อันเป็นสิ่งสูงสุดเหนือมนุษย์ กับญาณวาทด้วยกัน(134)

---

* อนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ วิชฺชา อุทปาทิ

(134) สมโณปิ โคตโม ญาณวาโท อหมฺปิ ญาณวาโท, ญาวาโท โข ปน ญานวาเทน อรหติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อทิธิปาฏิหาริยํ ทสฺเสติ (ที. ปา. 11/9 ฉบับบ มจร.)

ในที่บางแห่ง ใช้คำว่า ญาณี เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า[135]

3. ความรู้ชนิดนี้ แม้จะเป็นการกล่าวอ้าง ในกลุ่มของนักวัตถุนิยมบางพวก ที่ยอมรับเฉพาะความรู้ทางประสาทสัมผัส โดยตรงแต่ไม่ตรงกับทัศนะทางพุทธทุกแง่ทุกมุม เพราะความรู้โดยตรงเชิงพุทธ มิใช่มีเฉพาะความรู้ที่ได้รับทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เท่านั้น คำว่า รู้เห็น เชิงพุทธคลุมถึงความรู้อาศัยเครื่องมือเหนือประสาทสัมผัสด้วย การทำให้จิตบริสุทธิ์จากกิเลสเป็นส่วนสำคัญ ทำให้ประสาทสัมผัสรับรู้สิ่งทั้งหลาย ตรงตามความเป็นจริง

ดังนั้น องค์ประกอบภายนอก คือประสาทสัมผัส กับองค์ประกอบภายใน คือจิต ที่ปราศจากนิวรณ์ เป็นต้น มีส่วนสัมพันธ์กันและกัน ดังที่ตรัสอุปมาไว้ว่า **"เหนืออย่างบุรุษผู้มีตา พิจารณาเงาหน้าของตนในอ่างล้างหน้าที่น้ำกระเพื่อมสั่นไหวด้วยแรงลมย่อมไม่อยากรู้จัก ไม่เห็นเงาหน้าของตนตรงตามความเป็นจริง"**[136]

คำว่ารู้ (ชาเนยฺย) เห็น (ปสเสยฺย) ตามแนวพุทธศาสนาจึงหมายถึง

1. ความรู้โดยตรง ที่ได้รับทางประสาทสัมผัส แห่งการรับรูป (perception) ตามความเข้าใจของนักปรัชญาลัทธิประจักษ์นิยมฝ่ายวัตถุ

2. ความรู้โดยตรง โดยอาศัยประสบการณ์ ด้านใน มีจิตเป็นตัวรู้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยประสาทสัมผัสทั้ง 5 เป็นความรู้ของโยคีผู้ได้ญาณ ผู้มีจิต

---

(135) ญาณีติ ตถาคตสฺส เอตํ อธิวจนํ (องฺ 5/340 ฉบับยุโรป)

(136) เสยฺยถาปิ อุทปตฺโต วาเตริโก จลิโต ภณฺโต อุมิชาโต ตตฺถ จกฺขุมา ปุริโส สกํ มุขนิมิตฺตํ ปจฺจเวกฺขมาโน ยถาภูตํ น ชาเนยฺย น ปสฺเสยฺย
สมฺมาสมาธิวิปนฺนสฺส ยถาภูตํ น ชานามิ น ปสฺสติ. (สํ. 5/123 ฉบับยุโรป)

ปราศจากนิวรณ์ไม่ขุ่นมัว คำว่ารู้เห็นตามเป็นจริงในศาสนาพุทธ หมายเอาความรู้ชนิดนี้มากกว่า ความรู้ชนิดนี้อาศัยสมาธิจิต อันเป็นผลจากการฝึก และความเพียร เป็นปัจจัยเหตุ (อุปนิสา) แต่สมาธิต้องเป็นสัมมาสมาธิดังตรัสว่า **ปราศจากสัมมาสมาธิความรู้เห็นตามเป็นจริงย่อมไม่อาจเกิดได้**

การบวชการเรียน เพื่อเข้าถึงความรู้ตามแนวพุทธ สายหนึ่งจึงเริ่มต้นด้วยการฝึกจิตจนมีสมาธิตั้งมั่นก่อน แล้วกระบวนการนี้ จะดำเนินไปสู่ความรู้แจ้งตามความเป็นจริงโดยอัตโนมัติ รู้กระบวนการเกิดและการดับของสรรพสิ่ง รู้ตัวปัญหา เหตุเกิด ความดับ และวิธีดับปัญหา จนถึงขั้นทำลายกิเลสได้ ถือว่าเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตามธรรมชาติ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

"การที่บุคคลมีจิตเป็นสมาธิ ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง ผู้รู้เห็นตามเป็นจริง ไม่ต้องตั้งความมุ่งหวัง ขอให้เราเบื่อหน่ายคลายความกำหนัด (เพราะ) นี้เป็นธรรมชาติ การที่รู้เห็นตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด ผู้เบื่อหน่ายคลายกำหนัดแล้ว ไม่ต้องมีความมุ่งหวัง ขอให้เราทำให้แจ้งซึ่งญาณ และทัศนะเป็นเครื่องนำไปสู่การหลุดพ้น (เพราะ) นี้เป็นกฎธรรมชาติ ข้อที่บุคคลเบื่อหน่ายแล้ว คลายกำหนัดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งญาณและทัศนะ เป็นเครื่องนำไปสู่ความหลุดพ้น ก็เป็นกฎธรรมชาติ

ความรู้สูงสุดในพุทธศาสนา ไม่ใช่ความรู้ที่ถูกกำหนดไว้เป็นชั้น ๆ ตามสมมติ อย่างของชาวโลก ซึ่งกำหนดขึ้นเป็น ปฐม มัธยม อุดม เป็นต้น ศาสนาพุทธกำหนดขั้นความรู้ ตามอัตราการลดลงของกิเลสเครื่องร้อยรัด (สังโยชน์)

ความรู้ขั้นสูงสุด คือ ความรู้เป็นเครื่องดับทุกข์ เป็นความรู้ทำให้รอดพ้นจากพันธนาการของกิเลสตัณหา ความรู้ชนิดนี้อาจเรียกว่า วิมุติญาณทัศนะ เป็นความรู้ที่ยิ่งสูงขึ้นยิ่งลดอัตตา (Ego) ยิ่งรู้ ความชั่วยิ่งลด เป็นความรู้ชนิดเดียวที่ช่วยให้มนุษย์พบสันติภาพ(137)

ความรู้ลดความเห็นแก่ตัวไม่ต้องไปศึกษาในแดนไกลมันมีอยู่รอบ ๆ ตัวเรา พวกเรามีปัญญารู้จักพิจารณาเราอาจพบมันบนเมรุที่วางศพ ข้างหลุมศพ สถานที่ดังกล่าวเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดี มีบรรยากาศทางวิชาการที่เอื้อต่อความรู้ยิ่งเห็นจริง

เวลาพระภิกษุพิจารณาบังสุกุล (พิจารณาศพ) ท่านจะกล่าวคำบาลีแปลเป็นไทยว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดแล้วก็ดับไป การเข้าไปสงบระงับสังขารเหล่านั้นได้ เป็นสุข*

คำว่า เข้าไปสงบระงับ คือการไม่มีอุปาทานยึดมั่น พิจารณาให้เข้าใจตามกฎสามัญลักษณะ ความรู้สึกว่า เป็นอัตตา (Ego) ก็จะสิ้นไป ความสุขก็จะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ การที่สังขารเกิดแล้วเสื่อมไปเป็นกฎธรรมชาติ และการมีอัตตายึดมั่นในสังขาร เป็นทุกข์ ก็เป็นธรรมชาติ แต่การไม่ยึดมั่นต้องฝึกฝนพิจารณา เมื่อไม่ยึดมั่นแล้วเป็นสุข ก็เป็นกฎธรรมชาติ

---

(137) ธมฺมตา เอส ยํ สมาหิโต ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสติ ยถาภูตํ ชานโต เอสา ยํ ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นิพฺพินฺทามิ วิรชฺชติ นิพฺพินฺนสฺส วิรตฺตสฺส เอส ยํ เจตนาย อกรณียํ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ สจฺฉิกโรติ (องฺ 5/3/3/)

* เตสํ วูปสโม สุโข.

ความรู้ที่ทำให้มนุษย์มีสันติภาพจึงไม่ใช่รู้พิเศษ เป็นความรู้ในเรื่องธรรมชาติ เกิดจากการฝึกฝนถูกต้อง ความรู้ชนิดเกิดเอง ไม่เกิดจากการบอกเล่า ไม่เกิดจากตำรา หรือแม้แต่จากเหตุผล

เหตุปัจจัยให้เกิดและไม่เกิด

เหตุและปัจจัยทำให้เกิดและไม่เกิดความรู้ถึงขั้นเห็นตรงตามความเป็นจริง มีดังนี้

"เมื่อใด บุคคลยังมีจิตถูกครอบงำ ถูกบงการด้วยกามราคะ (ความยินดีเพลิดเพลินในวัตถุ) และไม่รู้เห็นการสลัดออก ซึ่งกามราคะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง นี่คือเหตุ นี้คือปัจจัย แห่งความไม่รู้แห่งความไม่เห็น (ตรงตามเป็นจริง) เมื่อใดบุคคลมีจิตถูกครอบงำด้วยพยาบาท... ถีนมิทธะ...อุทธัจจกุกกจจะ...วิจิกิจฉา นี้คือเหตุ นี้คือปัจจัย แห่งความไม่รู้ แห่งความไม่เห็น ตามความเป็นจริง[138]

ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นี้ เราจะเห็นได้ชัดเจนว่าตราบใดที่บุคคลยังมีนิวรณ์ (ธรรมปิดกั้นไม่ให้จิตเข้าถึงความจริง) ข้อใดข้อหนึ่ง เช่น กามราคะ การยึดติดในวัตถุ หลงใหลวัตถุ บุคคลย่อมไม่อาจรู้เห็นตรงตามความเป็นจริง ความรู้ที่เขารู้อาจเป็นเพียงความรู้ตามประเพณี ความรู้จากตำรา ความรู้จากเหตุผล เป็นความรู้ชั้นสมมติ ไม่ใช่ความรู้ปรมัตถ์ บางทีเป็นความรู้ก่อปัญหา ไม่ใช่ความรู้แก้ปัญหา

---

(138) ยสฺมึ สมเย กามราคปริยุฏฺฐิเตน เจตสา วหรติ กามราคปเรเตน อุปฺปนฺนสฺส กามราคสฺส นิสฺสรณํ ยถาภูตํ น ชานามิ น ปสฺสติ อยมฺปิ เหตุ อยมฺปิ ปจฺจโย อญฺญาณาย อทสฺสนาย...พฺยาปาโท...ถีนมิทธํ...อุทธจฺจกุกฺกุจฺจํ...วิจิกิจฺฉา (สํ. 5/127)

ข้อมูลจากญาณนั้นไม่พอเพียง ที่จะอนุมานเช่นนั้นได้ เช่นการอนุมานโดยอาศัยทิพยจักษุญาณ ของบางคนเชื่อถือไม่ได้ดั่งความปรากฏในมหากัมวิภังคสูตร มัชฌิมนิกายว่า

1. สมณะหรือพราหมณ์บางคนบรรลุเจโตสมาธิโดยอาศัยสมาธิเขาเห็นบุคคลบางคน ผู้ประพฤติทุจริต ไปเกิดในอบายโดยทิพยจักษุ โดยอาศัยพื้นฐานของประสบการณ์จากญาณนี้ เขาจึงสรุปว่า

(1) กรรมชั่วมีจริง[146]

(2) ผลของกรรมชั่วมีจริง[147]

(3) ผู้ประพฤติชั่วทุกคน หลังจากตาย ย่อมเกิดในอบาย[148]

และพวกเขาสรุปว่า ผู้ใดยืนยันตาม (1) (2) และ (3) ผู้นั้นเท่านั้นถือว่าถูก (รู้จริง) ผู้ยืนยันเป็นอย่างอื่น รู้ไม่ถูก (รู้ไม่ตรงตามเป็นจริง) เป็นความรู้ใช้ไม่ได้[149]

ข้อมูลที่ว่า กรรมชั่วมีจริง และผลกรรมชั่วมีจริง เป็นความรู้ที่พวกเขาได้จากญาณ ที่ตรวจสอบคติของคนบางคน ที่ประพฤติชั่ว เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ แต่เขาได้ข้อมูลมาจากกลุ่มตัวอย่างเท่าที่เขาเฝ้าสังเกตเท่านั้น ซึ่งอาจไม่พอเพียง ที่เขานำข้อมูลที่ได้มานั้นสรุปเป็นทฤษฎีว่า **"เพราะฉะนั้นคนทำชั่วทุกคนไปเกิดในอบาย"**

---

(146) อตฺถิ กิร ปาปกานิ กมฺมานิ (ม.อุปริ. 14/640/390)

(147) อตฺถิ ทุจฺจริตสฺส วิปาโก (ม. อุปริ. 14/640/390)

(148) สพฺโพ โส กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ อุปปชฺชติ (ม. อุปริ. 14/604/309)

เวลาสังเกตจากกลุ่มตัวอย่างด้วยอุปกรณ์ในการสังเกตคือ ญาณ เมื่อสรุปตั้งเป็นทฤษฎีสากลครอบคลุมทุกคนที่ทำกรรมชั่วว่าหลังจากตายไปตกนรก

แล้วพวกเขากล่าวยืนยันอย่างแข็งขันว่า สิ่งที่เขารู้เอง เห็นเอง ทราบเอง เท่านั้นเป็นจริงอย่างอื่นเป็นเท็จ(150)

2. สมณะหรือพราหมณ์บางคน ทำความเพียรจนบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิ เขาโน้มจิตไปเพื่อทิพยจักษุญาณ ด้วยอาศัยทิพยจักษุ เขาเห็นผู้ประพฤติทุจริตบางคน เช่น ฆ่าสัตว์ หลังตายเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เขาจึงสรุปว่า

(1) กรรมชั่วไม่มี(151)

(2) ผลของกรรมชั่วไม่มี(152)

(3) ผู้ประพฤติชั่วทุกคนหลังตายไปเกิดในสุคติ(153)

ผู้ที่รู้ตาม (1) (2) และ (3) เท่านั้นชื่อว่ารู้จริง ผู้ที่รู้เป็นอย่างอื่น (ผิดไปจากนี้) รู้ผิด(154) แล้วเขายืนยันอย่างแข็งขันว่า สิ่งที่เขารู้ เขาเห็น เขาทราบเท่านั้นถูกต้อง อย่างอื่นผิด(155)

---

(150) เย เอวํ ชานนฺติ เต สมฺมา ชานนฺติ เย อญฺญถา ชานนฺติ มิจฺฉา เตสํ ญาณํ (ม. อุปริ 14/640/391)

(151) นตฺถิ กิร โภ ปาปกานิ กมฺมานิ (ม. อุปริ. 14/605/391)

(152) นตฺถิ ทุจฺจริตสฺส วิปาโก (ม. อุปริ. 14/605/391)

(153) สพฺโพ โส กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ โลกํ อุปปชฺชติ (ม. อุปริ. 14/605/392)

(154) เย เอวํ ชานนฺติ เต สมฺมา ชานนฺติ เย อญฺญถา ชานนฺติ มิจฺฉา เตสํ ญาณํ (ม. อุปริ. 14/605/392)

(155) อิติ โส ยเทว ตสฺส สามํ ญาตํ สามํ ทิฏฺฐํ สามํ วิทิตํ ตเทว ตตฺถ ถามสา ปรามาสา อภินิเวสฺส โวหรติ อิทํ เอว สจฺจํ โมฆมญฺญํ (ม. อุปริ 14/605/392)

ข้อสรุปของกลุ่มที่ 2 นี้ แตกต่างจากกลุ่มแรกที่ต่างกันเพราะข้อมูลที่ได้จากทิพยจักษุญาณแตกต่างกัน ไม่ใช่เพราะประสบการณ์จากทิพยจักษุใช้ไม่ได้ เขาเห็นเช่นนั้นจริง ๆ จากกลุ่มตัวอย่างที่เขาสังเกต แต่เป็นกลุ่มตัวอย่างไม่ครอบคลุม ในบาลีใช้ข้อความว่า เขาเห็นคนบางคน หลังตาย เข้าถึงสุคติ ทั้งที่ทำกรรมชั่ว ความจริงที่ได้จากญาณไม่ผิด แต่สรุปผิด เหมือนการทำโพล (Poll) สำรวจประชามติไปสุ่มจากคนไม่กี่คน ได้ข้อมูลมาว่า คนเหล่านั้นเห็นอย่างไร ข้อมูลนั้นเป็นจริง เพราะพวกเขาตอบอย่างนั้น ถ้าบอกว่า คนที่เราสอบถามตอบอย่างนั้น เป็นการนำเสนอความจริง แต่พอถึงขั้นสรุปใช้ตรรกอนุมาณว่า คนทั้งหมดเห็นอย่างนั้นอาจไม่ถูกต้อง

3. สมณะหรือพราหมณ์บางคน ทำความเพียรจนบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิ เขาเห็นบุคคลบางคน ผู้งดเว้นจากทุจริต มีปาณาติบาตเป็นต้น ด้วยทิพยจักษุญาณ หลังตาย เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เขากล่าวว่า

(1) กรรมดีมีจริง[156]

(2) ผลของสุจริตมีจริง[157]

(3) ผู้ทำกรรมดีทุกคนหลังตายย่อมเข้าถึงสุคติ[158]

ผู้ยืนยันตาม (1) (2) และ (3) เท่านั้น รู้ถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริง ผู้ยืนยันเป็นอย่างอื่น ไม่รู้จริง แล้วยืนยันอย่างชนิดหัวชนฝาว่า สิ่งที่เขารู้ เขาเห็น เขาทราบ เท่านั้น ถูกต้อง อย่างอื่นใช้ไม่ได้

---

(156) อตฺถิ กิร กลฺยาณิ กมฺมานิ (ม. อุปริ 14/606/292)

(157) อตฺถิ สุจริตสฺส วิปาโก (ม. อุปริ. 14/606/392)

(158) สพฺโพ โส กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ (ม. อุปริ. 14/606/392)

4. สมณะหรือ พราหมณ์บางคน อาศัยความเพียรจนบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิ เขาโน้มจิตไปเพื่อทิพยจักษุญาณ อาศัยทิพยจักษุญาณ เขาเห็นคนบางคน ผู้เว้นจากทุจริต มีปาณาติบาตเป็นต้น หลังตายเข้าถึงทุคติ เขายืนยันว่า

(1) กรรมดีไม่มี[159]

(2) ผลของสุจริตไม่มี[160]

(3) ผู้เว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น (ประกอบกรรมดี) ทุกคน หลังจากตายเข้าถึงทุคติ[161]

ผู้ที่รู้ตาม (1) (2) และ (3) เท่านั้นรู้ถูกต้อง ผู้ที่รู้เป็นอย่างอื่นผิด[162] แล้วยืนยันอย่างชนิดหัวชนฝาว่าสิ่งที่เขารู้ เขาเห็น เขาทราบเท่านั้นเป็นจริง อย่างอื่นผิดหมด[163]

เมื่อทรงยกตัวอย่างข้อสรุปของสมณะหรือพราหมณ์ทั้ง 4 กรณีแล้ว พระพุทธองค์ ทรงวิพากษ์ ความเห็นของแต่ละกรณีไว้

ตัวอย่างกรณีแรก ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

---

(159) นตฺถิ กิร โภ กลฺยาณานิ กมฺมานิ (ม. อุปริ. 14/608/394)

(160) นตฺถิ สุจริตสฺส วิปาโก (ม. อุปริ. 14/608/394)

(161) สพฺโพ โส กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ อุปปชฺชติ (Ibid)

(162) เย เอวํ ชานนฺติ เต สมฺมา ชายนฺติ เย อญฺญถา ชานนฺติ มิจฺฉา เตสํ ญาณํ (Ibid)

(163) ยมปิ โส ตเทว ตสฺส สามํ ญาตํ สามํ ทิฏฺฐํ สามํ วิทิตํ ตเทว ตตฺถ ถามสา ปรามาสา อภินิวิสฺส โวหรติ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญํ (ม. อุปริ. 14/608/394)

"ดูก่อนอานนท์ในบรรดาคนทั้ง 4 กลุ่มนั้น สมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวว่า กรรมชั่วมีจริง, ผลของทุจริตมีจริง เราเห็นด้วยกับเขา ที่เขากล่าวว่าเขาเห็นบุคคลบางคน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นมิจฉามิฏฐิ หลังตายไปเกิดในอบาย เราก็ยอมรับ แต่ที่เขาสรุปว่า บุคคลที่ประพฤติเช่นว่านั้นทุกคน หลังตายเข้าถึงอบาย เราไม่เห็นด้วยที่เขากล่าวว่า ผู้ที่รู้ตามที่เขาว่าถูกต้อง รู้เป็นอย่างอื่นผิด เราไม่เห็นด้วยที่เขากล่าวว่า สิ่งที่เขารู้เขาเห็น เขามีประสบกาณ์เท่านั้นเป็นจริง อย่างอื่นผิด เราก็ไม่เห็นด้วยเพราะเหตุไร จึงกล่าวอย่างนี้ เพราะความรู้ในการจำแนกกรรมของตถาคตเป็นอีกอย่างหนึ่ง"(164)

ตามกรณี 2 : ทำชั่วได้ดี

ดูก่อนอานนท์ในคนทั้ง 4 กลุ่มนั้นสมณะหรือพราหมณ์ ที่กล่าวว่ากรรมชั่วไม่มี ผลของทุจริตไม่มี เราไม่เห็นด้วย และที่เขากล่าวว่า เขาเห็นคนนั้นคนนี้บางคนทำปาณาติบาต ประพฤติอทินนาทานเป็นมัจฉาทิฏฐิในโลกนี้หลังตายไปเกิดในสุคติ เรายอมรับตามเขาว่า (มีจริง) และที่เขาสรุปว่าผู้ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ มัจฉาทิฏฐิ ทุกคนเข้าถึงสุคติ เราไม่ยอมรับแม้ข้อที่เขากล่าวว่า ผู้ที่รู้ตามเขาเท่านั้นถูก คนรู้ไม่ตรงกับเขาผิด เราก็ไม่ยอมว่า และที่เขากล่าวว่าสิ่งที่เขารู้ สิ่งที่เขาเห็นเขาทราบด้วยประสบการณ์เขาเท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง เขาก็ไม่ยอมรับ เพราะความรู้ในการจำแนกกรรม ของตถาคตเป็นอีกอย่างหนึ่ง

---

(164) ม. อุปริ. 14/608/1/394

กรณีที่ 3 ทำดีได้ดี

ในบุคคล 4 กลุ่มนั้น สมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวว่ากรรมดีมีจริงผลของสุจริต มีจริง เรายอมรับคำพูดนี้ของเขา และข้อที่เขากล่าวว่าเขาเห็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ บางคนเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นสัมมาทิฏฐิ ทุกคนหลังตายไปสู่สุคติ เราไม่เห็นด้วย แม้ที่เขากล่าวว่าผู้ที่รู้ตามเขาว่า ถือว่ารู้จริง ผู้รู้เป็นอย่างอื่นรู้ไม่จริง เราก็ไม่เห็นด้วย ข้อที่เขากล่าวว่าสิ่งที่เขารู้เขาเห็น เขาทราบด้วยประสบการณ์ (จากญาณ) เขาเองเท่านั้น

กรณีที่ 4 ทำดีได้ชั่ว

ในบุคคลกลุ่มที่ 4 กลุ่มนั้น สมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวว่า กรรมดีไม่มีผลของสุจริตไม่มี เราไม่ยอมเรา และข้อที่เขากล่าวว่า เขาเห็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ บางคน เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นสัมมาทิฏฐิ หลังตายเข้าถึงทุคติ เราก็ยอมรับ แต่ข้อที่เขาสรุปว่า ผู้งดเว้นจากปาณาติบาต เว้นจากการลักทรัพย์เป็นสัมมาทิฏฐิทั้งหมด หลังตายย่อมเข้าถึงทุคติ เราไม่ยอมรับ (ไม่เห็นด้วย) แม้ข้อที่เขากล่าวว่าใครรู้ตามที่เขากล่าวรู้ถูกใครรู้เป็นอย่างอื่นผิด เราก็ไม่ยอมรับ แม้ข้อที่เขากล่าวว่า สิ่งที่เขารู้ สิ่งที่เขาเห็น เขาทราบ ด้วยประสบการณ์ด้วยตัวเขาเองเท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จ เราก็ไม่ยอมรับ[165]

การสรุปตั้งเป็นทฤษฎีของสมณะหรือพราหมณ์ทั้ง 4 กลุ่มเกิดจาก การสังเกต การกระทำ ของกลุ่มตัวอย่างในโลก ปัจจุบันหลังบุคคลนั้นตาย เขาใช้ทิพยจักษุญาณ ตรวจสอบสมมติฐาน เห็นบางคนทำชั่วได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี ทำดีได้ดี ทำดีได้ชั่ว ทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อนเพราะญาณ (ความรู้) พลังอ่อนรู้ไม่ตลอดสาย

---

(165) ม. อุปริ. 14/611/396

เหตุผลตามแนวพุทธ

1. คนทำชั่วได้ชั่ว

อานนท์ บุคคลทที่ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ เป็นมัจฉาทิฏฐิ ในชาตินี้หลังตาย เพราะกายแตก เขาเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะ

1. บาปกรรมชั่วที่เขาทำในชาติก่อนนั้นให้ผลเป็นทุกข์ หรือ
2. บาปกรรมชั่วที่เขาทำในภายหลังนั้นให้ผลเป็นทุกข์ หรือ
3. ในเวลาจะตาย เขาสมาทาน (ยอมรับ) ความเห็นผิดทั้งหมด

ด้วยเหตุนั้น ผู้นั้นหลังจากตาย เพราะกายแตก เขาจึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ส่วนที่เขาฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ เป็นมิจฉาทิฏฐิในชาตินี้ (ที่เราพบเห็น) เขาย่อมได้รับผล (ชั่ว) ในปัจจุบันชาตินี้เอง หรือไม่ก็ในชาติถัดต่อ ๆ กันไป[166]

2. คนทำชั่วได้ดี

ดูก่อนอานนท์ บุคคลในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ เป็นมิจฑิฏฐิ หลังจากตาย เพราะกายแตก เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ เพราะ

1. กรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อนนั้น ตามให้ผลเป็นสุข หรือ
2. กรรมดีที่เขาทำไว้ภายหลังนั้น ของเขาตามให้ผลเป็นสุข หรือ
3. ในเวลาใกล้ตาย เขายอมรับสัมมาทิฏฐิ ทั้งหมด

---

(166) ม.อุปริ. 14/612/397 (ฉบับสยามรัฐ)

ด้วยเหตุนั้นหลังจากตาย เพราะกายแตก เขาจึงเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ส่วนข้อที่เขา ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เขาย่อมได้รับผล (ชั่ว) ในปัจจุบันชาตินี้เอง หรือในชาติต่อไปโดยปริยาย(167)

3. คนทำดีได้ดี

ดูก่อนอานนท์ บุคคลในโลกนี้ ที่เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นสัมมาทิฏฐิ หลังจากตายเพราะกายแตก เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ เป็นเพราะ

1. กรรมดีที่เขาทำในชาติก่อนตามให้ผลเป็นความสุข หรือ
2. กรรมดีที่เขาทำในภายหลังนั้นให้ผลเป็นสุข หรือ
3. ในเวลาจะตายเขายอมรับสัมมาทิฏฐิทั้งหมด

ด้วยเหตุนั้น หลังจากตาย เพราะกายแตกเขาจึงเข้าสุคติ โลกสวรรค์ ส่วนที่เขาเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นสัมมาทิฏฐิ จะให้ผล (ดี) แก่เขาในชาตินี้เอง หรือในชาติต่อไปโดยปริยาย(168)

กรรมดีให้ผลชั่ว(169)

ดูก่อนอานนท์ บุคคลเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นสัมมาทิฏฐิในโลกนี้หลังจากตาย เพราะกายแตก เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เป็นเพราะ

---

(167) ม. อุปริ. 14/613/397 (ฉบับสยามรัฐ)

(168) ม. อุปริ. 14/614/398 (ฉบับสยามรัฐ)

(169) ม. อุปริ. 14/615/399 (11)

ปุพฺเพ วาสฺส ตํ กตํ โหติ ปจฺฉา วาสฺส ตํ กตํ โหติ มรณกาเล วาสฺส โหติ (ม. อุปริ. 14/615/399)

1. กรรมชั่วที่เขาทำไว้ในชาติก่อน ของเขาตามให้ผลเป็นทุกข์ หรือ
2. กรรมชั่วที่เขาทำไว้ภายหลังนั้น ของเขาให้ผลเป็นทุกข์ หรือ
3. ในเวลาใกล้ตายเขาสมาทาน แต่มิจฉาทิฏฐิ

ด้วยเหตุนั้นหลังตายเพราะกายแตก เขาจึงถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนข้อที่เขางดเว้นจากการ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นสัมมาทิฏฐิ ในชาตินี้ เขาย่อมได้รับผล ในปัจจุบันนี้เอง หรือในชาติต่อไปโดยปริยาย

ตามนัยแห่งพระสูตรที่ทรงแสดง ทำให้เราได้ข้อเท็จจริงว่าการสังเกต และการตรวจสอบสมมติฐานด้วยญาณอาจถูกต้อง ในขั้นตอนหนึ่งเท่านั้น ส่วนข้อสรุปเกิดจากการอนุมาน โดยอาศัยข้อมูลจากญาณบนพื้นฐานแห่งตัวอย่างไม่กี่ตัวอย่าง ย่อมผิดพลาดได้

กฎสากล ที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วมีอยู่และเป็นความจริง แต่คนทำชั่วบางคนเราเห็นว่าได้ดี คนทำดีบางคนเราเห็นว่าได้ชั่ว อาศัยตัวแปร คือ อดีตกรรมของเขา หรือกรรมที่เขาทำหลังสุดให้ผล หรือเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพจิต ก่อนตาย

ผลกรรมย่อมขึ้นอยู่กับเจตนา การควบคุมตัวแปร คือ เจตนาของบุคคลให้คงที่จึงทำได้ยาก ต้องอาศัยผู้รู้ที่มีความรู้ตลอดสาย ครบวงจรเท่านั้นจึงจะสรุปได้

ดังนั้น ความรู้จากญาณเชื่อถือได้เฉพาะข้อมูลที่ได้จากญาณเท่านั้น เมื่อนำมาอนุมานอาจผิดพลาดได้

ญาณคืออะไร

ญาณคืออะไร ญาณคือการหยั่งรู้ เป็นการรับรู้ความจริง หรือข้อเท็จจริงโดยตรง อิสระจากกระบวนการแห่งเหตุผล ข้อเท็จจริง สัจธรรม ความรู้ เป็นต้น ที่ได้รับมาโดยการหยั่งรู้โดยตรงเรียกว่ารู้ด้วยญาณ

ตามนัยความหมายข้างต้น ญาณไม่ใช่ความรู้แต่เป็นเครื่องมือแห่งการเข้าถึงความรู้ ความจริงและข้อเท็จจริง นอกจากเป็นเครื่องมือให้เข้าถึงความรู้ ญาณยังเป็นตัวทำลายกิเลส เรียกว่า อาสวักขยญาณ

แม้นักวัตถุนิยมส่วนมากจะเห็นว่า ญาณเป็นเรื่องลึกลับ (Mystic) เป็นมายา (Magic) เป็นอัตวิสัย (Subjective) ศาสนาพุทธเห็นว่า ญาณไม่ได้เกิดจากแหล่งความรู้ เหนือธรรมชาติที่ให้เหตุผลไม่ได้ แต่เป็นผลิตของการพัฒนาของจิตสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ ด้วยกระบวนการการฝึก, ซึ่งศาสนาพุทธก็ได้วางไว้เป็นขั้นตอน และยืนยันว่าบุคคลซึ่งเป็นนักบวชนอกศาสนาก็สามารถบรรลุญาณบางอย่างเช่น ทิพยจักขุญาณได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า *"ดูกรอานนท์ สมณะ หรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยตบะ ความเพียร การฝึก อาศัยความไม่ประมาท การมนสิการโดยถูกวิธี ย่อมบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิถึงระดับนั้น เขาย่อมมองเห็นบุคคลในโลกอื่น ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์เหนือจักษุอันเป็นของมนุษย์* (ตาธรรมดา)"[170]

ศาสนาพุทธเห็นว่า การรู้ความจริง และข้อเท็จจริงได้จากญาณไม่ได้เป็นหนึ่งเดียวกับความจริงสูงสุดเสมอไป ความรู้ที่ได้จากญาณอาจรู้ความจริงเพียงบางส่วน (ปัจเจกสัจจะ) การอนุมานผิดอาจเกิดจากประสบการณ์ที่ผิดซึ่งได้จากญาณพอ ๆ กับประสบการณ์ที่ผิดซึ่งเกิดจากประสาทสัมผัสธรรมดา

---

(170) อิธานนฺท เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อาตปมนฺวาย ปธานมนฺวาย อนุโยคมนฺวาย อปฺปมาทมนฺวาย สมฺมา มนสิการมนฺวาย ยถารูปํ เจโตสมาธึ ผุสติ ยถาสมาหิเต จิตฺเต ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเสน อมุํ ปุคฺคลํ ปสฺสติ (ม. อุปริ. 14/640/390)

พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธความรู้จากญาณและความรู้จากประสาทสัมผัสธรรมดา ความรู้จากแหล่งทั้งสองใช้ได้ในระดับหนึ่ง แต่จะยืนยันความถูกต้องร้อยเปอร์เซ็นต์ไม่ได้

มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์มากมายที่พระพุทธเจ้าทรงใช้การสังเกตโดยอาศัยประสาทสัมผัส แล้วทรงนำไปสู่บทสรุปเพื่อประโยชน์แก่กรณีศึกษา จะกล่าวไว้ 4 กรณี

กรณีแรก พระพุทธวจนะว่า อาศัยการเกิด จึงมีความแก่ และความตาย ข้อความนี้มิได้เกิดจากญาณ แต่เกิดจากการสังเกต จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏแก่ประสาทสัมผัส ซึ่งทุกคนย่อมเห็นกันอยู่ทั่วไปว่า ผู้เกิดมาย่อมต้องแก่และตาย จากการสังเกตนี้ การอนุมานแบบนิรนัย (อันวยญาณ) ก็เกิดขึ้นว่าผู้เกิดมาทุกคน ไม่ว่าในอดีตในอนาคตหรือปัจจุบัน ย่อมแก่และตาย

ข้อสรุปดังกล่าวถูกต้อง เชื่อถือได้ (Valid) ทั้งที่ข้อมูลได้จากการสังเกตด้วยประสาทสัมผัสธรรมดา และเกิดจากข้อมูลจากตัวอย่างเพียงบางส่วน

กรณีที่สอง พระพุทธวจนะว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ก็เป็นบทสรุปอาศัยประสบการณ์เหมือนกัน ไม่ได้อาศัยเหตุผลหรือญาณเป็นการตัดสิน (Judgment) ตรงไปตรงมา จากการสังเกตปราศจากอคติ

กรณีที่สาม นาฬิชังฆพราหมณ์ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามว่าได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความโศก (โสกะ) ความเสียใจ (ปริเทวะ) ความทุกข์ (ทุกขะ) ความเศร้าใจ (โทมนัส) ความคับแค้นใจ (อุปายาสะ) เกิดจากความรักมีมูลเหตุมาจากความรักจริงหรือ ทรงรับว่า ตรัสเช่นนั้นจริง แล้วทรงยกกรณีศึกษาเรื่องที่เกิดในเมืองสาวัตถีเพื่อสนับสนุนบทสรุปข้างต้นว่า เมื่อมารดาบิดา

พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตรธิดาผู้เป็นที่รักตาย หญิงชายบางคนเป็นบ้าจิตวิตปริตไปก็มี และทรงยกตัวอย่างชายผู้เป็นสามีสับหญิงที่รักเป็นสองท่อนแล้วฆ่าตัวตายตามด้วยหวังว่าจักไปพบกันในโลกหน้า[171]

นี้ก็เป็นตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงรับรองข้อมูลทางประสาทสัมผัส

กรณีที่สี่ พระพุทธวจนะว่า ในหมู่มนุษย์ไม่มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกันเด่นชัด โดยการเกิด กล่าวอีกนัยหนึ่ง การเกิดเป็นมนุษย์ในทางชีวะมีชนิดเดียว ไม่มีลักษระพิเศษเป็นเครื่องแบ่งแยก ไม่เหมือนหญ้า ต้นไม้ หนอน ดักแด้ มด สัตว์สี่เท้า งู ปลา นก มีกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกชนิด แต่ละชนิดต่างก็มีลักษณะพิเศษของมันเอง ความแตกต่างระหว่างมนุษย์มีแต่ชื่อเท่านั้น

นอกจากการอ้างเหตุโดยอาศัยประสบการณ์แล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงปฏิเสธคำพูดของคนบางคนที่ทรงเห็นว่าขัดกับข้อเท็จจริงทางประสบการณ์ เช่น ทรงปฏิเสธการกล่าวอ้างของสมณะและพราหมณ์ที่ชอบพูดว่า "บุคคลที่อยู่ในวัยหนุ่มมีผมดำสนิท เท่านั้น เป็นผู้มีปัญญามีความสามารถมาก ส่วนคนแก่เฒ่า มีอายุ 80-90 หรือ 100 ปี ย่อมเสื่อมจากปัญญาความสามารถ"

---

(171) ปิยชาติกสูตร ม.ม. 13/535/489.
อถโข โส ปุริโส ตํ อิตฺถึ ทวิชา เฉตฺวา เอตฺตานํ อุปฺปาเลติ อุโภ เปจฺจ ภวิสฺสามาติ (ม.ม. 13/543/494)
สมนฺนาคโต โหติ ยโต จ โข ปุริโส ชิณฺโณ โหติ ตมฺหา ปญฺญาเวยฺยตฺติยา ปริหายติ น โข ปน สารีปุตฺต เอวํ ทฏฺฐพฺพํ อหํ โข ปน เอตรหิ ชิณฺโณ วุฑฺโฒ อสีติโก เม วโย วตฺตติ อิธสฺสุ เม สารีปุตฺต จตฺตาโร สาวกา วสฺสตายุกา ปรมาย สติยา จ คติยา จ ธิติยา จ สมนฺนาคตา ปรเมน จ ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน (ม.ม. 12/192-193/163-164
นตฺถิ มนุสฺเสสุ ลิงฺคํ ชาติมยํ ปุถุ, โวหารํ จ มนุสฺเสสุ สามญฺญาย ปวุจฺจติ (Sn. 607)

พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับคำกล่าวข้างต้น แล้วทรงยกเหตุผลหักล้างว่า พระองค์เองก็ทรงเป็นคนชรา มีอายุ 80 แล้ว พระสาวกทั้ง 4 รูป มีอายุ 100 ปี ก็ยังมี สติ มีคติ และมีปัญญา และมีความสามารถอย่างสูง(172)

พระพุทธวจนะข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ความรู้ความสามารถไม่เกี่ยวกับวัย การพูดว่า คนหนุ่มสาวเท่านั้น มีปัญญา และความสามารถมาก ส่วนคนอายุมากย่อมเสื่อมจากปัญญาและความสามารถ เป็นข้อที่สรุปที่ไม่ถูกต้อง โดยพระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างพระองค์เองและพระสาวก 4 รูป มาหักล้างข้อสรุปนั้น ตามแนวตรรกะ ถ้าคนแก่บางคนมีปัญญามีความสามารถมาก มีข้อเท็จจริงพอที่จะหักล้างข้อเสนอว่า คนแก่ทุกคนไม่มีความสามารถ ตามกฎ "Subaltern"

การอนุมานอาศัยข้อมูลเหนือประสาทสัมผัส

มีหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามากมายกล่าวถึงการอนุมานแบบอุปนัย (Inductive method) อาศัยฐานการรับรู้ เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา ในแง่นี้ การรับรู้เหนือประสาทสัมผัส ถือว่ามีความสำคัญระดับเดียวกับการรับรู้ด้วยประสาทธรรมดา

การรับรู้ด้วยตาทิพย์ หูทิพย์ เป็นต้น ไม่ใช่ความรู้เหนือธรรมชาติ แต่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่าเป็นความรู้อันละเอียด เหนือความรู้ของมนุษย์ทั่วไป เป็นความรู้ของผู้ได้ญาณได้อภิญญา เป็นของมีจริง สามารถฝึกฝนให้เข้าถึงได้ นักบวชนอกศาสนานี้ รวมทั้งพระสาวกของพระพุทธเจ้าก็มีความรู้ชนิดนี้ได้ ต่างกันแต่พลังความสามารถของญาณไม่เท่ากัน

---

(172) สนฺติ โข ปน สารีปุตฺต เอกา สมณพราหมณา เอวํวาทิโน เอวํ ทิฏฺฐิโน ยาวเทวายํ ภวํ ปุริโส ทหโร โหติ... ปรเมน ปญฺญาเวยฺยตฺติเยว.

การฝึกเป็นกรรมวิธี ที่เรียกชื่อต่างกัน เช่น สมถะ โยคะ การเข้าญาณมีอยู่ดาษดื่นในกลุ่มนักปฏิบัติ ของอุปนิษัทยุคกลางและยุคหลังในกลุ่มอาชีวกบางพวก และในกลุ่มชาวพุทธ

การกล่าวถึงความรู้ชนิดนี้จึงเป็นสิ่งปกติธรรมดา

แม้พระพุทธศาสนาไม่ถือความรู้เกิดจากญาณ เป็นเป้าหมายหรือสุดยอดของความรู้ แต่ก็รับรองความมีอยู่จริง ไม่ใช่เรื่องอภินิหาร หรือเป็นมายา แต่เป็นผลจากการพัฒนาการตามธรรมชาติของการพัฒนาจิตตามกระบวนการของสมาธิ

สมาธิจิต (Mental concentration) เกิดจากการฝึกและความเพียร จึงเป็นองค์ประกอบของความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล (อุปนิสา) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า[173]

"เมื่อสัมมาสมาธิไม่มี ผู้มีสัมมาสมาธิวิบัติ การรู้เห็นความเป็นจริงก็มีเหตุปัจจัยวิบัติ มันเป็นธรรมชาติ ไม่ใช่สิ่งเหนือธรรมชาติ ที่บุคคลผู้อยู่ในสมาธิย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง ผู้รู้เห็นตามเป็นจริงไม่ต้องตั้งเจตนาที่จะให้รู้สึกเบื่อหน่ายและคลายกำหนัด มันเป็นธรรมดา ที่ผู้รู้เห็นตามเป็นจริง จะรู้สึกเบื่อหน่ายและคลายกำหนัด ผู้ที่เบื่อหน่ายและคลายกำหนัด ไม่ต้องตั้งเจตนาที่จะทำให้แจ้ง ซึ่งญาณและทัศนะที่จะทำให้หลุดพ้น มันเป็นสิ่งธรรมดาที่บุคคลผู้เบื่อหน่ายและคลายกำหนัดแล้วจะทำให้แจ้ง ซึ่งญาณและทัศนะที่จะทำให้หลุดพ้น"

---

(173) ธมฺมตา เอส ยํ สมาหิโต ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสติ ยถาภูตํ ชานโต น เจตนาย กรณียํ นิพฺพินฺทามิ วิรชฺชามีติ, ธมฺมตา เอส ยํ ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นิพฺพินฺทติ วิรชฺชติ นิพฺพินฺนสฺส วิรตฺตสฺส น เจตนาย กรณียํ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ สจฺฉิกโรมีติ ธมฺมตา เอสา ยํ นิพฺพินฺโน วิรตฺโต วิมุตฺติญาณทสฺสนํ สจฺฉิกโรติ (A.V. 3, 315)

คำว่า ญาณทัศนะ หมายถึงกรรมวิธี หรือเครื่องมือให้บรรลุเป้าหมายในตัวมันเอง บางครั้ง เรียกว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้ทางจิตและหมายถึงเครื่องมือทำให้จิตหลุดพ้น (วิมุตติญาณทัศนะ) ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ตามกระบวนการเหตุผล ไม่ต้องไปบีบบังคับหรือแม้แต่ตั้งใจจะให้เกิด เมื่อผ่านกระบวนการถูกต้อง ทุกอย่างเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ เป็นอาการของธรรมชาติ (ธรรมดา)

ข้อสังเกตคือ การถือว่าญาณเป็นธรรมชาติแต่ไม่ใช่สิ่งเกิดเอง มีเองเป็นธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎ และต้องทำเหตุปัจจัยให้เกิด เมื่อเหตุปัจจัยบกพร่อง ญาณก็ไม่เกิด ทัศนะนี้ต่างจากศาสดาที่อ้างตนว่าเป็นญาณวาทีบางคน เช่น ปูรณะ กัสสปะ ซึ่งถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยของการเกิดและไม่เกิดญาณทัศนะ ทั้งนี้เนื่องจาก ปูรณะ กัสสปะ เป็นพวกนิยตวาที เคร่งครัด (Stick Determinist) หลักการของพวกนิยตวาที คือ **สิ่งไม่มี ก็จะไม่มี สิ่งซึ่งมีก็จะไม่เสื่อมไป**[174]

ที่กล่าวแล้วทั้งหมด เป็นเพียงต้องการแสดงให้เห็นว่า ความรู้ (ญาณ) เกิดจากข้อมูลเหนือประสาทสัมผัสมี และพระพุทธศาสนาก็ยอมรับแต่ไม่ได้ยกย่องความรู้ชนิดนี้ว่า ถูกต้อง, แน่นอน, ไม่ผิดพลาด วิธีอนุมานโดยอาศัยประสบการณ์จากญาณ ญาณหยั่งรู้สิ่งเฉพาะถูกต้อง แต่การอนุมานอาจผิดก็ได้ ตัวอย่างชัดเจน ในเรื่องกรรมกล่าวถึง ทฤษฎี (บทสรุป) ที่ได้จากนัยสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตของคนบางคนกับสถานะความต่อเนื่องกับชีวิตอนาคต ดังตรัสว่า *"บุคคลนั้นด้วยทิพจักษุบริสุทธิ์เหนือจักษุของมนุษย์เห็นสัตว์ จุติ อุบัติ หยาบ ประณีต ผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม เกิดในสุคติ ทุคติ ย่อมรู้ชัด*

---

(174) นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย อญฺญาณาย อทสฺสนาย...ญาณาย ทสฺสนาย (S. III, 126)

สัตว์ เข้าถึงตามกรรมของตนว่า สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะเป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบกรรมที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังตายเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก(175)

"สัตว์เข้าถึงสุคติหรือทุคติ เพราะกรรมของตน" เป็นสมมติฐานที่ต้องทดสอบ หรือต้องพิสูจน์ ซึ่งเป็นเรื่องยาก เพราะเป็นเรื่องข้ามภพชาติ คือ หลังตายจากโลกนี้ไปแล้ว จะพิสูจน์ได้ก็ต่อเมื่อเรามีเครื่องมือพิเศษ

ในมหาสีหนาทสูตร ทรงดำเนินการพิจสูจน์ตามแนวทางที่เปรียบได้กับการทดสอบสมมติของนักวิจัย ดังตรัสว่า *ดูกรสารีบุตร เราอาศัยเจโตปริยญาณ ตรวจสอบบุคลลบางคนในโลกนี้จนทราบชัดว่า บุคคลนี้ปฏิบัติแนวทางนั้น ดำเนินชีวิตอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และดำเนินตามทางนั้นเป็นอาจิณ (ตั้งสมมติฐานว่า) หลังตายเพราะกายแตก เขาจักเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ได้รับทุกข์เป็นอันมาก และเขาได้รับเวทนาแสนจะทรมาน ตามสมมติฐานที่ตั้งไว้*(175/1)

---

(175) โส ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติ อิเม วต โภนฺโต สตฺตา กายทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา วจีทุจฺจริเตน สมนฺนาคา มโนทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อุปวาทตา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา เต กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ อุปฺปนฺนา (ที. สี. 9/246/82)

(175/1)อิธาหํ สารีปุตฺต เอกจฺจํ ปุคฺคลํ เอวํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ชานาติ ตถายํ ปุคฺคโล ปฏิปนฺโน ตถา จ อิริยติ ตญฺจ มคฺคํ สมารุฬฺโห ยถา กายสฺส เภทา ปรมฺปรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ ปฺปชฺชิสฺสตีติ ตเมนํ ปสฺสามิ อปเรน สมเยน ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตามานุสเกน กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปฺปนฺนํ เอกนฺตทุกฺขา ทิพฺพา กฏุกา เวทนา เวทิยมานํ (ม.ม. 12/141/149)

แล้วทรงอุปมาให้เห็นว่า ความรู้ได้จากการอนุมานโดยอาศัยญาณได้ผลชัดเจนถูกต้อง เหมือนบุคคลเห็นพฤติกรรมบุคคลคนหนึ่งด้วยตาแล้วอนุมานว่า เขาผู้นั้นจะประสบผลเป็นอย่างไร ดังความว่า เหมือนคนมีปัญญาสังเกตเห็นหลุมถ่านเพลิง ปราศจากเปลว และควัน และเห็นชายคนหนึ่งมีท่าทางอิดโรย กำลังเดินมุ่งตรงมายังหลุมถ่านเพลิงนั้น อนุมานว่า ชายคนนี้ซึ่งเดินมุ่งหน้าไปในทางนั้น เดินไปเรื่อย ๆ ไปตามทางนั้น เขาจักตกลงไปในหลุมถ่านเพลิงแน่นอน สุดท้ายชายคนนั้นได้ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิง ได้รับความเจ็บปวดสาหัส

ข้อสรุปที่ปราศจากการวิเคราะห์ให้ชัดเจน

พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์ข้อสรุปของพวกนิครนถ์ที่พวกเขานำมาตั้งเป็นทฤษฎีว่า สุขทุกข์เกิดจากกรรมเก่า โดยตรัสว่าพวกนิครนถ์ตั้งทฤษฎีจากความไม่รู้จริง ทำให้ความเชื่อเรื่องกรรมไม่ถูกต้อง พระองค์นำทฤษฎีเรื่องกรรมเก่าของพวกนิครนถ์ มาตรัสเล่าให้พระภิกษุฟังว่า

"ภิกษุทั้งหลาย มีสมณะและพราหมณ์บางพวกกล่าวเสมอว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดเกิดจากเหตุที่ทำไว้ในชาติก่อน (ปุพเพกตเหตุ) เมื่อบุคคลทำกรรมเก่าให้สิ้นไปด้วยการบำเพ็ญตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ กิเลสจะสิ้นไป เมื่อไม่มีกิเลสก็สิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรมก็สิ้นทุกข์ เมื่อสิ้นทุกข์ก็สิ้นเวทนา เมื่อสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงก็ดับ พวกนิครนถ์กล่าวกันอย่างนี้"(176)

---

(176) สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหมฺณา เอวํวาทิโน เอวํทิฏฺฐิโน ยงฺกิญฺจายํ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสํเวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา สพฺพนฺตํ ปุพฺเพ กตเหตุ อิติ ปุราณํ เวทนานํ ตปสา พฺยนฺติ ภาวา นวานํ กมฺมานํ อกรณา อายตึ อนวสฺสโว อายตึ อนวสฺสวา กมฺมกฺขโย กมฺมกฺขยา ทุกฺขกฺขโย ทุกฺขกฺขยา เวทนกฺขโย เวทนกฺขยา สพฺพํ ทุกฺขํ นิชฺชิณฺณํ ภวิสฺสติ (ม. อุปริ. 14/2/1)

พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลว่า พระองค์เสด็จไปหาพวกนิครนถ์ ทรงสัมภาษณ์พวกเขาว่า พวกเขามีความเห็นอย่างนั้นจริงหรือไม่ พวกเขาตอบว่าเป็นความจริง ทรงสัมภาษณ์ว่า พวกเขารู้ได้อย่างไรว่าสุขทุกข์เป็นต้นเกิดจากกรรมเก่า คำตอบคือ พวกเขาไม่ได้รู้ด้วยตนเอง แต่เชื่อตามศาสดาของเขาคือ นิครนถ์ นาฏบุตรซึ่งมีสัพพัญญุตญาณ พระพุทธองค์จึงทรงสอบถามให้เขาตอบดังนี้

ชุดคำถาม

1. พวกเรา (นิครนถ์) เคยมีหรือไม่มีในอดีต?
2. พวกเราได้ทำกรรมชั่วไว้ในอดีต?
3. ในอดีต พวกเราได้ทำกรรมชั่วอะไรไว้?
4. ทุกข์สิ้นไปแล้วเท่าไร?
5. ยังเหลือทุกข์ที่จักต้องทำให้สิ้นมีอีกเท่าไร?
6. เมื่อทุกข์เกิดจากกรรมเก่าสิ้นไปทุกข์ทั้งปวงจะสิ้นไปหรือ?
7. ในปัจจุบันการละอกุศล การทำกุศลให้เกิดมีได้หรือไม่?

พวกเขาทุกคนตอบตรงกันว่า ไม่ทราบทุกคำถาม แสดงว่าทฤษฎีเรื่องกรรมเก่าของพวกนิครนถ์ ได้มาจากการฟังตาม ๆ กันมา จากครูที่พวกเขาเชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สิ่งทั้งปวงน่าเชื่อถือ ความรู้เรื่องกรรมเก่าของนิครนถ์ต่างจากพระพุทธศาสนา[177] เพราะพวกเขามิได้รู้จากประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง

---

(177) ม. อุปริ. 14/5/4-5

พระพุทธองค์ตรัสกับนิครนถ์ว่า สิ่งหกอย่างนี้เป็นไปได้ทั้งผิดและถูก คือ (1) ศรัทธา ได้แก่ความเชื่อ (2) รุจิ ได้แก่สิ่งที่เราชอบ (3) อนุสสวะ ได้แก่เรียนรู้ศึกษาตาม ๆ กันมา (4) อาการปริวิตักกะ ได้แก่การคิดการเดาเอาจากเหตุผล จากพฤติกรรมและ (5) ทัฏฐินิชฌานักขันติ การเห็นว่าเข้ากันได้กับความรู้เดิมของตน

แล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสความเป็นไปของความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลที่จะตามมาไว้ดังนี้[178]

1. บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ มีแนวโน้มจะเป็นผู้มีอายุสั้น ส่วนผู้ไม่ฆ่าสัตว์มีแนวโน้มจะเป็นผู้มีอายุยืน

2. บุคคลผู้เบียดเบียนสัตว์ มีแนวโน้มจะเป็นผู้มากด้วยความป่วยไข้ ส่วนผู้เว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ มีแนวโน้มจะเป็นผู้มีความป่วยไข้น้อย

3. ผู้มักโกรธและฉุนเฉียว (อุปายาส) มีแนวโน้มจะเป็นคนขี้เหร่ ผู้ไม่โกรธไม่ฉุนเฉียวมีแนวโน้มจะเป็นคนสวย (ปาสาทิกา)

4. ผู้ขี้ริษยา มีแนวโน้มจะเป็นผู้มีอำนาจ (ศักดิ์) น้อย ส่วนผู้ไม่ริษยามีแนวโน้มจะเป็นผู้มีอำนาจมาก

5. ผู้ไม่ให้ทาน มีแนวโน้มจะเป็นผู้มีสมบัติน้อย ส่วนผู้ให้ทานมีแนวโน้มจะเป็นผู้มีสมบัติมาก

6. ผู้กระด้างดูหมิ่นผู้อื่น มีแนวโน้มจะเกิดในตระกูลต่ำ ส่วนผู้ไม่กระด้างไม่ดูหมิ่นผู้อื่น มีแนวโน้มจะเกิดในตระกูลสูง

---

(178) ม. อุปริ. 14/583-595/377-384

7. ผู้ไม่เข้าหาสมณพราหมณ์ ไม่ถามปัญหา มีแนวโน้มจะเป็นคนโง่ ส่วนผู้เข้าหา ถามปัญหา มีแนวโน้มเป็นผู้ฉลาด

ความหมายของ "ประสบการณ์" ตามแนวพุทธ[179]

คำว่า ประสบการณ์ ศาสนาพุทธใช้ศัพท์ว่า สยังอภิญญา คำว่า สยัง ตรงกับศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า "Personally" หรือ "Individually" แปลว่าโดยตัวเองหรือโดยเฉพาะตัว สยัง อภิญญา แปลว่า ความรู้โดยตัวเอง หรือ เฉพาะตัว หรือ ประสบพบเห็นด้วยตัวเอง แต่มิได้หมายความว่า เป็นความรู้อัตวิสัย สื่อความหมายให้ผู้อื่นรู้ไม่ได้ สื่อสารกันได้ เป็นแต่ผู้ไม่เข้าถึงด้วยตนเอง จะรับความรู้นั้นไม่แจ่มชัด เพราะความรู้ชนิดนี้ เกิดจากการรู้เห็นโดยตรง ไม่ใช่จากการศึกษาจากแหล่งอื่นแม้โดยการคิด ตามที่เข้าใจกันในกลุ่มผู้ศึกษาไตรเพท ข้อความต่อไปนี้เปรียบให้เห็นลักษณะของความรู้ดังกล่าวชัดเจน พระภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ไม่ถือว่ารู้ เพียงแต่ได้ยินว่า ในบ้านโน้นมีหญิงหรือหญิงสาวรูปงาม แต่ต้องเห็นด้วยตนเอง[180]

ความน่าเชื่อถืออยู่ที่ผู้นั้น เห็นเองหรือได้ฟังมาจากคนอื่น ผู้เห็นมีประสบการณ์ตรงจะเป็นผู้น่าเชื่อถือมากกว่า เรื่องที่เห็นเอง อาจไม่ใช่เรื่องที่ตนค้นพบใหม่ แต่เป็นเรื่องที่เรียนที่สอนกันมาก่อน ผู้เรียนลงมือปฏิบัติตามจนเห็นแจ้งตามนั้น (Self-realization)

---

(179) มหาสีหนาทสูตร ม.มู. 12/159-137

(180) อิธ ภิกขุ นเหว โข สุณาติ อมุกสฺมึ นาม คาเม อิตฺถี วา กุมารี วา อภิรูปา...อปิจ โข สามํ ปสฺสติ (A.iii, 90) สามํ ทิฏฺโฐ วา โหติ อนุสฺสวสุโต

พระพุทธเจ้าทรงเน้นเสมอว่า **พระองค์ทรงเห็นด้วยพระองค์เอง ไม่ได้ตรัสตามที่ทรงสดับมาจากสมณะหรือพราหมณ์อื่น***

ในมหาสีหนาทสูตร สุนักขัตตลิจฉวี เกิดความไม่พอใจต่อพระพุทธเจ้า ต้องการลดความน่าเชื่อถือ เที่ยวป่าวประกาศในชุมชนต่าง ๆ โจมตีว่า **พระพุทธเจ้าไม่ได้มีความรู้อะไรเป็นพิเศษเหนือคนธรรมดา ทรงแสดงธรรมตามที่ทรงนึกคิดเอาเอง พิจารณาเอาเอง ตามปฏิภาณของตน แต่ธรรมที่ทรงแสดงนั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นทุกข์ได้** พระพุทธเจ้าทรงพอพระทัยต่อคำพูดของสุนักขัตตะลิจฉวี ที่ว่าธรรรที่ทรงแสดงทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นทุกข์ได้ เพราะการตำหนิกลายเป็นสรรเสริญ

เพื่อยืนยันว่า สุนักขัตตะไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าที่พระพุทธเจ้าทรงสมบูรณ์ด้วยญาณและทัศนะอันเป็นกลุ่มความรู้และประสบการณ์ของพระพุทธเจ้า

กลุ่มความรู้(182) พระพุทธเจ้าทรงมีกำลังของพระตถาคต 10 คือ

1. ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้กฎธรรมชาติ เกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นอะไร อะไรเป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล ทรงรู้สิ่งเป็นไปได้ว่า เป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ว่า เป็นไปไม่ได้ ถูกต้องตามความเป็นจริง

---

* ทิฏฐา มยา ตํ โข นาญฺญสฺส สมณสฺส วา พฺราหมณสฺส วา สุตฺวา วทามิ

(182) อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ ตถาตโต ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติ (ม.มู. 12/166/143)

2. กัมมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้วิบากกรรม ทรงหยั่งรู้ผลของกรรมที่บุคคลกระทำทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ตามเหตุ ตามสถานะสามารถกำหนด แยกการให้ผล อย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ทรงมองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผล ของกรรมอย่างชัดเจน

3. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้ สภาวะของโลก อันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ มากมาย หรือทรงรู้โลกอันประกอบด้วยธาตุ (element) ที่แตกต่างกันมากมาย

4. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ ข้อปฏิบัติ ที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ สุคติ หรือทุคติ หรือพ้นจากคติ ทรงรู้ชัดว่า การปฏิบัติอย่างไร นำไปสู่ความเสื่อม หรือความเจริญ

5. นานาวิมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้อัธยาศัย ความโน้มเอียง ความเชื่อ ความสนใจ เจตนคติ เป็นต้นของสัตว์

6. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ ควาแก่กล้า และความอ่อนแห่งอินทรีย์ (ความสามารถ) ของบุคคลอื่น ของสัตว์อื่น คือรู้ว่าบุคคลนั้นมีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาระดับไหน ฝึกง่ายหรือฝึกยาก

7. ญาณาทิสังกิเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมองเป็นต้นของความรู้เป็นต้น คือ ทรงทราบความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งญาณวิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ

8. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภพที่อาศัยอยู่ในกาลก่อน คือระลึกชาติได้ ตลอดสังวัฏกัป และวิวัฏกัป นับไม่ถ้วน สามารถใช้ญาณนี้ตรวจสอบความเป็นมาของสัตว์อย่างละเอียด โดยไม่มีอะไรติดขัด

9. จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้การจุติและการอุบัติของสัตว์ คือมองเห็นสัตว์ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ เหนือมนุษย์ธรรมดา รู้จักสัตว์ทั้งหลายที่จุติเกิด เลว ดี สวย ขี้เหร่ เข้าถึงสุคติ ทุคติ ตามกรรมของตน[183]

10. อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ การสิ้นไปแห่งกิเลส คือเพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ทรงรู้ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ในปัจจุบันด้วยพระองค์เอง

เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงเพียบพร้อมด้วยความรู้ดังกล่าว เป็นผลให้คำสอนของพระองค์ ใคร ๆ โต้แย้งไม่ได้ หาเหตุผลมาหักล้างไม่ได้ว่า[184]

1. สิ่งที่พระองค์อ้างว่า ตรัสรู้ มิได้ตรัสรู้ (ทรงฟังจากผู้อื่นมาหรือใช้ตรรก)

2. กิเลสที่พระองค์อ้างว่าสิ้น แท้จริงไม่ได้สิ้น

3. สิ่งที่ตรัสว่าอันตรายแท้จริงไม่ได้เป็นอันตราย

4. ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใด ไม่ทำผู้นั้นซึ่งมีปฏิบัติตามให้สิ้นทุกข์โดยชอบ

เรื่องกำเนิดของสัตว์โลก (โยนิ) 4 เป็นหนึ่งในสิ่งที่ทรงยกมาอ้างเพื่อยืนยันว่าความรู้ที่พระองค์ทรงมีมิใช่เกิดจากการคาดเดา แต่เป็นความรู้เกิดจากญาณหยั่งรู้ และจากประสบการณ์ตรง พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีสัตว์ชนิดเล็กมาก มองด้วยตาเปล่าไม่เห็น ปัจจุบันได้แก่สัตว์เซลล์เดี่ยวและสัตว์จำพวกผุดเกิด (โอปปาติกะ) เกิดเจริญเติบโตเต็มที่ทันที ไม่ผ่านขั้นตอนแห่งวัย ได้แก่พวกเทพ สัตว์นรก เป็นต้น

---

(183) ตถาคโต ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จลมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติ (ม.มู. 12/1661-143)

(184) ม.มู. 12/167/144

กลุ่มประสบการณ์ พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า พระองค์ทรงแสวงหาประสบการณ์ยาวนานโดยประสบการณ์ตรง เกิดจากการทดลองปฏิบัติตามทฤษฎีต่างๆ ของสมณะและพราหมณ์ในแต่ละสมัย ที่ยึดถือกันว่าเป็นความจริงและความดีสูงสุด เช่น

ในการประพฤติพรหมจรรย์ พระองค์ทรงประพฤติพรหมจรรย์ครบองค์คุณ 4 ประการที่ถือกันว่า เป็นเหตุให้บริสุทธิ์คือ (1) ทรงประพฤติอย่างเข้มงวด (2) ทรงเป็นผู้ดำรงชีวิตเศร้าหมองอย่างยิ่ง (3) ในด้านการรังเกียจบาป ก็ทรงรังเกียจบาปอย่างยิ่ง[185] (4) ในด้านความบริสุทธิ์ สมณะและพราหมณ์เห็นว่า คนบริสุทธิ์ด้วยอาหาร (อาหารสุทธิ) บริสุทธิ์ด้วยสังสารวัฏ (สังสารสุทธิ)บริสุทธิ์ด้วยการเกิด (อุปปัตติสุทธิ) บริสุทธิ์ด้วยที่อยู่ (อาวาสสุทธิ) บริสุทธิ์ด้วยยัญ (ยัญสุทธิ) บริสุทธิ์ด้วยการบำเรอไฟ (อัคคิปริจริยสุทธิ) ไม่มีความบริสุทธิ์ใด ที่ไม่ทรงเคยทดลอง ไม่ทรงเคยปฏิบัติ[186]

แสดงว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้ จะต้องเป็นสิ่งที่ทรงรู้ยิ่งเห็นจริงด้วยพระองค์เอง ทรงเข้าถึงด้วยพระองค์เอง ทรงสอนสิ่งที่พระองค์ทรงพิสูจน์ได้แล้ว ว่าสิ่งนั้นมีความจริงเป็นอย่างไร การสอนไม่ใช่สอนให้ยอมรับ แต่ทรงสอนให้ทดสอบก่อนแล้วจึงยอมรับทีหลัง ดังตรัสว่า

"ขอให้ผู้ฉลาดมีความจริงใจ ไม่มีเลห์เหลี่ยม สัตย์ซื่อมาหาเราเถิด เราจักสอนธรรม (แก่เขา) ขอให้ปฏิบัติตามที่สอนแล้วเขาจักรู้จักเห็นด้วยตัวเขาเอง ในเวลาไม่นานเลย"[187]

---

(185) อภิชานามิ โข ปนาหํ สารีปุตฺต จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จรตา ตปสฺสิสฺสุทํ โหมิ ปรมตปสฺสี ลูโข สุทํ โหมิ ปรมปวิวิตฺโต (ม.มู. 12/177/155-156)

(186) ม.มู. 12/186-191/161-63

(187) เอตุ วิญฺญู ปุริโส อสโฐ อมายาวี อุชุชาติโก อหํ อนุสฺสามิ อหํ ธมฺมํ เทเสมิ ยถานุสิฏฺฐํ ตถา ปฏิปชฺชมาโน น จิรสฺเสว สามํ เนว ญสฺสติ สามํ ทกฺขตี (M .II, 44)

"พระธรรม เป็นสิ่งมองเห็นผลในชีวิตปัจจุบัน ไม่ล้าสมัย สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ นำไปสู่เป้าหมาย ผู้ฉลาดพึงรู้ได้ชัดด้วยตนเอง"(188)

เราเห็นได้ชัดว่า ขณะที่พวกพรหมณ์ผู้ศึกษาคัมภีร์พระเวท ถือว่าการเรียนคัมภีร์หรือหลักฐานจากคัมภีร์เป็นแหล่งความรู้สูงสุด และสำนักวัตถุนิยมส่วนมาก ถือการรับรู้ทางประสาทสัมผัส และบางทีพวกเขาถือการอนุมานจากการสังเกตเป็นความรู้สูงสุด พระพุทธศาสนาหาได้ให้ความสำคัญต่อความรู้ดังกล่าวไม่

ที่น่าสนใจคือ ในสมัยพุทธกาล มีนักคิดตามแนวลัทธิวัตถุนิยมสมัยใหม่ที่นำเอาการทดลองมาโต้แย้งเรื่องโลกหน้า เรื่องโอปปาติกะ เรื่องผลกรรม อย่างที่ปรากฏในปายาสิราชัญญสูตร พระเจ้าปายาสิได้ทรงนำเสนอผลงานการทดลองของพระองค์เพื่อโต้แย้งพระกุมารกัสสปะว่า **"ไม่มีโลกอื่น ไม่มีโอปปาติกสัตว์ (เช่นสัตว์นรก) ไม่มีผลวิบากของกรรมดี กรรมชั่ว**(189) โดยอ้างว่า เรื่องนี้ทรงทดลองมาโดยพระองค์เอง

หากเราศึกษาพระสูตรนี้จะพบว่าเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังบทสรุปว่าโลกหน้าไม่มีเป็นต้น คือ เหตุผลที่ได้จากการอนุมาน โดยอาศัยข้อมูลทางประสาทสัมผัสและเป็นไปตามแนวคิดของนักวัตถุนิยมที่ว่า **ข้าพเจ้าไม่รู้ ข้าพเจ้าไม่เห็น เพราะฉะนั้นสิ่งนั้นไม่มี**(190) **หากถือตามแนวคิดของนัก**

---

(188) ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ (M.I. 34)

(189) นตฺถิ ปโร โลโก นตฺถิ โอปปาติกา นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก (ที.มหา. 10/410/272 ฉบับ มจร.)

(190) เอตํ นชานามิ เอตํ น ปสฺสามิ ตสฺมา ตํ นตฺถิ

วัตถุนิยม ความรู้มีขอบเขตอยู่เท่าที่สามารถรู้ได้โดยประสาทสัมผัส หรือมีประสาทสัมผัสเป็นพื้นฐาน แล้วอาศัยการอนุมานหรือการทดสอบโดยอาศัยข้อเท็จจริง ทางประสาทสัมผัส ส่วนพระพุทธศาสนา ยอมรับแห่งความรู้ตามแนวคิดของพวกวัตถุนิยม แต่ขยายออกไปถึงความรู้ที่ได้จากญาณที่ผ่านการทดสอบจนแจ่มชัดด้วยตนเอง เช่นความรู้จากหูทิพย์ตาทิพย์

ศาสนาพุทธ ถือว่า ความจริง คือสิ่งที่มันเป็นของมันอย่างนั้น ความรู้คือการมองเห็นความจริงตรงตามที่สิ่งนั้นเป็นที่สุด หรือขอบเขตของความรู้มีเพียงเท่านี้ ความรู้ใดไม่ถึงหรือเลยขอบเขตของความจริง ไม่ใช่ความรู้

เมื่อความจริงเป็นสิ่งตามที่มันเป็น ความจริงจึงมีขอบเขต แต่ละคนเข้าถึงได้ รู้ได้ ความรู้จึงเป็นภววิสัย (objective) ถ้ารู้จริงทุกคนต้องรู้เป็นอย่างเดียวกัน รู้ตรงกัน แต่ไม่จำเป็นทุกคนต้องรู้ ผู้จะมีความรู้ต้องมีคุณสมบัติ เช่นความพอใจ (ฉันทะ) ใฝ่รู้ (จิต) และโยนิโสมนสิการ

ความรู้ตามเป็นจริง (ตถตา) คือรู้สิ่งมีอยู่จริงว่ามี และรู้สิ่งไม่มีว่าไม่มี[191] *ความรู้สิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง (ธรรม) ไ ม่ว่า ตถาคตจะสอนหรือไม่สอน มันก็ดำรงอยู่อย่างนั้น*[192]

---

(191) สนฺตํ วา อตฺถีติ ญสฺสติ อสนฺตํ นตฺถีติ ญสฺสติ (A.V. 36)

(192) เทเสนฺโต ปิ ตถาคโต สาวกานํ ธมฺมํ ตาทิโส วา อเทเสนฺโตปิหิ ธมฺโม

7. พรมแดนของความรู้

(Limits of Knowledge)

มาถึงพรมแดนของความรู้ มีปัญญาว่า ความรู้มีขอบเขต หรือไม่มีขอบเขต การรู้ทุกอย่าง (สัพพัญญุตญาณ) เป็นไปได้หรือไม่ มีบางอย่างที่ไม่อาจรู้หรือไม่

คำถามเหล่านี้ ดูเหมือนจะถูกยกขึ้นมาวิพากษ์กันมาก ในยุคที่ปรัชญาวิมตินิยม (Skepticism) กำลังรุ่งเรือง

สัทธิวิมตินิยม คือลัทธิที่เชื่อว่าไม่มีเกณฑ์ของความจริง นักปรัชญากลุ่มนี้ เรียกว่า Skeptics รากศัพท์เป็นภาษากรีก แปลว่า แสวงหาหรือค้นหา Skeptic แปลว่า ผู้แสวงหา หรือผู้ค้นคว้าหาความจริง นักปรัชญากลุ่มนี้เป็นพวกขี้สงสัย (doubters) สงสัยว่าความรู้ที่นักคัมภีร์นิยมและนักเหตุผลนำมาอ้าง เป็นความรู้ที่จริงหรือเปล่า เขาสงสัยว่า พลาโต้และอริสโรเติ้ล ประสบความสำเร็จในการค้นพบความจริงเกี่ยวกับโลกหรือ? สงสัยแม้ต่อนักปรัชญากลุ่มแอปิคิวเรียน และพวกสโตอิคส์

ผู้ก่อตั้งลัทธิวิมตินิยม คือ ไปร์โร (Pyrrho 361-270 B.e.) ในยุคเริ่มแรก ลัทธินี้เรียกว่า ลัทธิไปร์โร (Pyrrhoism) ผู้ที่มีชื่อเสียงของลัทธิ เรียกตัวเองว่า นักวิชาการ นักวิชาการที่มีชื่อเสียงของลัทธิคือ คาร์นีเคส และเซ็กตัส เอ็มพิริคัส ลัทธินี้ได้วิวัฒนาการผ่านยุคสมัยมายาวนาน แยกเป็นสำนัก มีทัศนะแปลกต่างกันมากมาย

เซ็กตัสกล่าวว่า ลัทธิวิมตินิยม เกิดจากความต้องการบรรลุความสงบจิต เนื่องจากตราบใดที่ยังมีความขัดแย้งอยู่ในจิต จิตมนุษย์ก็จะไม่สงบ เพราะถูกรบกวนด้วยความสงสัย ในสิ่งที่เชื่อไม่เหมือนกัน

พวกวิมตินิยมคิดว่า ถ้ามนุษย์แยกความจริงออกจากความเท็จ โดยการตรวจสอบให้ถ่องแท้แล้วจิตของเขาก็จะสงบ

แนวความคิดของลัทธิวิมตินิยมที่ว่า ความสงสัยเป็นอุปสรรคต่อความสงบจิต เป็นแนวคิดตรงกับศาสนาพุทธ ศาสนาพุทธเห็นว่า นิวรณ์ 5[193] เป็นเหตุสำคัญที่กั้นจิต ไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมเป็นตัวทำให้จิตเศร้าหมอง ทำให้ปัญญาอ่อนกำลัง และวิจิกิจฉา เป็นหนึ่งใด 5 ของนิวรณ์ ตัวสงสัยเป็นตัวฆ่าปฐมมรรค (โสดาปติมรรค) กระแสขั้นต้น ของการบรรลุธรรม[194] การกำจัดความสงสัยต้องการความรู้แจ้งในเรื่องที่สงสัยนั้น ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามความสงสัยในทางธรรม เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ์[195]

พวกวิมตินิยม ใช้ความสงสัยเป็นตัวกระตุ้น ในการค้นหาความจริง โดยไม่ติดตันอยู่กับความรู้ตามประเพณี หรือความรู้เกิดจากเหตุผลทางตรรกะและปรัชญา และไม่ติดอยู่แค่เพียงสงสัย สงสัยแล้วต้องตรวจสอบ ค้นคว้าจนหายสงสัย

---

(193) องฺ ปญฺจก. 22/51/72, อภิ.วิ. 35/983/510.

(194) ที.อ. 3/225

(195) ม.มู. 12/298/295

การศึกษา เชิงพุทธจึงสอดคล้องกับลัทธิวิมตินิยม คือเรียนทุกเรื่องที่เรียนให้รู้จริงเห็นจริง จนสิ้นสงสัย เกิดปัญญาสว่างไสว ในเรื่องนั้น ๆ ซึ่งใช้ได้กับทั้งเรื่องทางโลกและทางธรรม เรียนสิ่งใดไม่ปล่อยให้ความสงสัยติดค้างอยู่ในจิต เพราะความสงสัยจะทำจิตให้ขุ่นมัว เกิดภาวะมืดมน ต้องเร่งรีบออกไปสู่ความสว่างให้ได้ แม้จะต้องใช้กำลัง และเวลามากมายเพียงใดก็ตาม

ประเภทของผู้แสวงหาความจริง

ตามทัศนะของพวกวิมตินิยม ผู้แสวงหา ความจริงมี 3 กลุ่ม คือ

1. ผู้คิดว่าตนได้พบความจริงแล้ว โดยอาศัยเพียงการได้รับคำบอกเล่า การได้ฟังจากรายงาน การได้ข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ หรือจากผลการวิจัย จากนักปรัชญา พวกนี้จะเชื่อตามและยึดความรู้ชนิดนี้ แล้วคิดว่าตัวเองเป็นผู้รู้ คนกลุ่มนี้ เป็นพวกติดตำรา และมักเป็นพวกยืนหยัดอยู่กับความเห็นของตนในลักษระหยิ่งยโสและจองหอง อย่างปราศจากเหตุผล
2. ผู้ที่คิดว่า พวกเขายังไม่พบความจริง และความจริงไม่มีใครอาจพบได้ เห็นว่า ความจริง (ถ้ามี) มนุษย์ไม่มีเครื่องมือใด ๆ จะพบมัน สิ่งที่เราพบเป็นเพียงสิ่งไปได้เท่านั้น คิดเลยเถิดไปว่า ความจริงจะเป็นเช่นไรก็ช่าง ความรู้เรามีเพียงขั้นใช้การได้ เช่น เอาไปสอนหลอกผู้เรียนให้เป็นที่ยอมรับก็พอแล้ว ความรู้คือสิ่งที่คนส่วนมากยอมรับ ระวังเวลาแสดงออก ๆ ให้ตรงกับผู้รู้ในกลุ่มเดียวกันก็พอแล้ว มักเกิดในกลุ่มนักการศึกษา นักวิชาการที่พยายามใช้ศัพท์ทางวิชาการ ใช้สำนวนและกล่าวถึงเนื้อหาความรู้ตามกระแส พวกนี้ก็อยู่ในกลุ่มนักเหตุผลที่ติดคัมภีร์ เป็นพวกหนอนหนังสือ และติดตามข้อมูลใหม่ ๆ ทางสื่อเพื่อนำมาใช้

3. ผู้ซึ่งพากเพียรแสวงหาความจริงไม่หยุดนิ่ง คนพวกนี้เห็นว่าความจริงมีอยู่และสามารถใช้ความพยายามให้เข้าถึงได้ เพียงแต่พวกเขาไม่เชื่อ สิ่งที่ใครก็ตามนำเสนอ แม้แต่คำสอนของนักปรัชญาอย่างอริสโตเติ้ล เขาจะเดินหน้าหาจนสิ้นสงสัยด้วยตัวเขาเอง เป็นพวกวิมตินิยมแท้ (Real skeptics)

พวกวิมตินิยม จึงไม่ใช่พวกที่ปล่อยตนให้ตกอยู่ในความลังเล แต่เป็นพวกที่เพียรพยายามในการแสวงหาความจริง โดยไม่ปฏิเสธความจริงว่า เป็นสิ่งค้นพบไม่ได้ และไม่ปฏิเสธข้อเท็จจริงบนพื้นฐานแห่งประสบการณ์ของมนุษย์

พวกวิมตินิยม ไม่ปฏิเสธว่าความจริงไม่มี แต่เขาสงสัยผู้ที่ยืนยันว่า "รู้" เป็นผู้รู้จริง เชื่อถือได้หรือไม่ แม้แต่ความรู้ของผู้อ้างว่าเป็นสัพพัญญูบุคคล รู้ทุกอย่างก็ต้องพิสูจน์ว่า รู้จริงแค่ไหน ไม่ใช่เชื่อตามที่อ้างไว้ในคัมภีร์

เรื่องสัพพัญญู : ความหมายของแนวพุทธ

คำว่า สัพพัญญู มาคู่กับคำว่า สัพพทัสสาวี คำแรกแปลว่า รู้ทุกอย่าง คำหลัง แปลว่า เห็น (มีประสบการณ์) ทุกอย่าง ในครั้งพุทธกาล ในลัทธิอื่น ๆ ใช้กันดาดดื่น เพื่อยกย่องศาสดา ของลัทธินั้น ๆ ดังตัวอย่าง ลัทธิเชน เมื่อพวกนิครนถ์ ศิษย์ของ นิครนถนาฏบุตร อ้างถึง มหาวีระศาสดาเขากล่าวว่า

"นิครนถนาฏบุตร เป็นสัพพัญญู สัพพทัสสาวี อ้างว่าตัวเขาเอง มีญาณทัศนะปรากฏติดต่อกันตลอดเวลาไม่ว่างเว้น[196]

---

(196) นิคนฺโถ อาวุโส นาฏปุตฺโต สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี อปริเสสํ ญาณทสฺสนํ ปฏิชานาติ จรโต จ เม ติฏฺฐโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ (ม. อุปริ. 64/6/6-7)

ตามทัศนะนี้แสดงว่า ศาสดาของนิครนถ์สามารถรู้และเห็นแจ้งได้ทุกอย่าง ทุกขณะแม้ตอนที่หลับ ญาณและทัศนะก็ยังทำงานอยู่ไม่ว่างเว้นเป็นการยืนยันว่า มนุษย์บางคนสามารถรู้ทุกอย่างและทุกเวลาได้ แสดงว่าพรมแดนของความรู้มี

สำหรับในศาสนาพุทธ พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงเรื่อง สัพพัญญู และสัพพทัสสาวี ไว้ตามหลักฐานปรากฏในบาลีดังนี้

1. พระเจ้าปเสนทิโกศล ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้ยินมาว่า พระสมณะโคดม ตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่เป็นสัพพัญญู สัพพทัสสาวี ที่จะอ้างได้ว่า มีญาณทัศนะไม่มีส่วนเหลือ (รู้ทุกอย่าง) ไม่มี เป็นไปไม่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ที่กล่าว (ตามที่พระองค์ได้ยินมานั้น) กล่าวตรงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ไม่เป็นการกล่าวตู่ (ใส่ไคล้) พระผู้มีพระภาค กล่าวตรงตามหลักการหรือ? และสหธรรมิกที่กล่าวตามพวกเขาไม่พึงถึงฐานะควรตำหนิหรือ?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า พวกเขาพูดไม่ตรงตามที่ตถาคตกล่าว กล่าวหาตถาคตด้วยคำที่ไม่ถูกไม่ตรง[197]

ตามนัยนี้ แสดงว่า พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธที่มีคนกล่าวอ้างลือกันไปว่า พระองค์ตรัสว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้สิ่งทั้งปวง เห็นสิ่งทั้งปวงโดยไม่มีส่วนเหลือ เท่ากับยอมรับว่ามีคนดังกล่าวอยู่ แต่ไม่ตรัสตอบพระเจ้า-ปเสนทิโกศลว่า คำว่ารู้สิ่งทั้งปวง เห็นสิ่งทั้งปวง นั้นหมายถึงรู้อะไร เห็นอะไร

---

(197) น เม เต วุตฺตวาทิโน อพฺภาจิกฺขนฺติ จ ปน มํ เต อสตาอพฺภูเตน (ม.ม. 13/574/519)

2 ความหมายของ "สัพพัญญู" และ "สัพพทัสสาวี" ค่อนข้างชัดเมื่อวัจฉโคตร กราบทูลถามเรื่องนี้ที่เกี่ยวข้องกับองค์พระพุทธเจ้าเอง วัจฉโคตรทูลถามว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า พระสมณะโคดม ทรงเป็นสัพพัญญู รู้ทุกอย่าง ทรงเป็นสัพพทัสสาวี เห็นทุกอย่าง ทรงอ้างว่ามีญาณและทัสสนะ ไม่ว่างเว้นไม่ว่าจะเดินอยู่ก็ตาม ยืนอยู่ก็ตาม หลับอยู่ก็ตาม ญาณและทัสสนะ (ความรู้แจ้ง เห็นจริง) ปรากฏติดต่อกันตลอดเวลา คนที่เขากล่าวถึงพระองค์กล่าวด้วยถ้อยคำเป็นจริง พูดไปตามหลักการ และใครก็ตามที่กล่าวตามคำของพวกเขา ไม่ควรตำหนิหรือพระเจ้าข้า

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ผู้ที่กล่าวอย่างนั้น กล่าวไม่ตรงกับที่ตถาคตกล่าว พวกเขากล่าวตู่ด้วยคำอันไม่จริง เป็นเท็จ[198]

แสดงว่าพระพุทธเจ้าไม่ยอมรับข่าวลือที่ว่า พระองค์รู้ทุกอย่าง เห็นทุกอย่าง อย่างไร้ขอบโดยไม่จำกัดกาละ ไม่ว่าอริยบถใด ๆ เวลาไหน

เมื่อวัมฉโคตรทูลถามว่า จะให้เรียกพระองค์ว่าอย่างไร จึงจะถูกต้องไม่เป็นการกล่าวตู่ แต่เรียกตรงตามหลักการที่ใครเรียกตาม ไม่น่าถูกตำหนิ?

ทรงตอบว่า ให้เรียกว่า พระสมณะโคดมผู้มีวิชชา 3 แสดงว่า ไม่ทรงประสงค์ให้เรียกว่า สัพพัญญู หรือสัพพทัสสาวี เพราะอาจทำให้เกิดภาพ (concept) ที่ไม่ตรงตามความเป็นจริง โดยเข้าใจไปตามคำอวดอ้างของศาสดาบางคน ที่อ้างว่ามีญาณทัศนะไม่จำกัดขอบเขต ไม่จำกัดเวลา ไม่ว่าในอริยาบถใดรู้ทั้งนั้น

---

(198) จูฬวัจฉโคตตสูตร, ม.ม. 13/241/237

และเราจะเห็นภาพชัดยิ่งขึ้น เมื่อตรัสกับวัจฉโคตรต่อว่า *ดูก่อนวัจฉโคตร เราเมื่อต้องการเท่านั้น จึงระลึกชาติก่อน ๆ ได้เป็นอันมาก...เราเมื่อต้องการ* (หรือเพียงต้องการ) *เท่านั้น จึงจะมองเห็นด้วยทิพพจักขุ*

แปลว่า ญาณสองอย่าง คือ ทิพพจักขุญาณ กับ ปุพเพนิวาสนุสสนิญาณ ของพระพุทธเจ้า ก็มิใช่รู้ตลอดกาล จะทำหน้าที่ก็ต่อเมื่อพระองค์ต้องการ (หวัง/ประสงค์) จะใช้เท่านั้น(199)

ข้อที่ควรสังเกตคือ อาสวักขยญาณ เท่านั้นที่ทรงมีตลอดเวลา ทุกสถานการณ์ ทุกอิริยาบถ ไม่ต้องทรงหวังให้เกิดให้มี ดังตรัสว่า *ดูกร วัจฉะ เราได้ทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (กิเลส) เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ด้วยความรู้เอง ดำรงอยู่ในธรรมอันเป็นปัจจุบัน*

เรื่องใบไม้กำมือเดียว(200)

ในเรื่องการเปรียบเทียบด้วยใบไม้กำมือเดียว เป็นเรื่องที่กล่าวถึงกันมาก เกี่ยวกับเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงรู้และเรื่องที่ทรงสอน ตามท้องเรื่องว่าพระพุทธเจ้าทรงหยิบใบไม้ในป่าสิงสปะ มาเต็มกำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วตรัสว่าสิ่งที่พระองค์ทรงสอนเปรียบกับใบไม้ในสิงสปาวัน

สิ่งที่ซ่อนแฝงอยู่ในข้อความเชิงเปรียบเทียบ อาจแยกพิจารณาดังนี้ :

---

(199) อหํ หิ วจฺฉ ยาวเทว อากงฺขามิ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรามิ...อหํ วจฺฉ ยาวเทว อากงฺขามิ ทิพฺเพน จกฺขุนา...สตฺเต ปสฺสามิ (ม.ม. 13/142/137)

(200) อหํ หิ วจฺฉ อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามิ (ม.ม. 13/242/238)

1. ความรู้ที่ทรงมีมากมายนับไม่ถ้วน ดุจใบไม้ในป่า เป็นความรู้ชนิดใดและเหตุใดไม่ทรงสอนความรู้ชนิดนั้น

2. ความรู้ที่จำเป็นมีไม่มาก เท่ากับใบไม้ในกำมือเป็นความรู้ชนิดใด

3. ความรู้ที่เรียกว่า สัพพัญญู เป็นความรู้อยู่ในกลุ่ม (1) หรือ (2)

ความรู้ที่ทรงเปรียบด้วยใบไม้ในป่า หมายถึงความรู้ที่เกินความจำเป็นต่อการแก้ปัญหาของมนุษยชาติ ความรู้ที่ทรงเปรียบด้วยใบไม้กำมือเดียว คือ เนื้อหาความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนตลอดเวลา 45 ปี ซึ่งปรากฏอยู่ในพระ-ไตรปิฎก ส่วนใหญ่ทรงเน้นกล่าวถึงโฉมหน้า อันแท้จริงของชีวิต และจักรวาล ชีวิตทรงหมายถึงตัวเราเอง

จักรวาล หมายถึงสิ่งแวดล้อมชีวิตของเรา สิ่งที่ทรงสอนสัมพันธ์กันโดยตรง ระหว่างชีวิตของเรากับสิ่งแวดล้อม บุคคลผู้ซึ่งมีความเข้าใจ ชีวิตและจักรวาลอย่างสมบูรณ์และถูกต้องโดยแท้ได้นามว่าพุทธะ (ผู้ตื่น)

พระพุทธศาสนาเป็นระบบการศึกษาที่ลึกซึ้งและบริสุทธิ์ ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสอนประชาชน การศึกษาเป็นการเปลี่ยนวิธีคิด พูดและ ทำ (ปฏิบัติ) ต่อบุคคลและต่อสิ่งต่าง ๆ จากแนวทางที่ผิดสู่แนวทางที่ถูก

พระพุทธศาสนา คือ การศึกษา ไม่ใช่ศาสนา เราไม่ได้ไหว้พระพุทธเจ้า แต่เราเคารพพระองค์ในฐานะเป็นบรมครู คำสอนของพระองค์สามารถทำให้เราพ้นทุกข์และบรรลุความสุข[201]

---

(201) what is Buddhism, Reprinted for free distribution by The Corporate Body of the Buddha Educational foundation, 11 the Floor, 55 Hang chow S.R.d. Sec.1 Taipei, Taiwan R.O.C> pp.l and 13, ที.ปา. 11/396/292

การพ้นทุกข์ และได้รับความสุข เป็นเป้าหมายสูงสุดของการศึกษา ความรู้จึงเป็นเครื่องมือสนองเป้าหมายสูงสุดของการศึกษา ความรู้เป็นเครื่องมือสนองความหมายนี้ การศึกษาที่ส่งเสริมการเอาเปรียบ การกดขี่ การเห็นผิด มีอคติ และกิเลสตัณหา ไม่ใช่การศึกษาแนวพุทธ เพราะพระพุทธเจ้า ไม่ทรงสอนสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับการดับทุกข์ไม่จำต้องกล่าวถึง วิชาการที่เพิ่มทุกข์ แม้ได้ประโยชน์ แต่เอาเปรียบ เบียดเบียนผู้อื่น ทำลายสภาพแวดล้อม

แม้ความรู้จะไม่มีพรมแดน แต่สิ่งที่นำมาสอนต้องมีขอบเขตอยู่ในกรอบของสิ่งที่ควรรู้ ควรเห็น

คำว่า สัพพัญญู จึงน่าจะหมายถึง ความรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตและโลก ในลักษระครบวงจรตามแนวอริยสัจจ์คือ

1. รู้ทุกข์ อันเป็นตัวปัญหาของมนุษยชาติ
2. สมุทัย เหตุเกิดทุกข์สาเหตุของปัญหา
3. นิโรธ ความดับทุกข์ ความสงบ ความสุข เกิดจากการดับทุกข์ได้
4. มรรค ทางดับทุกข์ เครื่องมือขจัดปัญหาโดยการปฏิบัติหรือการกระทำของตัวเราเอง

เพราะความรู้ที่ทรงสอนอยู่ในกรอบ อริยสัจจ์ ดังนั้น แม้พระองค์จะทรงรู้มากกว่าที่ทรงสอน ความรู้นั้นบางเรื่องไม่จำเป็นต่อการดับทุกข์ และความรู้บางอย่างเป็นตัวก่อทุกข์ เป็นอันตราย

ความรู้อนาคต ในญาณ 3 กล่าวถึง อนาคตังสญาณ ญาณหยั่งรู้ เรื่องที่เป็นอนาคต หยั่งรู้ผลที่จะเกิดต่อไปในกาลข้างหน้า การหยั่งรู้อนาคต แม้จะมีความจำเป็นต้องการวางแผน กำหนดโครงงานเพื่อให้สอดรับกับเหตุการณ์ในวันข้างหน้า แต่ความรู้ชนิดนี้ในคนธรรมดา เกิดจากการคาดเดาโดยอาศัยหลัก

วิชาบางอย่างประกอบ เช่นวิชาสถิติ วิชาพฤติกรรมศาสตร์ ซึ่งอาจผิดหรือถูกก็ได้ คาร์ลมาร์กซ์ พยากรณ์ว่า ต่อไปภายภาคหน้า ลัทธิทุนนิยมจะล่มสลาย ลัทธิสังคมนิยมคอมมิวนิสม์จะครองโลก ซึ่งทำท่านจะเป็นความจริงอยู่ ช่วงระยะหนึ่ง ช่วงที่โลกตกอยู่ในภาวะสงครามเย็น แต่ปัจจัยที่มาร์กซ์นำมาประกอบคำพยายกรณ์ไม่พอเพียง จนปัจจุบันตั้งแต่ สหภาพโซเวียตล่มสลาย ลัทธิคอมมิวนิสม์ก็อาการร่อแร่ ทุนนิยมในรูปของโลกาภิวัตน์ ตลาดเสรี การค้าเสรี การเงินเสรี ก็ทำท่าจะพลิกขึ้นครองโลกอีกครั้ง

หลักการทางพุทธศาสนา เช่น ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท กฎแห่งกรรม รับรองว่า สรรพะสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย เกิดจากการประชุมของเหตุปัจจัย ทั้งในส่วนที่เป็นธรรมชาติ และการกระทำของมนุษย์ จึงยากที่จะพยากรณ์ล่วงหน้า หยั่งรู้อนาคต จนถึงขั้นกำหนดเป็นหลักการสากล หรือบทสรุปแน่นอนว่า อนาคตโลกจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ขนาดเราเห็นคนบางคนทำชั่ว ก็ไม่อาจสรุปว่าเขาจะตกนรก เพราะเขาอาจไปสวรรค์ (ได้ดี) ก็ได้ เนื่องจากมีตัวแปรบางอย่างที่เราคุมไม่ได้ การพยากรณ์ก็ไม่อาจถูกต้อง

พระพุทธเจ้าไม่เคยตรัสว่า ความรู้อนาคตของพระองค์ไม่จำกัด อาจเพราะไม่จำเป็นที่ต้องยืนยันเช่นนั้น

ในปาสาทิกสูตร พระพุทธเจ้าทรงปรารภกับพระจุนทะในเชิงคาดการณ์ในอนาคตว่า พระองค์อาจถูกพวกนอกศาสนาที่วิพากย์เรื่อง อนาคตตังสญาณ (ความรู้เรื่องอนาคต) ของพระองค์ดังความว่า

"ดูกร จุทะ เป็นไปได้ ที่นักบวชนอกศาสนาจะพึงกล่าวว่า พระสมณะโคดม บัญญัติญาณ (ความรู้) และทัศนะ (การเห็น) ปรารภอดีตว่า ทรงมีอย่างไม่มีขอบเขต แต่ไม่ทรงกล่าวถึงญาณและทัศนะ ปรารภกาลอนาคตว่าไม่มีขอบเขต การไม่บัญญัติอนาคต เพราะไม่รู้ หรือ? ก็เพราะนักบวชนอกศาสนาเหล่านั้น เข้าใจ ญาณทัศนะ อันพึงพูดถึงอย่างหนึ่ง เป็นญาณทัศนะอีก

อย่างหนึ่ง (เข้าใจสับสน) คือพวกเขาสำคัญว่า ญาณทัศนะปรากฏอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเดิน ยืน หลับ และตื่น ซึ่งญาณตามที่เข้าใจนั้น หามีไม่ พวกเขาเข้าใจแบบคนโง่"(202)

พระดำรัสนี้ยืนยันว่า ความรู้ (ญาณ) และความเห็นประจักษ์ (ทัศนะ) ตามความเข้าใจของนักบวชนอกศาสนา (อัญญเดรถีย์) ไม่มี ญาณ (ความรู้พิเศษ) ในศาสนาพุทธ จะเกิดต่อเมื่อต้องการใช้เท่านั้น เวลาปกติจะยืน เดิน หลับ หรือตื่น ญาณจะไม่เกิดเหมือนความรู้ทางคณิตศาสตร์ หรือความรู้อื่นใดที่เรามีจะเกิดเมื่อเราต้องการจะใช้ เวลาปกติความรู้เหล่านั้น แม้จะมีก็เหมือนไม่มี

เมื่อกล่าวถึง อนาคตังสญาณ ที่นักบวชนอกศาสนาสงสัยว่า พระพุทธเจ้า ทรงมีหรือไม่มี เพราะพระองค์ไม่ทรงตรัสว่ามีหรือไม่ เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระองค์ตรัสกับพระจุนทะต่อไปว่า

"ดูกรจุนทะ พระตถาคต มีสตานุสสติญาณ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ปรารภกาลอดีต ประสงค์จะย้อนระลึกให้ได้เท่าไรก็ระลึกได้เท่านั้น และพระตถาคตมีญาณปรารภอนาคต ซึ่งเกิดที่โคนโพธิ์ที่ตรัสรู้ว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายแล้ว ภพใหม่ไม่มีอีกแล้ว"(203)

---

(202) ฐานํ โข ปเนตํ จุนฺท วุชฺชติ ยํ อญฺญติตฺถิยา ปริพฺพาชกา เอวํ วเทยฺยุํ อตีตํ โข อทฺธานํ สมโณ โคตโม อตีรกํ ญาณทสฺสนํ ปญฺญเปติ โน จ โข อนาคตํ อารพฺภ อตีรกํ (อติเรกํ) ญาณทสฺสนํ ปญฺญเปติ ตยิทํ กึสุ ตยิทํ กถํสูติ เต จ อญฺญติตฺถิยา ปริพฺพาชกา อญฺญวิหิตเกน ญาณทสฺสเนน อญฺญวิหิตกํ ญาณทสฺสนํ มญฺญนฺติ ยถาริว พลา อพยตฺตา (ปาสาทิกสูตร ที.ปา. 11/187/116 ที. อ. 3/187/103)

(203) อตีตํ โข จุนฺท อทฺธานํ อารพฺภ ตถาคตสฺส สตานุสาริญาณํ โหติ โส ยาวตกํ อากงฺขติ ตาวตกํ อนุสฺสติ อนาคตญฺจ โข อทฺธานํ ตถาคตสฺส โพธิชํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ (ที.ปา 11/187/116)

อรรถกถาอธิบายว่า ทรงรู้ว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย เพราะอาศัยญาณที่ได้ ณ โคนไม้ที่ประทับตรัสรู้ คือ จตุมัคคญาณ ญาณเป็นเครื่องทำลายกิเลส 4 แล้ว ญาณอื่น (อนาคตังสญาณ) ก็เกิดตามมาว่า ภพใหม่ย่อมไม่มีอีกต่อไปอีกแล้ว(204)

แม้พระพุทธเจ้าจะทรงมีญาณหยั่งรู้อดีต และอนาคต แต่พระองค์ไม่พยากรณ์ (ไม่ตรัส) ทุกเรื่องที่ทรงรู้ดังข้อความในบาลีว่า

1. เรื่องอดีต ถึงไม่จริง ไม่ถ่องแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์

2. เรื่องอดีต ถึงจริง ถ่องแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์

3. เรื่องอดีต เป็นเรื่องจริง ถ่องแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็คำนึงถึงกาละในการตรัสเรื่องนั้น(205)

เรื่องอนาคต และปัจจุบันก็เป็นไปทำนองเดียวกับเรื่องอดีตตาม (1)-(3)

เรื่องจริง หรือความรู้ที่เป็นจริง เช่น ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางด้านกลไก บางเรื่องไม่มีประโยชน์ก็ไม่ตรัส บางเรื่องมีประโยชน์ก็ตรัส

คำว่า ประโยชน์ คือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้าและประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน

เรื่องอดีต (ประวัติศาสตร์) ไม่จริง ไม่ถ่องแท้ หาประโยชน์ เช่นเรื่องการแย่งนางสีดา ในนิยายมหาภารตยุทธ

---

(204) ที. อ. 3/187/103

(205) ที.ปา. 11/187/116

เรื่องจริง แต่ไม่มีประโยชน์ เช่นเรื่องรถพระที่นั่ง (ราชรถ)[206] การคำนึงกาละ คือ มีเหตุที่ทำให้ตรัสและตรัสในเวลาสมควร ตามนัยนี้ ทำให้เราทราบว่า ความรู้จากญาณเป็นสิ่งมีขอบเขตของการใช้โดยการคำนึงถึง (1) ความจริง ความถ่องแท้ (2) ประโยชน์ และ (3) เวลาที่ใช้

ลัทธินิยตวาท (Strict Determirism) กับอนาคตัสสญาณ ลัทธินิยตวาท แบ่งหยาบ ๆ เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกมีทฤษฎีความเชื่อว่า ข้อเท็จและเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ กลุ่มหลังเห็นว่าเหตุการณ์ทุกอย่างรวมทั้งตัวเลือก และการตัดสินใจของมนุษย์มีเหตุสมบูรณ์ที่จะให้เป็นเช่นนั้น เรียกว่า สัมฤทธิเหตุ (Sufficient Cause)

ลัทธิแรกที่เชื่อว่า ข้อเท็จจริงและเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ความเชื่อนี้กระเดียดไปทางความเชื่อของนักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ที่เชื่อว่าความเป็นไปของโลกและจักรวาลเป็นไปตามกฎธรรมชาติ

กฎธรรมชาติ เป็นสิ่งหลบเลี่ยงไม่ได้ (Inavitability) เพราะถูกกำหนดไว้แน่นอนตายตัวแล้ว กล่าวคือ เมื่อมีเหตุนั้น และเหตุนั้นสมบูรณ์ ผลก็จะตามมา ธรรมชาติจะทำหน้าที่ตรงไปตรงมา ปราศจากความเมตตาปรานี ไม่ยกโทษให้ผู้ฝ่าฝืน หรือไม่ทำตามกฎของมัน มีความสม่ำเสมอ และต่อเนื่องเป็นวัฏจักร (cyclic)[207]

---

(206) ที. ปา. 3/187/104

(207) สนิท ศรีสำแดง, พุทธปรัชญา (กรุงเทพ : นีลนาราการพิมพ์ (พิมพ์ครั้งที่ 3) 2547 หน้า 102-103

พระพุทธศาสนา กล่าวถึงกฎธรรมชาติ เรียกว่า นิยาม เป็นกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้แน่นอนตายตัว เป็นระเบียบแน่นอนของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ มี 5 อย่าง คือ(208)

1. **กรรมนิยาม** กฎแห่งกรรม เป็นกฎเกี่ยวกับการกระทำและผลการกระทำ มีความสัมพันธ์กัน กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว ไม่อาจหลบเลี่ยงได้

2. **อุตุนิยม** กฎธรรมชาติ เกี่ยวข้องกับภูมิประเทศ กาลเวลา เช่น การผลิดอกออกผลของต้นไม้ในกาลนั้น ในที่นั้น การมีลมพัดหรือไม่พัด แดดร้อน หรือไม่ร้อน ฝนจะตก หรือไม่ตก ดอกบัวบานกลางวัน หุบกลางคืน เป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ไม่มีใครทำให้เป็นได้นอกจากทำให้สอดคล้องกับธรรมชาติ

3. **ทีชนิยาม** กฎธรรมชาติว่าด้วยพันธุกรรม การสืบพันธุ์ การถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรม จากสิ่งมีชีวิตประเภทและชนิดเดียวกัน ไม่สู่รุ่นต่อไป ข้าวสาลีออกผลเป็นข้าวสาลี พืชมีรสหวาน ผลหวาน ผลขม เกิดจากไม้รสขม

4. **จิตนิยาม** กฎธรรมชาติว่าด้วยจิต และการทำหน้าที่ของจิตในการสืบต่อเกิดดับรับรู้ เก็บสะสมผลการกระทำ ธรรมคือ จิตเจตสิกดวงก่อน เป็นปัจจัย โดยความเป็นอุปนิสัยปัจจัยแต่ธรรม คือ จิตและเจตสิก ดวงหลัง ๆ เป็นไปได้อย่างไร

---

(208) นิยาโม จ นาโส กมฺมนิยาโม อุตุนิยาโม พีชนิมาโม จิตฺตนิยาโม ธมฺมนิยาโมติ ปญฺจวิโธ (ที. อ. 2/17/26-27)

5. **ธรรมนิยาม** กฎธรรมชาติว่าด้วยความเป็นไปแห่งสภาวธรรม เช่น เมื่อจิตเป็นสมาธิ นิวรณ์สงบ สามารถโน้มจิตไม่สู่ญาณ เมื่อได้ญาณ เช่น ทิพจักขุ สามารถมองเห็นจุติ และอุบัติของสัตว์ รวมทั้งความมหัศจรรย์ต่าง ๆ เช่น เวลาพระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์แสนโลกธาตุ เกิดอาการไหวเป็นต้น

ลัทธิหลังที่เชื่อว่า เหตุการณ์ต่างรวมตั้งตัวเลือก และการตัดสินใจของมนุษย์ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า โดยอาศัยสัมฤทธิเหตุครอบคลุมทฤษฎีต่าง ๆ คือ

1. **บุรเพกตเหตุวาท** เชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดมาจากผลของกรรมที่ทำไว้ในอดีตเท่านั้น แนวความคิดนี้เป็นของนิครนถ์นาฏบุตร และสานุศิษย์ของเขา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาตรัสเล่าภิกษุว่า *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณะและพราหมณ์บางพวกมีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลได้รับสุข หรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทุกอย่างเกิดจากเหตุที่ทำไว้ในชาติก่อน เมื่อเป็นอย่างนี้ ทุกอย่างเกิดจากเหตุที่ทำไว้ในชาติก่อน เมื่อเป็นอย่างนี้ อยากทำกรรมเก่าให้สิ้นไปด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ไม่มีกิเลสต่อไป เมื่อสิ้นกิเลส ก็สิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรมก็สิ้นทุกข์ เมื่อสิ้นทุกข์ ก็สิ้นเวทนา เมื่อสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงก็ดับไม่เหลือ"*(209)

---

(209) เทวทหสูตร ม. อุปริ ๑๔/๒/๑

2. **อิสสรานิมมามเหตุวาท** เชื่อว่าทุกสิ่งในจักรวาล มีผู้อำนาจสร้างเป็นรูปแบบความเชื่อของศาสนาเทวนิยมทั้งหลาย เช่นศาสนาพราหมณ์ ฮินดู คริสต์ อิสลาม ศาสนาพราหมณ์ มีความเห็นว่าพรหมสร้าง อิศวรสร้าง พรหมเป็นต้นกำหนดของสรรพสิ่ง พรหมเท่านั้นเป็นใหญ่ โดยความมีอำนาจสูงสุด(210)

แม้ศาสนาพุทธจะเห็นคล้อยตามลัทธิ นิยตนิยม กลุ่มแรกเพียงบางส่วน แต่ก็ปฏิเสธแนวคิดของลัทธิ นิยตนิยมกลุ่มหลัง ศาสนามีแนวคิดว่าความพยายามของมนุษย์เป็นเหตุเป็นปัจจัย ในกระบวนของเหตุผลสุข ทุกข์ไม่ได้ถูกกำหนดไว้ตายตัวโดยผู้มีอำนาจ ข้อเท็จจริงปรากฏว่าเรามีเสรีภาพที่จะกระทำและใช้ความสามารถด้วยตัวเราเอง

เนื่องจากสิ่งที่จักเกิดในอนาคต โดยเฉพาะเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นสิ่งเนื่องมาจากเหตุปัจจัยในขณะนั้น เช่นความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ความเพียรพยายามของมนุษย์ ความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี การพยากรณ์อนาคตจึงทำได้ยาก ไม่เหมือนเหตุการณ์ในอดีต ซึ่งสงบนิ่งหยุดการเคลื่อนไหวแล้ว ญาณหยั่งรู้อนาคต แม้จะเป็นไปได้ก็เฉพาะบางเรื่องเท่านั้น การพยากรณ์ก็ต้องอาศัยข้อมูลปัจจัยเหตุปัจจุบัน แล้วสรุปว่าอนาคตผู้นั้นจะเป็นอย่างไร

คำว่า สัพพัญญู และสัพพทัสสาวี จึงไม่ได้หมายถึงการหยั่งรู้อนาคตทุกเรื่อง ทุกเหตุการณ์ อย่างไรก็ตามในปฏิสัมภิทามรรค ในตอนว่าด้วยเรื่องญาณ (ญาณกถา) ได้ให้ความหมายของคำว่า สัพพัญญูไว้ดังนี้

---

(210) ที.สี.อ. 3/36/15

1. รู้ทุกสิ่งทั้งสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง และสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง(211)
2. รู้ทุกสิ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

แล้วปฏิสัมภิทามรรค กล่าวพรรณนาองค์ประกอบต่าง ๆ ของคำว่า สัพพัญญูไว้มากมาย ข้อสุดท้ายคือ พระองค์ทรงรู้ทุกอย่างซึ่งสิ่งที่โลกพร้อมทั้งเทวโลก เห็น ฟัง สัมผัส รับรู้ เข้าถึง แสวงหา และค้นคว้า

ส่วนคำว่า สัพพทัสสาวี มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า สมันตจักขุ (รู้ครบวงจร) หมายถึงญาณหยั่งเห็นในภาวะเป็นองค์รวม ใช้เป็นคำเรียกพระพุทธเจ้าโดยผู้อื่น ไม่ใช่คำที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เรียกพระองค์เอง

ลำดับชั้นของความรู้

แม้ความรู้จะมีขอบเขตกว้างขวาง ความรู้แต่ละอย่างจะลึกซึ้งสุดที่จะรู้ให้จบทุกเรื่องและรู้ให้ถึงแก่นแท้ของแต่ละเรื่องได้ ถึงกระนั้น บุคคลผู้อ้างว่าตนรู้ทุกเรื่องและรู้แต่ละเรื่องถึงแก่นแท้ก็ยังมี บุคคลดังว่านั้นก็คือ สมณะและพราหมณ์บางคนที่เรียกว่า สัพพัญญู, สัพพทัสสาวี

ในด้านพระพุทธศาสนา แม้มีผู้เรียกโดยยกย่องพระพุทธเจ้าว่า สัพพัญญู พระองค์ก็มิทรงยอมรับความหมายของคำว่า สัพพัญญู ตามความที่ใช้กันในลัทธิอื่น และไม่ทรงเห็นว่าจำเป็นจะต้องรู้ทุกอย่าง ทุกขณะ ทุกเวลา ขอบเขตของความรู้ที่จำเป็นอยู่ที่ใบไม้กำมือเดียว คือความรู้ที่ใช้ดับทุกข์ ความรู้ที่เหลือเป็นความรู้เกินจำเป็น ถ้ามีได้ก็ดี แต่ไม่มีไม่รู้ก็ไม่เสียหายอะไร

---

(211) สพฺพํ สงฺขตํ อสงฺขตํ อนาวเสสํ ชานาตุ
*อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปนฺนํ สพฺพํ ชานาติ.
*ยาวตา สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจาริตํ ชานาติ

ในมูลปริยายสูตร1 พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องความรู้ไว้ 4 ลักษณะคือ

1. ความรู้ระดับความจำ เป็นความรู้ของปุถุชน ผู้ไม่ได้สดับไม่พบพระอริยะ ไม่ฉลาดในอริยธรรม พวกเขารู้จากความจำได้ว่า ดิน น้ำ จำทฤษฎีต่าง ๆ ได้ จำสิ่งที่เรียนมาได้ จำสิ่งเหมือนกัน สิ่งต่างกัน จำว่า นิพพานคืออะไร แล้วยึดถือสิ่งที่จำได้ว่าเป็นของตน ไม่กำหนดรู้ให้ถูกต้องตามเป็นจริง

2. ความรู้ระดับปัญญา เป็นความรู้ของพระเสขะ ผู้มีจิตไม่ประมาท ปรารภความเพียร ปลอดจากโยคะ รู้จักดิน น้ำ รู้จักนิพพาน โดยภาวะเป็นนิพพาน เพลาการยึดถือว่า เป็นเรา เป็นของเราลงไปตามลำดับ เพราะอาศัยความรู้ตรงตามเป็นจริง

3. ความรู้ระดับพระอรหันต์ ผู้สิ้นกิเลส จบการศึกษาแล้ว มีกิจที่ต้องทำ ทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว จบสิ้นภาระแล้ว สิ้นสังโยชน์อันนำไปสู่ภพใหม่สิ้นแล้ว พ้นแล้วโดยชอบ ไม่เพลิน ไม่ติด แม้แต่นิพพาน **เป็นความรู้ชอบด้วยปัญญาและเป็นผู้สิ้น ราคะ โทสะ โมหะ**

4. ความรู้ระดับพระสัมมาสัมพุทธะ เป็นความรู้ด้วยปัญญา เป็นผู้สิ้นกิเลสตัณหา โดยประการทั้งปวง และเป็นผู้ตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ความรู้คู่คุณธรรม

ศาสนาพุทธ ถือว่า ความรู้ถ้าถึงระดับปัญญาจะเป็นความรู้คู่คุณธรรม และความรู้กับคุณธรรมจะเป็นอันเดียวกัน ในพระพุทธคุณ 9 บท ที่กล่าวถึงคุณของพระพุทธเจ้ามีบทสรรเสริญ คือ พระพุทธเจ้าทรงสมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ

วิชชา ความรู้ชัด รู้วิเศษ ได้แก่วิชชา 8 ประการ ความรู้ขั้นสุดท้ายและถือเป็นสุดยอดของความรู้ทำให้สิ้นกิเลส เป็นความรู้ทำให้ได้รับความดีสูงสุด

จรณะ ได้แก่ความประพฤติ หรือทางดำเนินให้เข้าถึงวิชชา จรณะในชั้นบาลีเรียก "เสขปฏิปทา" แปลว่าแนวปฏิบัติตนของนักศึกษา (พระเสขะ) ดังหลักฐานจากข้อความที่พระอานนท์ทูลต่อพระมหานามะว่า

"ขอถวายพระพร ตราบใดที่อริยสาวก สมบูรณ์ด้วยศีล, มีการคุ้มครองทวาร

ในอินทรีย์ทั้งหลาย, รู้จักประมาณในโภชนะประกอบความเพียรตลอดเวลา, ประกอบด้วยศรัทธาธรรม 7, เป็นอยู่อย่างเป็นสุขในญาณ 4, เรียกว่า อริยสาวก ผู้มีแนวทางปฏิบัติของพระเสขะ (ผู้กำลังศึกษา) เป็นผู้พร้อมที่จะเป็นผู้ชำนาญการพร้อมที่จะรู้แจ้ง พร้อมที่จะบรรลุถึงธรรมชั้นสูง และปลอด (เกษม) จากโยคะ"(211)

ว่าโดยความหมายอย่างแคบ หลักความประพฤตินี้ ใช้กับพระภิกษุในพระพุทธศาสนาซึ่งผู้บวชเข้ามามีเป้าหมายคือการดับทุกข์ และการบรรลุความจริงสูงสุด โดยความหมายอย่างกว้าง ใช้แก่ผู้กำลังศึกษาวิชาการทั่วไป เพื่อความรู้แตกฉานในทางวิชาการนั้น ๆ

อวยากตปัญหา เรื่องที่ไม่ทรงตอบ

ตามที่ปรากฏในมาลุงกยสูตร ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบเรียกว่า อวยากตะ แปลว่า ไม่พยากรณ์ ไม่ตอบ ไม่อธิบาย ซึ่งมีทั้งหมด 10 ประการ

---

(211) อิธ มหานาม อริยาสาวโก สีลสมฺปนฺโน โหติ อินฺทริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหติ โภชเน มตฺตญฺญู โหติ ชาคริยมนุยุตฺโต โหติ สตฺตหิ สทฺธมฺเมหิ สมนฺตาคโต โหติ จตุนฺนํ ฌานานํ อาภิเจตสิกานํ ทิฏฺธมฺมสุขวิหารานํ นิกามลาภี โหติ อภิจฺฉลาภี อกสิรลาภี (ม.ม. 13/26/26)

ที่เราต้องวิเคราะห์ คือ เหตุใดพระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ ถ้าไม่ทรงตอบทั้งที่ควรตอบ อาจทำให้เข้าใจว่าไม่ทรงตอบ เพราะไม่ทรงรู้คำตอบ หรือไม่ทรงตอบ เพราะปัญหานั้นไม่เกี่ยวกับเป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ หมายความว่า ปัญหานั้นมีคำตอบแต่ไม่ตอบ เพราะเหตุผลสองประการคือ (1) ไม่ตอบเพราะคนตอบไม่รู้คำตอบ และ (2) ไม่ตอบทั้งนี้รู้คำตอบ เพราะเรื่องที่ถามไม่เกี่ยวกับเป้าหมาย

ถ้าปัญหาตอบไม่ได้ ไม่ใช่เพราะความไม่รู้ แต่ผู้ตอบเห็นว่า (1) อยู่เหนือความเข้าใจของสติปัญญา เกินขอบเขตของความรู้ หรือเกินขอบเขตของเหตุผลที่นำมาอธิบายให้เข้าใจ (2) ไม่ตอบเพราะผู้ตอบเห็นว่า คำถามนั้นไม่มีความหมายเชิงเหตุผลทางตรรกะ เค เอ็น ชราติเลเก ได้แสดงโครงสร้างของอวยากตปัญหาไว้ดังนี้[212]

---

(212) K.N. Jayatikke, **Early Buddhist Theory of Knowledge** (London : georga Allen 8 Unwin Ltd. 19637) p. 472

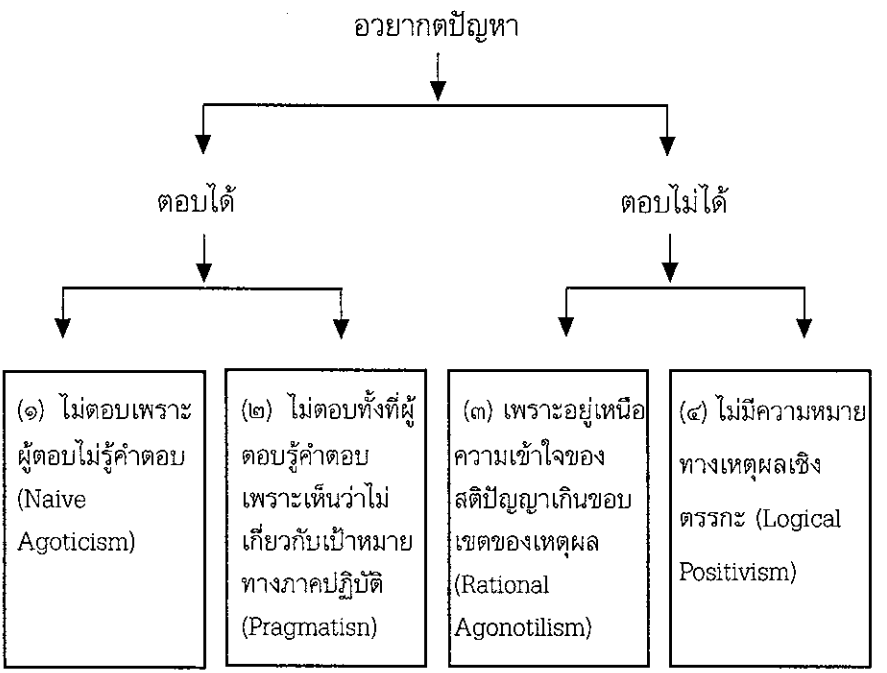

หากเราพิจารณาจากโครงสร้างของปัญหาที่ตอบได้และตอบไม่ได้ที่ปราชญ์ได้แบ่งไว้ 4 กลุ่ม และพยายามแสดงเหตุผลที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบโดยตัวเลือกที่เป็นไปได้ อย่างละสองตัวเลือก เช่น ปัญหาว่า ชีวะ (วิญญาณ) กับสรีระ (ร่างกาย) เป็นอย่างเดียวกันหรือเป็นคนละอย่างกัน หากจะพิจารณาจากโครงสร้าง

1. ปัญหานี้อยู่ในกลุ่มสามารถตอบได้ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบเพราะ
   (ก) เพราะพระองค์ไม่ทรงรู้คำตอบ
   (ข) ทรงรู้คำตอบแต่ไม่ทรงตอบ เพราะเป็นปัญหาไม่เกี่ยวกับเป้าหมายของศาสนา ไม่เกี่ยวกับภาคปฏิบัติ

2. ปัญหาที่อยู่ในกลุ่มตอบไม่ได้ อาจเป็นเพราะปัญหาที่ไม่อาจทำความเข้าใจให้แจ่มชัดเพราะ

(ก) เพราะอยู่เหนือความเข้าใจ เหนือขอบเขตของสติปัญญาของมนุษย์

(ข) เป็นปัญหาไม่มีความหมายทางตรรกะ

อย่างไรก็ตาม ตัวเลือกข้างต้น ไม่อาจเป็นตัวเลือกเด็ดขาด ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และสภาพปัญหาที่ยกขึ้นมาถาม ความเป็นไปได้อาจจะ

1. บางปัญหาไม่ทรงตอบ เพราะเหตุผลอย่างหนึ่ง แต่บางปัญหาเป็นเพราะเหตุผลอีกอย่างหนึ่ง

2. ปัญหาที่ตอบได้อาศัยการตีความหมายอีกอย่างหนึ่ง แต่ไม่ทรงตอบขึ้นอยู่กับการตีความหมายไปอีกอย่างหนึ่ง

3. คำเฉลยของนักปฏิบัติ ไม่จำเป็นต้องบอกว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบคำตอบ พระพุทธเจ้าอาจทรงทราบหรือไม่ก็ได้ หรือคำถามนั้นตอบไม่ได้ เว้นแต่จะยึดทัศนะตามแนวปฏิบัตินิยมมาใช้ตอบเท่านั้น

หากเราศึกษาจากหลักฐานในพระไตรปิฎกจะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงย้ำเสมอว่า คำถามที่ไม่ทรงตอบ เพราะไม่เกี่ยวกับเป้าหมาย ไม่เกี่ยวกับหลักการทางศาสนา ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบ, เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อนิพพาน[213]

---

(213) น เหตํ อตฺถสญฺหิตํ น ธมฺมสญฺหิตํ น อาทิพฺรหฺมจริกํ น นิพฺพานาย น วิราคาย น นิโรธาย น อุปสมาย น อภิญฺญาย น สมฺโพธาย น นิพฺพานาย สํวตฺตติ (จูฬมาลุงกยสูตร ม.ม. 13/152/152)

ตามข้อเท็จจริงที่เราพิจารณาจากหลักฐานข้างต้น พระพุทธเจ้าทรงรู้มากกว่าที่สอน แต่ไม่ทรงสอนสิ่งใดที่ไม่มีเหตุผลทางภาคปฏิบัติ

มาลุงกยสูตร ได้ทูลถามด้วยความสงสัยว่า ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ ทรงทราบคำตอบหรือไม่ทราบ แม้พระมาลุงบุตร จะทูลขออย่างนี้ พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงตอบ โดยไม่ทรงยืนยันว่าพระองค์ทราบหรือไม่ทราบ[214]

นิทานเปรียบเทียบด้วยลูกศร ดูเหมือนจะให้คำตอบแก่เราว่า

(1) พระองค์ทรงทราบคำตอบ แต่ไม่ทรงตอบ เพราะไม่เกี่ยวกับเป้าหมายคือการดับทุกข์

(2) ปัญหาทางอภิปรัชญา เหมือนปัญหาว่าใครเป็นคนยิง ลูกศรอาบด้วยอะไร มากจากทิศใด คนตอบรู้แต่ไม่ใช่ปัญหาเร่งด่วนเหมือนการถอดลูกศรออก แล้วล้างยาพิษ รักษาบาดแผลให้ปลอดภัยก่อน ปัญหาอภิปรัชญาไว้ตอบทีหลัง

(3) ความเห็นว่า ชีวะ (วิญญาณ) กับสรีระ (ร่างกาย) เป็นอย่างเดียวกัน หรือความเห็นว่า ชีวะต่างจากสรีระ ไม่เกี่ยวกับการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นเรื่องนอกเหนือจากความจำเป็น[215]

(4) มองอีกแง่มุมหนึ่ง คำถามเช่นนี้ไม่ถูกไร้เหตุผลเชิงตรรกะ เหมือนถามว่า ลูกของหญิงหมันผิวดำหรือผิวขาว คำถามแบบนี้ไม่ให้ความหมายใด ๆ เพราะเป็นไปไม่ได้ที่หญิงหมันจะมีลูก

---

(214) เอตเทว อุชุกํ โหติ ยทิทํ น ชานามิ น ปสฺสามิ (ม.ม. 13/148/146)

(215) ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ วา ทิฏฺฐิยา สติ อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติวา ทิฏฺฐิยา สติ พฺรหฺมจริยาวาโส น โหติ.

มูรติ (Murti) กล่าวว่า ความเหมือนกันของอวยากตปัญหา กับเรื่องภาวะขัดแย้งตามแนวของค้าน (Kant) เป็นเรื่องน่าสนใจ รากฐานของปัญหาในรูปของตัวยืน-ตัวแย้ง (Thesis-antithesis) เป็นประจักษ์พยานแห่งการคิดหาข้อขัดแย้งกันโดยอาศัยเหตุผล เป็นความขัดแย้งไม่อยู่ในระดับประจักษ์พยาน ทางประสาทสัมผัส ทั้งไม่สามารถขจัดได้โดยการนำเสนอข้อเท็จจริง พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าปัญหาบางอย่าง แม้จะทรงตอบก็ไม่มีทางออกที่ชัดเจน แม้แต่ผู้ถามเองก็ไม่อาจเข้าใจเหตุผลโดยตัวมันเอง เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและไม่รู้จักจบ เมื่อเหตุผลมันดำเนินไกลเลยขอบเขตปรากฏ-การณ์ เพื่อแสวงหาฐานที่มั่นขั้นสูงสุดของมัน

ความเหมือนกันในทางข้อเท็จจริง คือการก้าวเลยเรื่องหลักและสร้างปัญหาในรูปของตัวยันตัวแย้ง ขึ้นมาเรื่อยไป (ไม่รู้จบ) ทั้งสองอย่างพิสูจน์ความถูกต้องกันโดยเหตุผลโต้แย้งในขณะนั้น[216]

นอกจากนี้เกี่ยวกับปัญหาการเกิด (กำเนิด) ของสิ่งต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงรู้ชัดว่า ไม่มีคำตอบอาศัยประสาทสัมผัส การหาคำตอบต้องสาวไกลออกไปเรื่อย ๆ และไม่มีจุดเริ่มต้นของสังสารวัฏ ที่สามารถพบก็โดยประสาทสัมผัส เช่นเรื่องกำเนิดของโลกนอกจากเราเชื่อตามคัมภีร์ว่า พระเป็นเจ้าทรงสร้าง ไม่มีใครยืนยันว่าโลกเริ่มต้นถือกำเนิดขึ้นมาได้อย่างไร เพราะไม่มีใครที่อยู่ที่นั้น ณ วันสร้างโลกจะมายืนยันว่า ตนได้เห็นภาพอันน่าตื่นเต้นนั้น

---

(216) Buddhism, Berlin and Leibzig 1919, Vol. 1 p. 120

ขณะที่ศาสนาพราหมณ์ชูประเด็นการสร้างโลก ศาสนาพุทธไม่สนใจกำเนิดของโลก และเรื่องความดับของโลก (ทางวัตถุ) ภิกษุรูปหนึ่งอยากรู้ว่ามหาภูตรูป 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ดับไม่เหลือ (ดับถาวร) ณ ที่ใด[217] ด้วยความอยากรู้เรื่องเที่ยวตระเวนถามใครต่อใครไปทั่ว ตั้งแต่เทวดาถึงพรหมโลก แม้ท้าวมหาพรหมผู้ที่พราหมณ์อ้างว่าเป็นใหญ่ ใครครอบงำไม่ได้ มีอำนาจเป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้นิมิต ไม่มีใครตอบได้ว่า มหาภูตรูป 4 ดับโดยสิ้นเชิง ณ ที่ใด

คำว่า ดับไม่เหลือ คือ ไม่มีการดำเนินไป ไม่มีสร้างให้เกิดอะไรต่อไปอีก

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้แต่มหาพรหม ซึ่งพราหมณ์มอบโลกให้เป็นผู้สร้าง ก็ไม่รู้คำตอบนี้ พวกเขาต่างก็นิมนต์ให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า และนมัสการว่า พระพุทธเจ้าทรงตอบอย่างไรให้ช่วยจำไว้ แล้วกลับไปบอกพวกเขาด้วย

เมื่อพระภิกษุรูปนั้นไปกราบทูลถาม พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนคำถามนั้นใหม่ เพื่อดำรงไว้ซึ่งทฤษฎี “Naive Realism” (ทฤษฎีว่าสิ่งที่รับรู้ทางประสาทสัมผัสเป็นจริงตามที่รับรู้)

คำถามที่เปลี่ยนให้ใหม่คือ น้ำ ดิน ลม ไฟ ไม่มีที่ตั้ง ณ ที่ใด ณ ที่ใด ที่ ไม่มียาว และสั้น ไม่มีเล็กและใหญ่ ไม่มีงามและไม่งาม ณ ที่ใดทั้งนามและรูป ดับโดยสิ้นเชิง[218]

---

(217) กตฺถ นุโข อิเม จตฺตาโร มหาภูตา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ เสยฺยถีทํ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ (ที.สี. 9/487/218)

(218) กตฺถ อาโป จ ปฐวี เตโช วาโย น คาธติ กตฺถ ทีฆญฺจ รสฺสญฺจ อณุํ ถูลํ สุภาสุภํ กตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ (ที.สี. 9/498/223)

แล้วทรงตอบคำถามนี้ เกี่ยวกับความดับทุกข์โดยตรง ไม่ตรัสเรื่องกำเนิด และการสิ้นสุดของโลก เพราะเรื่องโลกและการสิ้นของโลกถึงตอบไปก็ไม่อาจมีหลักฐานมายืนยัน อยู่เหนือสติปัญญาของผู้ถามที่จะเข้าใจ นอกจากจะเชื่อตามคำตอบนั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าอาจทางเห็นตามโครงสร้างข้อ (3) จึงไม่ทรงตอบ

ขณะที่คำตอบตามโครงสร้างข้อ (3) โดยเห็นว่าปัญหาเกี่ยวกับกำเนิด ระยะเวลา และขอบเขตของจักรวาล อยู่เหนือความเข้าใจของสติปัญญา หาเหตุผลมาพิสูจน์ให้ชัดเจนไม่ได้ ผู้ตอบว่าอย่างไร ผู้ถามอาจไม่เชื่อและผู้ตอบก็ไม่อาจหาพยานยืนยันปัญหาเรื่องกำเนิดของโลกจักรวาล จึงถูกปัดออกไป

ส่วนปัญหาอีก 6 ข้อ ก็ดูเหมือนจะถูกละเลยโดยเหตุผลที่ว่ามันไม่มีความหมายทางด้านตรรกะ ตามโครงสร้างข้อ (4)

อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องจำเป็นที่เราต้องรู้ความแตกต่างระหว่างคำตอบของพวก "Logical Positivists" กับของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงเน้นว่า การถามว่า บุคคลมีหรือไม่มี เกิดหรือไม่เกิด ในพระนิพพาน เป็นคำถามไร้ความหมายทางตรรกะ เป็นการตรัสถึงภาวะของโลกุตตระ ซึ่งไม่อาจตอบโดยคำพูด แต่เป็นสิ่งต้องทำให้แจ้ง ความไร้ความหมายของคำถามนี้ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจาก ไม่มีศัพท์ ที่มีภาพ (concept) แจ่มชัดในคาถาประพันธ์ ในสุตตันตนิบาต แปลความว่า

> *"บุคคลผู้บรรลุนิพพานไม่มีหรือมีอยู่นิรันดรโดยปราศจากโรค (กิเลส) ข้าพระพุทธเจ้า ขอให้พระองค์ทรงอธิบายตามที่พระองค์ทรงทราบแก่ข้าพระองค์"*(219)

---

(219) อตฺถงฺคโต โส อุทํ วา โส นตฺถิ อุทาหุ วา สสฺสติยา อโรโค
ตํ เม มุนิ สาธุ วยากโรติ ตถา หิ เต วิทิโต เอส ธมฺโม (SN. 1075)

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

> *บุคคลผู้บรรลุนิพพาน ปราศจากเครื่องกำหนดหมาย เขาจะไม่มีสิ่งตาม (ภาษา) ที่บุคคลพูดถึง เมื่อสภาวะทั้งปวงถูกยกเลิกไปแล้ว ทางแห่งคำพูด (วจนปาถะ) ก็ถูกยกเลิกไปด้วย*(220)

หมายความว่า สิ่งเป็นโลกุตตระ ไม่อาจอธิบายให้เข้าใจได้ โดยอาศัยภาษา หรือประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ต่อเมื่อสามารถทำให้แจ้งหรือบรรลุเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ไม่มีศัพท์บัญญัติของโลกที่จะเรียกให้ตรง

พระพุทธเจ้าทรงใช้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเทียบเคียงกับเรื่องโลกุตตระ แม้จะไม่ตรงกันทีเดียว แต่พออาศัยโยงไปสู่ความเข้าใจได้ เช่น ที่ตรัสว่า

> *ไฟอาศัยหญ้าและไม้ จึงลุกโชติช่วงอยู่ได้ หากไม่มีเชื้อเพลิงไฟก็เข้าถึงภาวะที่เรียกกันว่า ดับ ไฟที่ดับแล้วไปไหน เป็นสิ่งบอกไม่ได้*

เช่นเดียวกัน ผู้บัญญัติเรียกว่า "ตถาคต" ด้วยอาศัย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ใด รูป เป็นต้นนั้น อันตถาคตละได้แล้ว (ไม่เหลือไว้ซึ่งเบญจขันธ์) ตถาคต พ้นจากรูปเป็นต้น จึงเป็นสิ่งลึกซึ้ง วัดไม่ได้ หยั่งไม่ได้ เหมือนมหาสมุทร(221)

---

(220) อตฺถงฺคตสฺส น ปมาณํ นตฺถิ
เยน นํ วชฺช ตํ ตสฺส นตฺถิ
สพฺเพสุ ธมฺเมสุ สมูหเตสุ
สมูหตา วาทปาถาปิ สพฺเพติ (SN. 1075)

(221) อัคคิวัจฉโคตรสูตร ม.ม. 13/151/147-148

เมื่อภาษาพูด (ภาษาคน) กับภาษาโลกุตตระ (ภาษาธรรม) ไม่ตรงกัน สิ่งที่ชาวโลกเข้าใจ เห็นภาพจะไม่ตรงกับภาษาธรรม สิ่งที่เรากล่าวว่า มี พระ-พุทธเจ้า ว่าไม่มี ดังนั้นบุคคลจึงต้องเงียบ เหมือนกับทัศนะของพวก Positivists ที่เห็นว่า บางเรื่องไม่อาจอธิบายได้ว่า เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ถึงจุดนี้ดีที่สุด คือ "เงียบ"

แนวคิดข้างต้นนี้ ต่างจากทัศนะของลัทธิ Agnosticism ที่เห็นว่า พระพุทธเจ้า ไม่ทรงตอบเพราะพระองค์ก็ไม่ทราบคำตอบ ตามแนวคิดนี้ เห็นว่า สิ่งที่ถามนั้น พระพุทธองค์ทรงทราบ แต่มันอยู่ในภาษาธรรม (ภาษาโลกุตตระ) ไม่อาจสื่อสารกันได้ด้วยภาษาคน เพราะเกินขอบเขตของภาษาและประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส

8. พุทธวิธีการสอน

หลัก : *ผู้ฉลาดพึงดำรงตนอยู่ในฐานะอันเหมาะสมก่อน ต่อจากนั้นพึงสอนผู้อื่น จะทำให้ไม่มัวหมอง (ในภายหลัง)*[222]

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ทุกคนมีสิทธิเรียน และทุกคนถ้ามีความสามารถ ก็ควรมีสิทธิที่จะสอน ถ้าเขาจะสอน ก็ควรสอนสิ่งดีงามได้ทุกเรื่อง และแก่ทุกคนโดยไม่หวังผลตอบแทนจากผู้เรียน

เงื่อนไขที่วางไว้สำหรับผู้สอน คือ ผู้ใดจะสอนเรื่องใด เช่นสอนเรื่องความมักน้อย เรื่องการดำเนินตามอริยวงศ์ เขาควรตั้งอยู่ในคุณธรรมนั้นก่อน เพราะเมื่อเขาไม่ตั้งอยู่ในคุณธรรมนั้นมุ่งสอนแต่ผู้อื่นอย่างเดียว ยอมเศร้าหมองเพราะได้รับการตำหนิในภายหลัง

หลักการข้างต้น ทรงมุ่งหมายเฉพาะการสอนคุณธรรม ผู้สอนธรรมควรตั้งอยู่ในธรรมที่ตนสอน การสอนจึงจะบรรลุผล แต่ไม่ทรงหมายถึงการสอนวิชาการ เช่นวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ เพราะความรู้เหล่านี้ ผู้เรียนต้องการเพียงความรู้ (วิชา) แต่ไม่มองความประพฤติ (จรณะ) ของผู้สอน

---

(222) อตฺตานเมว ปฐมํ ปฏิรูเป นิเวสเย
อถญฺญมนุสฺเสยฺย น กิลิสฺเสยฺย ปณฺฑิโต. (ธมฺมปทฏฺฐกถา 6/8.)

พระพุทธเจ้าทรงส่งเสริมผู้สอนที่เรียกว่า "ครู" การมีความรู้แล้วไม่สอนใคร จัดเป็นมัจฉริยะ (ความคิดกีดกันไม่อยากให้ผู้อื่นได้ดี) อย่างหนึ่งในมัจฉริยะ 5 ประการ เรียกว่า ธรรมมัจฉริยะ (หวงความรู้)[223]

มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อโรหิจจะ มีความคิดว่า สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้บรรลุกุศลธรรม ครั้นบรรลุแล้วไม่พึงบอกผู้อื่น (ไม่ควรสอน) เขาเห็นว่าการสอนผู้อื่นเป็นความโลภ ไร้ประโยชน์ เหมือนสลัดเครื่องจองจำเก่าออกได้แล้ว เอาเครื่องจองจำใหม่มาจองจำตัวเอง[224] เป็นความโง่

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า เป็นความเห็นที่เป็นบาป แล้วทรงยืนยันว่าความคิดของโรหิจจะไม่ถูกต้อง เป็นอันตราย เหมือน

ผู้ปกครอง มีอะไรเกิดในอาณาเขตที่ตนปกครองก็บริโภค
เสียคนเดียว ไม่แบ่งผู้อื่นเป็นผู้ขาดความอนุเคราะห์เกื้อกูล
แก่ผู้อื่น เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นคนเห็นแก่ตัวอย่างร้ายกาจ

แต่การสอนไม่ใช่เรื่องง่าย พระพุทธเจ้าทรงปรารภกับพระองค์เองหลังจากการตรัสรู้ว่า ถ้าเราพึงแสดงธรรม บุคคลอื่นไม่รู้ตามเรา เราก็จะลำบากและเป็นอันตรายต่อเรา[225] แต่สุดท้ายด้วยพระหฤทัยที่สมบูรณ์ด้วยพระกรุณาจึงทรงตัดสินพระทัยสอน และทรงสอนอย่างมีประสิทธิภาพจนได้รับนามว่าศาสดา (ผู้สอน) ทั้งเทวดาและมนุษย์

---

(223) ที. ปา. 11/282/246/, องฺ. ปญฺจก. 22/254/301, อภิ.วิ. 35/978/509.

(224) ที.สี. 9/508/227 (ฉบับ มจร.)

(225) อหญฺเจว โข ปน ธมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺยุํ โส มมสฺส กิลมโถ สา มมสฺส วิเหสา (ที.มหา 10/64/32)

ในการสอน : พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. สิ่งที่ทรงนำมาสอน
2. การจัดลำดับเนื้อหา
3. ตัวผู้เรียน
4. บรรยากาศที่ทรงเลือกใช้
5. ลีลาการสอน
6. วิธีการสอน

สิ่งที่ทรงนำมาสอน : สิ่งที่ทรงนำมาสอน หมายถึง เนื้อหาวิชา โดยส่วนมากเนื้อหาจะเป็นความรู้ทางวิชาการ ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม จากการศึกษาในพระไตรปิฎก เราจะพบเนื้อหาวิชาที่ปัจจุบันเรียกว่า ศาสตร์มีหลากชนิด ในที่นี้จะกล่าวไว้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น

1. **วิชานิติศาสตร์** เนื้อหาวิชาเกี่ยวกับ "วินัย" ซึ่งรวมเอาระบบข้อบัญญัติต่าง ๆ ไว้ เรียกว่า สิกขาบท คัมภีร์พระวินัยปิฎก 8 เล่ม ประกอบด้วยเรื่องหลัก 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นสารบัญญัติ ได้แก่บทสำหรับฝึก (สิกขาบท : มาตรา) ทั้งข้อห้ามสำหรับภิกษุ ภิกษุณี พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวัตถุประสงค์แห่งการบัญญัติพระวินัยไว้ 10 ประการ

1. เพื่อการยอมรับว่าดีจากคนหมู่มาก (สงฺฆสุฏฺฐุตา)
2. เพื่อคนหมู่มากได้รับความปลอดภัย (สงฺฆผาสุตา)
3. เพื่อกำราบคนไร้หิริโอตตัปปะ (ทุมฺมงฺกุนิคฺคห)
4. เพื่อให้คนดีมีศีลอยู่ได้อย่างผาสุก (เปสลผาสุวิหาร)
5. เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียในปัจจุบัน (ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย)

6. เพื่อแก้ไขป้องกันความเสื่อมเสียในอนาคต (สมฺปรายิกานํ อาสวานํ สํวราย)
7. เพื่อความเลื่อมใส ของผู้ที่ไม่เลื่อมใส (อปฺปสนฺนานํ ปสาทาย)
8. เพื่อความเลื่อมใส ของผู้เลื่อมใสอยู่แล้ว (ปสนฺนานํ ภิยฺโยภาวาย)
9. เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัทธรรม (สทฺธมฺมฏฺฐิติ)
10. เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย (วินยานุคฺคห)[226]

หลักทั้ง 10 ประการ สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการกำหนดทิศทางของการตรากฎหมายของประเทศได้เป็นอย่างดี กฎหมายใดที่ดำเนินตามหลักการนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่มวลชนอย่างแท้จริง ไม่มีใครตำหนิได้ว่าใครมีอำนาจ กฎหมายก็ออกเพื่อผลประโยชย์ของผู้นั้น และไม่อาจพูดได้ว่ากฎหมายไม่เป็นธรรม เพียงตามหลักการข้อแรก คือ เพื่อการยอมรับจากคนส่วนมากว่าดี ก็เป็นหลักการที่สอดคล้องกับหลักการตรากฎหมายสมัยใหม่ที่ผู้มีอำนาจต้องฟังความเห็นสาธารณะ (public hearing)

ในการบัญญัติพระวินัยแต่ละสิกขาบท พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการคือ[227]

(1) มีผู้ประพฤติหรือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง
(2) การกระทำนั้นกระทบต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรม หรือจารีตประเพณีของสังคม

---

(226) วินย. 1/20/37, องฺ. ทสก. 24/31/74.

(227) ตัวอย่างของสิกขาบทที่ดำเนินการครบทั้ง ๕ ขั้นตอน คือ การบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ 2 ห้ามภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ตั้งแต่ราคา 5 มาสกขึ้นไป

(3) มีบุคคลตำหนิ วิพากษ์วิจารณ์กันกว้างขวาง หรือเป็นการวิพากษ์ของผู้เชื่อถือได้เป็นผู้กล่าวโทษ

(4) ทรงเรียกประชุมสงฆ์ ถามความเห็นจากที่ประชุมในพฤติการณ์ที่เกิด รวมทั้งถ้าจำเป็นทรงขอความเห็นจากผู้เชี่ยวชาญจากฝ่ายบ้านเมือง

(5) ทรงบัญญัติสิกขาบทโดยความเห็นชอบของที่ประชุม

มีข้อที่ควรสังเกต คือ ทรงประชุมสงฆ์ ทรงบัญญัติสิกขาบท ไม่ใช่ประชุมตัวแทนสงฆ์ การประชุมสงฆ์ ก็คือการเรียกประชุมพระภิกษุทั้งหมดในที่เกิดเหตุเพื่อฟังความสาธารณะและเพื่อให้ที่ประชุมได้แสดงความเห็น

สิกขาบทแต่ละข้อจึงผ่านกระบวนการที่ปัจจุบันเราเรียกว่า "public hearing"

"สภานิติบัญญัติ" พระวินัยในศาสนาพุทธจึงไม่มีกลิ่นไอของเผด็จการ มีแต่สังฆาธิปไตยมิใช่ประชาธิปไตยตัวแทน (Represtative democracy) แต่เป็นประชาธิปไตยที่พระทุกรูปมีส่วนร่วม (participatory democracy)

ไม่ต้องบอกว่า กระบวนทัศน์ของพระพุทธเจ้าก้าวไกลไปกว่าพวกเราที่เพิ่งคิดจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตรากฎหมาย เมื่อปี 2540 นี้เอง หากเราศึกษาพระวินัยปิฎกจะพบว่า ความคิดนี้เป็นความคิดเก่า แต่เป็นของใหม่สำหรับนักนิติศาสตร์ไทย และรวมทั้งนานาประเทศด้วย เดิมทีเรายึดทฤษฎีว่าผู้มีอำนาจเป็นผู้ออกกฎหมายและผู้มีอำนาจคือชนชั้นปกครอง มีอำนาจรัฐอยู่ในมือ

ในการบัญญัติสิกขาบท พระพุทธองค์ทรงใช้ภาษาเรียบง่าย ตรงไปตรงมา ไม่ทรงใช้คำและประโยคที่มีนัยความหมายได้หลายนัย แต่ทรงคำนึงถึงศัพท์บัญญัติที่ครอบคลุมเจตนารมณ์ของเรื่องนั้น เช่นข้อบัญญัติในสิกขาบทที่ 2 แห่งปาราชิกกัณฑ์ว่า

"โย ปน ภิกฺขุ คามา วา อรญฺญา วา อทินฺนํ เถยฺยสงฺขตํ อาทิเยยฺย, ยถารูเป อทินฺนาทาเน ราชาโน โจรํ คเหตฺวา หเนยฺยุํ วา พนฺเธยฺยุํ วา ปพฺพาเชยฺยุํ วา โจโรสิ พาโลสิ มูฬฺโหสิ เถโนสีติ ตถารูปํ ภิกฺขุ อาทิยมาโน, อยมฺปิ ปาราชิโก โหติ อสํวาโส"(228)

"ภิกษุใด มีเจตนาลัก ถือเอาซึ่งสิ่งที่เจ้าของเขาไม่ให้จากบ้านก็ดี จากป่าก็ดี ในเพราะเหตุถือเอาสิ่งที่เจ้าของเขาไม่ให้นั้น นักปกครองจับกุมโจร ตั้งข้อหาว่า เป็นโจร เป็นพาล เป็นคนเขลา เป็นขโมย ลงโทษโดยการประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง ภิกษุถือเอาสิ่งของมีราคาถึงขนาดนั้น ภิกษุนี้เป็นอาบัติปาราชิก หาสังวาสไม่ได้ (ไม่เป็นภิกษุอีกต่อไป)

ข้อสังเกต สิกขาบทนี้ ทรงใช้ศัพท์ว่า "อทินนะ" (ของที่เจ้าของไม่ให้) แทนคำว่า "ทรัพย์" อะไรก็ได้ที่มีเจ้าของและเจ้าของเขาไม่ได้ให้ ในปัจจุบันครอบคลุมไปถึงน้ำประปา กระแสไฟฟ้า ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร

สถานที่ได้มาจากการขโมยอาจเป็นบ้าน หรือป่า คือที่ที่ไม่ใช่บ้าน พระภิกษุจะไปตัดโค่น ถาง เอาไม้ตามป่าสงวน เอาดิน หิน แร่ ตามภูเขา ตามทะเล เป็นต้น โดยไม่ได้ขออนุญาตไม่ได้

มาตรฐานสำหรับตัดสินความผิดคือในการถือเอาสิ่งที่เขาไม่ให้นั้น ทางบ้านเมืองตั้งข้อหาว่า เป็นโจร เป็นขโมย ขั้นความผิดมีโทษประหาร จำคุก เนรเทศ การถือเอาสิ่งใดแม้เจ้าของเขาไม่ให้ หรือแม้ไม่ขออนุญาต บ้านเมืองไม่ลงโทษถึงขั้นประหาร จำคุก หรือเนรเทศ การถือเอาสิ่งนั้นไม่ถึงขั้นเป็น

---

(228) วินย, มหาวิภงฺค 1/33-34

ปาราชิก เช่น พระภิกษุตัดกิ่งไม้ในป่าสงวน หรือถือเอาน้ำจากก๊อกประปาดื่ม แก้กระหาย ไม่มีโทษถึงขั้นจำคุก

ในการวินิจฉัยความผิดก็ต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบของความผิด ในแต่ละสิกขาบท ต้องครบองค์ประกอบจึงจะเป็นความผิด ต้องใช้การตีความเป็นอุปกรณ์การวินิจฉัย นอกจากนี้พระวินัยยังกล่าวถึง วิธีสบัญญัติ แนวทางสำหรับวินิจฉัยคดีเอาผู้กระทำความผิดมาลงโทษ เช่นตรัสถึงเรื่อง อธิกรณ์ 4 เรื่องวิธีระงับอธิกรณ์ วิธีการลงโทษ เป็นต้น

2. **วิชารัฐศาสตร์** ศาสตร์ว่าด้วยการปกครอง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนไว้มากมายปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เช่น กำเนิดของผู้นำ ตรัสไว้ในอัคคัญญสูตร[229] จักกวัตติธรรม[230] ทศพิธราชธรรม[231] ราชสังคหวัตถุ 4[232] พรหมวิหาร 4[233] อคติ[234] เป็นต้น รวมทั้งตรัสถึงอำนาจในการปกครอง (อธิปไตย 3)[235]

ในการใช้อำนาจ ตรัสไว้อีกว่า ผู้ปกครองโดยอัตตาธิปไตย ผู้รวมอำนาจเบ็ดเสร็จ ควรมีสติกำกับ ผู้ปกครองตามกระแสโลก (โลกาธิปไตย) ต้องมีปัญญารู้เท่าทัน ผู้ปกครองโดยธรรมาธิปไตย ต้องยึดหลักคุณธรรม ประพฤติตนให้ถูกหลักธรรม

---

(229) อคฺคญฺญสุตฺต 11/130/79 (ฉบับ (มจร.)

(230) จกฺกวตฺติสุตฺต 11/84/51

(231) ขุ. ชา. 28/240/86.

(232) สํ.ส. 15/351/110, องฺ จตุกฺก. 21/39/54.

(233) ที.มหา. 10/184/225., ที.ปา. 11/228/232.

(234) ที.ปา. 11/176/196, องฺ. จตุกฺก. 21/17/23.

(235) ที.ปา. 11/228/231, อ.. ติกฺก. 20/49/186.

ผู้ปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยจัดเข้าในระบอบโลกาธิปไตย ซึ่งปัจจุบันอาจเรียกว่าโลกาภิวัตน์ ทั้งนักปกครอง และผู้ถูกปกครอง ต้องมีความรอบรู้ มีการศึกษา เฉลียวฉลาด ทันคน ทันเหตุการณ์ มิฉะนั้นจะถูกครอบงำโดยอิทธิพล ประเทศกลายเป็นขี้ข้า ประชาชนจะกลายเป็นทาส อย่างที่ประเทศเรากำลังประสบในยุคปัจจุบัน

3. **วิชาจิตวิทยา** วิชาการสาขานี้ ในศิลปศาสตร์ 18 ประการเรียก "เทวชนวิทยา" แปลว่า วิชาว่าด้วยคนของพระเป็นเจ้า คนที่พระเป็นเจ้าทรงสร้างขึ้นมา โดยแบ่งให้เป็นกลุ่มต่าง ๆ (วรรณะ) แต่ละกลุ่มมีความรู้สึกนึกคิด มีอาชีพ มีหน้าที่ต่างกัน ว่าโดยรวมคือแต่ละกลุ่มมีพฤติกรรมไม่เหมือนกัน (individual difference)

ในคัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักคำสอนของมักขลิโคศาล ที่เขากล่าวถึงอภิชาติ 6 บุรุษภูมิ 8[236]

อภิชาติ คือการแบ่งกลุ่มคนตามพฤติกรรมที่เขาประพฤติและแสดงออก คนที่มีพฤติกรรมคล้าย ๆ กันจัดไว้ในอภิชาติเดียวกัน

1) **กลุ่มดำ** (กัณหาภิชาติ) กลุ่มพวกใจอำมหิต พวกใจร้าย เป็นพวกชั้นต่ำ ได้แก่ พวกยิงนก ฆ่าเนื้อ ฆ่าสุกร นายพรานป่า นายพรานเบ็ด โจร พวกปราบโจร (ตำรวจ) นายธนาคาร หรือคนหล่าอื่นใด ที่ทำงานหนัก

2) **กลุ่มเขียว** (นีลาภิชาติ) ได้แก่ภิกษุ นักบวช โน้มเอียงไปทางฝ่ายดำ

3) **กลุ่มแดง** ได้แก่พวกนิครนถ์ พวกมีผ้าผืนเดียว

4) **กลุ่มเหลือง** ได้แก่คฤหัสถ์นุ่งผ้าขาว อาชีวกผู้ไม่นุ่งผ้า

---

(236) ที.สี. 9/168/53-54.

5) **กลุ่มขาว** (สุกกาภิชาติ) กลุ่มผู้บริสุทธิ์ ได้แก่พวกอาชีวก

6) **กลุ่มขาวอย่างยิ่ง** (ปรมสุกกาภิชาติ) ได้แก่บุคคลสำคัญมีชื่อเสียง มักขลิโคศาลเป็นต้น

บุรุษภูมิ กล่าวถึงพัฒนาการและความแตกต่างในระหว่างวัยต่าง ๆ แบ่งเป็น 8 ช่วง ได้แก่

(1) วัยไร้เดียงสา (มันทภูมิ)

(2) วัยชน (ขิททาภูมิ)

(3) วัยสำรวจ ชอบจับโน้นจับนี่ (ปทวีมังสภูมิ), วัยตั้งไข่

(4) วัยเดินได้ตรง (อุชุคตภูมิ)

(5) วัยเรียน (เสขภูมิ)

(6) วัยบวชเรียน (สมณภูมิ)

(7) วัยประสบการณ์ (ชินภูมิ)

(8) วัยชรา (ปันนภูมิ)[237]

คนแต่ละวัยมีพฤติกรรม มีความสนใจ มีแรงจูงใจ ความโน้มเอียงแตกต่างกัน การเรียนรู้ ความแตกต่างแห่งวัยทำให้เรารู้พฤติกรรมแตกต่างระหว่างวัย

คัมภีร์พุทธศาสนา กล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสตร์แห่งพฤติกรรมไว้มากมาย เช่น เรื่องบุคคล 4 จำพวก[237] จริต 6[238] เป็นต้น

---

(237) ที.สี. 9/168/147-148.

(238) อง. จตุกฺก. 21/133/183.

(238) ขุ.ม. 29/127/435, ขุ.จู. 30/492/242, วิสุทธิ 1/127.

4. **วิชาวิทยาศาตร์** ในแขนงของศาสตร์ธรรมชาติ (Natural Science) พระพุทธองค์ตรัสคำสอนไว้มากมายที่สอดคล้องกับศาสตร์ธรรมชาติ เช่น ความรู้เรื่องขันธ์ 5[239] ไตรลักษณ์, อายตนะ 12, ธาตุ 18, อินทรีย์ 22, นิยาม (กฎธรรมชาติ) 5[240] กำเนิด 4 (โยนิ)[241]

กลุ่มวิชาที่ยกมากล่าวถึง 4 กลุ่ม เพียงต้องการแสดงตัวอย่างให้มองเห็นเนื้อหาทางวิชาการว่ามีหลายแขนงวิชาทั้งนี้ไม่รวมถึงวิชาภาษาศาสตร์ว่าด้วยกำเนิดของคำ (รากศัพท์) พัฒนาการของคำไวยากรณ์ การเปล่งเสียง (ออกเสียง) การประพันธ์ ทั้งรูปร้อยกรอง และร้อยแก้ว

การจัดลำดับเนื้อหา ธรรมะในพระพุทธศาสนามีมากมาย ที่กล่าวกันว่ามี 84,000 พระธรรมขันธ์ ในอภิธรรมจัดไว้ 4 กลุ่ม คือ เรื่องจิต ธรรมชาติเป็นตัวคิด ตัวรู้ ตัวทำหน้าที่เคลื่อนไหว ตัวสืบต่อกรรมและผลของกรรม เจตสิก ธรรม ประกอบจิต เกิดดับพร้อมกับจิต ทำให้จิตสูงขึ้น หรือต่ำลง หรือเป็นกลาง ๆ รูป เรื่องของวัตถุ เป็นส่วนประกอบหรือคุณสมบัติของวัตถุ เช่น สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันเป็นเรื่องทางฟิสิกส์ เคมี และนิพพาน ความสงบเย็น ภาวะสูงสุดเป็นกลาง ผู้เขียนเปรียบ "อภิธรรมปิฎก" เหมือนคลังที่เก็บเครื่องยามีตัวยาทุกชนิด พระพุทธเจ้าเหมือนเภสัชกร (ผู้ปรุงยา) ทรงจัดยาตามชนิดและความรุนแรงของโรค โดยนำตัวยาจากอภิธรรมมาประกอบเป็นยาขนานต่าง ๆ เช่นต้องการรักษาผู้เป็นโรคคอรัปชั่น กินสินบนโกงบ้าน โกงเมือง ทรงใช้ตัวย่าสองตัว คือ หิริ (ความละอายต่อการกระทำ

---

(239) ส.ข. 17/95/58, อภิ.วิ. 35/1/1.

(240) ที.อ. 2/34 สงฺคณี อ. 408.

(241) ที.ปา. 11/263/242, ม.มู. 12/169/147.

ความชั่ว) กับโอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อผลแห่งความชั่ว) ต้องการรักษาโรคผู้ป่วยด้วยการอยู่อย่างประมาทมัวเมา ก็ทรงใช้ตัวอย่างสองตัว คือ สติกับสัมปชัญญะ แต่มียาบางขนาน ต้องการเสริมสร้างบำรุงกำลังใช้กระปรี้กระเปร่า ก็ทรงใช้ตัวยาสี่ตัว คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา[242]

นอกจากทรงจัดเนื้อหาให้เหมาะกับบุคคลแล้ว ยังทรงสามารถจัดลำดับเรื่องที่จะทรงสอนก่อนหลัง เช่น

(1) **จัดลำดับตามแนวอนุปุพพสิกขา** ทรงแนะแนวฝึกอบรมจากขั้นที่บุคคลคนนั้นสามารถรู้และปฏิบัติได้เป็นขั้นต้น คือเริ่มจากพื้นฐานที่เขามีแล้วค่อย ๆ แนะแนวฝึกอบรมให้สูง ๆ ขึ้นจนถึงจุดสูงสุดตามหลักสูตร เหมือนสารถีฝึกม้าค่อย ๆ ฝึกจนม้าฉลาด เป็นงาน อาจหาญ สามารถเป็นสัตว์สมประโยชน์ ใช้สอยได้[243] เป็นแบบของการเรียนรู้ที่ใช้กับผู้เรียนที่ภูมิปัญญาไม่เท่ากันทรงให้เริ่มต้น ณ จุดที่แตกต่างกัน เพื่อไม่ให้ผู้ไม่มีพื้นฐาน ฉุดดึงคนมีพื้นฐาน หรือให้คนมีพื้นฐานต่ำกว่าดึงคนมีพื้นฐานสูงกว่า ให้คนหนึ่งเสียโอกาส ซึ่งสมัยหนึ่งในวงการศึกษาตื่นวิธีการสอนโดยใช้ "Micro-teaching", Programe learning กันมาก วิธีการของ Programe learning ให้ผู้เรียนเริ่มต้นจากขั้นที่ตนยังไม่มีทักษะ โดยผู้เรียนแต่ละคนมีไม่เท่ากัน จึงไม่ควรจะให้มาเริ่มต้นจากจุดเดียวกัน

(2) **จัดลำดับตามแนวอนุปุพพีกถา** ต่างจากข้อแรก ข้อ (1) เน้นที่ตัวบุคคล แต่ข้อนี้เน้นที่ตัวเนื้อหาวิชาที่จะสอน ทรงสอนเนื้อหาจากยากไปหาง่าย

---

(242) ที.ปา. 11/231/233ฐ อภิ.วิ. 35/505/292.

(243) ม.อุปริ. 14/94/82.

เป็นการเตรียมพื้นฐานของผู้เรียนในเรื่องที่เขาไม่มีพื้นฐานมาก่อน เป็นการสอนผู้เรียนที่ได้ทดสอบแล้วว่า มีศักยภาพพอ ๆ กัน โดยมุ่งขัดเกลาผู้เรียนเป็นขั้น ๆ เป็นการเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมเพื่อเรียนรู้เนื้อหาวิชาที่ละเอียดสูงขึ้น(244)

(3) **ทรงจัดลำดับเนื้อหาแบบอริยมรรค** เป็นการให้การศึกษาแบบการจัดกระบวนการใหม่ในกลุ่มผู้เรียนที่มีความคิดความเห็น ยึดติดอยู่กับการศึกษาแบบอดีตมีทัศนะผิดเพี้ยนไม่ตรงตามความเป็นจริง ต้องปรับวิธีคิดใหม่ เพื่อให้ถูกต้อง คมชัด เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ตัวอย่างที่ทรงใช้วิธีการนี้ คือ ทรงสอนเบญจวัคคีย์(245)

กระบวนทัศน์ ของคนในยุคนั้น กล่าวโดยสรุปมี 2 แนวทาง คือ แนวคิดว่า โลกนี้มีความสุข เกิดมาต้องแสวงหาเสพสุข บริโภคให้เต็มที่ เป็นพวกมองโลกในแง่ดี (optimists) กินปลาโดยไม่คิดถึงก้าง และแนวคิดว่า โลกนี้มีแต่ความเลวร้าย มีแก่ทุกข์ จึงหลบหน้าหนีเข้าป่าแม้จะมองถูกแต่ไม่ตรงตามความเป็นจริง เป็นพวกมองโลกในแง่ร้าย ขาดวิจารณญาณ เบญจวัคคีย์อยู่ในกลุ่มหลังนี้ จึงต้องปรับกระบวนทัศน์ใหม่โดยทรงวางหลักทางสายกลาง ให้มองโลกตามความเป็นจริง คือในทุกข์ก็มีสุข แต่เป็นของชั่วขณะ เพราะในสุขก็มีทุกข์ การเสพสุขจึงต้องมีสติสัมปชัญญะ และเมื่อมีทุกข์ก็ไม่วิ่งหนี แต่ให้ต่อสู้เพื่อดับมันให้ได้

กระบวนทัศน์ใหม่ต้องเริ่มที่ตัวสัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก เห็นให้ตรงตามความเป็นจริงเสียก่อน การดำริถูก พูดถูก ทำถูก อาชีพ ความเพียรถูก ระลึกถูก และสมาธิถูกก็ตามมา แล้วทรงวางสมาธิไว้เป็นข้อสุดท้าย เป็นสัมมา

---

(244) วินย. 4/27/3, ที.สี. 9/237/189.

(245) ที.มหา. 10/299/348, ม.มู. 12/149/123.

สมาธิ จะได้เป็นตัวส่งต่อการพัฒนาชีวิตไปสู่ภพภูมิใหม่ จนถึงโลกุตรภูมิ ตามกระบวนทัศน์ที่ถูกต้อง ไม่ยึดติดอยู่ในขั้นตอนใด ๆ จนกว่าจะบรรลุจุดหมายสูงเพราะแสงสว่างเกิดจากสัมมาทิฏฐิ

(4) ทรงจัดลำดับเนื้อหาแบบอริยสัจจ์ โดย

(1) ทรงยกผลขึ้นตรัสก่อนเหตุ นั้นคือ ตรัสทุกข์ก่อนแล้วตรัสเหตุเกิด และตรัสนิโรธ (การดับทุกข์ก่อน) จึงตรัสมรรค (ทางดับทุกข์) เพื่อผู้เรียนมองเห็นประจักษ์ สาวลึกลงไปถึงสิ่งอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์นั้น คำว่า "ทุกข์" ทรงเริ่มต้นที่เกิดแก่เจ็บ ตายความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก การพบกับความผิดหวัง เป็นต้น ทุกคนรู้ ที่ทุกคนไม่รู้คือสาเหตุของทุกข์ ทำให้เที่ยวแสวงหาคิดไปต่าง ๆ จนมีขบวนการหลอกต้ม ถึงขั้นเป็นสถาบันศาสนาหากินกับผู้ต้องการดับทุกข์ สอนให้ทำพิธีกรรม สวดอ้อนวอน ไถ่บาป ล้างบาป สะเดาะห์เคราะห์ เสริมดวงชะตา พอรู้สาเหตุ ความงมงายก็หมดไป ใครหลอกไม่ได้

ทรงสอนผลของความดับทุกข์ (นิโรธ) ว่า เมื่อดับได้ชีวิตก็สดชื่น แจ่มใส สงบ เป็นสิ่งดี และคนทั่วไปก็รู้และปรารถนาจะได้ แต่ไม่รู้ทางจึงเดินหลงทาง จึงทรงสาวไปสู่ทางดับ ถือ อริยมรรค

(2) ทรงตรัสความจริงก่อน จึงตรัสถึงอุดมการณ์ นั้นคือทรงตรัสทุกข์กับเหตุเกิด (สมุทัย) โดยชี้ว่า ทุกข์มีจริง และเหตุเกิดทุกข์ก็มีจริง ต่อแต่นั้นทรงตรัสอุดมการณ์ของศาสนาพุทธว่า ทุกข์ดับได้ (นิโรธ) และทางดับทุกข์มีได้[246]

---

(246) ที.ม. 10/299/348, ม.มู. 12/149/123, อภิ.วิ. 35/569/307.

ตัวผู้เรียน พระพุทธเจ้าทรงมีเจตนาให้การศึกษาเพื่อฝึกคนให้เป็นอารยชน (the noble) ได้แก่ความเป็นผู้สูงส่งทั้งด้านความรู้ และความประพฤติ (วิชาและจรณะ) คนชั้นสูงในความหมายของพระพุทธศาสนา มิใช่ถือชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์วัด แต่ถือเอาความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในแนวทางที่ดีตามแบบอย่างที่ดูได้จากสังคมสงฆ์ที่ทรงตั้งขึ้น ไม่มีการแบ่งแยกชั้นวรรณะ ทุกคนเป็นเสมือนพี่น้องกัน เสมอภาคกันในการพัฒนาตนเอง การรังเกียจกันโดยชาติกำเนิด ฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นพฤติกรรมของคนชั้นต่ำ ไม่อาจเป็นอารยชนได้

พระพุทธเจ้าทรงตรวจสอบความพร้อม (ปริปักกภาพ) ของผู้ที่พระองค์ทรงสอนโดยทรงใช้พระญาณเป็นเครื่องตรวจ หากเห็นว่า ผู้ใดยังไม่มีความพร้อมก็ทรงรอไว้ก่อน

ความพร้อม (readiness) เป็นปัจจัย หรือเงื่อนไขจำเป็นต่อการเรียนรู้ ต่อความเข้าใจความพร้อมเกี่ยวข้องกับร่างกาย สติปัญญา และอารมณ์ รวมทั้งปัจจัยประกอบอื่น ๆ ด้านสังคมสิ่งแวดล้อมของผู้เรียน ทรงสอนตามระดับสติปัญญา ตามวัย ตามวุฒิภาวะ (maturity) ของผู้เรียน

บรรยากาศที่ทรงเลือกใช้ เกี่ยวข้องกับเวลาและสถานที่ เวลานั้นถือเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการสอน เรื่องที่แสดงให้เราทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงเวลามีมากมายจะกล่าวเพียงเพื่อให้เป็นตัวอย่าง ดังนี้ :

(1) ทรงจัดแบ่งเวลาในการที่ทรงปฏิบัติของพระองค์ ไว้ชัดเจนสำหรับแต่ละวันซึ่งสามารถทำเป็นตารางได้ดังนี้

พุทธกิจประจำวันของพระพุทธเจ้า
(ไม่เว้นวันหยุด)

เวลาประมาณ	ภารกิจประจำ	หมายเหตุ
06.00-08.00 น.	เสด็จบิณฑบาตโปรดผู้ที่ทรงเห็นว่าควรไปโปรด (ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺจ)	เวลาเสวยภัตตาหาร เวลาพักผ่อนไม่ปรากฏในตาราง เพราะเป็นเรื่องส่วนพระ-องค์ ไม่เกี่ยวกับมวลชน
15.00-18.00 น.	แสดงธรรมแก่ประชาชนทั่วไป ให้ซักถามปัญหา (สายณฺเห ธมฺมเทสนํ)	
19.00-21.00 น.	ประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ ทรงแก้ปัญหาข้อสงสัย (ปโฑเส ภิกฺขุโอวาทํ)	
24.00-01.00 น.	ทรงตอบปัญหาเทวดา (บุคคลชั้นสูง) (อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหนํ)	
05.00-06.00 น.	พิจารณาผู้ที่ควรไปโปรดและไม่ควรไปโปรด (ปจฺจูสฺเสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ)	

เป้าหมายของการเสด็จออกบิณฑบาต คือ การแสดงธรรมแก่ผู้ที่ทรงตรวจดูโดยพระญาณเห็นว่า สมควรจักได้บรรลุธรรม และบางครั้งหากทรงเห็นว่า เสด็จถึงที่บิณฑบาตเร็วเกินไป จะทรงแวะไปหานักบวชอาชีวกแห่งลัทธิอื่นเพื่อสนทนา แลกเปลี่ยนความเห็นกับพวกเขา

ข้อที่น่าสังเกต คือ เวลาหลังเที่ยงคืนไปแล้ว ยังทรงเปิดไว้สำหรับเทวดา หรือ อาจเป็นบุคคลชั้นสูง เช่นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งปกติจะบรรทมดึก เพราะมีราชกิจมากจะได้มีโอกาสเข้าเฝ้า

บรรยากาศเหมาะสำหรับการศึกษาเรียนรู้ ของคนแต่ละกลุ่มไม่เหมือนกัน

(2) ทรงใช้เวลาที่พระภิกษุเป็นต้น สนทนาถกเถียงกันอยู่ เป็นโอกาสในการสอน เรื่องส่วนมากในชาดก จึงเกิดจากวงสนทนา โดยกลุ่มผู้สนทนาได้พากันจุดประกายความคิดขึ้นแล้ว พระพุทธองค์จะเสด็จเข้าร่วม และแสดงธรรมตามความสนใจของกลุ่มนั้น ๆ

(3) เวลาที่มีปัญหาขัดแย้งทางความคิด ระหว่างลัทธินอกศาสนากับพระพุทธศาสนา จะทรงยกขึ้นแสดงให้เห็นแนวคิดแตกต่างกัน เพื่อปรับกระบวนทัศน์ของภิกษุและบริษัทอื่น ๆ ให้เห็นตรงกันในกรณีเช่นนี้ จะทรงยกหลักการขึ้นแสดงด้วยพระองค์เองเช่นตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์บางพวก มีปกติกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุข ทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เพราะเหตุที่ตนทำไว้ในปางก่อน เมื่อทำกรรมเก่าให้สิ้นไปด้วยการทรมานตนไม่กระทำกรรมใหม่อีกต่อไป...ก็จะสิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรม ก็จะสิ้นทุกข์...[247]

ข้อความนี้ทรงยกขึ้นแสดงเพื่อแก้กระบวนทัศน์ที่ไม่ถูกต้องเรื่องกรรมเก่าที่เชื่อกันอย่างผิด ๆ ไม่ตรงกับคำสอนของพระองค์

(4) เวลาที่มีปัญหาทางปฏิบัติ ผู้มีปัญหากำลังอยู่ในภาวะวิตกกังวลไม่มีทางออกพระพุทธองค์จะเสด็จไปหาเขา และตรัสแนะแนวหาทางออกให้ เช่นกรณีกุลบุตรคนหนึ่งภริยามีชู้ กำลังคิดว่าจะทำอย่างไร จะฆ่าชายชู้หรือจักฆ่าภริยาดี กุลบุตรผู้นี้ไปทูลถามทางออก เพื่อประกอบการตัดสินใจต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงต้อนรับสนทนากับเขาอย่างเป็นกันเอง แล้ว

---

(247) ม.อุปริ. 3/2/1.

ตรัสว่า เรื่องพรรณอย่างนี้พระองค์ได้เคยตรัสไว้ก่อนแล้วว่า หญิงทั้งหลายเปรียบเสมือนแม่น้ำ คนฉลาดไม่พึงโกรธหญิง ต่อแต่นั้นพระองค์ตรัสเปรียบเทียบให้ชายคนนั้นรู้สึกตัวว่า **"ธรรมดาหญิงทั้งหลาย เหมือนแม่น้ำ ทางเดิน โรงดื่ม ศาลาพักร้อน และบ่อน้ำ ไม่ถือเรื่องเวลา (ก่อนหลัง)"**[248] ข้อความนี้ทรงกล่าวกับกุลบุตรผู้มีทุกข์สองต่อสอง ไม่ใช่เป็นเรื่องสาธารณะ เป็นกรรมวิธีการแนะแนว เฉพาะกรณี แต่ก็ไม่ทำให้สตรีเสียหาย เพียงแต่ทรงชี้ให้ผู้ขอคำปรึกษาเข้าใจ เลิกคิดทำร้ายภริยาและทรงยืนยันว่า "การประพฤตินอกใจ เป็นมลทินของหญิง"

ในด้านสถานที่ การสอนธรรมของพระพุทธเจ้า นอกจากทรงเลือกเวลาแล้ว ทรงเลือกใช้สถานที่ที่เหมาะสม มีบรรยากาศเป็นที่เอื้ออำนวย อารามทุกแห่งจะเป็นส่วนหนึ่งของป่า เช่นป่าไผ่ ป่าตาล มีบรรยากาศร่มรื่นสงบปราศจากเสียงรบกวน ในฤดูร้อนทรงใช้ร่มเงาป่าไม้ ร่มเงาต้นไม้ ในยามเย็นเป็นเครื่องบังแสงแดด หากเป็นฤดูหนาว ฤดูฝนก็ทรงใช้ศาลาภายในอาราม

ลีลาการสอน พระพุทธเจ้า ทรงประกอบลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ มีอวัยวะต่าง ๆ งดงาม กลมกลืน เป็นที่ชื่นชอบของพวกที่ติดในรูป (รูปัปปมาณิกา) มีพระสุรเสียงกังวาล กลมกล่อม นุ่มนวล ไพเราะ เป็นที่ชื่นชอบของผู้ที่ติดในเสียง (โฆสัปปมาณิกา) ทรงดำรงพระองค์มักน้อยสันโดษ ใช้ปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็น ทำให้เป็นที่ชื่นชอบของผู้ศรัทธาในความเรียบง่าย (ลูขัปปมาณิกา) และทรงมีพระจริยวัตรงดงาม คำสอนของพระองค์มีเหตุผลพิสูจน์ตามให้เห็นจริงได้ ทำให้เป็นที่เลื่อมใสของผู้ใฝ่หาความจริง (ธัมมัปปมาณิกา)[249]

---

(248) อนติรติชาตก ขุ.ชา เอก. 27/21., ตทฏฐกถา 2/98ฐ อ. 7/15.

(249) องฺ. จตุกฺก. 21/65/93., อภิ.ปุ. 36/10/135., ธ.อ. 5100., สุตฺต.อ. 1/329.

ในด้านบุคลิกภาพ พระพุทธเจ้าทรงมีบุคลิกภาพดีเยี่ยม จึงสามารถดึงคนทุกระดับเข้าหาและดูดผู้ที่ได้เห็นพระองค์ให้ติดต่ออยู่ตลอดไปอันเป็นสาเหตุหนึ่งในการเผยแพร่ศาสนาได้ผลดี คนที่มีมานะทิฏฐิ แม้คิดไว้ก่อนว่าจะไม่ต้อนรับ แต่พอพระองค์เสด็จไปหาเขา พวกเขาจะลืมสิ่งที่คิดไว้ลุกมาต้อนรับโดยไม่รู้ตัว ในที่ประชุมของนักบวชนอกศาสนา สมาชิกกำลังถกเถียงกันอึงคนึง พอเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไป ประธานที่ประชุมจะสั่งให้สมาชิกเงียบเสียงโดยอ้างว่า พระพุทธเจ้าไม่ต้องประสงค์เสียงเอะอะโวยวาย ทรงสรรเสริญการใช้เสียงเบา[250] แสดงว่าบุคลิกลักษณะและชื่อเสียงของพระพุทธเจ้า สามารถควบคุมพฤติกรรมของสังคมได้ ทำให้ผู้แม้มิได้นับถือพระรัตนตรัย ก็ต้องปรับท่าทีให้สอดคล้อง และกิติศัพท์นี้ยังเป็นบารมีตกทอดไปถึงผู้นับถือพระพุทธ-ศาสนา ซึ่งเขาได้รับเกียรติเช่นเดียวกัน ครั้นหนึ่งสันธานะคฤหบดีไปเยี่ยมนิโครธะปริพาชกซึ่งกำลังนั่งเป็นประธานประชุมบริษัทของตน พอเห็นคฤหบดีเดินไปหา เขาบอกให้ที่ประชุมเงียบเสียงเพราะคฤหบดีเป็นผู้นับถือพระพุทธเจ้าไม่ชอบเสียงเจี๊ยวจ๊าว อึกทึก จะตำหนิเอาได้[251]

เวลาทรงแสดงธรรม พระพุทธเจ้าจะทรงพระเนตรเปิดกว้าง ทรงมองผู้ฟังตลอดเวลาและทั่วถึงทุกคน จนผู้ฟังรู้สึกว่า พระพุทธองค์ทรงมองดูเขา ทรงใช้สายพระเนตรควบคุมพฤติกรรมของผู้ฟัง ที่เรียกว่า เนตรสัมพันธ์ (Eye-Contact) ซึ่งศิลปะการพูดถือเป็นสิ่งสำคัญ การสำรวมตาในความหมายทางพุทธศาสนา ไม่ใช่การปิดตา แต่หมายถึงการใช้ตาอย่างมีสติสัมปชัญญะเหมือนการสำรวมหู มิใช่การอุดหู

---

(250) ดู โปฏฐปาทสุตฺต : ที.สี. 9/409/176.

(251) อุทุมฺพริกสุตฺต : ที.ปา. 11/51/30.

ในการสอนทรงใช้ลีลา 4 ประการครบถ้วนสมบูรณ์ คือ[252]

(1) **สันทัสสนา** ทรงชี้แจงให้เห็นตามอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน เหมือนพาไปดูด้วยตาทรงแสดงเป็นรูปธรรม จนผู้ฟังสรรเสริญว่า เหมือนหงายของคว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง ส่องประทีปในที่มืดให้ผู้มีตาได้มองเห็น

(2) **สมาทปนา** จูงใจให้ยอมรับ ให้เกิดความคิดคล้อยตาม เห็นเป็นเรื่องน่าทดลองปฏิบัติ รู้ครบกระบวนการทั้งเหตุผลและวิธีการ

(3) **สมุตเตชนา** ปลุกใจให้เกิดความกระปรี้กระเปร่า ทำให้ผู้ฟังเกิดพลังจิต ที่จะกระทำหรือไม่กระทำ ที่จะลด ละ เลิก

(4) **สัมปหังสนา** ก่อให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลิน มีความหวังไม่ง่วง ไม่เหงาหลับ ฟังเท่าไรก็ไม่เบื่อ

วิธีสอน วิธีสอนนับเป็นสิ่งสำคัญพอ ๆ กับเนื้อหาที่ผู้สอนจะนำเสนอ ผู้สอนแม้จะมีความรู้เนื้อหาดี แต่สอนหรือถ่ายทอดไม่เป็น ผู้ฟังก็ไม่อาจเข้าใจได้ถ่องแท้ เหตุ (อาการ) ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและได้ผลสำเร็จ ทำให้คำสอนของพระองค์แพร่หลาย เพราะ

(1) ทรงสอนด้วยความรู้ที่แจ่มชัด นั้นคือทรงรู้ยิ่ง เห็นจริงด้วยพระองค์เองแล้วจึงสอนผู้อื่นให้รู้ตามที่ทรงรู้ยิ่งเห็นจริง (อภิญญาย ธมฺมเทสนา)

---

(252) ที.สี. 9/198/161., ที.อ. 2/89., อุ.อ. 304,457,490.

(2) ทรงสอนมีเหตุผล มีข้ออ้าง มีที่มา มีข้อมูลพร้อมชัดเจน ไม่เลื่อนลอย (สนิทานธมฺมเทสนา)

(3) ทรงสอนให้เกิดผล ให้ผู้ฟังยอมรับ และนำไปปฏิบัติได้ผลจริง (สปฺปาฏิหาริยธมฺมเทสนา)

ในมหาสกุลุทายิสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระพุทธเจ้าตรัสสาเหตุให้ผู้ฟังของพระองค์ เคารพนับถือพระองค์ไว้ 5 ประการ คือ[253]

(1) เพราะพระองค์ทรงมีศีล ประกอบด้วยองค์ศีลอย่างยิ่ง

(2) เพราะพระองค์ทรงมีความรู้แจ่มชัดอย่างยิ่งในสิ่งที่ทรงสอน

(3) เพราะทรงมีปัญญา ทรงประกอบด้วยองค์ความรู้อย่างสูง สามารถขจัดข้อโต้แย้งต่าง ๆ ได้

(4) ทรงตอบปัญหาได้แจ่มชัด โดยเฉพาะปัญหาเรื่องอริยสัจจ์ 4

(5) ทรงสามารถสอนให้เขาเข้าถึง หรือปฏิบัติได้ผลถึงขั้นสุดท้ายของความรู้นั้น นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงมีปฏิหาริย์ 3 ประการ คือ[254]

(1) อิทธิปาฏิหาริย์ ได้แก่ทรงมีพลังเหนือธรรมชาติที่เรียกว่า ฤทธิ์

(2) อาเทศนาปาฏิหาริย์ ความสามารถในการทายใจผู้ฟัง รอบรู้กระบวนการของจิต จนสามารถสังเกตพฤติกรรมแล้วทำนายความรู้สึก ความคิดความสนใจ ทัศนคติ เป็นต้นของผู้ฟังได้ ปัจจุบัน คือ วิชาจิตวิทยา

---

(253) ม.ม. 13/329-334/321-333.

(254) ที.สี. 9/33/273, องฺ. ติกฺ. 20/500/217.

(3) อนุศาสนีปาฏิหาริย์ ความสามารถในการสอน คือสอนให้ผู้ฟังเข้าถึงความจริงตามที่ทรงสอน

ในปาฏิหาริย์ทั้งสาม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสนีปาฏิหาริย์ คือ ความสามารถทางด้านการนำเสนอ (การสอน) ดังตรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย เราสอนให้ผู้ฟังรู้ลึกซึ้ง (อภิญญาย) มีเหตุมีที่อ้าง และมีปาฏิหาริย์"*

ในการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนหลายแบบ ตามสถานะของบุคคลและจำนวนของผู้ฟัง ซึ่งพอจะสรุปได้ ดังนี้ :

1. **ทรงสอนแบบบรรยาย** (descriptive) ในกรณีที่กลุ่มผู้ฟังมีจำนวนมาก และทุกคนควรจะรู้เรื่องนั้นตรงกันและเป็นเรื่องที่ควรจะเข้าใจได้โดยไม่ต้องให้ผู้ฟังซักถาม ในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ทรงบรรยายโดยพระองค์เอง โดยทรงเลือกเรื่องที่จะทรงแสดงด้วยพระองค์เอง ทรงจัดลำดับเนื้อหาให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้ฟัง การสอนแบบบรรยายจะทรงแจงรายละเอียดของหัวข้อธรรมที่ทรงยกขึ้นแต่ละประเด็นอย่างชัดแจ้ง ประกอบด้วยเนื้อหาที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ตอน (กัณฑ์) เดียวจบ

2. **ทรงสอนแบบถามตอบ** อย่างในกรณีอนัตตลักขณสูตร ในกรณีนี้พระพุทธองค์จะทรงบรรยายนำเรื่อง เป็นการปูพื้นฐานพอให้ผู้ฟังจับทางถูก และพร้อมที่จะตอบคำถามที่พระองค์จะทรงถามให้ตอบ

เวลาบรรยาย จะทรงบรรยายเรื่องที่เป็นประเด็นปัญหา เป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่แปลกแยกจากศาสนาอื่น ซึ่งผู้ฟังยังไม่เคยรู้มาก่อน พอเขามีพื้นดีแล้ว ทรงหยุดบรรยายแล้วทรงตั้งคำถามไล่ไปเป็นข้อ ๆ จนจบเรื่อง โดยคำถามนั้นจะบอกว่าผู้ฟังเข้าใจหลักการของศาสนาหรือไม่ ? เช่น ทรงกล่าวว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา (ไม่มีตัวตัวตน) ถ้ารูปมีตัวตนรูปจะไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ท่านทั้งหลายหวังได้ว่า ให้รูปของเราเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนี้แต่เพราะรูปเป็นอนัตตา รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ไม่เป็นไปตามที่เรา

คาดหวัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ เป็นอนัตตา...พอตรัสบรรยายจบ ทรงตั้งคำถามว่า "พวกท่านเข้าใจเป็นอย่างไร รูปเป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง?" ผู้ฟังตอบว่า "ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า" ทรงถามว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข?" ผู้ฟังตอบว่า "เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า" ทรงถามว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความเปลี่ยนแปลง ควรเห็นว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา เราเป็นสิ่งนั้น นั่นเป็นตัวตน (อัตตา) ของเราไหม?" ผู้ฟังตอบว่า "ไม่ควร พระเจ้าข้า"

จากการศึกษาแบบถาม-ตอบ ของพระพุทธเจ้า ทำให้เราได้ข้อคิดว่า

(1) ก่อนถามเรื่องใด ผู้สอนควรปูพื้นความรู้ของผู้ฟังก่อน เป็นแบบของการปาฐกถานำ

(2) การถามจะไม่ถามสิ่งที่ผู้สอนกล่าวนำ เพื่อวัดว่า ผู้ฟังรู้ตามที่ผู้สอนพูดหรือไม่ แต่ถามเรื่องอื่นที่สัมพันธ์กัน เช่น ไม่ถามว่า อนัตตา คืออะไร รูปเป็นอนัตตา เป็นอย่างไร? แต่ถามว่า เมื่อรูปเป็นอนัตตา เป็นนิจจังหรืออนิจจัง

(3) คำถามจะเกิดจากกระบวนการคิดเชิงตรรกะ ผู้ตอบต้องใช้เหตุผล และต้องเข้าใจกระบวนการคิด

(4) คำถามขั้นสุดท้าย จะย้อนมาสู่เรื่องที่บรรยาย ซึ่งเป็นหลักการที่ต้องรู้และนำไปปฏิบัติ เช่น สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ควรเห็นว่า เป็นอัตตาของเราไหม? ผู้ตอบถูกจะเกิดจากความเข้าใจไตรลักษณ์อย่างถูกต้องอย่างลึกซึ้งและตลอดสาย สามารถเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ของผู้เรียนได้[255]

---

(255) อนัตตลักขณสูตร วินย. มหา. 4/1 หน้า 52-56

3. **ทรงสอบแบบอุบายโกศล** (Approach of Adaptation) พระพุทธเจ้าทรงใช้ธรรมเนียมจารีต ประเพณี พิธีกรรม ความเข้าใจ แม้แต่คำพูดของบุคคล ที่กระทำหรือพูดโดยความไม่รู้หรือรู้ไม่จริงเป็นพื้นฐานในการดึงผู้เรียนให้เกิดความสนใจ นับเป็นวิธีการสอนที่ดีอย่างหนึ่ง เรียกว่า "อุบายโกศล"

วิธีการนี้ ใช้สถานการณ์และสภาวการณ์เฉพาะหน้าเป็นตัวนำผู้เรียนให้เรียนและให้อยากเรียนรู้ แนวคิดใหม่ของพระองค์ที่รีส เดวิดส์ (Rhys Davids) เรียกวิธีการนี้ว่า "รินเหล้าใหม่ลงในขวดเก่า" นั้นคือทรงปรับธรรมเนียม ความเชื่อ จารีต และแม้แต่คำพูดให้มีความหมายใหม่ โดยไม่ได้เปลี่ยนรูปแบบ แต่ทรงเปลี่ยนแต่เนื้อหา ปรับกระบวนทัศน์เก่าให้เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ เช่น คำสอนที่ปรากฏในสิงคาลสูตร พระพุทธเจ้าทรงเห็นบุตรคฤหบดี ชื่อสิงคาลกะไหว้ทิศ 6 ตามคำสั่งของบิดา พระพุทธองค์ตรัสว่า "ตามระเบียบของอารยชน เขาไม่ไหว้ทิศกันอย่างที่ทำดอก" ทำให้สิงคาลกะได้สติ อยากฟังพิธีการที่อารยชนทำกัน พระพุทะเจ้าทรงแสดงทิศ 6 ให้เขาเข้าใจ

คำว่า อุปายโกศล ได้แก่ ปัญญาอันเป็นอุบายในเรื่องต่าง ๆ ทุกอย่างที่ต้องตัดสินใจในกิจรีบด่วน หรือในภัยที่เกิดขึ้น เพื่อแก้ไขสถานการณ์[256] พลิกร้ายให้กลายเป็นดี พลิกหายนะให้เป็นพัฒนา

4. **ทรงสอนโดยวิธีใช้ตัวอย่างประกอบ** (Illustrative) หมายถึงทรงสอนโดยการเทียบเคียงเปรียบเทียบ (Simile) อุปมา นิทาน และเรื่องที่เกิดในชีวิตประจำวัน เป็นตัวอย่างประกอบการสอน เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจน

---

(256) ที.ปา. 11/305/197., ที.ปา.อ. 3/305/201., อภิ.วิ. 35/771/396.

การเทียบเคียง (Analogy) คือการกล่าวถึงความเหมือนกัน โดยยกเอาสิ่งที่มีลักษณะลงกันหรือเข้ากันได้ มาเปรียบเทียบกัน เช่น เทียบหัวใจคนกับปั๊มน้ำ การเทียบเคียงทำให้มองเห็นสิ่งเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใช้มาก เช่น ราคะ โทสะ โมหะ ทรงเทียบด้วยไฟ

อุปมา (Simile) เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง มักคู่กับอุปไมย อุปมา คือการอ้างเอามาเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจ สิ่งที่ยากควรหาสิ่งอื่นที่เข้าใจได้มาเปรียบเทียบ ประโยคเปรียบความมีคำว่า "ฉันใด" สิ่งที่ถูกเปรียบฉันนั้น ที่นิยมพูดกันว่า อุปมาฉันใด (ยถา) อุปไมย (ตถา/เอวํ) ฉันนั้นเวลาแปลตัดประโยคข้อความอุปมาจะอยู่หลังคำว่า เหมือน เช่น

> "ดอกบัวเกิดใกล้กองขยะ ริมทางใหญ่อันสกปรก แต่มีกลิ่นหอม เป็นที่ชื่นใจฉันใด สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รุ่งเรืองด้วยปัญญาเหนือปุถุชน ผู้มืดบอด (อยู่) ในที่ดังกองขยะ ฉันนั้น"(257)

บางครั้ง ทรงใช้คำว่า อุปมาประกอบสิ่งที่นำมาเปรียบ เช่น

> "บุคคลรู้จักกายนี้ ซึ่ง**อุปมาด้วยหม้อดิน** ปิดกั้นจิตอุปมาเหมือนพระนคร พึงรบกับมารด้วยอาวุธ คือ ปัญญา พึงรักษาชัยชนะ และไม่มุ่งแต่เสพสุข"(258)

---

(257) ขุ.ธ. 25/...ธมฺมปท.อ. 3/98.

(258) กุมฺภูปมํ จิตฺตมิทํ วิทิตฺวา โยเชถ มารํ ปญฺญาวุเธน
นครูปมํ จิตฺตมิทํ ฐเปตฺวา ชิตญฺจ รกฺเข อนิเวสยา สิยุํ ขุ.ธ. 25/20.

นิทาน (Story) หมายเอาเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ ในอดีต หรือเรื่องราวของเหตุการณ์เกิดจากจินตนาการ พระพุทธองค์มักจะทรงใช้นิทานในความหมายแรก เพราะพระองค์พัฒนาการมาหลายภพหลายชาติ และทรงมีบุพเพนิวาสานุสสติญาณทำให้ทรงจำเหตุการณ์ในอดีตได้มากมาย ทรงนำมาเล่าประกอบการสอน บางเรื่องเป็นอัตชีวประวัติของพระองค์เอง บางเรื่องเป็นประวัติของพระสาวก บางเรื่องเป็นราชพงศาวดาร บางเรื่องเกี่ยวกับสถานที่โบราณคดี

เหตุการณ์ปัจจุบัน ได้แก่เรื่องเกิดขึ้นและกำลังดำเนินอยู่ในประเทศและในโลก พระพุทธเจ้าจะทรงนำเหตุการณ์มาประกอบเป็นเครื่องกระตุ้นความสนใจของผู้ฟัง โดยทรงสรุปเนื้อหาเล่าโดยย่อ เช่น ตอนที่ทรงประทับ ณ ริ่มฝั่งแม่น้ำคงคา ใกล้นครอุกกเวลา แคว้นวัชชี ตรัสเล่าเรื่องคนเลี้ยงโคผู้ไม่ฉลาด นำโคข้ามผิดท่าน้ำ ทางด้านเหนือของแคว้นวิเทหะ ในฤดูศารทท้ายพรรษา โคทั้งหลายก็ว่ายเวียนในกระแสน้ำวน จมน้ำตายกลางแม่น้ำคงคา[259] (ข่าว)

ครั้งหนึ่ง ขณะทรงประทับอยู่ ณ เชตวนาราม ตรัสเล่าเหตุการณ์สมัยที่ประทับอยู่ ณ โคนพญาไม้สาละในป่าสุภควัน ใกล้เมืองอุตกัฏฐาว่า ครั้งนั้นพกาพรหม เกิดความเห็นผิดว่าอัตตานี้เที่ยง ยั่งยืน ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อนไม่อุบัติ ไม่มีความหลุดพ้น พระองค์ได้เสด็จไปพบเขา แสดงธรรมให้เข้าฟัง[259]

---

(259) จูฬโคปาลกสูตร ม.มู. 12/388/418.

(259) พรหมนิมันตนิกสูตร ม.มู. 12/551/590.

5. **วิธีวิภชวาท** (Analytical) สุภมาณพ กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกพราหมณ์เขาเที่ยวพูดกันว่า คฤหัสถ์เท่านั้น สามารถสำเร็จกุศลธรรมที่พึงรู้ (ทางที่ถูกต้อง) นักบวชหาอาจสำเร็จได้ไม่ ในเรื่องนี้พระโคดมผู้เจริญ เห็นอย่างไร พระองค์ทรงตอบว่าเฉพาะในเรื่องนี้เราเป็นวิภชวาท ไม่ใช่เอกังสวาท เราไม่สรรเสริญมิจฉาทิฏฐิ ทั้งของคฤหัสถ์และบรรพชิต ทั้งคฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิด มีการปฏิบัติผิดเป็นเหตุไม่อาจบรรลุความถูกต้องได้ เราสรรเสริญสัมมาทิฏฐิ ทั้งของคฤหัสถ์และบรรพชิต ไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ปฏิบัติผิดมีการปฏิบัติผิดเป็นเหตุ ไม่อาจสำเร็จสิ่งดีงามได้[270]

ด้วยหลักวิภชวาท พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงยืนยันว่า จริงหรือเท็จของข้อความบางอย่างจนกว่าจะได้ทรงวิเคราะห์เสียก่อน โดยการพิจารณาถึงธรรมชาติของหัวข้อสนทนา

ความเห็นของพราหมณ์ว่า คฤหัสถ์บรรลุความดีงามได้ นักบวชหมดโอกาส โดยเน้นความแตกต่างแห่งรูปแบบ แต่พระพุทะองค์ทรงเน้นเนื้อหา โดยเนื้อหาทั้งสองกลุ่ม ถ้าปฏิบัติดีก็บรรลุความดีได้ ถ้าปฏิบัติผิด ก็บรรลุไม่ได้

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้ความหมายของคำว่า วิภัชชวาทีไว้ว่า ผู้กล่าวจำแนกผู้แยกแยะถูก เป็นคุณบท คือคำแสดงคุณลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า หมายความว่า ทรงแสดงธรรมแยกแยะแจกแจงออกไปให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบย่อย ๆ มาประชุมกันเข้าอย่างไร เช่น แยกแยะกระจายนามรูปออกเป็นขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 เป็นต้น สิ่งทั้งหลายมีด้านที่เป็นคุณและเป็นโทษอย่างไร เรื่องนั้น ๆ มีข้อเท็จข้อจริงอะไรบ้าง การกระทำนั้น ๆ มีแง่ถูก แง่ผิด แง่ดี และแง่ไม่ดีประการใด

---

(270) สุภสูตร ม.ม. 12/710/650.

เป็นต้น เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องนั้นสิ่งนั้นอย่างชัดเจน มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง เช่น มองเห็นความเป็นอนัตตา เป็นต้น ไม่มองอย่างตีขลุมหรือเห็นแต่ด้านเดียวแล้วยึดติดในทิฏฐิต่าง ๆ อันทำให้ไม่เข้าถึงความจริงแท้ตามสภาวะ [271]

6. **ทรงสอนโดยวิธีการทดลอง** (Experimental) พระพุทธเจ้าไม่ต้องการให้ใครยอมรับคำสอนของพระองค์ ปราศจากความคิดที่จะทดสอบเพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าทนต่อการพิสูจน์ โดยทั่วไปศาสนาพุทธเข้าใจกันว่า เป็นลัทธิปฏิบัตินิยม (Pragmatism) และเหตุผลนิยม (Rationalism) พระพุทธองค์ทรงเป็นนักทดลอง กว่าจะพบความจริงขั้นสุดท้ายทรงลองผิดลองถูกมานาน คำสอนของพระองค์เป็นสัจธรรม ดำเนินการและมีผลมาจากวิธีการที่สมัยปัจจุบันเรียกว่าวิธีการทางวิทยาศาสตร์ คือมีการกำหนดปัญหาตั้งสมมติฐาน แสวงหาข้อมูล นำข้อมูลมาวิเคราะห์และสรุปผล ตั้งเป็นหลักการ (ทฤษฎี) ดังนั้น หลักการในศาสนาพุทธ เช่น มรรค 8 โพธิปักขิยธรรม 37 ผ่านการทดลองโดยการปฏิบัติได้ผลมาแล้ว

ในการบำเพ็ญตบะ พระองค์เคยทรงบำเพ็ญตบะขั้นสุด ๆ เช่น การเปลือยกาย นั่งกระหย่ง นอนบนหนาม เป็นต้น

ในการเป็นผู้ปอน ทรงปล่อยให้ขี้ฝุ่นหมักหมม จับเกาะจนเป็นสะเก็ดโดยไม่ลูบออก

ในการรังเกียจ ทรงมีสติก้าวเดินโดยทำความเอ็นดู แม้ในหยดน้ำเพื่อมิให้จุลินทรีย์ถึงความพินาศ

---

(271) พระเทพเวที **พจนานุกรมพุทธศาสน์** : ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2533) หน้า 278-279.

ในการเป็นผู้สงัด เสด็จเข้าไปอยู่ป่า หลีกเลี่ยงไม่ให้พบแม้แต่คนเลี้ยงโค

ทรงเคร่งครัดถึงกับนอนบนพื้นดิน หนุนกระดูกศพ บางครั้งเด็กเลี้ยงโคมาถ่มน้ำลายรดปัสสาวะรด เอาขี้ฝุ่นโรย เอาซี่ไม้ยอนช่องพระกรรณ ก็ไม่ทรงมีจิตคิดร้ายต่อเด็กนั้น เป็นตัวอย่างการทดลองอยู่ด้วยอุเบกขา

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า บริสุทธิ์ด้วยอาหาร ก็ทรงทดลองยังพระชนม์ชีพด้วยผลกะเบา ด้วยถั่ว ด้วยข้าวสาร เพียงเมล็ดเดียว สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า บริสุทธิ์ได้ด้วยการเวียนว่ายตายเกิด ก็ทรงเกิดมาทุกแห่งเว้นชั้นสุทธาวาส สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า บริสุทธิ์ด้วยการเกิด ก็ทรงเกิดทุกแห่งทุกวรรณะ สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า บริสุทธิ์ได้ด้วยยัญ ก็ไม่มียัญชนิดไหน ที่ไม่เคยบูชา โดยกาลอันยาวนาน สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า บริสุทธิ์ได้ด้วยไฟ ก็ทรงเคยบูชามาแล้วตลอดเวลานาน[272]

เพราะการที่พระองค์ ทรงเป็นผู้ปฏิบัติ ทดลองมาแล้วด้วยพระองค์เอง ทำให้พระองค์ทรงอาจหาญในท่ามกลางบริษัท ไม่ว่ากษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ เทวดา มาร พรหม โดยไม่มีผู้ใดทักท้วงได้โดยชอบว่า

(1) ธรรมที่ทรงปฏิญญาว่า ตรัสรู้ มิได้ทรงตรัสรู้

(2) อาสวะที่ทรงปฏิญญาว่า สิ้นไป ยังไม่สิ้น

(3) สิ่งที่ตรัสว่าอันตราย ไม่อันตราย

(4) ธรรมที่แสดงเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใด ไม่ทำให้ผู้นั้นถึงซึ่งความพ้นทุกข์

ผู้สอนที่ผ่านการปฏิบัติ ผ่านการทดลอง เป็นที่มั่นใจของผู้เรียน หากจะมีผู้โต้แย้ง เป็นผู้โต้แย้งโดยไม่ชอบ ผู้ผ่านการปฏิบัติจะสอนโดยความมั่นใจ ดุจราชสีห์

---

(272) ม.ม. 12/177-184/155-159. (มหาสีหนาทสูตร)

9. เทคนิคการใช้สื่ออุปกรณ์ประกอบการสอน

การสอน ศัพท์ในทางศาสนา คือ "เทศน์" แต่คำนี้ในยุคหลัง โดยเฉพาะปัจจุบัน ก่อให้ความรู้สึกน่าเบื่อ นอกจากการเทศน์ของพระภิกษุ การเทศน์ของคนอื่น ๆ ผู้ฟังรู้นึกว่ายอมรับไม่ได้ การยอมรับไม่ได้ ก็เป็นผลมาจาก รูปแบบของพระนั่นเอง รูปแบบการเทศน์ไม่ได้ปรับเปลี่ยนให้ทันสมัย

ศัพทวิทยา ที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า "เทศน์" หรือการสอนมีหลายคำ ที่ควรสนใจ คือ

1. **การฝึก** (Train) การทำให้บุคคล หรือ สัตว์ สามารถทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ ตามเป้าหมาย ในศาสนาพุทธใช้แบบสำหรับฝึกเรียกว่า สิกขาบท

2. **การเสนอ** (Teach) การให้ความรู้ (knowledge) การปลูกฝังความชำนาญ (ทักษะ : Skill) การอบรม (ภาวนา)

3. **การแนะนำ** (instruct) คือการให้ความรู้โดยวิธีการที่เป็นกระบวนการ มีทั้งการฝึก การสอน และการอบรม

4. **การให้การศึกษา** คือกระบวนการพัฒนาศักยภาพ และพลังความสามารถของมนุษย์โดยอาศัยการดึงความสามารถของมนุษย์ออกมาให้มากที่สุด[273]

---

(273) The Rendom House Dictionary of the English Language

5. **การแนะแนว** (guidance) การช่วยเหลือให้ผู้เรียนเดินไปสู่จุดหมายปลายทาง หรือให้พัฒนาการไปตามเป้าหมายอย่างถูกต้อง

การสอนที่ดี ต้องให้ผู้เรียน

(1) **สันทัสสนา** : มองเห็นภาพเกิดมโนทัศน์ เกิดความคิดที่ถูกต้อง (สัมมาสังกัป) มองสิ่งที่ต้องการให้รู้ตรงตามความเป็นจริงได้ทั้งด้านความรู้และประสบการณ์ (ญานทัสสนะ)

(2) **สมาทปนา** : ให้ผู้เรียนรับไปใช้ได้ตรงตามทฤษฎี สามารถทำตามได้ ลงมือกระทำและทำได้ แก้ปัญหาได้

(3) **สมุตเตชนา** : ผู้เรียนเกิดความกล้า เกิดความมั่นใจ เชื่อมั่นตัวเอง ทั้งในภาคทฤษฎี และการปฏิบัติ

(4) **สัมปหังสนา** : เพลิดเพลินไม่เบื่อ ไม่แสดงออกซึ่งความเบื่อต่อการเรียน ต่อบทเรียน

หลักการทั้ง 4 ประการสามารถสรุปลงในคำ ๆ เดียว คือ "สันทิฏฐิกะ" ผู้สอนทำให้ผู้เรียนเป็นผู้ "บรรลุ" คือรู้เอง, เห็นเอง ประจักษ์แจ้งกับตัวเอง ไม่ต้องขึ้นกับผู้อื่น ไม่ต้องเชื่อถ้อยคำของใคร ไม่ต้องอ้างใคร[274]

การสอนของพระพุทธเจ้า แต่ละครั้ง แจ่มแจ้ง ชัดเจน ผู้ฟังแต่ละคนยอมรับตรงกันว่า *"ชัดเจนมากพระเจ้าข้า ชัดเจนมาก พระเจ้าข้า พระธรรม*

---

(274) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) หน้า 325

ที่พระองค์แสดง แจ่มแจ้ง เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิดบอกทางแต่คนหลงทาง หรือเหมือนตามประทีปน้ำมันในที่มืดให้ผู้มีตาดีได้มองเห็นรูป[275]

การสอนกับสื่อ

สื่อ คือ เครื่องช่วยให้บางสิ่งบางอย่างปรากฏ เช่น โทรทัศน์ทำให้ภาพโฆษณาปรากฏ เป็นเครื่องมือทำให้การติดต่อถึงกันได้ สื่อที่ทำให้การติดต่อกับคนเป็นจำนวนมากได้ เรียกว่า สื่อมวลชน (Mass media) สื่อเป็นตัวชักนำให้รู้จัก ให้เกิดความชัดเจน

อุปกรณ์ (aid) คือ เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องช่วย อุปกรณ์ให้การช่วยเหลือให้สำเร็จประโยชน์

สื่ออุปกรณ์ ได้แก่ อุปกรณ์ หรือเครื่องช่วยให้การสื่อสารสำเร็จประโยชน์ให้รู้จัก หรือให้เกิดความชัดเจน

สื่ออุปกรณ์ประกอบการสอน คือ สื่อที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสอนในการให้ข้อมูลทางวิชาการ

การสอนจะเกิดประสิทธิภาพ ต้องอาศัยอุปกรณ์ในการสื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจเนื้อหา

---

(275) อภิกฺกนฺตํ ภนฺเต อภิกฺกนฺตํ ภนฺเต : เสยฺยถานิ ภนฺเต นิกฺกุชฺชิตํ วา อุกฺกุชฺเชยฺย ปฏิจฺฉนฺนํ วา วิวเรยฺย มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิกฺเขยฺย อนฺธกาเร วา เตลปชฺโชตํ ธาเรยฺย จกฺขุมนฺโต รูปานิ ทกฺขนฺตีติ เอวเมวํ ภควตา อเนกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโต (ที.สี. 250/95 ฉบับ มจร.)

เทคนิค (Technique) **กับสื่อ**

เทคนิค คือ วิธีการที่จะนำไปใช้ เพื่อให้สื่ออุปกรณ์นั้นสามารถสนองตอบเป้าหมายของการให้ความรู้ทางวิชาการสำเร็จหรือบรรลุผลอย่างครบถ้วนสมบูรณ์

การใช้สื่ออุปกรณ์ต้องศึกษาวิธีการใช้

ชนิดของวิชาการ

นักปราชญ์ แบ่งศาสตร์ออกเป็นสองสาย คือ ศาสตร์ที่เป็นนามธรรมล้วน ๆ เรียกว่า ศาสตร์สากล (universal science) ศึกษาเน้นที่ความมีความเป็นของสิ่งนั้น (being) ศาสตร์สากล ได้แก่ ปรัชญา, ศาสนา

ศาสตร์สากล สามารถใช้เครื่องมือ คือ ความคิด เป็นอุปกรณ์ การเรียนรู้ใช้ "ศัพท์" หรือ "'คำพูด" เป็นสื่อ แนวทางให้การศึกษา

1. ให้ผู้เรียนเกิดมโนภาพ (concept) ชัดเจนตรงตามความเป็นจริง
2. ใช้คำให้คลุม (cover) มโนภาพที่พูดถึงให้ตรงตามเป็นจริง
3. ขจัดอคติ หรือบุรพสังกัป (preconception) ออกไป
4. ใช้วิธีการเปรียบเทียบ (comparison) และการเทียบเคียง (analogy)
5. ใช้อุปกรณ์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ใช้ใบไม้ หม้อ สอนไตรลักษณ์
6. ใช้อุปกรณ์ที่สร้างขึ้นเอง เช่น สอนเรื่องอิทธิบาท 4

ฉันทะ (ความพอใจรักใคร่) ทำภาพเด็กคลานไปหาแม่เพื่อกินนม เพราะความต้องการนมนั้นมีแรงกระตุ้นภายในอยากเข้าถึง มีเชือกดึงให้คลานได้

วิริยะ (ความเพียรพยายาม) ภาพตำน้ำพริก ภาพคนฝนทั่งให้เป็นเข็ม ภาพคนเจาะภูเขา ควรทำภาพให้เคลื่อนไหวได้

จิตตะ (ความเอาใจจดจ่อ) ใช้ภาพปลิงดูดเลือดช้าง ทำอย่างไรก็ไม่ปล่อย แสดงถึงการเอาใจจดจ่อในสิ่งนั้น งวงช้างและปลิงเคลื่อนไหวได้

วิมังสา (วิเคราะห์ใคร่ครวญ) เป็นภาพคนร่อนแร่ หมายถึงการกรอง การร่อนหาแต่สิ่งดี สิ่งไม่ดีทิ้งไป ภาพตะแกรงเคลื่อนไหวได้[276]

ศาสตร์เฉพาะ (particular science) เป็นศาสตร์สาขาใดสาขาหนึ่ง เช่น วิทยาศาสตร์ นิติศาสตร์ คณิตศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นรูปธรรม การสอนศาสตร์ชนิดนี้จะใช้แต่ความคิดเป็นอุปกรณ์ไม่พอ ใช้แต่ภาพก็ไม่ได้บางทีต้องใช้ของจริง

1. ให้ผู้เรียนได้เห็น ได้สัมผัส ได้ลงมือปฏิบัติจริง
2. พาผู้เรียนไปยังแหล่งของความรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้น
3. ให้ปฏิบัติก่อนแล้วเรียนทฤษฎี (doing and then learning)
4. จัดให้มีการทดลอง ในห้องทดลอง
5. มีอุปกรณ์ เช่น เทป แผ่นเสียง วี.ดี.โอ. โทรทัศน์

ในพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมเป็นจำนวนมากที่ศึกษาเฉพาะทฤษฎีไม่เกิดผล เช่น สติ สมาธิ ปัญญา ต้องลงมือปฏิบัติ ผู้สอนจะต้องมีประสบการณ์ทางภาคปฏิบัติ

---

(276) สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่น 44 2540 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประสบการณ์สอนวิชาชีพครูและเทคนิคการสอนจริยธรรม โดย...พระมหาสมศักดิ์ จารุธมฺโม หน้า 232

แหล่งข้อมูล ตามนัยที่กล่าวไว้ใน สคารวสูตร มีแหล่งข้อมูล 3 แหล่ง คือ[277]

1. แหล่งข้อมูล คือ คัมภีร์ ประเพณี คำบอกเล่า พงศาวดาร ข่าว การฟัง การสอนสืบทอดกันมาเรียกรวม ๆ ว่า ข้อมูลตามประเพณี (traditional information) ศัพท์ทางศาสนาเรียก "อนุสสวะ" เช่นการศึกษาคัมภีร์พระเวท ของพราหมณ์ อุปกรณ์การสื่อคือ ตำรา ในอดีตใช้ "ปาก" ถ่ายทอด เรียกว่า มุขปาฐะ ใช้วิธีการบอกต่อ (from sir to son) ผู้บอกต้องมีความจำดี ออกเสียงชัดเจน ผู้ฟังต้องมีประสาทหูดีความจำดี

2. แหล่งข้อมูล ไม่อิงตำรา ไม่ติดคัมภีร์ แต่อาศัยการใช้ความคิดโดยอาศัยตรรกะ (logic) และอภิปรัชญา การเห็นความจริง ผู้หาความรู้ตามวิธีการนี้เรียกว่า ตักกี และวิมังสี เป็นพวกใช้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เป็นฐานแห่งการคิดหาความรู้จากสิ่งเฉพาะไปสู่สิ่งสากล อุปกรณ์ในการศึกษาคือ

1. ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (Sensary experience)
2. ความคิด (Thinking)

3. แหล่งข้อมูล คือ การลงมือปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความจริงด้วยตนเอง เป็นประสบการณ์ตรงปัจจุบันเรียกว่า "พวกปฏิบัตินิยม" (pregmatist) เป็นพวกรู้เอง เห็นเอง ไม่ได้ฟัง ไม่ได้เรียนรู้จากใครศาสนาพุทธใช้คำว่า "สยังอภิญญา" อุปกรณ์เข้าถึงความจริง คือ การลงมือปฏิบัติ

เทคนิคการสอนของกลุ่มที่ 1 และที่ 2 คือ ทำอย่างไรจึงจะทำให้ผู้เรียนเกิดศรัทธา กลุ่มที่ 3 ทำอย่างไรให้เกิดปัญญาญาณ

---

(277) สคารวสูตร ม.ม. เล่ม 13

สื่อมวลชน (Mass media) ในอดีตอุปกรณ์สื่อสารอาศัย คำพูด ลีลา ท่าทาง บุคลิกลักษณะของผู้สอนเป็นหลัก หากจะใช้อุปกรณ์อื่น ก็ได้จากธรรมชาติ เช่น ซากศพ แม่น้ำ ภูเขา ทะเล ต้นไม้ และสัตว์ต่าง ๆ เป็นต้น และการสอนก็ทำในกลุ่มเล็ก ๆ ผู้สอนสามารถใช้เทคนิค ควบคุมได้ไม่ยาก ปัจจุบันนี้มีสื่ออำนวยความสะดวกในรูปของเครื่องมืออุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์มากมาย สามารถใช้เครื่องมือต่าง ๆ สื่อธรรมผ่านไปยังผู้ฟังได้ทั่วประเทศและทั่วโลก อุปกรณ์เหล่านี้ ได้แก่[278]

1. หนังสือพิมพ์ (Newspapers) ใช้ข้อมูลใหม่ และสดลงพิมพ์ บอกเราว่า อะไรเกิด เกิดที่ไหน อย่างไร เมื่อไร หนังสือพิมพ์เป็นสื่ออุปกรณ์ที่สามารถสอนธรรมะได้โดยการให้ข่าว หรือ การเขียนบทความลงพิมพ์

2. วารสาร (Magazine) หนังสือออกเป็นรายสัปดาห์ หรือรายเดือน ลงพิมพ์ทั้งภาพและบทความของนักเขียนให้ความรู้ ความบรรเทิง ศาสนา ปรัชญา จะหันไปทางใดสุดแต่เป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของนิตยสารนั้น ๆ

วิทยุ (Radio) เครื่องมือสื่อสาร โดยใช้คลื่นแ ม่เหล็กไฟฟ้ากระจายเสียงครอบคลุมพื้นที่ใกล้ไกลตามกำลังส่ง เดิมทีเป็นการสื่อสารข้างเดียว ปัจจุบัน โทรศัพท์ เข้ามามีบทบาทระหว่างผู้ฟังกับผู้สื่อสาร (นักจัดรายการ) ทำให้เกิดการสื่อสารสองทาง การจัดรายการทางสถานีวิทยุต้องมีเทคนิคจึงจะเป็นที่สนใจของประชาชน

---

(278) อ่านรายละเอียด เรื่อง “การสื่อธรรมทางสื่อมวลชน” โดย...พระสุธีรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ) ในสารนิพนธ์ พุทธศาสตรบัณฑิต เคยอ้าง หน้า 35-37

โทรทัศน์ (Television) เป็นเครื่องมือถ่ายทอดเหตุการณ์ ละครภาพยนตร์ การพูด การสนทนา เพลง เป็นต้น การสอนธรรมะผ่านรายการโทรทัศน์ ได้ผลดีกว่าวิทยุ เพราะผู้ชมเห็นภาพ และได้ยินเสียง การจัดรายการโทรทัศน์ ต้องใช้ความรู้ความสามารถ ปัจจุบันมีบริษัทผลิตรายการ

เทปธรรมะ (Dhamma Tape-record) การบันทึกเทปตลับเป็นที่นิยมกันแพร่หลาย การเผยแพร่ธรรมโดยใช้เทพตลับเป็นอุปกรณ์สะดวก และเกิดประโยชน์มาก

ความสำคัญของสื่ออุปกรณ์

1. ช่วยแปลนามธรรมให้เป็นรูปธรรม
2. ช่วยให้ผู้เรียนมองเห็นภาพและเกิดมโนภาพชัดเจน
3. ช่วยให้การสอนธรรมะได้กว้างครอบคลุมจำนวนผู้รับได้มาก และได้ไกล
4. ช่วยให้ผู้สอนไม่สิ้นเปลืองแรงงาน และเวลามากเกินไป
5. สามารถหาผู้ชำนาญการแต่ละเรื่องได้ง่าย ผู้ชำนาญการคนเดียวสามารถทำการสอนได้พร้อมกันทั่วประเทศโดยผ่านทางสื่อ

การเลือกสื่ออุปกรณ์

ผู้ใช้สื่อ นอกจากจะหาสื่อ หรือผลิตสื่อเป็นแล้ว ยังต้องรู้จักเลือกสื่อที่ใช้ประกอบการสอน การเลือกสื่ออุปกรณ์

1. ต้องเหมาะ และตรงกับเรื่องที่นำเสนอ
2. ต้องเป็นสื่อที่หาได้ง่าย และประหยัด
3. ต้องเป็นสื่อที่ผู้สอนเข้าใจความหมาย เข้าใจวิธีใช้ได้ดี

4. ใช้เฉพาะเรื่องที่เข้าใจยาก อธิบายด้วยคำพูดอย่างเดียวไม่ได้
5. ต้องทดลองใช้ก่อนนำเข้าสู่ห้องเรียน

อุปกรณ์การสอนของพระพุทธเจ้า

1. ***ต้นไม้*** ใช้เป็นอุปกรณ์สื่อให้รู้จักลักษณะของสัตบุรุษ

ตัวอย่าง :

สัตบุรุษทั้งหลาย เปรียบดังพฤกษชาติให้ร่มเงาแก่บุคคลอื่น แต่ตนดำรงอยู่กลางแดด แม้ผลก็มีไว้สำหรับคนอื่นโดยแท้[279]

ส่วนประกอบของต้นไม้

1.	กิ่งไม้ใบ้ไม้	:	ลาภสักการะชื่อเสียง
2.	สะเก็ด	:	ศีล, มรรยาท
3.	เปลือก	:	สมาธิ
4.	กะพี้	:	ญาณทัศนะ
5.	แก่น	:	วิมุติ (การหลุดพ้น)[280]

ใบไม้ เป็นอุปกรณ์สื่อให้รู้จักไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ใบไม้ในกำมือ : พระธรรมที่ทรงนำมาสอน

2. ***อุจจาระ*** เป็นอุปกรณ์สื่อให้รู้จัก ความน่ารังเกียจ ความเป็นนั่นเป็นนี่

ตัวอย่าง :

---

(279) ฉายมญฺญสฺส กุพฺพนฺติติฏฺฐนฺติ สยมาตเป
ผลานิปิ ปรสฺเสว รุกฺขา สปฺปุริสา อิว.

(280) จูฬาสาโรปมสูตร 12/374

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลาย น้ำหนอง เลือด แม้มีประมาณน้อยก็มีกลิ่นเหม็นฉันใด เราย่อมไม่สรรเสริญ ภพ แม้มีประมาณน้อย โดยที่สุดแม้เพียงลัดนิ้วมือเดียว ฉันนั้น"[281]

3. ***มหาสมุทร*** เป็นอุปกรณ์สื่อ

   1. ความลุ่มลึก : ธรรมวินัย
   2. ความกว้างใหญ่ : กายคตาสติ[282]
   3. ความสะอาด : ธรรมวินัย ที่คนเลว คนสกปรกอยู่ในศาสนาไม่ได้

4. **เรือนรั่ว/เรือนมุงดี** อุปกรณ์สอนเรื่องจิตที่ได้รับการฝึกอบรมและจิตที่ไม่ได้รับการฝึก[283]

5. ห้วงน้ำ : กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะ
6. ไฟ : ราคะ โทสะ โมหะ
7. ถ่านเพลิง : การเสพสุขจากเพศสัมพันธ์

---

(281) องเอก. 20/46

(282) องเอก. 20/37-38

(283) ธมฺมปท 25/16

10. การศึกษาพระพุทธศาสนา มองในแง่ประวัติศาสตร์

การศึกษาในพระพุทธศาสนา หากแบ่งแยกตามกาลเวลาในทางประวัติศาสตร์ เราอาจแบ่งเป็นยุคสมัยดังนี้ :

1. **ยุคพระพุทธศาสนาต้นแบบ** (Original Buddhism) นับตั้งแต่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนากัณฑ์แรก (ธรรมจักร) (588 B.C.) แก่เบญจวัคคีย์ ซึ่งถือว่าการศึกษาเชิงพุทธได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว ในเนื้อหาของพระธรรมจักร ถ้าจะพิจารณาดูรายละเอียด จะพบว่าทรงวางทิศทางของระบบความคิดใหม่ ในลักษณะของการปฏิวัติชนิดบุกก้าวไปข้างหน้า อันทรงแน่พระทัยว่าใครจะทำให้ถอยกลับไปสู่ระบบเดิมไม่ได้ แนวทางการศึกษาใหม่นี้เริ่มด้วยการยกเลิกปรัชญาที่ครอบงำ สมณพราหมณ์ และประชาชนในยุคนั้น 2 ลัทธิ คือ

1. ลัทธินิยมบูชาความสุขทางเนื้อหนัง ความหมกหมุ่นเพลิดเพลินในวัตถุ เห็นว่าความมั่งคั่งความอุดมสมบูรณ์ทางวัตถุเป็นเหตุให้รอดพ้นจากความทุกข์ ลัทธินี้ทรงเรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยคะ ลัทธิหมกหมุ่นในการแสวงหาความเพลิดเพลินและความใคร่ในวัตถุได้แก่ลัทธิเกี่ยวข้องด้วย

เบญจมการ คือ ลัทธิ 5 ม.[284] เข้าทำนองหนามยอกเอาหนามบ่ง ลัทธินี้ คือ ลัทธิวัตถุนิยม (materialism) พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ลัทธินี้

1. เป็นสิ่งตีบตัน คับแคบ (หีนะ)
2. เป็นกิจของชาวบ้าน (คัมมะ)
3. เป็นเรื่องของคนกิเลสหนา (โปถุชนิกะ)
4. ไม่ใช่ทางของอารยชน (อนริยะ)
5. ไม่เกิดประโยชน์ (อนัตถสัญหิตะ)

2. ลัทธิทรมานตนให้ลำบากเปล่าโดยการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัดแบบที่เชนและโยคีบางพวกประพฤติกันมาเนื่องจากเข้าใจว่าร่างกาย (ปรากฤติ) เป็นที่เกิดกิเลส เช่น อหังการ มมังการ หากร่างกายได้รับการทรมาน เท่ากับเป็นการ "ย่างกิเลส" ให้ค่อย ๆ ตายไป ลัทธินี้ทรงเรียกว่า "อัตตกิลมถานุโยค" เป็นลัทธิกระเดียดไปทางจิตยินม (idealism) เกินพอดี ซึ่งทรงเห็นว่า

1. เป็นทุกข์เปล่า (ทุกขะ)
2. ไม่ใช่ทางของอารยชน (อนริยะ)
3. ไม่เกิดประโยชน์ (อนัตถสัญหิตะ)

---

(284) 5 ม. คือ
1. มัตยะ หรือ มทิรา น้ำเมา
2. มางสะ และ มัตสยา เนื้อเปล่า
3. มนตร์ พร่ำให้เกิดอารมณ์เพศ
4. มุทรา เต้นรำยั่วยวนให้เกิดอารมณ์เพศ
5. ไมถุน เสพสังวาส

เสถียร โกเศศ, **ศาสนาเปรียบเทียบ** (นครหลวง) สำนักพิมพ์บรรณาคาร 2515) หน้า 228

แล้วทรงวางหลักการศึกษา เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ประกอบอริยมรรคทางไปสู่ความเจริญ คือทางของพระอริยะ 8 ประการ เริ่มด้วยการสร้างความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (สัมมาทิฏฐิ) สร้างมโนทัศน์ (concept) ของผู้เรียนให้ตรงตามความเป็นจริง (สัมมาสังกัปปะ) เป็นต้นโดยสรุปทางสายกลางตามแนวปฏิบัติเริ่มต้นจากปัญญา (Knowledge) **ศีล** (morality) และ **สมาธิ** (tranquility) ทรงให้ใช้เป็นตัวนำการปฏิบัติ พระธรรมเทศนากัณฑ์แรกเป็นการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ใหม่โดยแท้

ศาสนาพุทธแบ่งมนุษย์ออกเป็น 3 ส่วน คือ จิต (Spirit) เจตสิก และรูป เรียกว่า ปรมัตถธรรม (สิ่งเป็นจริงในความหมายสูงสุด)

จิต (Spirit) ได้แก่สภาวะที่คิด บางทีเรียกว่า วิญญาณ ภาวะรู้แจ้งอารมณ์

เจตสิก (mental factors) สภาวะประกอบจิต คุณสมบัติ และอาหารของจิต

รูป (matter) สภาวะที่เป็นร่างกาย พร้อมทั้งคุณสมบัติ อาศัย คำว่า **โลก** ในพระพุทธศาสนา มี 3 ชั้น (Triple world) เป็นระดับของข้อเท็จจริงทางด้านคุณภาพที่แตกต่างกัน ซึ่งเราอาจเรียงลำดับใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่มองเห็นชัด คือ

(1) รูป (matter) เป็นธรรมชาติ (nature)

(2) เจตสิก (mental factors) องค์ประกอบจิต

(3) จิต (spirit) เรื่องเกี่ยวกับความรู้ความคิด (ตัวรู้)

มนุษย์เราประกอบด้วย ร่างกาย เป็นองค์ประกอบแรก อารมณ์เป็นองค์ประกอบที่สอง และจิตเป็นองค์ประกอบที่สาม

ในโลกทางกลวิสัย **ระดับแรก** ร่างกายประกอบด้วยข้อเท็จจริง มองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัส และการสังเกตทางวิทยาศาสตร์ถูกจัดระเบียบ

ด้วยสามัญสำนึก และทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ **ระดับสอง** ประกอบด้วยข้อเท็จจริงมากมาย ที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ ไม่อาจพิสูจน์ได้เป็นความรู้ลึกลับ (occult) มองไม่เห็นเป็นเรื่องของอารมณ์สนองความต้องการทางอารมณ์

เรื่องที่เกี่ยวกับโหราศาสตร์ ลักษณะนิสัย ชะตากรรม เวทมนต์ ฌาน อภิญญาซึ่งชาวตะวันตกจัดในกลุ่มของสิ่งเหนือธรรมชาติ

ในระดับที่สามโลกของจิตเป็นความจริงที่ไม่อาจใช้เหตุผลรับรู้ด้วยประสาททั้ง 5 ได้ไร้รูปร่างการศึกษาแม้ในโลกตะวันตก ซึ่งปกติไม่เชื่อในเรื่องข้อเท็จจริงสองประการหลังก็ยังกล่าวถึงการพัฒนาร่างกาย อารมณ์ และ จิตใจ การศึกษาตามแนวตะวันตกมุ่งพัฒนา

1. การดำรงชีพ (Livelihood) 2. การพัฒนาการทางร่ายกาย 3. การพัฒนาการทางสังคม	การพัฒนาการทางร่างกาย
4. การพัฒนาการทางวัฒนธรรม	
5. การพัฒนาด้านบุคลิกภาพ 6. การพัฒนาด้านศีลธรรม 7. การพัฒนาการด้านความงาม	การพัฒนาการทางอารมณ์
8. การพัฒนาการด้านสติปัญญา 9. การพัฒนาการทางจิตใจ	การพัฒนาทางด้านจิต
10. การพัฒนาในลักษณะองค์รวม (I.Q และ E.Q) 11. การฝึกฝนสำหรับชีวิตสังคมเมือง 12. การฝึกฝนให้มีชีวิตที่จะอยู่ร่วมกับสังคมโลก	ทำพร้อมกัน ทั้ง 3 ด้าน

การศึกษายุคเริ่มต้น หากพิจารณาจากธรรมจักรก็เห็นชัดว่าพระพุทธองค์ทรงมีแผนการพัฒนา จิตใจ ของมนุษย์ด้วย ปัญญา พัฒนาอารมณ์ของมนุษย์ด้วยสมาธิ และพัฒนาร่างกายรวมทั้งวาจาด้วยศีล

หลักใช้ในการฝึก เรียกว่า ไตรสิกขา คำว่า สิกขา แปลว่า การศึกษา การฝึกอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา สิกขา มี 3 คือ(285)

1. อธิศีลสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมกายวาจาให้ประณีตขึ้น ๆ ไป
2. อธิจิตสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับข่มอารมณ์ฝ่ายต่ำ ทำให้จิตประณีตขึ้นไป ๆ
3. อธิปัญญาสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับให้รู้เห็นตามเป็นจริงเกิดปัญญารู้เท่าทันสูงขึ้น ๆ ไปตามลำดับขั้น

ไตรสิกขา ซึ่งย่อมาจากอริยมรรคมีองค์ 8 ครอบคลุมเป้าหมายแห่งการพัฒนามนุษย์ตามเจตนารมณ์ของการให้การศึกษาสมัยปัจจุบันอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ยิ่งไปกว่านั้นหลักไตรสิกขานอกจากมีเป้าหมายพัฒนามนุษย์ให้ดำรงอยู่ในโลกอย่างมีความสุขแล้ว ยังมุ่งพัฒนามนุษย์ให้เป็นพระอริยเจ้า

ในธรรมจักกัปปวัตนสูตรนี้เอง พระพุทธองค์ตรัสอริยสัจจ์ 4 อันว่าด้วยความจริงอันประเสริฐ 4 อย่าง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค นักการศึกษาบ้านเราได้นำหลักอริยสัจจ์ไปใช้เป็นวิธีการสอน และเห็นว่า เป็นวิธีการที่ดีที่สุด และสมบูรณ์ที่สุด

---

(285) ที.ปา. 11/228/231 องฺ. ติกฺ. 20/521/294

1. **ทุกข์** (Suffering) คือความเจ็บปวดเป็นตัวปัญหา (Problem) ที่มนุษย์จะต้องเผชิญตั้งแต่เกิดจนตายชีวิตเป็นทุกข์ก็คือชีวิตมีปัญหา ปัญหาที่มนุษย์เผชิญ คือ ปัญหาจากการเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย การพบกับสถานแวดที่น่าพอใจ การพลัดพราก รวมทั้งทุกข์ลึก ๆ เกิดจากการไม่รู้จักปล่อยวาง

ทุกข์คือปัญหาเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ ต้องกำหนดปัญหาให้ชัดว่า **อะไรคือปัญหาที่ต้องแก้** ไม่ว่าเป็นปัญหาของตัวเราของชาติ หรือของโลก การกำหนดปัญหาต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องตัดสิน มิใช่ใช้สำมัญสำนึก มิฉะนั้นจะมองไม่เห็นปัญหาที่แท้จริง

ปัญหามี 2 อย่าง คือ ปัญหาที่ใคร ๆ ก็รู้มาก่อนแต่ยังแก้ไม่ได้เพราะมองปัญหายังไม่ชัด หรือปัญหาที่ใครไม่เคยรู้มาก่อนเป็นปัญหาที่แฝงอยู่ลึกต้องอาศัยจักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และความสว่าง

2. **สมุทัย** (Causes of suffering) คือเหตุของทุกข์หรือเหตุเกิดของปัญหา การหาเหตุของปัญหาต้องใช้ความรู้สาวลึกลงไปให้ถึงเหตุที่แท้จริงของปัญหานั้น ไม่ใช่มองผิวเผินซึ่งจะพบแต่เหตุซึ่งเป็นมายา ไม่ใช่เหตุแท้ความไม่ลึกซึ้งอาจคิดว่าตัวปัญหาคือเหตุก็เป็นได้เช่น เห็นว่า ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย คือสาเหตุ ของทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา แล้วคิดว่า ถ้าป้องกันไม่ให้เกิด ชะลอความแก่ได้แล้วจะไม่ทุกข์ความจริงการเกิด แก่เจ็บตาย เป็นตัวทุกข์ ไม่ใช่เหตุของทุกข์บางศาสนาสอนให้แสวงหาชีวิตนิรันดร์ ซึ่งกลับทำให้แบกทุกข์หนักขึ้น

กันเหตุเกิดของปัญหาได้ ปัญหาก็จะไม่เกิด เหตุเกิดของปัญหาต้องถอนออกและถอนออกให้ได้ ก็อีกนั้นแหละการถอนออกก็ต้องอาศัยจักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างไม่ใช่อาศัยการเดาสุ่ม หรือการสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากเหตุนั้นเหตุนี้อย่างที่นักวิชาการสมัยใหม่ทำกันอยู่

3. **นิโรธ** (Extinction of suffering) ความดับทุกข์ คือความสงบเย็น เพราะดับปัญหาได้ มีความปลอดโปร่งเป็นอิสระ ภาวะเช่นนี้ก็ต้องเกิดจากความรู้ ญาณ ปัญญา วิชชา เชื่อมโยงมาจากข้อ 2 คือ ขจัดสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาได้มิใช่เหตุลวง หากไม่ดับเหตุแท้ของปัญหาความสงบก็ไม่แท้เป็นภาวะชั่วคราว ในธรรมจักร พระพุทธองค์ตรัสว่า พึงทำให้แจ้งว่าปัญหาดับแล้วจริง ๆ การทำให้แจ้งก็คือมองเห็นชัดเจน เข้าใจอย่างถ่องแท้

4. **มรรค** (Path) ได้แก่ทางหรือหลักปฏิบัติในการแก้ปัญหาต้องอบรมฝึกฝนปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด มีแผนการปฏิบัติเป็นขั้นเป็นตอน

ตามปกติ ในระดับโลกิยะ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะมากมายใหญ่โตขนาดไหน ถึงเวลามันก็ดับของมันเอง หรือเปลี่ยนเป็นปัญหาใหม่ มรรคนี้เองเป็นวิธีการที่มนุษย์ใช้ดับปัญหา ด้วยสติปัญญาของมนุษย์เอง ด้วยความเพียรพยายามของมนุษย์ มนุษย์สามารถเร่งรัดให้ปัญหาจบลงด้วยฝีมือมนุษย์ ไม่ใช่ด้วยหลักสังสารสุทธิ

มรรค เป็นวิธีการ หรืออุปรณ์ สำหรับมนุษย์ที่จะใช้แก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยไม่ต้องรอโชคชะตาหรือไม่ต้องอ้อนวอนให้อำนาจเบื้องบนมาช่วยแก้ไขให้ มรรคเป็นวิธีการของมนุษย์โดยมนุษย์และเพื่อมนุษย์โดยแท้

มรรค กับสัมมาทิฏฐิ

องค์ประกอบพื้นฐานอันสำคัญของอริยมรรค คือ สัมมาทิฏฐิ แปลว่าเห็นถูก เห็นตรงตามความเป็นจริง หรือแปลว่า เข้าใจถูกตามที่สิ่งมันเป็นอุปมาด้วยการเห็นงู เป็นงู มิใช่เห็นงูเป็นเชือก

มรรคที่เหลืออีก 7 ข้อ มีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำพาเริ่มต้นด้วยความเห็นถูก การปฏิบัติตามมรรคข้ออื่น ๆ ก็ไม่ผิดพลาดสัมมาทิฏฐิต้องกำกับมรรคทุกข้อ เปรียบเหมือนเกลือต้องเจือในแกงทุกชนิด

ในสัมมาทิฏฐิสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงลักษณะของสัมมาทิฏฐิว่า **หมายถึงการรู้จักตัวสิ่งนั้น เหตุเกิดของสิ่งนั้น ความดับของสิ่งนั้น ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสิ่งนั้น**(286)

ความสำคัญของสัมมาทิฏฐิ ปรากฏดังในพุทธวจนะที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย อริยสัมมาสมาธิ ที่มีฐาน (สอุปนิสะ) มีเครื่องปรุง คือสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังปัปปะ...สัมมาสติ

ภิกษุทั้งหลายในบรรดาเครื่องปรุงเหล่านั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นตัวนำ(287) **ทำให้รู้ความเห็นผิดเป็นความเห็นผิด ความเห็นถูกเป็นความเห็นถูก** แล้วทรงยกตัวอย่างความเห็นผิดได้แก่เห็นว่า การให้ทานไม่มีผล ยัญที่บูชาไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลวิบาก กรรมดีกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาบิดาไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มีสมณพราหมณ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มีในโลก...

แล้วพระองค์ตรัสว่า สัมมาทิฏฐิ มี 2 คือ สัมมาทิฏฐิ มีอาสวะ กับไม่มีอาสวะ สัมมาทิฏฐิมีอาสวะอยู่ในส่วนที่เป็นบุญผลยังเกลือกกลั้วด้วยกิเลสมีความเห็นตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐิ ส่วนสัมมาทิฏฐิไม่มีอาสวะเป็นขั้นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค

เป้าหมายของการศึกษาเชิงพุทธ (aims of Buddhist Education)

หากเราพิจารณาจากธรรมจักกัปปวัตตนสูตรจะพบเป้าหมายของการศึกษาเชิงพุทธอย่างชัดเจนคือ ทำให้ผู้เรียนเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ คำว่า สัมมาทิฏฐิ

---

(286) ม.มู. 12/111-130

(287) ตตฺร ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหติ (มายาจตฺตารีสกสูตฺตํ 14/254/180 (ฉบับสยามรัฐ)

แปลว่า ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นตรงตามความเป็นจริง สอดคล้องตามกฎธรรมชาติและทำนองคลองธรรมซึ่งสามารถแบ่งเป็นระดับได้ดังนี้ :[288]

(1) เห็นอริยสัจ 4 เป็นการเห็นตรงตามความเห็นจริงโดยการผู้เรียนมองเห็นปัญหา (ทุกข์) เหตุเกิดของปัญหา (สมุทัย) ความดับของปัญหา (นิโรธ) และทางแก้ปัญหา (มรรค) ส่งเสริมให้ผู้เรียนแก้ปัญหาได้ด้วยตนเองโดยมองปัญหาครบวงจร

(2) เห็นตรงตามกฎธรรมชาติ เช่นเห็นว่า ขันธ์ 5 เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์จนเกิดความรู้ละโลภ โกรธ หลงอันเป็นสาเหตุของปัญหาทางจริยธรรมในสังคม ทำให้สังคมขาดความโปร่งใส

(3) เห็นตรงตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มารดาบิดามีไม่มีความเห็นทำลายรากฐานและมาตรฐานทางศีลธรรม

สัมมาทิฏฐิ เป็นคุณธรรมสำคัญในทุกด้านของการดำเนินชีวิตไม่ว่าด้านการรู้ความจริง (สัจจญาณ) ความรู้การทำหน้าที่ (กิจญาณ) ความรู้การประเมินผลสิ่งที่ทำไปแล้ว (กตญาณ) หากเริ่มต้นด้วยความเข้าใจถูกทุกอย่างก็จะมีความเรียบร้อยปราศจากปัญหา

สัมมาทิฏฐิ อันมีศรัทธาเป็นรากฐานในบุญกิริยาวัตถุ 10 เรียกว่า ทิฏฐุชุกรรม[289]

---

(288) ศึกษา เรื่อง สัมมาทิฏฐิ ตามที่ปรากฏในสัมมาทิฏฐิสูตร ในมัชฌิมนิกายมูลปัณณาสก์ พระสุตตันตปิฎก. (ม.มู. 12/111-130)

(289) ที.อ. 1/250/207.

ขณะนี้บ้านเรากำลังพูดกันถึงเรื่องการศึกษาเพื่อสันติภาพหรือสันติศึกษาจุดมุ่งหมายคือนำการศึกษาไปรับใช้สันติภาพสร้างสันติภาพอันถาวรให้เกิดขึ้นในโลก **แต่ตราบในการศึกษาไม่ทำให้คนเกิดสัมมาทิฏฐิ สันติภาพภายนอก และภายในจะเกิดไม่ได้** สันติภาพจะเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น[290] พระผู้ปฏิบัติเพื่อสันติพระพุทธองค์ตรัสสัมมาทิฏฐิให้เป็นจุดเริ่มต้นเพราะเป็นธรรมมีอุปการะมาก สัมมาทิฏฐิ คือ ตัวปัญญา ตัวแสงสว่าง และตัวศาสตร์ว่าด้วยความรู้ หน้าที่ของสัมมาทิฏฐิคือ "รู้ปัญหา"[291] เป็นต้น

ในระดับสูงขึ้น พระโยคาวจรใช้สัมมาทิฏฐิ คือ วิปัสสนาญาณ ทำลายความมืดคือวิชชา ฆ่าโจรคือ กิเลส บรรลุนิพพานโดยสะดวก[292]

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวเรื่องสัมมาทิฏฐิกับการศึกษาไว้โดยสาระสำคัญว่า **"เมื่อใดองค์มรรคซึ่งมีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำ บังเกิดขึ้นในบุคคล จึงจะนับได้ว่า เขามีการศึกษาเพราะนับแต่มรรคขึ้นไป องค์ธรรมทั้งหลายในตัวบุคคลนั้นจะเริ่มเข้าประจำทำหน้าที่สอดประสานส่งทอดต่อกัน**[293] การศึกษาเริ่มต้นเมื่อตนรู้จักคิด (โยนิโสมนสิการ) การรู้จักคิดนำไปสู่ความถูกต้องพอดีไม่ว่าในด้านความประพฤติ (ศีล) ความหนักแน่น (สมาธิ)

---

(290) เทียบ อิเมสุ อฏฺฐสุ ธมฺเมสุ ภควตา **นิพฺพานาธิคมาย** ปฏิปนฺนสฺส โยติโน พหูปการตฺตา ปฐมํ สมฺมาทิฏฺฐิ เทสิตา, อยํ หิ ปญฺญา ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญาสตฺถํ (อภิ.สํ. 34/20/25)

(291) อภิ. วิภงฺค. 35/487/283

(292) ที.สี.อ. 9/274-275/282.

(293) พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (กรุงเทพฯ : บริษัท โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์ จำกัด 2525) หน้า 740

การศึกษาที่ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิจะทำให้ผู้เรียน มีลักษณะที่ดีงามคือ

(1) ความเรียบร้อย (ศีล) → ทำดี

(2) ความมั่นคง (สมาธิ) → คิดดี

(3) ความรอบรู้ (ปัญญา) → รู้ดี

ความสงบเรียบร้อย เกิดจากศีลอันตั้งอยู่บนฐานของสัมมาทิฏฐิ เพราะมองเห็นคุณค่าของความประพฤติดี (สุจริต) ละชั่ว (ทุจริต) และซึมลึกกว่าการประพฤติดีเพราะอาศัยกฎหมายบังคับ เพราะกฎหมายสามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อเมื่อองค์กรสำหรับควบคุมได้ทำหน้าที่อย่างเคร่งครัดเท่านั้น หากบุคคลปฏิบัติตามกฎระเบียบด้วยจิตสำนึกที่เห็นถูกความสงบสุขก็จะเกิดแต่ชุมชน

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า การฝึกอบรมความประพฤติมี 2 วิธี คือ[294]

1. การฝึกโดยอาศัยความเคยชินและศรัทธาเป็นหลักด้านระเบียบวินัย จัดสรรสภาพแวดล้อมให้เป็นกรอบความประพฤติโดยมีครู มีแบบให้เห็นคุณค่าของความประพฤติดีจนเกิดมองเห็นค่านิยมแห่ง **การทำดี** ก็สามารถเข้าสู่ขั้นเป็นสัมมาทิฏฐิได้

2. การฝึกโดยอาศัยโยนิโสมนสิการกำกับเน้นความเข้าใจความหมายของการกระทำ โดยวิธีนี้กัลยาณมิตรเช่นครูมีหน้าที่คอยแนะเห็นผู้ศึกษามองเห็นคุณค่าโดยตัวเขาเองในสิ่งที่เขากระทำ

---

(294) เพิ่งอ้าง, หน้า 743.

วิธีการที่ดีคือวิธีที่สอง

ความหนักแน่น (สมาธิ) ความสงบเรียบร้อยละมุนละไมของบุคคลบางทีเกิดจากภายนอก แต่พฤติกรรมภายในไม่เปลี่ยนแปลง เพราะพื้นจิตไม่สงบจิตยังคิดร้าย ยังประสงค์ร้ายจึงจำต้องฝึกจิตให้มีคุณธรรมบางอย่าง เช่น เมตตาพรหมวิหาร ซึ่งก็ต้องมีสัมมาทิฏฐิ เป็นตัวนำเช่นกัน

ความรอบรู้ ในทางโลก เราหมายถึงความรู้ทางวิชาการเป็นความรู้เกี่ยวกับศาสตร์ และศิลปต่าง ๆ

การศึกษาเพื่อมวลชน การศึกษาของชาวอินเดีย ยุคก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น เป็นการศึกษาจำกัดอยู่ในวงแคบโดยส่วนใหญ่จะจำกัดอยู่ในกลุ่มคนที่เกิดในวรรณพราหมณ์และวรรณกษัตริย์คนในวรรณะอื่นถูกปิดกั้นโอกาสโดยสิ้นเชิงโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้เกี่ยวกับคำสอนในคัมภีร์พระเวทถูกห้ามอย่างเด็ดขาด สำหรับคนวรรณต่ำ สตรีไม่มีเสรีภาพในการศึกษา บทบาทของสตรีมีเฉพาะในการดูแลงานภายในบ้านเท่านั้น

"หน้าที่ของสตรีถูกกำหนดให้เข้าสู่พิธีแต่งงาน ขณะอยู่ ณ หน้าแท่นบูชาไฟพิธีแต่งงานจะเป็นผู้มีสัมพันธภาพกับพระเป็นเจ้า, เท่ากับได้บำเพ็ญความดีทุกอย่าง สตรีควรจะเป็นคนสวยและสุภาพ, เห็นสามีเป็นเทพเจ้า รับใช้สามีทั้งยามมีโชคและอัปโชค ทั้งยามสุขภาพดีและยามป่วยไข้ เชื่อฟังสามีถึงแม้คำสั่งนั้นจะนำไปสู่ความไม่ถูกต้อง หรือเมื่อปฏิบัติแล้วอาจจะนำไปสู่ความหายนะ สตรีจะต้องตื่นแต่เช้าตรู่บูชาพระเจ้า รักษาบ้านเรือนให้สะอาดอยู่เสมอ บูชาไฟเจ้าเรือน (คหปตัคคิ) รับประทานอาหารหลังจากเทพเจ้า แขก และคนรับใช้ได้กินอิ่มแล้ว จงรักภักดีต่อบิดามารดาของหล่อนและของสามี การจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้าเป็นเกียรติยศของสตรี และเป็นสวรรค์ของหล่อน"[295]

---

(295) From Ananda K. Coomaraswany States of Woman' in The Dance ot Shiva (New York, 1957) p. 98.

ข้อความนี้จะบอกสถานภาพของสตรีได้เป็นอย่างดีว่าอยู่ในฐานะใด การศึกษาของสตรีทุกวรรณะเป็นไปตามจารีตนิยมจากมารดาที่สอนให้รู้หน้าที่ของการงานเป็นภริยาที่ดี อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน การได้แต่งงานถือว่าได้พบกับพระเป็นเจ้า (ศิวะ) แล้ว

พระพุทธเจ้าทรงเปิดโลกแห่งการศึกษาให้กว้างออกไปสู่ชุมชนทุกวรรณะไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ หรือศูทร์ และไม่มีการแบ่งแยกเพศ ชายหญิง มีสิทธิเท่าเทียมกันในการศึกษาธรรมวินัย และไม่จำกัดแม้แต่อายุของผู้ศึกษา ทรงเน้นความตั้งใจจริงและความเพียรพยายามของผู้เรียนเป็นหลัก : ดังหลักฐานต่อไปนี้

1. **เรื่องอายุ** : *"สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า คนหนุ่มอยู่ในปฐมวัยจึงจะประกอบด้วยความเป็นผู้เฉลียวฉลาดด้วยปัญญา เมื่ออายุถึง 80,90,100 ปี ก็เสื่อมจากความเป็นผู้เฉลียวฉลาดด้วยปัญญานั้น ซึ่งไม่พึงเห็นเช่นนั้น เพราะพระองค์เองก็มีพระชนมายุ 80 พระสาวก 4 รูปก็มีอายุถึง 100 ปี ก็ยังประกอบด้วยสติ คติ และความทรงจำ (ธิติ) อันยอดเยี่ยม ประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาดด้วยปัญญาอันยอดเยี่ยม สาวกเหล่านั้นทูลถามปัญญาด้วยเรื่องสติปัฏฐาน 4 ก็ทรงตอบไปและเธอก็ทรงจำไว้ได้ไม่ต้องถามเป็นครั้งที่สอง การแสดงธรรม การแยกบทแห่งธรรม การตอบปัญหาของตถาคต ไม่มีที่สิ้นสุดเว้นไว้แต่เวลากิน ดื่ม ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ แม้ท่านทั้งหลายจะหามตถาคตไปด้วยเตียง ความแปรเป็นอย่างอื่นแห่งความเป็นผู้ฉลาดด้วยปัญญาย่อมไม่มีแก่ตถาคต..."*[296]

---

(296) มหาสีหนาทสูตร. ม.มู. 12/192-163-165

ตามนัยข้างต้น แสดงว่า พระพุทธศาสนาส่งเสริมการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ตราบใดที่ยังมีลมหายใจ การศึกษาก็ยังดำรงอยู่ต่อไป การศึกษาไม่ยุติตามที่ขั้นตอนของอายุ ข้อสำคัญต้องพัฒนาจิตให้ดีมีความกระปรี้ประเปร่าอยู่เสมอ หลักการรักษาสุขภาพจิตเพื่อการเรียนรู้ คือ *ทำจิตให้เสมอด้วยแผ่นดิน ซึ่งใครจะขุดให้หมดไปจากโลกไม่ได้ ทำให้เสมอด้วยอากาศซึ่งใครจะเขียนรูปให้ปรากฏไม่ได้ ทำให้เสมอด้วยแม่น้ำคงคาซึ่งใครจะเอาคบหญ้ามาเผาให้แห้งไม่ได้ ทำให้เสมอด้วยถุงที่ทำด้วยหนังแมวอ่อนนุ่ม ซึ่งใครจะเอาก้อนกรวดมาทำให้เกิดเสียงไม่ได้*[297]

หากบุคคลรู้จักทำจิตให้ผ่องใสอยู่เสมอไม่มีลักษณะ ชนิดที่เรียกว่า **"กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ"**[298] อันเป็นลักษณะของจอมปลวกลูกหนึ่ง ซึ่งพราหมณ์คนหนึ่งสั่งให้ศิษย์ของตนขุดทิ้งซึ่งเป็นอุปมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า ร่างกายเหมือนจอมปลวก เป็นควันในกลางคืน เพราะครุ่นคิดเรื่องไม่เป็นเรื่องตลอดข่อนคืน นอนไม่หลับเป็นไฟในเวลากลางวัน คือวุ่นวิ่งทำงานด้วยจิตไม่ว่าง ผู้สั่งให้ขุด คือ พระพุทธเจ้า ผู้ขุดคือ พระเสขะ ศัสตรา คือ ปัญญา ผู้มีจิตว่างสงบอยู่เสมออายุจะเป็นเพียงตัวเลข

(2) **เรื่องความแตกต่าง** แห่งสถานภาพของบุคคล พระพุทธศาสนาถือว่า ทุกชนชั้น ทุกวรรณะ สามารถศึกษาและเข้าถึงความจริงได้เสมอกัน ดังตรัสไว้ว่า[299]

---

(297) กกจูปมสูตร ม.มู. 12/268-241/256-259

(298) วัมมิกสูตร ม.มู. 12/293/255

(299) กัณณกัตถลสูตร ม.ม. 13/579/522-523

"มหาบพิตร องค์ธรรมอันเป็นประธาน 5 ประการเหล่านี้ คือ ศรัทธา ความมีอาพาธน้อย ไม่โอ้อวดไม่มีมายา ปรารภความเพียรความเป็นผู้มีปัญญา มหาบพิตร วรรณะ 4 คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มีคุณธรรมเหล่านี้ ย่อมได้ผลเสมอกัน ทรงเปรียบด้วยไฟแม้เกิดจากไม้ต่างชนิด แต่เปลวไฟ สีไฟ แสงไฟ ย่อมไม่ต่างกัน

การศึกษาจะสำเร็จหรือไม่มิได้ขึ้นอยู่กับวรรณะแต่ขึ้นอยู่กับคุณธรรม 5 อย่าง คือ[300]

(1) ศรัทธา (สทฺธา)

(2) ความมีอาพาธนัย (อปฺปาตงฺก)

(3) การไม่โอ้อวดและไม่มีมายา (อสฐ/อมายา)

(4) มีความพยายาม (อารทฺธวิริย)

(5) ปัญญา (ปญฺญา)

"อย่าว่าแต่ขาดคุณธรรม 5 ประการเลย เพียงประการเดียวก็เรียนศิลปะไม่สำเร็จแล้ว" ข้อความนี้เป็นคำกราบทูลของโพธิราชกุมาร ผู้ทรงชำนาญการฝึกช้างกราบทูล

คุณธรรมสำคัญของผู้ศึกษา คือ ศรัทธา เพราะเมื่อบุคคลมีศรัทธาแล้วก็เข้าไปหา นั่งใกล้ ตั้งใจฟัง แล้วทรงจำไว้ พิจารณาเนื้อความสิ่งที่เรียนทนต่อการพิสูจน์ เกิดฉันทะอุตสาหะ ความชั่งใจ การตั้งความเพียร ย่อมทำให้ความจริงสูงสุด แจ้งชัดด้วยนามกาย ย่อมแทงทะลุ เห็นแจ้งสัจจะสูงสุด ด้วยปัญญา

---

(300) โพธิราชกุมารสูตร, ม.ม. 13/516/471.

ถ้าไม่มีศรัทธาก็ไม่มีข้ออื่น ๆ...[301] วิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธา แล้วดำเนินไปตามลำดับทรงเรียกว่า อนุบุรพสิกขา อนุบุรพกิริยา อนุบุรพปฏิปทา

พระมหากัจจายนะได้ถวายคำอธิบายต่อพระเจ้ามธุรราช อวันตีบุตรว่า *วรรณะใดออกบวชก็มีผู้อภิวาทต้อนรับ นิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ นิมนต์ให้รับปัจจัย 4 หรือได้รับความคุ้มครองอันเป็นธรรมเสมอกัน*[302]

(3) ทรงให้การศึกษาแก่ชายและหญิงเท่าเทียมกัน

การศึกษาของสตรีในพระพุทธศาสนาเริ่มต้นด้วยการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่มารดาและภริยาของพระยศจนคนเหล่านั้นได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นศาสนาแรกของโลกที่นำหลักธรรมเผยแพร่ในกลุ่มสตรีเป็นการเผยให้เห็นว่าสตรีมีสิทธิศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติธรรมเท่าเทียมกับบุรุษ

เมื่อพระนางมหาบดีโคตมี ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็น พระภิกษุหญิง (ภิกษุณี) แม้พระพุทธองค์จะทรงอิดเอื้อนในตอนแรกเพราะทรงเล็งเห็นว่าเพศหญิงไม่เหมาะแก่ความเป็นอนาคาริก เนื่องจากการบวชเป็นภารกิจที่หนักมาก แต่สิ่งสำคัญที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ ว่าผู้หญิงบวชเป็นพระได้ และสามารถบรรลุมรรคผลถึงระดับสูงสุด เป็นพระอรหันต์ได้ไม่มีแตกต่างจากเพศชาย จึงทรงประทานอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีเท่ากับทรงรับรองสถานภาพของสตรีในทางด้านการศึกษาและการปฏิบัติธรรมของสตรี

---

(301) กีฏาคิริสูตร, ม.ม. 13/238/234.

(302) มธุรสูตร ม.ม. 13/479/436/437.

มาถึงจุดนี้ เราจะเห็นว่า การศึกษาในศาสนาพุทธเป็นการศึกษาเพื่อมวลชนโดยแท้ มุ่งสร้างประโยชน์และความสุขให้แก่มนุษยชาติและสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดแก่โลก สมดังพระดำรัสที่ตรัสกับพระสาวกรุ่นแรกที่ทรงส่งออกไปประกาศ (สอน) พระพุทธศาสนาว่า **"ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่คนส่วนมาก เพื่อความสุขแก่คนส่วนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก"**(303)

ในการทำหน้าที่ให้การศึกษาในระยะแรก ๆ มีพระภิกษุจำนวนไม่มากที่จบการศึกษาเข้าใจเป้าหมายของการศึกษามาตามแนวพุทธที่ตรัสว่า **"บัดนี้เธอทั้งหลายพ้นแล้ว จากบ่วงทั้งเป็นของทิพย์ และของมนุษย์ มีกิจที่พึงทำ ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว"** ทรงให้ภิกษุแยกย้ายกันไปทิศทางละ 1 รูป และพระองค์เองก็เสด็จไป ณ อุรุเวลาเสนานิคม

ชุมชนสงฆ์ในฐานะเป็นสถาบันการศึกษา

การตั้งชุมชนสงฆ์ขึ้นของพระพุทธเจ้า เป้าหมายหลักคือการให้การศึกษา ตามแนวพุทธ โดยครั้งแรกพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ผู้เข้าใจหลักการถูกต้องบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยพระองค์เองแต่เพียงผู้เดียว เรียกวิธีการนี้ว่า "เอหิภิกขุอุปสัมปทา" การให้บรรพชาอุปสทบท ก็มิใช่เรื่องที่ได้รับความเห็นด้วยจากประชาชนเสมอ คนที่ไม่เห็นด้วยก็วิพากษ์วิจารณ์ตำหนิเตียนอย่างรุนแรง เช่น วิธีการของพระพุทธเจ้าเป็นการทำลายทำให้สกุลวงศ์

---

(303) วินย. 7/320-326.

ขาดสูญเป็นต้น แม้จะทรงได้รับการต่อต้านก็ไม่ทรงลดละยังทรงอนุญาตการบวชต่อไป เพราะพระภิกษุเป็นเครื่องมือสำคัญในการให้การศึกษาเพื่อมวลชนหากปราศจากคนกลุ่มนี้ก็ยากที่จะทำงานการพัฒนาตามแนวใหม่ให้บรรลุเป้าหมาย

ในการเลือกคนเข้ามาร่วมสืบทอดอุดมการณ์เพื่อเป็นแกนนำในการให้การศึกษานั้น ทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการให้สอดคล้องกับความจำเป็น เริ่มต้นด้วยการคัดเลือกคนโดยพระองค์เอง

แล้วต่อมาทรงมอบให้พระภิกษุที่ออกไปปฏิบัติภารกิจห่างไกลมีสิทธิอนุญาตการบรรพชาอุปสทบทได้เอง โดยให้ผู้ประสงค์จะบวชปลงผมโกนหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวะทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่งไหว้เท่าภิกษุทั้งหลายแล้วเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย 3 ครั้ง เรียกว่าบวชด้วยวิธีถึงรตนะ 3 (ติสรณคมนูป-สัมปทา) ต่อแต่นั้น เพื่อควบคุมความประพฤติของผู้บวชให้มีความเรียบร้อยทรงอนุญาตให้มีผู้ควบคุมความประพฤติ ทำหน้าที่เป็นครูคอยให้การแนะนำสั่งสอนเรียกว่า **อุปัชฌาย์** ส่วนศิษย์ เรียกว่า **สัทธิวิหาริก**

ต่อมาก็ทรงอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทให้เป็นภารกิจของสงฆ์เรียกว่า **ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา** ทำหน้าที่แทนอุปัชฌาย์ กรณีอุปัชฌาย์ไปอยู่ที่อื่นบ้างสึกไปบ้างถึงแก่มรณภาพ ไปเข้ารีต เสียบ้าง ทรงให้อาจารย์เป็นผู้ปกครองดูแล และเรียกพระภิกษุอยู่ใต้ปกครองว่า **"อันเตวาสิก"** (ผู้อยู่ใต้ปกครอง)

มาถึงจุดนี้ การศึกษาในพระพุทธศาสนา ยุคพระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ แบ่งออกเป็นสองสายคือ

1. การศึกษาเพื่อประชาชนทั่วไปมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธานมีพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถจะจาริกไปตามคามนิคมต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้แก่ประชาชน ความรู้ประกอบด้วยวิชาการต่าง ๆ ตามสถานะของบุคคล

เช่น ความรู้เกี่ยวกับการปกครอง การสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันระหว่างบุคคลในสังคม การจูงใจให้บุคคลประกอบสัมมาชีพกล่าวโดยสรุป การสอนมุ่งประโยชน์ 3 ด้านคือ(304)

1. **ทิฏฐธัมมิกัตถะ** ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ขั้นต้น
2. **สัมปรายิกัตถะ** ประโยชน์เบื้องหน้า ประโยชน์ทางจิต
3. **ปรมัตถะ** ประโยชน์สูงสุด ประโยชน์ตามเป้าหมายทางพุทธ คือพระนิพพาน

2. **การศึกษาเพื่อพระภิกษุ** เนื่องจากผู้บวชเป็นบุคคลพิเศษที่ส่วนใหญ่ออกจากเรือนเพื่อความไม่มีเรือน การศึกษาส่วนใหญ่เป็นเรื่องสำคัญ 3 ด้าน คือ(305)

1. **อธิศีลสิกขา**: ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมความประพฤติระดับสูง
2. **อธิจิตสิกขา** : ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง
3. **อธิปัญญาสิกขา** : ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

ถ้าผู้ใดก็ตามคิดว่า การอนุญาตให้สตรีบวชพระได้เป็นความจำเป็นและสำคัญต่อการแสดงให้เห็นว่า ศาสนานั้นให้เสรีภาพและความเสมอภาคระหว่างชายและหญิงหรือไม่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวที่อนุญาตให้สตรีเป็นพระภิกษุณี (พระผู้หญิง)

---

(304) ขุ.จู. 30/673/333, 755/389.

(305) ที.ปา. 11/228/231. องฺ. ติกฺ 20/521/294.

ศาสนาฮินดู ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงบวชเป็นพระ

ศาสนาคริสต์มีทัศนะเรื่องความเป็นพระไว้ว่า[306]

(1) พระเป็นสัญลักษณ์ของพระเป็นเจ้าไม่ว่าเขาจะพอใจหรือไม่ก็ตาม ทั้งคัมภีร์เก่าและคัมภีร์ใหม่ พระเป็นเจ้าปรากฏพระองค์ในภาพของผู้ชาย พระบิดาทรงให้กำเนิดพระบุตร

(2) พระคริสต์ เป็นแหล่งกำเนิดของความเป็นพระ เพศของพระคริสต์ไม่ใช่สิ่งบังเอิญ ความเป็นเพศชายของพระองค์ไม่ใช่อุบัติเหตุ เรื่องนี้เป็นการเลือกของพระเป็นเจ้า พระเป็นเจ้าทรงเลือกผู้ชายเป็นตัวแทนพระองค์ (ผู้เผยแพร่ลัทธิ)

(3) ชาวคริสต์ส่วนมากรับไม่ได้ที่จะให้ผู้หญิงบวชเป็นพระ

(4) ศาสนจักรยังไม่อนุญาตให้มีคณะพระหญิง สรุปว่า ในคริสตจักร ไม่ว่านิกายใดยังไม่มีพระผู้หญิงตั้งแต่เริ่มมีศาสนจักรมาจนถึงบัดนี้

พระพุทธศาสนา อนุญาตให้มีคณะพระภิกษุผู้หญิงตั้งแต่สมัยพุทธกาล แม้บัดนี้คณะพระภิกษุหญิงหมดไปแล้ว เพราะภิกษุณีวงศ์ขาดสูญไปไม่มีสายภิกษุณีที่จะสืบต่อการบรรพชาอุปสมบทกุลสตรี ก็ถือว่าเป็นเรื่องของกาลเวลาและเป็นตามกฎของไตรลักษณ์ แต่การอนุญาตให้สตรีเป็นพระได้ก็เท่ากับเป็นการยืนยันสิทธิสตรี และยืนยันว่าการศึกษาเชิงพุทธเป็นการศึกษาเพื่อมวลชนอย่างแท้จริง

---

(306) The Crisis of Sexuality Woman and God, by C. Ki Lwer Mycrs, in Religion For a New Generation by Zacod Needleman (New York : Macmillan Publishing Co. Inc 1943) pp. 188-189.

11. "จุดผันแปรของการศึกษาเชิงพุทธ"

หลังจากสังคายนาครั้งที่ 2 จบลง พระภิกษุแตกออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่มีความเห็นแย้งและเป็นพวกที่มากกว่า เรียกว่า **"มหาสังฆิกะ"** ได้แก่พระภิกษุกลุ่ม **"วัชชีบุตร"** กับพวกที่ยึดหลักการเดิมอย่างมั่นคง เรียกว่า **"สถวีระ"**

ความแตกแยกของภิกษุสองกลุ่ม แม้จะเป็นการแตกแยกเนื่องจากความเห็นไม่ลงรอยกันในด้านพระวินัย ต่อมาก็มีการขยายตัวในด้านพระธรรมด้วย เป็นผลกระทบต่อการศึกษาเชิงพุทธที่น่าสนใจ ติดตามให้ตลอดแต่ละสาย ซึ่งจะแบ่งสายการศึกษาเชิงพุทธให้ชัดเจน คือ การศึกษาของเถรวาท และการศึกษาของมหายาน

ข้อโต้แย้งด้านทฤษฎี

อุดมการณ์ หรือเป้าหมายของพระพุทธศาสนาเด่นชัดคือการแสวงหานิพพาน พุทธศาสนาถือว่า อวิชชาเป็นเหตุของความชั่ว และความทุกข์ (ปัญหา) ทั้งมวลของมนุษยชาติ และจะเอาชนะอวิชชาได้ก็โดยความรู้อย่างชัดเจน ลึกซึ้ง เรียกว่า โพธิญาณ ความรู้ที่ถูกต้องอย่างเดียวเท่านั้นจะทำให้เข้าถึงนิพพาน เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับการแบ่งแยกให้แลเห็นความ

แตกต่างระหว่างสิ่งลวง (มายา) อันเกิดจากอวิชชา และสิ่งอันเป็นจริงแท้ อันเกิดจากความรู้ที่เรียกว่า **"โพธิญาณ"**

ไม่มีนักคิดทางพุทธศาสนาคนใดสงสัยว่า ปรากฏการณ์และสิ่งที่นำเสนอผ่านทางประสาทสัมผัสเต็มไปด้วยมายา และเป็นมิจฉาสังกัปหรือไม่ ทุกคนยอมรับเรื่องนี้ ข้อโต้แย้งเรื่องอะไรคือสิ่งมีจริง และเป็นตัวเข้าถึงนิพพาน ใช้สำนวนพุทธคือ อะไรเป็นตัวรู้สัจธรรม

คำตอบอาจแตกต่างกันได้ ที่สำคัญอันเป็นจุดหักเหของทฤษฎีปรัชญาทางการศึกษาเชิงพุทธ

กลุ่มสถวีระ มีความเชื่อว่า *"บุคคลพึงตั้งตนอยู่ในธรรมอันสมควร จึงสอนผู้อื่น จักไม่ต้องเศร้าหมอง (ถูกตำหนิ) ในภายหลัง"*[307] ความเพียรพยายามเร่งขวนขวายให้ตัวเองบรรลุธรรมก่อน บางทีทำให้ต้องสละโลก ทอดทิ้งสังคม เอาตัวรอดแต่ผู้เดียว จนถูกมองจากอีกฝ่ายหนึ่งว่าเป็นคนเห็นแก่ตัว

ในกลุ่มเถรวาท ผู้บวชเข้ามา ตราบใดยังไม่บรรลุธรรมถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ จะถูกมองว่าเป็นผู้อ่อนแอด้านคุณภาพ แม้ฉลาดรอบรู้มากในด้านการศึกษา (สุตะ) ก็ถือว่า เป็นผู้เก่งแต่ในทางทฤษฎี ล้มเหลวทางภาคปฏิบัติ มีสถานะไม่ต่างจากนายโคบาล ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า[308]

---

(307) อตฺตนเมว ปฐมํ ปฏิรูเป นิเวสเย
อถญฺญมนุสาเสยฺยํ น สํกิเลเสยฺย ปณฺฑิโต.

(308) ธมฺมปทฏฺฐกถา 1/156-147

นรชนแม้จะกล่าวอ้างคัมภีร์ได้มาก
แต่เป็นผู้ประมาท ไม่อาจปฏิบัติได้
ตามนั้น ย่อมไม่มีส่วนแห่งสามัญผล
เหมือนคนเลี้ยงโค ได้แต่นับโคให้แก่ผู้อื่น
ส่วนนรชนที่แม้จะกล่าวอ้างคัมภีร์ได้
เพียงเล็กน้อย แต่สามารถปฏิบัติตามได้
โดยการละราคะ โทสะ โมหะ เป็นผู้รู้ตัวทั่วพร้อม
มีจิตหลุดพ้นเด็ดขาด ไม่ยึดติดทั้งในโลกนี้
และโลกหน้า เขาเป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล

ผู้ที่ถือตามพระพุทธพจน์นี้ เร่งบำเพ็ญเพียรเพื่อการบรรลุธรรม ไม่ต้องการเป็นนายโคบาล แต่ต้องการเป็นเจ้าของโค หวังดื่มเบญจโครส ยุติการกล่าว การสอนผู้อื่น ตราบเท่าที่ยังไม่บรรลุ มองเห็นการเรียนทฤษฎีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นสิ่งทำให้ติดตัน เนิ่นช้า

ในความคิดทางปรัชญาสมัยใหม่ ศาสนิกของเถรวาท ถูกมองว่าสังกัดอยู่ในลัทธิ ปัจเจกนิยม (Individualism) เป็นลัทธิความเชื่อทางสังคมที่เห็นว่า **ผลประโยชน์ตนต้องมาก่อนเสมอ** ทำให้นักบวชและศาสนิกแข่งกันไปนิพพานโดยไม่ช่วยประคองคนอื่นไปให้ถึงจุดหมายพร้อม ๆ กัน บางคนมองเลยเถิดไปถึงขั้นว่า เถรวาทอยู่ในกลุ่มลัทธิเห็นแก่ตัว (egoism) ปฏิบัติธรรมโดยยึดผลประโยชน์ของตนเองเป็นที่ตั้ง คิดถึงแต่ความรอดของตนเอง

กลุ่มมหาสังฆิกะ ซึ่งต่อมาส่วนหนึ่งได้พัฒนาเป็นมหายานมีจุดเน้นการปฏิบัติอยู่ที่การเป็นพระโพธิสัตว์แม้จะมีเป้าหมายสุดท้ายคือ “โพธิ” การตรัสรู้ แต่ทุกคนจะยังไม่ไปตราบใดที่คนเป็นอันมากยังแหวกว่ายอยู่ในวังวน

แห่งสังสารวัฏ ยังต้องคอยเป็นพี่เลี้ยงประคองผู้ด้อยโอกาสให้ไปถึงจุดหมายพร้อม ๆ กันให้มากที่สุด

แนวคิดของชาวมหายานที่เป็นหลักฐานยืนยันว่า พวกเขามีความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อการบรรลุโพธิ แต่จักบรรลุต่อเมื่อได้โปรดสัตว์ให้สิ้นแล้วนั้นคือหลักแห่งเสรีภาพและมวลชน พระโพธิสัตว์มหายานจะต้องมีคุณลักษณะคือ

มีนิพพิทาหน่ายต่อสังสารวัฏ แต่หันหน้าเข้าสังสารวัฏ
มีศรัทธาปสาทะต่อนิพพาน แต่หันหลังให้แก่นิพพาน
กลัวสรรพกิเลส แต่ไม่ควรละสรรพกิเลส
มีอัตตา แต่ไม่ยึดถืออัตตา
มีจักษุรอบด้าน แต่มองสรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียว
มองสรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียว แต่แบ่งแยกบำเพ็ญประโยชน์
แบกภาระเต็มบ่าแต่เบาเหมือนปุยนุ่น
คิดฟุ้งซ่าน แต่จุดประสงค์หนึ่งเดียว
ไม่เคยให้สัญญา แต่รักษาสัญญา
คิดโดยไม่คิด พูดโดยไม่พูด ทำโดยไม่ทำ(309)

เจตนารมณ์ที่มุ่งปันช่วยเหลือมนุษยชาติให้ได้รับเสรีภาพในลักษณะที่เดินหน้าไปพร้อม ๆ กัน ไม่ใช่เพียงการเอาตัวรอดแต่ผู้เดียวนี้เอง พุทธศาสนามหายานจึงกระเดียดไปทางลัทธิสังคมนิยม (Socialism) คือการกระจายการหลุดพ้นให้เท่าเทียมกัน

---

(309) พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, *พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (2543), หน้า 219-220.*

จากแนวปรัชญาที่แตกต่างกันสองสำนัก ทำให้ทิศทางการศึกษาชาวพุทธแม้จะยังเป็นหนึ่งเดียวกัน แต่กระบวนการในการดำเนินการแตกต่างกัน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

แนวเถรวาท	แนวมหายาน
1. ยึดหลักการพึ่งตนเอง	1. ยึดหลักพึ่งสังคม
2. คุณภาพของปัจเจกชนเป็นสิ่งสำคัญ	2. คุณภาพของกลุ่ม การรวมตัวกันเป็นสำคัญ
3. ส่งเสริมการแข่งขันกัน	3. ส่งเสริมการประสานร่วมมือกัน
4. คนอ่อนแออยู่ไม่ได้	4. คนอ่อนแอก็สามารถเกาะกลุ่มอยู่ได้
5. ส่งเสริมความเห็นแก่ตัว	5. ส่งเสริมความรักผู้อื่น
6. โยนความผิดให้คนอื่น	6. ผลักภาระรับผิดชอบให้สังคม

ในสังคมของชาวพุทธเถรวาท ไม่ว่าไทย ลาว พม่า เขมร ศรีลังกา ผู้คนมักอยู่ชนิดตัวใครตัวมัน ต่างคนต่างมุ่งเอาตัวรอด ไม่สนใจผู้อื่น มีการแข่งขันกันแม้ในระหว่างพี่น้องในครอบครัวเดียวกัน เมื่อเห็นใครคนใดดีกว่าอีกฝ่ายหนึ่งก็ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์อิจฉาริษยาจนบางทีกลายเป็นศัตรูกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผลประโยชน์จากฝ่ายที่เหนือกว่าไม่เฉลี่ยมาถึงผู้ด้อยกว่า ขาดการพยุงช่วยเหลือ อันเป็นเอกลักษณ์ของลัทธิปัจเจกนิยม

ลักษณะดังกล่าว ส่งผลหยั่งรากลึกลงไปในทุกวงการ ไม่ว่าการกีฬา การค้าขาย การศึกษา แม้แต่การทำราชการ สังคมยกย่องเฉพาะคนเด่น ชูมือให้คนที่วิ่งนำหน้าคนอื่น และไม่สนใจคนแพ้หรือคนที่เกาะกลุ่มไปกับคนอื่น ๆ การตั้งเป็นสมาคม เป็นสหกรณ์ เป็นพรรคการเมืองจึงมักล้มเหลว

สมาชิกพรรคการเมือง จะรังเกียจพรรคตัวเองที่ประสบกับความพ่ายแพ้ต่อการเลือกตั้ง

ในสังคมพุทธศาสนามหายาน มีลักษณะตรงกันข้าม ภาวะความมั่นคงในการร่วมกลุ่มกันเป็นองค์กรเป็นสมาคม เป็นพรรคการเมืองจึงมั่นคงกว่า ต่างคนต่างช่วยเหลือกัน ทำงานเป็นกลุ่มได้ดีกว่า แม้จะมีคนเด่นก็ไม่โดดเด่น เพราะแฝงตัวอยู่ในกลุ่มมองเห็นไม่ชัด รู้ได้ ว่ามีคนเด่นก็ต่อเมื่อนำพาองค์กรนั้นไปสู่ความสำเร็จด้วยดี

เหตุผลข้างต้น ไม่ใช่เกิดจากอิทธิพลคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่เป็นเพราะแต่ละฝ่ายไปหยิบฉวยเอาหลักธรรมมาใช้แล้วให้การศึกษาต่อศาสนิกไม่ครบถ้วนกระบวนความ นำเอาเพียงแง่มุมหนึ่งมาสอน จนซึมลึกเข้าไปสู่ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนจนกลายเป็น "พื้นนิสัย" ของคนในชาตินั้น

มหายานไปจับเอาลักษณะความประพฤติของพระพุทธเจ้าตอนเป็นพระโพธิสัตว์ มาเป็นแนวทางการให้การศึกษา ส่วนเถรวาทไปเน้นตอนบำเพ็ญเพียรจนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงเน้น "จริยา" คือ[310]

(1) โลกัตถจริยา ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติ

(2) ญาตัตถจริยา ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้อง

(3) พุทธัตถจริยา ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่ความเป็นพุทธ

---

(310) องฺ.อ. 1/105, ธ.อ. 7/93

หลักการในพระพุทธศาสนา มีทั้งส่วนที่เป็นปัจเจกนิยม และสังคมนิยม บางทีตรัสไว้ตรงไปตรงมา แต่บางทีต้องอาศัยการแปลความ หลักธรรมที่อยู่ในรูปของปัจเจกนิยมตรง ๆ เช่น

ตนแลเป็นที่พึ่งของตน ผู้อื่นใดเล่าจะเป็นที่พึ่งได้
ผู้มีตนฝึกดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งที่หาได้ยาก(311)

พระดำรัสนี้ ตรัสสำหรับผู้ต้องการบรรลุมรรคผล คำว่าที่พึ่งมิใช่ทรงหมายเอาทรัพย์สินเงินทอง แต่หมายเอาอรหัตผลอันเป็นที่พึ่งสูงสุด ซึ่งแน่นอนหากผู้ต้องการที่พึ่งนี้ จะพะวักพะวนติดข้องอยู่กับหมู่คณะไม่ได้ซึ่งชาวมหายานเอง เมื่อต้องบรรลุก็ต้องกลับมาหาหลักนี้

หรือตามที่ตรัสว่า

บุคคลไม่พึงทำให้ประโยชน์ตนเสียไป
ด้วยประโยชน์ของผู้อื่นแม้มาก ก็เมื่อกำหนด
ได้ว่า อะไรคือประโยชน์ตนแล้วพึง
ขวนขวายในประโยชน์ของตน(312)

ข้อความนี้ ตรัสมุ่งการปฏิบัติกรรมฐานเป็นประการสำคัญ มิได้มุ่งถึงประโยชน์ของชาวบ้าน จะไปแปลความว่าเราจะไม่ช่วยชาติไม่ช่วยเหลือใคร เพราะไม่ใช่ประโยชน์ของเราก็ไม่ตรงตามเจตนารมณ์

---

(311) อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ โก หิ นาโถ ปโร สิยา
อตฺตนา หิ สุทนฺเตน นาถํ ลภติ ทุลฺลภํ. (ธ.อ. 6/15)

(312) อตฺตทตฺถํ ปรตฺเถน พหุนาปิ นหาปเย
อตฺตทตฺถมภิญฺญาย ตทตฺถปฺปสุโต สิยา. (ธ.อ. 6/26)

หรือตามที่ตรัสว่า

ถ้าด้วยการเสียสละสุขอันเล็กน้อย จะพบสุขอันไพบูลย์ไซร้ บุคคลผู้ฉลาด เมื่อมองเห็นสุขอันไพบูลย์ พึงสละสุขอันเล็กน้อยนั้นเสีย(313)

สุขอันไพบูลย์ในที่นี้ หมายถึง นิพพาน เป็นสุดยอดของความสุข ไม่ใช่ความสุขด้านโลกิยะ

ถ้าเรานำหลักคำสอนตามที่ยกตัวอย่างไว้ไปให้การศึกษาเป็นแนวปรัชญาดำเนินชีวิต ทำให้ดูประหนึ่งว่าศาสนาพุทธสอนให้เราเอาตัวรอด ไม่ให้สนใจใยดีต่อสังคม นอกจากผู้ให้การศึกษาจะหาจุดเน้นของหลักคำสอนแต่ละเรื่องให้พบแล้วให้เหตุผลให้ชัดว่า ทำไมหลักคำสอนดังกล่าวจึงเน้นอย่างนั้น

หลักคำสอนที่เป็นสังคมนิยม

ถ้าจะมองในแง่สังคมนิยม และเป็นสังคมนิยมที่ถูกต้อง ยึดหลักการพ้นทุกข์โดยรวม (Universal salvation) พระพุทธศาสนาก็สนองตอบเรื่องนี้ เริ่มต้นด้วยประกาศฉบับแรกของพระพุทธองค์ที่ทรงประกาศต่อพระสาวกที่ทรงส่งออกไปประกาศพระศาสนาว่า *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข ของคนส่วนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแต่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงอย่าไปด้วยกันสองรูป จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด*

---

(313) มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ (ธ.อ. 7/97)

พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ จงประกาศพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ และบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง...”(314) หลักการดังกล่าวถือว่าเป็นสัญญาประชาคม ที่ทรงประกาศไว้เป็นการยืนยันว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้สาวกที่บรรลุประโยชน์ตนขั้นสูงสุดแล้ว ทอดทิ้งชาวโลก แต่ทรงสอนให้ทำประโยชน์แก่ชาวโลกตามหลัก **“โลกัตตจริยา”**

อย่างไรก็ตาม โดยสัพพัญญุตญาณ พระพุทธองค์ทรงรู้ชัดว่า การนำคนออกจากทุกข์จากสังสารวัฏ มิใช่เรื่องทำได้ง่ายดังตรัสไว้ว่า *“บรรดามนุษยชาติ ผู้ที่จะข้ามไปถึงฝั่งโน้น (นิพพาน) มีจำนวนน้อย ชนที่เหลือยังวิ่งวนอยู่ตามฝั่งนี้ (โลกียะ) ก็แลชนเหล่าใด เมื่อธรรมอันเราแสดงไว้โดยชอบแล้วประพฤติตามธรรม (นั้น) พวกเขาจะถึงฝั่ง (โน้น) อันล่วงพ้นจากความตายที่ข้ามไปได้ยากอย่างยิ่ง...”*(315)

เมื่อคนส่วนมาก ยังไม่อาจข้ามสังสารวัฏ ยังอยู่ในสังคมโลก หลักการของเถรวาทจึงเน้นการไปนิพพานสำหรับผู้มีความพร้อมที่เรียกว่า “ผู้มีธุลีในดวงตาน้อย” ให้ไปก่อนและต้องรีบเร่งขวนขวาย เพื่อจะได้กลับมาช่วยผู้อื่น ส่วนผู้ที่อยู่ฝั่งนี้ คือฆราวาสและพระภิกษุ ก็ต้องสงเคราะห์ช่วยเหลือกัน หลักการนี้มีพร้อมในศาสนาพุทธเถรวาท เช่น

- ***ให้ช่วยเหลือผู้เดือดร้อนด้วยความตั้งใจ***(316)
- ***คนดีชอบช่วยเหลือผู้อื่น***(317)

---

(314) วิ.มหา. 4/1 หน้า 72, ที.มหา. 10/86/40

(315) ธ.อ. 4/40

(316) ทุกฺขิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ (27/2466)

(317) สนฺโต สตฺตหิเต รตา (ชา.อ. 1/230)

- *คนดีย่อมบำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงชน*[318]
- *กินคนเดียว ไม่ได้รับความสุข*[319]

กล่าวโดยสรุป หากเป็นเรื่องของการดับทุกข์สังสารวัฏ พระพุทธศาสนาเถรวาท เน้นแนวคิดเชิงปัจเจกนิยม แต่ถ้าเป็นการอยู่ร่วมกันในสังคมโลก เน้นแนวสังคมนิยม

การศึกษา **"พุทธศาสนากับการศึกษา"** แม้จะทำให้ลักษณะของการศึกษาแต่ละประเทศ ที่นับถือศาสนาพุทธไม่ได้ทั่วถึง เพราะขอบข่ายจะกว้างเกินไป เมื่อมาถึงจุดผันแปร ก็ควรจะศึกษาความคิดเชิงพุทธทั้งใน **"สถิรวาท"** และ **"มหาสังฆิกะ"** จะได้นำแนวคิดทั้งสองสายมารวมกันเป็นรากฐานของการให้การศึกษา

ภาพเส้นทางก่อนถึงจุดแยกที่ชัดเจน

หลักคำสอนที่เรียกว่า ความคิดพระพุทธเจ้า ปกติเริ่มต้นด้วยปรัชญาพุทธศาสนาในอินเดียได้พัฒนาการยืนยงอยู่ประมาณ 1500 ปี พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญจากอินเดียในศตวรรษที่ 11 ก่อนหน้านี้ นอกจากจะมีอยู่ในอินเดียแล้ว ยังพัฒนาการขยายตัวไปสู่ประเทศต่าง ๆ

พระพุทธศาสนาหินยาน ซึ่งเน้นการหลุดพ้นของปัจเจกชน (Individual Salvation) ยังดำรงอยู่ในศรีลังกา พม่า สยาม กัมพูชา ลัทธิลามะ (Lamaism) ก็เจริญมั่นคงอยู่ในธิเบต

---

(318) สพฺเพสํ สหิโต โหติ (23/128)

(139) เนวกาสี ลภเต สุขํ (27/1674)

พระพุทธศาสนามหายาน เน้นการหลุดพ้นสากล (Universal Salvation) เจริญงอกงามในจีน ณ ที่นั้นเป็นก้าวสำคัญในการศึกษาพรพุทธศาสนา และความคิดในนิกายมหายานที่แปลกต่างกันมากมายถูกจัดไว้อย่างเป็นระบบ

ในญี่ปุ่น ยังคงรักษาพระพุทธศาสนาทั้งหมดไว้ คือทั้งสำนักลัทธิหินยาน และมหายาน แม้พุทธศาสนาหินยานเดี๋ยวนี้ในญี่ปุ่น จะไม่ดำรงอยู่ในฐานะเป็นความเชื่อทางปฏิบัติ แต่ปราชญ์ทางพุทธศาสนาก็ยังค้นคว้าศึกษากันอยู่[320]

---

(320) Junjiro Takakusu, *The Essentials of Buddhist Philosophy. (New Delhi : Jainendra Prajasg Hiub at Hiubebdra /Bress, 1998), p. 1*

12. พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย

ย้อนหลังไปยังประวัติศาสตร์ของประเทศเรา เราจะแลเห็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธกับประเทศไทยหรือชาติไทยอย่างใกล้ชิด ประวัติศาสตร์ของชาติไทย คือประวัติศาสตร์ของศาสนาพุทธด้วย ชาติไทยก่อกำเนิดขึ้นเมื่อประมาณ 2000 ปีมาแล้ว ในยุคสมัยเดียวกันนั้น ศาสนาพุทธได้เข้ามามีส่วนสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เมื่อชาติไทยได้ตั้งมั่นอยู่ในที่ที่เป็นประเทศปัจจุบันนี้ เมื่อ 700 ปีล่วงมาแล้วก็ได้นำพระพุทธศาสนารูปแบบปัจจุบัน (เถรวาท) มาใช้เป็นทางดำเนินชีวิตเป็นเวลา 7 ศตวรรษแล้วเช่นกัน[321]

ศาสนาพุทธเป็นหนึ่งในสถาบันหลักของคนไทยซึ่งมีสีขาวเป็นสัญลักษณ์ปรากฏอยู่ในธงไตรรงค์ แม้โดยนิตินัยยังไม่มีกฎหมายระบุไว้ว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ แต่โดยพฤตินัยโดยจารีตประเพณีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติที่เชื่อมโยงผูกพันอยู่กับองค์พระมหากษัตริย์

---

(321) Prarajavaramuni, Thai Buddhism in the Buddhist world (Bangkok : Mahachulalongkorn Buddhist University 2533) p. 11.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 9 บัญญัติว่า **พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ** โดยความหมายก็คือ พระมหากษัตริย์จะต้องนับถือศาสนาพุทธ ทั้งนี้เพื่อให้องค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมใจของคนไทยซึ่งมีจำนวนถึง 94.57 เปอร์เซ็นต์ นับถือศาสนาพุทธ

พระพุทธศาสนาเหมือนกระแสน้ำที่อยู่ในแม่น้ำขนาดใหญ่ไหลพาดผ่านดินแดนอันยาวไกลเป็นเวลาเกือบสามพันปีติดต่อกัน นอกจากจะให้ความเย็นดับร้อนของมนุษยชาติยังพัดพาโอชะนานาชนิดมาด้วย ศาสนาพุทธเป็นแหล่งกำเนิด จารีต ประเพณี ศิลป วรรณกรรม วัฒนธรรม และการศึกษาของคนไทย มาถึงจุดนี้เห็นจะต้องขอยืมวาทะของแม็กซ์มุลเลอร์ (Max Muller) มาปรับใช้ว่า **ประวัติที่แท้จริงของคนไทย คือ ประวัติของพระพุทธศาสนา**(322)

ศาสนาต่าง ๆ ของโลกนอกจากเป็นแหล่งกำเนิดมรดกอันมีค่ายิ่งของมนุษยชาติ ที่ถือศาสนานั้น ๆ ศาสนายังเป็นโซ่แห่งวัฒนธรรมที่สืบทอดกันเป็นช่วง ๆ ไม่ให้ขาดตอนลงจนทำให้มนุษย์ต้องหันไปทบทวนสร้างสรรค์กันใหม่ซึ่งต้องใช้ทั้งความพยายามและเวลานานมากทีเดียว ทั้งนี้เพราะสถาบันทางศาสนายังคงเป็นสถาบันหลักเพียงสถาบันเดียว ที่สามารถยืนหยัดอยู่อย่างมั่นคงแข็งแกร่งในท่ามกลางกระแสของความเปลี่ยนแปลง

ประเทศไทยในฐานะที่ประชาชนส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงเป็นแหล่งมรดกอันทรงคุณค่าของชนชาติโดยที่พระพุทธศาสนาได้ช่วยบำรุง ส่งเสริม และเผยแพร่ มรดกนั้นจากคนรุ่นหนึ่ง มาสู่คนอีก

---

(322) Max Muller said that the Thrue history ot man is the histouy of religion In the Philosophy of Religion by Dr. Miell Edwards D.D.

รุ่นหนึ่ง ผ่านทางสถาบันสงฆ์ ซึ่งเป็นสถาบันหลักคู่กับชนชาติไทยมายาวนาน กระบวนการศึกษาส่งต่อมรดกนี้เรียกว่า "การศึกษา" หากเราจะสาวลึกและขยายระยะเวลาให้ไกลออกไปพอที่จะหาหลักฐานได้ก็อาจแบ่งเป็น

1. สมัยสุวรรณภูมิ
2. สมัยทวาราวดี
3. สมัยศรีวิชัย
4. สมัยลพบุรี
5. สมัยสุโขทัย
6. สมัยล้านนา
7. สมัยอยุธยา
8. สมัยกรุงธนบุรี
9. สมัยรัตนโกสินทร์

สมัยสุวรรณภูมิ

ตามประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศไทยนานกว่าสองพันปีมาแล้ว โดยเข้ามาประดิษฐานในภูมิภาคที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นดินแดนที่มอญ และลาว้ารวมทั้งชาวอินเดียที่อพยพสงครามมาอาศัยอยู่ในยุคนั้น พระเจ้าอโศกมหาราช แห่งอินเดียได้ทรงส่งพระธรรมทูตสายหนึ่งในเก้าสายมาเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งแน่นอนประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ หัวหน้าพระธรรมทูตสายนี้ คือ พระโสณะ และพระอุตตระเป็นผู้นำ ได้เข้ามาเมื่อประมาณ 300 ปีหลังพุทธปรินิพพาน

ดินแดนสุวรรณภูมิ ปรากฏในนิทานชาดกของพระพุทธศาสนา เช่น มหาชนกชาดก เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ลงเรือไปค้าขายยังสุวรรณภูมิและเรือเกิดอับปางกลางทะเล สังขพราหมณ์ชาดกเล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ลงเรือไปค้าขายทางสุวรรณภูมิ เพื่อหาเงินบริจาคทาน

แม้เราไม่มีหลักฐานชี้ชัดว่า ส่วนใดของภูมิภาคนี้ คือ สุวรรณภูมิ ประเทศมาลายู, ประเทศพม่า, ประเทศไทย, ประเทศเขมร, ประเทศญวน หรือประเทศลาว ปัจจุบันได้ข้อมูลเพียงว่าประเทศใดประเทศหนึ่งที่กล่าวถึง

คำว่า สุวรรณภูมิในอดีต น่าจะหมายถึงดินแดนเป็นที่ตั้งของชนชาติต่าง ๆ ในลักษณะรวม ๆ มีบุคคลหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่การแบ่งแยกเป็นประเทศยังไม่สมบูรณ์ ผู้คนอาศัยอยู่ เคลื่อนย้ายผสมปนเปกันพอตั้งประเทศเป็นเอกรัฐต่างคนต่างก็แย่งกันเอาคำว่า **ทอง** ไปตั้งชื่อประเทศและชื่อเมืองคนตน เขมรก็ชื่อว่า กัมพูชา พม่าก็มีเมืองพุกาม ไทยเราก็มีคำว่า สุพรรณบุรี กาญจนบุรี

การที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระทูตออกมาเผยแพร่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทรงดำริถึงคือสื่อในการสอน ได้แก่ภาษาที่คนในภูมิภาคนี้ใช้อย่างน้อยจะต้องมีคนพูดภาษาเดียวกันกับภาษาที่พระธรรมทูตใช้เป็นเมืองแรก เพื่อเป็นตัวกลางติดต่อกับคนพื้นเมือง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏว่าชาวชมพูทวีปส่วนใหญ่พากันอพยพมาสู่แผ่นดินสุวรรณภูมิโดยมาตั้งรกรากทำมาหากินประกอบการค้า และโดยการหนีภัยสงครามภายในประเทศของตน คนกลุ่มหนึ่งมีทั้งประชาชนธรรมดา นักปราชญ์ และขุนนางผู้ใหญ่[323]

---

(323) กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา 2525) หน้า 42

เมื่อพระธรรมทูตสายที่ 9 เข้ามาสู่สุวรรณภูมิ การศึกษาเชิงพุทธอันไม่เป็นรูปแบบก็เริ่มขึ้น หลักฐานที่ปรากฏในสมันตปาสาทิกาว่า

พระโสณะกับพระอุตตระ ได้เดินทางสู่สุวรรณภูมิ

ได้รับผลสำเร็จมากได้ปราบปีศาจ แสดงพรหมชาลสูตร[324]

ตามหลักฐานนี้แสดงว่าชาวเมืองเดิมนับถือภูตผีปีศาจตอนที่พระภิกษุเข้ามาใหม่ ๆ ชาวเมืองยังเข้าใจว่าเป็นปีศาจพากันแตกตื่นและพระภิกษุมีพระโสณะเป็นต้นยังเห็นพิธีกรรมของชาวพื้นเมืองที่นับถือผี ทั้งผีป่า และผีทะเล กิจกรรมการให้การศึกษาของพระภิกษุได้แก่

(1) ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงความเชื่อของชาวพื้นเมือง จากความเชื่อเรื่องผีให้มานับถือพระรัตนตรัย

(2) แก้ความเห็นผิด ยึดมั่นในความเห็นเดิม ๆ ที่ติดมาจากความเชื่อเดิม ของคนชั้นสูง โดยการแสดงพรหมชาลสูตร

(3) ให้การอุปสมบทแก่ชนผู้ประสงค์จะเป็นพระภิกษุสามเณร

(4) ช่วยเป็นผู้ชี้แนะในการตั้งชุมชนสงฆ์ให้เข้มแข็ง

สมัยทวาราวดี

คำว่า ทวาราวดี แปลว่า แนวประตู หรือ ช่องทรงเข้า หากดูตามคำแปลสันนิษฐานว่า เป็นช่องทางเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิของกระแสอารยธรรมจากชมพูทวีป รวมทั้งประตูทางเข้าของบุคคลจากภายนอก ประสงค์จะเข้ามาสู่

---

(324) สุวณฺณภูมึ คนฺตฺวาน โสณุตฺตรา มหิทฺธิกา
ปิสาเจ นิทฺธมิตฺวาน พฺรหฺมชาลํ อเทสิสุํ (วินยา.อ. 1/69)

ดินแดนแถบนี้ คำว่า ทวารวดี เป็นคำที่นักโบราณคดีพบและนำมาใช้ทั้งจากคัมภีร์ชั้นบาลีเช่นที่ปรากฏในฆตบัณฑิตชาดกและคัมภีร์อุปทานรวมทั้งจากจดหมายเหตุของสมณะเฮียนจัง (พระถังซำจั๋ง) ซึ่งเรียกตามสำเนียงจีนว่า โตโลโปติ (Tolopoti)[325]

ยุคทวาราวดี คาบเกี่ยวกับยุคสุวรรณภูมิมาตั้งแต่เริ่มต้น พระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ ก็คือเข้าทางทวาราวดีแล้วเผยแพร่ไปสู่ประเทศต่าง ๆ การค้นพบว่า ทวาราวดี คือส่วนใด เท่ากับค้นพบทางไหลเข้าของอารยธรรมจากอินเดีย หลักฐานทางโบราณคดีย่อมบ่งบอกถึงความเจริญและวิวัฒนาการของศาสนาพุทธ และนักปราชญ์ยืนยันว่า ทวาราวดี คือ ดินแดนของประเทศไทย

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ยอร์ช เซเดส์ เห็นว่ายุคนี้ตกอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 11-16 แต่ขัดกับหลักฐานตามคัมภีร์ มหาบัณฑิตชาดกและคัมภีร์อปทาน ซึ่งแสดงว่าคำนี้ใช้และรู้จักกันมาก่อนแล้วแต่ศิลปะเช่นการสร้างพระพุทธรูปเพิ่งเข้ามาเมื่อประมาณ 900 ปี หลังจากชนชาติกรีกบางกลุ่มหันมานับถือศาสนาพุทธและสร้างรูปเคารพขึ้นและความคิดเรื่องการสร้างพระพุทธรูปได้เข้ามาสู่อาณาจักรทวาราวดีด้วย

หากเราจะมองการศึกษาเชิงพุทธในยุคทวาราวดี โดยการย้อนไปศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในดินแดนที่ใกล้เคียงกับประเทศเราและความเคลื่อนไหวของดินแดนอันเป็นถิ่นกำเนิด คือ

---

(325) สิริวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์ 2542) หน้า 18

1. สังคายนาครั้งที่ 5 ซึ่งจัดทำในสมัยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเมื่อ พ.ศ.432 ซึ่งลังกามักเรียกว่าครั้งที่ 4 ได้มีการจารจารึกพระ-ไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร แยกเป็นสามปิฎกชัดเจนทำให้พระพุทธศาสนาเผยแพร่ได้สะดวกและรวดเร็ว
2. ในปี พ.ศ.956 พระพุทธโฆษาจารย์ได้เดินทางจากอินเดีย (คยา) ได้ประพันธ์คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลอรรถกถาต่าง ๆ จากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี
3. ในอินเดียยุคหลังพระเจ้าอโศก (พระเจ้าอโศก ครองราชย์ พ.ศ. 218 และครองอยู่ถึง พ.ศ.259) พระยามิลินทร์ กษัตริย์เชื้อชาติกรีกซึ่งปกครองอาณาจักรแบคเตียทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ทรงสนใจพุทธศาสนาและชนชาติกรีกได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่า พระพุทธรูปคันธาระ เป็นกำเนิดศิลปะยุคคันธาระซึ่งแพร่หลายไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ที่นับถือศาสนาพุทธ การสร้างพระพุทธรูปหรือรูปเคารพก่อให้เกิดการพัฒนาการของพิธีกรรมจัดการแกะสลักการปั้น ช่างศิลปะ และ ดนตรีในยุคต่อ ๆ มา

ตกมาถึงยุคนี้สันนิษฐานได้ว่า อิทธิพลภายนอกทั้งจากอินเดียและลังกาได้มีผลต่อพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีไม่มากก็น้อยโดยเฉพาะด้านศิลปกรรมซึ่งเพิ่งตื่นตัวเรื่องการสร้างพระพุทธรูปศิลปะสมัยทวารวดีที่สำคัญได้แก่ พระพุทธรูป รูปคนรูปเทวดา รูปพระโพธิสัตว์ แผ่นเสมาธรรมจักร เป็นต้น

การศึกษาในสมัยทวารวดีนอกจากการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธ-ศาสนา เฉพาะหลักการสำคัญ เช่น *สิ่งทั้งหลายเกิดแต่เหตุจะดับไปก็เพราะเหตุดับ* หลักเบญจศีล อกุศลกรรมบทเป็นต้น ยังมีการศึกษาด้านศิลปกรรมต่าง ๆ เข้ามาเพิ่มเติมในการสร้างวัดและศาสนสถานซึ่งพบทั่วไปตั้งแต่นครปฐมถึงลพบุรีนครราชสีมา

สมัยศรีวิชัย ในศตวรรษที่ 7 ชาวอินเดีย เริ่มอพยพเข้าสู่ชวาและหมู่เกาะต่าง ๆ ของอินโดเนเซีย ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 อาณาจักรอันยิ่งใหญ่ เรืองอำนาจมีศูนย์กลางอยู่ในเกาะสุมาตรา เรียกว่า อาณาจักรศรีวิชัย ภิกษุผู้แสวงบุญชาวจีนชื่อ อีจิง ขณะเดินทางไปอินเดียได้แวะเยี่ยมพื้นที่แถบนี้ในปี พ.ศ.1214 บันทึกไว้ว่า เป็นดินแดนพระพุทธศาสนามหายาน มหายานกำลังรุ่งเรือง จากศตวรรษที่ 14-19 อาณาจักรศรีวิชัย ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ไศเลนทร์ กษัตริย์ไศเลนทร์ทรงอุปถัมภ์ศาสนามหายาน เจดีย์สำคัญ (สถูป) ชื่อบุโรบุโด เกิดขึ้นในสมัยนี้

กษัตริย์ไศเลนทร์ แผ่อิทธิพลไปยังคาบสมุทรมาเลย์ อินเดียตอนใต้ และศรีลังกาและตั้งอาณานิคมขึ้นในเกาะบอเนียว, ซีลิเบส และแม้ในฟิลิปปินส์ พวกเขารักษาความสัมพันธ์ทางการทูตไว้กับกษัตริย์ปาละ (ราชวงศ์ปาละมีอำนาจอยู่ในอ่าวเบงกอล ราวศตวรรษที่ 14) และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยนาลันทา และอาศัยการติดต่อสัมพันธ์นี้เอง ศาสนาพุทธในรูปของลัทธิตันตระก็ได้เข้ามาสู่อินโดเนเซีย และเจริญแพร่หลาย ก่อนที่จะถูกกลืนไปเป็นรูปแบบอย่างฮินดู เหมือนในอินเดีย พร้อมกับอาณาจักรศรีวิชัยเริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ 18[326]

ในศตวรรษที่ 7 นั้นเอง ชาวอินเดียอีกกลุ่มหนึ่งได้อพยพเข้ามาทางฝั่งตะวันออกของอินโดจีน ซึ่งเป็นประเทศเวียดนามตอนใต้ เรียกว่า อาณาจักรจำปา ศาสนาพุทธก็มาเจริญรุ่งเรืองในดินแดนแถบนี้

---

(326) Prarajavaramuni, (เคยอ้าง) หน้า44

อาณาจักรศรีวิชัย เป็นที่รวมของศาสนาพราหมณ์ ที่ราชวงศ์ผู้ครองอาณาจักรนี้อยู่ก่อนคือราชวงศ์สัญชัยนับถือ,ศาสนาพุทธนิกายมหายานที่ราชวงศ์ไศเลนทร์นับถือ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏมากมายเช่นเจดีย์มหาธาตุเมืองไชยา และยังมีพระพุทธศาสนาเถรวาทเดิมอยู่ด้วย

จากบันทึกการเดินท่านของสมณะอีจิงพบว่าท่านมาเรียนหนังสืออยู่ที่ศรีวิชัย 6 เดือน เพื่อเตรียมไปศึกษาต่อที่อินเดีย และท่านแนะนำว่า ก่อนจะไปอินเดียควรไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ศรีวิชัยก่อน(327)

จากประวัติศาสตร์ของอาณาจักรศรีวิชัย ทำให้เรามองเห็นว่าการศึกษาพระพุทธศาสนามาเจริญเป็นรากฐานของคุณธรรม จริยธรรม รวมทั้งเป็นบ่อเกิดศิลปะและวัฒนธรรมของชาติไทย ณ ดินแดนตอนใต้ของประเทศตั้งแต่ไชยา ลงไปถึงนครศรีธรรมราช และไปถึงเมืองยะลา ปัตตานี นาราธิวาส ตามหลักฐานการบันทึกของอี้จิงว่าภิกษุชาวจีนจะไปศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยนาลันทา ควรมาศึกษาพระพุทธศาสนาและวิชาการอื่น ๆ เช่นภาษาบาลีและสันสกฤตเบื้องต้น ณ ศรีวิชัยก่อน

อาณาจักรศรีวิชัยจึงเป็น

(1) สหวิทยาการทางด้านศาสนา มีทั้งพราหมณ์-ฮินดู พุทธศาสนานิกายเถรวาท และหินยาน

---

(327) สิริวัฒน์ คำวันสา, ร.ศ. (เคยอ้าง) หน้า 22

(2) เป็นศูนย์รวมแห่งศิลปะของศาสนาต่าง ๆ ทั้งแบบพราหมณ์ และแบบพุทธ

(3) เป็นศูนย์ภาษาซึ่งใช้ในคัมภีร์พุทธศาสนาทั้งภาษาบาลี และสันสกฤต

(4) มีศูนย์ค้นคว้าเสมือนเป็นวิทยาเขตของมหาวิทยาลัยนาลันทา เพราะมีความร่วมมือกับนาลันทาอย่างใกช้ชิดในยุคที่ดินแดนแถบนี้อยู่ภายใต้การปกครองราชวงศ์ไศเลนทร์

สมัยลพบุรี

ดังได้กล่าวแล้ว มหายาน รุ่งเรืองในอินเดียและเข้ามาแทนหินยานหรือเถรวาท ได้แพร่ไปหลายประเทศ ทั้งทางเหนือและทางใต้ ศาสนาพุทธ-มหายานเข้ามาสู่ประเทศไทยโดยกษัตริย์ศรีวิชัยซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่เกาะสุมาตรา และปกครองจังหวัดทางใต้ของประเทศในพุทธศตวรรษที่ 14

ในทางตะวันออกของประเทศ กษัตริย์เขมรเรืองอำนาจอยู่ในกัมพูชาจากปี พ.ศ.1545 ถึง 1625 สมัยนี้เป็นสมัยลพบุรี อาณาจักรเขมรแผ่อำนาจครอบคลุมประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางทั้งหมด ชาวเขมร นับถือศาสนาพุทธแบบมหายานซึ่งรับมาจากเกาะสุมาตราผสมกับความเชื่อดั้งเดิม คือ ศาสนาพราหมณ์. ทำให้สมัยลพบุรี เป็นยุคสมัยที่มหายาน และศาสนาพราหมณ์ เข้ามามีบทบาท ขณะเดียวกันศาสนาพุทธเถรวาทก็ยังมีอยู่ทั้งสองนิกายจึงรุ่งเรืองควบคู่กัน

ในสมัยลพบุรี ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธมหายานมีอิทธิพลด้านวัฒนธรรมไทย ภาษาสันสกฤตภาษาของฮินดูและมหายานหยั่งรากลึกในภาษาและวรรณคดีไทย ได้รับการยกย่องเป็นภาษาชั้นสูงในราชสำนักพอ ๆ กับภาษาเขมร อิทธิพลศาสนาพราหมณ์มีต่อประเพณีและพิธีกรรมของไทยจนตราบเท่าทุกวันนี้

การศึกษาในสมัยลพบุรี

1. ในด้านศาสนา ประชาชนศึกษาเรียนรู้หลักคำสอน ของศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ ทั้งหินยาน และมหายาน
2. ในด้านอักษรศาสตร์ เริ่มมีพราหมณ์และปุโรหิต ขึ้นในราชสำนัก มีการศึกษาภาษาสันสกฤต มีวรรณกรรมเป็นภาษาสันสกฤต นอกจากนี้ยังมีการศึกษาภาษาขอม และภาษาบาลี
3. วัฒนธรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ฮินดู และนำมาประสมกับศาสนาพุทธ ทำให้ศาสนาพุทธบริสุทธิ์ถูกลากดึงเข้าสู่พิธีกรรมแบบพราหมณ์
4. ในด้านศิลปกรรม มีการก่อสร้างศาสนสถาน เช่น พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

การพูดถึง พระพุทธศาสนา และการศึกษาเชิงพุทธในประเทศไทยในสมัยสุวรรณภูมิก็ดี สมัยทวารวดีก็ดี สมัยศรีวิชัยก็ดี และแม้แต่ สมัยลพบุรีก็ดี คำว่า “ไทย” เป็นเพียงชื่อเรียกชนเผ่าหนึ่งที่มีอิทธิพลอยู่ในกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากมายหลายเผ่าชนทั้งที่เป็นเผ่าชนที่ตั้งรกรากมั่นคงอยู่ในแถบนี้ ทั้งที่เป็นผู้อพยพเข้ามาอาศัยทำมาหากิน แล้วมาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยประจำ ดังนั้นประชาชนจึงมีหลายสายพันธุ์

พวกมอญ พวกพม่า พวกละว้า พวกมลายู พวกขอม (เขมร) พวกอินเดีย พวกจีน และเผ่าอื่น ๆ อีกมาก กลุ่มคนเหล่านี้ถูกหลอมร่วมกันโดยอาศัยศาสนาที่เข้ามามีบทบาทอยู่ในภูมิภาคนี้ไม่ว่าเป็นศาสนาพุทธ หรือ ศาสนาพราหมณ์ ทำให้คนแต่ละเผ่าแม้จะมีเชื้อชาติต่างกันแต่มีความศรัทธาเป็นหนึ่งเดียวกัน หรือมีกายต่างกัน แต่มีหัวใจเดียวกันก็อยู่ร่วมกันได้อย่างมีปกติสุข

ชนชาติต่าง ๆ ที่มีกำลังอำนาจก็ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นเป็นใหญ่ปกครองภูมิภาคนี้ในยุคทวารวดีสันนิษฐานว่าชาติมอญเรืองอำนาจแผ่อิทธิพลปกครองตั้งแต่นครปฐมไปถึงลำพูน (หริภุญไชย)

มาถึงยุคศรีวิชัย ชนชาติอินเดียก็ตั้งราชวงศ์สญชัยขึ้นปกครองต่อจากนั้นก็มีชนเผ่าหนึ่งจากยูนานเข้ามามีอิทธิพลปกครองตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่เรียกว่าไศเลนทร์ พอมาถึงสมัยลพบุรี บ้านเมืองแถบนี้ก็อยู่ในอำนาจบางพวกรามัญและกษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัย และสุดท้ายก็ตกอยู่ในอำนาจของพุกาม (พม่า) แผ่บารมีมาสู่ลพบุรีล้านนาและล้านช้าง พร้อมกับนำพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามเข้ามาเผยแพร่ให้เจริญรุ่งเรืองอยู่ทางภาคกลางและภาคเหนือ

ในยุคดังกล่าว อิทธิพลของชนเผ่าไทยไม่ชัดเจนในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เข้าใจว่า ไทยอยู่กันกระจัดกระจายแต่ยังขาดผู้นำที่มีความสามารถ จึงผสมกลมกลืนกับชนชาติอื่น มาปรากฏชัดเป็นชาติไทย ก็ในสมัยกรุงสุโขทัย เป็นราชธานี (ประมาณ พ.ศ.1800)

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าไทยได้รับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านานแล้ว ที่นับปีได้ชัดเจนก็เริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยคือประมาณ 700 ปีมาแล้ว พ่อขุนรามคำแหงทรงรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประชาติเป็นองค์แรก

การให้การศึกษาในสมัยนั้น มีลักษณะเดียวกับศาสนาพราหมณ์ผิดกันแต่แนวคิด (ideology) การตั้งสถาบัน (School) ตัวผู้เรียน (students)

ศาสนาพราหมณ์นั้น ชนชั้นพวกพราหมณ์เท่านั้น ที่เป็นผู้จัดการศึกษาชนชั้นอื่นไม่มีสิทธิ์จัด หลักสูตรที่เรียนก็คือคัมภีร์พระเวท และอักษรศาสตร์

ในพุทธศาสนา วัดเป็นแหล่งให้การศึกษาความรู้ในทุก ๆ ด้านโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้กำหนดแนวทางการศึกษาเอง ภาษาที่ใช้เป็นภาษาคำเมือง

ลักษณะทั่วไปของการศึกษาทางพุทธศาสนา เหมือนกับการศึกษาของศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย นั่นคือวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา พระเป็นผู้นำทั้ง

ทางวัตถุ และจิตใจ สถาบันทางพุทธศาสนา ได้รับมอบหมายจากมวลชนให้เป็นผู้นำทางการศึกษาอย่างเดียวกับศาสนาพราหมณ์ที่เป็นผู้กำหนดอนาคตการศึกษาในอินเดีย

ส่วนที่ต่างกันคือ

1. **ด้านความคิดทางการศึกษา** พุทธศาสนามีทัศนะต่างจากศาสนาพราหมณ์ ในลักษณะที่ไม่ส่งเสริมให้คนแสวงหาความสุขทางด้านเนื้อหนัง (Worldly Pleasure) สำหรับนักบวชนั้นห้ามโดยเด็ดขาด แต่ชาวบ้านนั้นถูกจำกัดให้น้อยลง ส่วนพราหมณ์ถือว่าสิ่งนี้เป็นเรื่องสุดยอดของชีวิตโดยเป้าหมายของพราหมณ์ คือ กาม อัตถะ ธรรม และโมกษะ ในด้านการทรมานชีวิตพราหมณ์บอกว่าสามารถทำให้หลุดพ้นได้ แต่พุทธบอกว่าต้องเดินทางสายกลาง หรือ มัชฌิมปฏิปทาเท่านั้น คือไม่ตึงไม่หย่อนจนเกินไป จึงจะทำให้หลุดพ้นได้

2. **ตัวผู้เรียน** พราหมณ์นั้น ตัวผู้เรียนจะเป็นผู้ชาย ซึ่งได้รับการยกย่องมาก ส่วนพุทธนั้น ผู้ที่ได้รับการศึกษาเป็นพวกแรกคือพระ ผู้ชายก็อาศัยวัดเรียนหนังสือด้วย ส่วนผู้หญิงนั้นก็ได้อาศัยเรียนในวัดเฉพาะกาล

ในพุทธศาสนา การศึกษาในเริ่มแรกนั้น พระพุทธองค์มุ่งให้การศึกษาแก่พระ ต่อมาก็ขยายไปสู่มวลชน โดยให้พระนั่นเองออกไปทำหน้าที่สอนการศึกษาที่ให้เฉพาะพระกลุ่มเดียวก็มีเฉพาะในยุคแรกเท่านั้น เมื่อมีพระอรหันต์เกิดขึ้น 60 รูป พระองค์ก็ทรงประกาศให้พุทธศาสนาเป็นการศึกษาเพื่อมวลชนโดยให้พระออกไปสอนมวลชน ดังพระดำรัสว่า.-

"จรถ ภิกฺขเว จาริกํ จรมานา พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย"

ในการให้การศึกษานั้น แม้ตอนแรก ๆ จะเปิดโอกาสให้เฉพาะผู้ชายแต่ต่อมาก็เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้ามาศึกษาได้ด้วย โดยตั้งขึ้นในรูปขององค์กร

ที่เรียกว่า "ภิกษุณี และสามเณรี" ซึ่งมีข้อบัญญัติอย่างเคร่งครัดกว่าภิกษุเสียอีก

การศึกษาเพื่อมวลชนนั้น แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. ส่วนทฤษฎี มีสำหรับผู้เริ่มเรียน ให้การศึกษาหลักพุทธศาสนาตามแนวในพระไตรปิฎก เรียนเรื่องเกี่ยวกับพระวินัย, พระสูตร และพระอภิธรรม ในหลักเหล่านี้ จะสอนความเป็นพลเมืองดีของรัฐ ของโลก การปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง รวมทั้งหลักในการประกอบอาชีพต่าง ๆ สิ่งสำคัญ คือ กระตุ้นให้ผู้เรียนมีความคิดในทางสร้างสรรค์ซึ่งเป็นการก่อเชื้อที่ดี มาตรฐานทางการศึกษาภาคทฤษฎีนั้นมีคุณค่าเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป แม้ในสังคมไทยก็เรียนผู้จบการศึกษาว่า "บัณฑิต" หรือ ฑิต"

ในการศึกษาภาคทฤษฎีนั้น ถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก ในพระไตรปิฎกจะมีเรื่องต่าง ๆ ที่ให้นักเรียนเข้าใจ นักปราชญ์ได้ประมวลเอาความรู้ในพระไตรปิฎกเอาไว้ว่า มีความรู้ที่ผู้เรียนจะได้รับถึง 4 อย่าง คือ

1. ความรู้ด้านจิตใจ ได้แก่ การศึกษาเพื่อพัฒนาวิญญาณ ของมนุษย์ คือ หลักภาคปฏิบัติอบรมจิตตั้งทั้งสมถะ และวิปัสสนา (Spiritual Education)

2. ความรู้ด้านจริยธรรม - ศีลธรรม (Moral Education) เป็นการให้การศึกษาด้านระเบียบวินัยข้อปฏิบัติ เพื่อเข้ากับผู้อื่น หลักการ เป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ หลักสร้างมนุษยสัมพันธ์ แนวการบริหารการปกครอง ฯลฯ

3. ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ (Literary Ed.) ได้แก่การให้การศึกษาด้านภาษา การอ่อน การเขียน นิพนธ์ ทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง นอกจากนี้ยังให้ความชำนาญทางภาษาศาสตร์ รู้ที่มาของคำศัพท์ การสร้างประโยค อันเป็นเทคนิคเกี่ยวกับการสื่อสาร เช่น การเรียนภาษาบาลี เป็นต้น

4. ความรู้ด้านเทคนิค (Techical Ed.) เป็นการให้การศึกษาด้านเทคนิคต่าง ๆ ในส่วนภาคทฤษฎี พระไตรปิฎกจะพูดถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็น

วิชาการไว้ค่อนข้างละเอียด เช่น เทคนิคในการเป็นผู้นำ เทคนิคในการทำสงคราม การตีเหล็ก แม้แต่วิธีการตัดเย็บ ปั่นด้าย ก็มีการสอนไว้ด้วย

2. ส่วนการปฏิบัติ คือการให้การศึกษาโดยผู้เรียนลงมือทำเอง มีหลัก 2 หลัก คือ

(1) หลักสมถะ

(2) หลักวิปัสสนา

การศึกษาไทยในยุคเริ่มแรก

ในยุคนี้การศึกษายังไม่ได้จัดเป็นระเบียบ คือนับตั้งแต่อดีตจนถึงก่อนออกพระราชบัญญัติการศึกษาชาติจุดมุ่งหมายของการศึกษาในยุคนี้ มี 3 ประการ คือ

1. ยึดประโยชน์เฉพาะหน้า คือ ให้การศึกษาเพื่อดำรงชีพในปัจจุบัน หรือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (Utility for Present happiness)

2. มุ่งให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ในอนาคต เรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ (Utility for Future happiness)

3. มุ่งให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ ก่อนให้เกิดความสะอาด สว่าง สงบ หรือ ปรมัตถประโยชน์ (Utilty for Higher happiness)

สรุปจุดมุ่งหมายของการศึกษาในยุคนี้ คือ มีสุขในปัจจุบัน เตรียมเพื่ออนาคต และได้รับประโยชน์สูงสุด

ขบวนการศึกษา (Education Process) ทั้งหมด มุ่งไปที่ให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ 3 ประการ คือ

1. ประโยชน์ปัจจุบัน เน้นการศึกษาเพื่อชีวิต (Utility for Present happiness) ทำให้ผู้ได้รับการศึกษาสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ มุ่ง

ประโยชน์ในปัจจุบันต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต เน้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นสิ่งสำคัญในการเรียนการสอนจึงต้องจัดประสบการณ์ในรูปของประสบการณ์จริง เรียนไปแล้วนำไปใช้ได้ทันที

2. ประโยชน์ในอนาคต คือ ในวันข้างหน้า (Utility for Future happiness) คือ คาดการณ์ได้ว่า พรุ่งนี้เดือนหน้า หรือปีหน้า เป็นต้นว่ามันจะเป็นอย่างไร สิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับการศึกษาส่วนนี้ เป็นการวางแผนไว้เพื่อรองรับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ต่อไปในอนาคตสังคมไทยจะเป็นนิคส์ (NICS) คือ จะมีเศรษฐกิจครบวงจร ดังนั้นการศึกษาปัจจุบันจึงต้องวางแผนไว้ เพื่อจะได้รับอนาคตของสังคมได้อย่างถูกต้อง

นอกจากส่วนที่เป็นรูปธรรมแล้ว พุทธศาสนายังได้สอนเรื่องที่เหนือขึ้นไปอีก คือ เรื่องบาป-บุญ

3. ประโยชน์สูงสุด คือ การศึกษาเพื่อให้ได้รับประโยชน์สูงสุดขั้นนี้สำคัญมาก คือถ้าต้องการให้คนเสียสละความเอื้อเฟื้อ การทำลายความทะยานอยากของมนุษยชาติแล้ว ต้องเรียนให้เข้าถึงความรู้ในระดับนี้

การศึกษาในระดับนี้ เป็นการผลิตคนเพื่อลดความชั่วร้าย ความไม่ถูกต้องทั้งหลาย เป็นการลดความเห็นแก่ตัว การศึกษาในระดับนี้เท่านั้นจึงจะช่วยชาติบ้านเมืองได้ เพราะจะไม่มีผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์ตนอีกต่อไป

เป้าหมายอีกประการหนึ่งของการศึกษาในระดับนี้ คือ การสอนคนให้รู้จักผลิต ไม่ใช่รู้จักแต่การบริโภคอย่างที่สังคมไทยกำลังเป็นอย่างในปัจจุบันนี้ เพราะคนที่รู้จักผลิต จะรู้ค่าของสิ่งที่ผลิต และจะใช้อย่างคุ้มค่าของสิ่งนั้น ๆ และจะไม่มีความยากจน หรือไม่มีความทะยานอยากจนเกินไปเพราะผลิตอะไร ๆ ได้เอง

เป้าหมายทั้งสามประการนี้ ต้องเป็นไปด้วยกันอย่างสมดุล มิใช่เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะประการที่สามนั้น ต้องมีเสมอ เพราะสอนให้คนเห็นแก่ตัวน้อยลง

การศึกษาสมัยสุโขทัย

ปี พ.ศ.1826 พ่อขุนรามคำแหง ได้ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้เป็นครั้งแรก จึงถือเป็นจุดเริ่มของการศึกษาในสมัยนั้น พระองค์ได้เริ่มงาน 2 ระบบ คือ

1. การพัฒนาทางวัตถุ (Material Development) คือการพัฒนาประเทศในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เกษตร ชลประทาน มีการขุดคลองส่งน้ำที่พักน้ำเป็นต้น การทำชามสังคโลก ก็เกิดขึ้นในยุคนี้ และมีการค้าขายกับต่างประเทศ แต่ไม่มีการจัดเก็บภาษี เป็นเมืองที่มีการค้าเสรี

2. การพัฒนาทางด้านจิตใจ (Spirital Development) เป็นกษัตริย์องค์แรกที่มีการพัฒนาจิตใจประชาชน โดยใช้พุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนา

พระองค์ทรงให้การศึกษาแก่มวลชน โดยเน้นให้ประชาชนปฏิบัติตามคำสอนของพุทธศาสนา ในทุก ๆ วันพระ เดือนละ 4 ครั้ง ทรงนิมนต์พระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญมาแสดงธรรม หลังจากพระเทศน์จบแล้ว พระองค์ก็ทรงสอนต่อเป็นวิธีการเอาศาสนานำหน้าการเมือง (เมื่อก่อนศาสนานำหน้า -ปัจจุบันการเมืองนำหน้าศาสนา)

การให้การศึกษาแก่ประชาชนในสมัยสุโขทัย เน้น 3 หลัก คือ

1. ด้านระเบียบวินัย โดยให้ยึดหลักการของศีล 5 เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ สร้างคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา การเคารพสิทธิแห่งทรัพย์สิน แม้การสืบราชสมบัติก็เป็นไปตามลำดับผู้ที่ควรจะได้

2. หลักการเสียสละ สอนให้ประชาชนมีการเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นเสียสละเพื่อส่วนรวมและให้อภัยซึ่งกันและกัน เรียกว่า “ทาน”

3. หลักความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้คงแก่เรียน เป็นตัวเสริมสร้าง

เหตุผล สร้างสมรรถนะให้สมอง โดยให้มีการฟังธรรมจากพระที่มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก และจากพระเจ้าอยู่หัว

ความเป็นนักปราชญ์นั้น ได้ขยายตัวไปยังกลุ่มผู้หญิง จากศิลาจารึกระบุว่า นางนพมาศ เป็นกุลสตรีที่ความเชี่ยวชาญด้านศิลปะ ประเพณี ซึ่งความจริงแล้วรวมถึงผู้หญิงอื่น ๆ ด้วย

ในยุคสุโขทัยนี้เอง ที่เริ่มบทบาทของวัดให้เป็นศูนย์กลางของการศึกษาที่แท้จริง โดยมีผู้เรียน 3 กลุ่ม คือ

1. เด็กวัด 2. ภิกษุสามเณร 3. ประชาชนทั่วไป

ตำราที่ใช้มี 3 ภาษา คือ (ด้านภาษาศาสตร์)

1. ไทยหยวน (ไทยเหนือ - ลานนา)
2. ไทยสุโขทัย (ภาษาพ่อขุน)
3. ไทยขอม (ภาษาขอม)

จุดมุ่งหมายของการเรียนภาษา คือ ต้องการเรียนพระไตรปิฎก โดยมากมักจะเขียนด้วยอักษรขอม วิชาที่เรียนนอกจากอักษรศาสตร์ คือ

1. ตำราแพทย์ (Medicines) มีจับเส้น การนวด สมุนไพรต่าง ๆ
2. โหราศาสตร์ (Astrology) หรือดาราศาสตร์ หมอดู นักพยากรณ์ต่าง ๆ
3. เวทมนต์คาคา (Magic) พวกปลุกเสก เลขยันต์ต่าง ๆ
4. การก่อสร้าง (Construction) ลักษณะพิเศษของบ้านไทย คือ เย็นสบายคล้ายติดแอร์

ค. ศิลปะป้องกันตัว (Arts of self-defense) เช่น มวยไทย ฟันดาบ กระบี่กระบอง

สมัยสุโขทัยวิชาการทุกอย่างอยู่ในวัด วัดเป็นคนให้ทั้งวิชาการด้านความรู้ ให้มีความสมบูรณ์ทั้งร่างกายวัตถุ และจิตใจ เหมือนที่อริสโตเติ้ลกล่าวไว้ว่า "รัฐที่ดี" ต้องให้ความสมบูรณ์แก่ประชาชน 3 ประการ คือ

1. ความสมบูรณ์ทางด้านร่างกาย (สุขภาพอนามัย)
2. ความสมบูรณ์ด้านวัตถุ (การอยู่ดีกินดี) และ
3. ความสมบูรณ์ด้านจิตใจ (สุขภาพจิต)

ในสมัยสุโขทัย วัดได้กำหนดให้พระเป็นผู้รับผิดชอบในการทำหน้าที่ให้ความรู้ด้านวิชาการแก่เยาวชน โดยแบ่งคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นครูไว้ 3 ระดับเรียกชื่อต่าง ๆ กันในแต่ละระดับ ดังนี้

1. ตุ๊หนาน เป็นคำเรียกครูระดับต่ำสุด หรือชั้นต้น ระดับนี้เป็นครูธรรมดา มีพรรษายังไม่ถึง 5 มีความรู้ความสามารถทางศาสนายังไม่แข็งแกร่งเพียงพอ ทำหน้าที่สอนได้ในระดับชาวบ้าน หรือเยาวชนในถิ่นนั้น ๆ

2. ตุ๊ปาลกะ มีพรรษาเกิน 5 มีความชำนาญ ความสามารถความรู้ด้านศาสนา ภาษา ทำหน้าที่สอนพระเณรเพื่อพัฒนาผู้นำให้ไปรับใช้ประชาชน

3. ตุ๊หลวง ปัจจุบันเท่ากับตำแหน่งครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่ ผู้อำนวยการหรืออธิการบดี ทำหน้าที่ควบคุมดูแลการศึกษาของวัด ให้เป็นไปตามนโยบายและเนื้อหาที่ต้องการ คือ วางแผนคุมนโยบายของสงฆ์ในสมัยนั้น

คนที่จะเรียนในยุคนี้มี 2 กลุ่ม คือ พระกับชาวบ้าน โดยเฉพาะพระต้องเรียนมากและหนัก เพราะต้องไปสอนคน ส่วนชาวบ้านนั้นสอนเด็กให้มีความรู้ความดี รู้จักมารยาทต่าง ๆ และเรียนวิชาชีพในโอกาสต่อไป

การศึกษาในสมัยสุโขทัย แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ

1. การศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรง ผู้เรียนจะเรียนพระไตรปิฎก พุทธประวัติ หลักปฏิบัติ สำหรับชาวบ้านหลักสูตรนี้วางไว้สำหรับผู้ที่จะบวช

2. การศึกษาของชาวบ้าน เป็นการจัดการศึกษาเพื่อคนทั่วไป เปิดสอนสำหรับสามัญชน โดยมากสอนกันในบ้านของผู้เชี่ยวชาญในด้านนั้น ๆ

วิชาที่เรียนกันในยุคนี้ ประกอบด้วย

1. พุทธศาสนา 2. ภูมิศาสตร์
3. การบริหารบ้านเมือง 4. มานุษยวิทยา
5. ดาราศาสตร์ 6. จริยศาสตร์

เมื่อประมวลหลักสูตรทั้งหมดแล้ว อาจสรุปลักษณะวิชาได้ 9 ลักษณะ ดังนี้

1. การทหาร (Military Arts) 2. ศาสนา (Religions)
3. แพทย์ศาสตร์ (Medicine) 4. ดาราศาสตร์ (Astrology)
5. งานก่อสร้าง (Construction) 6. ศิลปการฝีมือ (Crafts)
7. ช่างฝีมือหญิง (Handicraft) 8. คณิตศาสตร์ (Mathematics)
9. จริยศาสตร์ (Ethics)

การศึกษาสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา

ทิศทางการศึกษาไทยเริ่มเปลี่ยนในสมัยนี้ เพราะมีชาติตะวันตกเข้ามา มีชาติโปรตุเกสเข้ามาเป็นชาติแรก พวกเขานำเอาศาสนาและวิทยาการ ต่าง ๆ เข้ามาด้วย พวกนี้เองที่เข้ามาท้าทายระบบการศึกษาของวัด โดยสร้างโรงเรียนสอนศาสนาขึ้น การศึกษาจึงแยกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ แบบเก่ากับแบบใหม่

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ไม่ไว้พระทัยต่อนักศาสนา มีพระราชดำริที่จะควบคุมโรงเรียนสอนศาสนาอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพื่อรักษาเอกลักษณ์

ของไทยไว้ และเพื่อขจัดอิทธิพลของต่างชาติ ต้องการให้ความคิดของคนไทยเป็นอันเดียวกันไม่แตกแยก แต่ก็ไม่อาจทำได้โดยการออกพระบรมราชโองการห้ามอย่างเด็ดขาด เนื่องจากเกรงจะกระทบกระเทือนสัมพันธไมตรี

ทางแก้ที่พระองค์ทรงทำ คือ ให้ตั้งโรงเรียนสอนศาสนาขึ้นในพระราชวัง หรือตามบ้านผู้ดี โดยให้ผู้มีความรู้ทางศาสนาเข้าไปเป็นครูสอนเพื่อดึงเอาเด็กออกมาจากโรงเรียนศาสนาของต่างชาติ วิชาที่สอนมี ภาษาไทย บาลี สันสกฤต โปรตุเกส ฝรั่งเศส กัมพูชา (เขมร) พม่า จีน

การศึกษาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.1 – ร.4)

สมัย ร.1 มีการชำระพระไตรปิฎก, ร.2 มีการนิมนต์พระเข้าไปสอนในวัง, ร.3 ทรงใช้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาให้เด่นชัดขึ้นมา โดยการสร้างวัดโพธิ์ ให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาของไทยเป็นแห่งแรก

สมัย ร.4 อิทธิพลต่างชาติเริ่มเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง มีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น และได้ฟื้นฟูการปฏิบัติของพระโดยตั้งคณะธรรมยุติขึ้น การสอบวัดผลที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ก็เริ่มเป็นระบบจริงจังขึ้นในสมัยนี้ (คำว่าสอบไล่เกิดขึ้นในสมัยพระนารายณ์เป็นการสอบเพื่อไล่พระที่ไม่มีความรู้ออกไปจากศาสนา)

หลักฐานการสอบไล่มาปรากฏอีกครั้งหนึ่งในสมัย ร.1 โดยเริ่มให้มีการสอบความรู้เปรียญ สมัยนั้นแบ่งเปรียญออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. บาเรียนตรี ศึกษาพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด และสอบได้
2. บาเรียนโท ศึกษาพระวินัยปิฎกทั้งหมด และสอบได้
3. บาเรียนเอก ศึกษาพระอภิธรรมทั้งหมด และสอบได้

ในสมัย ร.2 ได้ขยายเปรียญจาก 3 ระดับ เป็น 9 ชั้น คือ เปรียญ 1-5

เป็นเปรียญตรี 6-7 เป็นเปรียญโท และ 8-9 เป็นเปรียญเอกและขยายเวลาเรียนออกไปอีก

การสอบในครั้งนั้นเป็นหน้าที่ของรัฐ (รับรองผลและจัดสอบ) ส่วนการจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของวัดเวลาสอบจะสอบในวัด และในหลวงจะเสด็จเป็นประธาน จึงเป็นต้นเค้าให้เรียกสถานที่สอบว่า "สนามหลวง"

ในสมัย ร.4 ได้ย้ายการสอบเข้าไปสอบในวัง จึงทำให้การสอบของพระเรียกว่า "สนามหลวง" (Royal Palace) มาตั้งแต่บัดนั้น เพราะลักษณะที่วังอุปถัมภ์นี้เอง ทำให้ภาพของการศึกษาของสงฆ์สมบูรณ์หรือสูงขึ้นมาก

บทบาทของพระในพุทธศาสนากับการศึกษาของไทย

พระเป็นผู้นำทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ภาระหลักของพระในยุคนั้นไม่มีอะไรอื่น นอกจากการเตรียมตัวให้พร้อมเพื่อสอนผู้อื่น อาชีพของพระคือ การศึกษานั่นเอง ที่เรียกกันว่า "สิกขาสาชีพ"

หน้าที่ของพระผู้ให้การศึกษา ตามหลักฐานในพระวินัย แบ่งหน้าที่ผู้ให้การศึกษา เป็น 2 พวก คือ

1. มีหน้าที่ควบคุมเกี่ยวกับความประพฤติ วางระเบียบกฎเกณฑ์ให้คำแนะนำต่าง ๆ ทำหน้าที่อย่างเดียวกับอาจารย์แนะแนว ในปัจจุบันเรียกว่า "อุปัชฌาย์"

2. มีหน้าที่ในการให้การศึกษาอบรม ในทางธรรมเรียกว่า "สิกขคุรุ" ทำหน้าที่ให้การศึกษาโดยตรง ให้ความรู้วิชาการต่าง ๆ รวมทั้งควบคุมกิริยามารยาท ความประพฤติไปในตัวด้วย บุคคลกลุ่มนี้ เรียกว่า "อาจารย์"

พุทธศาสนาได้กำหนดหน้าที่ผู้ให้การศึกษาไว้ดังนี้

1. ต้องให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้เรียน ทั้งด้านสติปัญญา จิตใจและแนะแนว

2. ต้องอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้เรียนที่ขาดแคลนปัจจัย 4
3. ต้องช่วยรักษาพยาบาลผู้เรียนที่ได้รับความเจ็บป่วย จนทุเลาและหายขาด
4. สงเคราะห์ด้วยหน้าที่การงาน รับผิดชอบถึงขั้นฝากงานหางานให้ทำ
5. สงเคราะห์และปฏิบัติต่อผู้เรียนทุกคนด้วยความเมตตาเสมอกัน

ลักษณะอันทันสมัยของการศึกษาเชิงพุทธในประเทศไทย

แนวคิดด้านวิชาการ

ในปี 2451 เราเริ่มการศึกษาภาคบังคับขึ้นในประเทศ (Compulsary Ed.) ในสมัย ร.5 ได้ตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นเป็นแห่งแรก คือ โรงเรียนวัดมหรรณพาราม โดยให้เจ้าอาวาสเป็นผู้บริหารหลักและมีชาวบ้านมาผสมบ้าง ในยุคนี้ถือว่าโรงเรียนกับจริยธรรมยังไปด้วยกันได้ดี จัดเป็นปีรุ่งอรุณของการศึกษาแบบใหม่ที่จัดขึ้นในสังคมไทย และเป็นการเตือนให้คณะสงฆ์ได้มองตัวเองมากขึ้นว่า มีความรู้ ความสามารถแค่ไหน เพียงไรในการจัดการศึกษาในระบบใหม่นี้

ปี 2460 รัฐเริ่มขยายการศึกษาออกไปทั่วประเทศ โดยมีพระประมาณ 30,000 รูปรับผิดชอบการศึกษาของเยาวชน ตั้งแต่อายุ 7-14 ปี (ขณะนั้นเจ้าหน้าที่กระทรวงศึกษา มีเพียง 14 คนเท่านั้น)

ปี 2464 การศึกษาได้แบ่งออกเป็น 2 สาขา คือ การศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับพระเณรเรียกว่าการศึกษาบาลีและการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับพลเมืองทั่วไป การศึกษาของวัดนั้นขึ้นอยู่กับวัง โดยได้ทำมาตั้งแต่สมัย ร.5

สมัย ร.6 มีกรมที่รับผิดชอบการศึกษา 2 กรม คือ

1. กรมมหาดเล็ก ซึ่งรับผิดชอบการศึกษาของพระ

2. กรมการศึกษา รับผิดชอบการศึกษาของชาวบ้าน ต่อมาก็ได้กลายเป็นกระทรวงศึกษาอย่างที่เป็นในปัจจุบันนี้

สมัย ร.6 นี้ ได้จัดการสอบนักธรรมขึ้นมาสำหรับพระเณร และในสมัย ร.7 ก็ได้เปิดสอนธรรมศึกษาให้แก่ชาวบ้านเป็นครั้งแรก

ปี 2484 มี พ.ร.บ. คณะสงฆ์ สำหรับดำเนินการบริหารคณะสงฆ์แยกอำนาจการปกครองตามบ้านเมือง มีเจตนารมณ์จะถ่วงดุลอำนาจกัน (Checking and Balance) โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ฝ่าย คือ สังฆสภา สังฆมนตรี และคณะวินัยธร

ด้านการศึกษาตาม พ.ร.บ. นี้กำหนดให้มีสังฆมนตรีรับผิดชอบฝ่ายการศึกษา มีหน้าที่วางนโยบายวางแผนการศึกษาของสงฆ์ระดับประเทศรวมทั้งหลักสูตรการเรียนการสอนต่าง ๆ แต่การศึกษาก็ยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

ในรูปของสังฆมนตรีนั้น อย่างน้อยยังแสดงถึงการมีผู้รับผิดชอบการศึกษาคณะสงฆ์ที่มีเอกภาพ มีผู้บังคับบัญชาโดยเฉพาะ ที่สำคัญคือ มีแรงกระตุ้นจากสังฆสภา ให้งานด้านการศึกษาของสงฆ์เป็นไปในทางที่พระส่วนใหญ่ต้องการต่างกับปัจจุบัน ซึ่งไม่มีผู้รับผิดชอบโดยตรง แต่มาเน้นรูปของการบริหารอย่างเดียวในรูปของมหาเถรสมาคม การศึกษาธรรมบาลีเน้นการสอบไม่เน้นการเรียนการสอน แม่กองคอยแต่จะออกข้อสอบ

แม้ปี 2512 มหาเถรสมาคม ได้ดำริตั้งสภาการศึกษาของสงฆ์ขึ้น (Board of Ecclessiastical Council of Buddhist Education) ก็ตาม ก็ไม่มีอะไรก้าวหน้าไปกว่าที่เป็นอยู่

สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ มีนโยบาย ดังนี้

1. เพื่อเป็นศูนย์กลางส่งเสริม และควบคุมนโยบายการศึกษาของสงฆ์

2. เพื่อส่งเสริมความร่วมมือกันและกันระหว่างการศึกษาระดับต่าง ๆ แผนกต่าง ๆ ของสงฆ์

3. เพื่อจัดองค์กรและปรับปรุงสถาบันการศึกษาในคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

4. เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาพุทธศาสนากับการศึกษาของรัฐ

สภาการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ ประกอบด้วยกรรมการอย่างน้อย 11 คน มีทั้งพระและฆราวาสมีสังฆราชเป็นประธานโดยตำแหน่ง มีแม่กองทั้งสองเป็นรองประธาน มีอธิบดีกรมการศาสนาเป็นกรรมการ เลขานุการ

หน้าที่ของคณะกรรมการชุดนี้ มีดังนี้

1. พิจารณาวางแผน โครงการการศึกษาของสงฆ์ในระดับต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ (ปัญหาอยู่ที่ว่า อะไรคือนโยบายการศึกษาคณะสงฆ์ เพราะในขณะนี้คณะสงฆ์ไม่ได้มีนโยบายที่เป็นรูปเป็นร่างแต่ประการใด หลักสูตรที่วางไว้ ก็ไม่ได้สนองนโยบายแต่ประการใด เพราะนโยบายไม่แน่นอน โครงการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังไม่มี)

2. พิจารณาหลักสูตร ตำรา ในทุกระดับของการศึกษาของสงฆ์ (เท่าที่ทราบไม่มีการพัฒนาหลักสูตรแต่ประการใด ตำราใหม่ ๆ ก็ไม่มีใช้ ใช้กันอยู่แต่ของเก่า หรือไม่ก็สลับกันเรียนเท่านั้น)

3. เพื่อกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ (ปัญหาของคณะสงฆ์ ก็คือ การขาดนโยบายในการจัดการศึกษา ขาดการพัฒนาหลักสูตร การเรียนการสอน การวัดผล ล้วนเป็นปัญหาทั้งนั้น)

4. เพื่อพิจารณาเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งได้รับมอบหมายจากสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ (จะมีอะไรไปพิจารณา ก็ในเมื่อสภาการศึกษาคณะสงฆ์ยังไม่เคยได้ประชุมกันเลย ตั้งแต่วันตั้งมาแล้ว)

การศึกษาธรรม-บาลี

จุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนมีความเข้าใจภาษาบาลี อันเป็นภาษาพุทธพจน์แต่มิได้เน้นความเป็นนักปราชญ์หรือความเป็นผู้คงแก่เรียน ดังนั้นแม้จะศึกษาถึง ป.ธ.9 ก็ไม่ได้มีเป้าหมายอย่างอื่นนอกจากให้มีความรู้ด้านภาษาบาลีเท่านั้น

ส่วนความรู้ที่เป็นวิชาการทางพุทธศาสนานั้น อยู่ในลักษณะกระท่อนกระแท่น ไม่ติดต่อ ไม่เป็นระบบ ผู้ที่จบความรู้ระดับเปรียญเอกยังแน่ใจไม่ได้ว่าจะมีความเข้าใจพุทธศาสนา เพราะเราเน้นเรียนอรรถกถาเป็นหลัก ด้วยเห็นว่ามีภาษาสำนวนที่ค่อนข้างยากกว่าพระไตรปิฎก จุดมุ่งหมายจึงอยู่ที่โครงสร้างทางไวยากรณ์ แต่การเรียนรู้นั้นยังขาดวิธีการถ่ายทอดที่ถูกต้อง ความรู้ที่ได้จึงมีแต่ความสามารถด้านการแปล ซึ่งบางครั้งชาวบ้านก็ไม่อาจเข้าใจได้

ในส่วนของหลักสูตรนักธรรม ตั้งแต่ตรี-เอก เน้นความสำคัญด้านจริยศาสตร์ สอนให้ผู้เรียนรู้จักบาปบุญคุณโทษ ให้รู้จักหน้าที่ต่อสังคมและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข แต่ยังขาดการสอนด้านการให้มีวิจารณญาณในการวิจัยวิจารณ์ และดูเหมือนจะทำไม่ได้ด้วย เพราะติดที่พื้นฐานของผู้ศึกษาเพราะแต่ละคนมีพื้นฐานในระดับประถมเท่านั้นแต่หลักสูตรนั้นเหมาะสำหรับผู้จบมหาวิทยาลัยแล้วมากกว่า ผู้จบมหาวิทยาลัยอย่างน้อยปริญญาตรีจึงจะสามารถเข้าใจอย่างชัดเจนได้ เช่น เรื่องสติสัมปชัญญะในน.ธ.ตรี หรือหิริโอตตัปปะเป็นต้น ล้วนแต่เป็นนามธรรม ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ที่มีพื้นฐานด้านการศึกษามาพอสมควรแล้วเท่านั้น จึงจะศึกษาได้ดี

สรุป การศึกษาของคณะสงฆ์นั้น อยู่ในลักษณะค่อนข้างล้มเหลวขาดเป้าหมายที่แน่นอน ขาดการวิจัยวิจารณ์ เป็นเหตุให้คุณภาพทางการศึกษาไม่ดีขึ้น ไม่อาจสนองตอบสังคมที่กำลังพัฒนาได้ เป็นการหยุดตัวเองในขณะที่

สังคมกำลังพัฒนาไปทุกวัน ยิ่งนานวันเข้าความห่างไกลระหว่างพระกับชาวบ้านยิ่งมีมากขึ้น การศึกษาไม่ได้สนองตอบความต้องการของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง เน้นด้านอักษรศาสตร์อย่างเดียว โดยละทิ้งความเป็นเลิศทางวิชาการอย่างสิ้นเชิง

พุทธศาสนากับการศึกษาระดับอุดมศึกษา

การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของชาวตะวันตกนั้น มีมาก่อนชาวเอเชีย โดยเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรกรีก-โรมัน ซึ่งเป็นสมัยของนักปรัชญาชื่อดัง คือพลาโต้ มหาวิทยาลัยแห่งแรกของกรีกนั้น ได้จัดตั้งขึ้นในสมัยของพลาโต้ มีชื่อว่า Academy School และต่อมาในสมัยอริสโตเติ้ล ก็ได้มีมหาวิทยาลัยขึ้นอีก แต่เป็นระบบเดินสอน เรียกว่า Travelling School

ส่วนในพุทธศาสนาไม่ได้มีการจัดระบบการศึกษาไว้ เนื่องจากไม่ได้จารึกวิชาการต่าง ๆ ไว้ในหนังสือ แต่ใช้ระบบจำสืบต่อกันมา (มุขปาฐะ) ไม่ได้มีระบบมหาวิทยาลัยแต่ประการใด

มหาวิทยาลัยในยุคแรก ๆ ของโรมัน สอนกันไม่กี่วิชา เช่น ปรัชญา กฎหมาย รัฐศาสตร์ แพทยศาสตร์ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้นซึ่งในยุคนี้ วิชาการต่าง ๆ ที่เรียน จะถูกนำไปใช้ประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริงมิใช่เพื่อประโยชน์ตน หรือเพื่อหวังผลทางด้านธุรกิจแต่ประการใด

ตามแนวคิดของชาวตะวันตกนั้น แบ่งศาสตร์ออกเป็น 2 สาขา คือ

1. ศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science)
2. ศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science)

1. ศาสตร์บริสุทธิ์ มุ่งปลูกฝังความรู้ทางด้านวิชาการ ต้องการสร้างคนให้มีความคิดบริสุทธิ์ เพื่อเป็นผู้นำในสังคม และเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เช่น

คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มานุษยศาสตร์ ภาษาศาสตร์ เป็นต้น วิชาเหล่านี้เป็นวิชาที่เรียนไปเพื่อส่งเสริมปัญญา หรือ รู้เพื่อรู้เท่านั้น ไม่สามารถนำไปใช้ประกอบอาชีพได้ (นอกจากเป็นครู)

วิชาการบริสุทธิ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นวิชาชั้นสูง ตั้งแต่สมัยโรมันเป็นต้นมา ดังนั้น การที่ ร.5 ทรงใช้คำว่า **"วิชาการชั้นสูง" ในการสถาปนามหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น จึงมิได้หมายถึงวิชาการศาสนาคือนักธรรมบาลี แต่หมายถึงศาสตร์บริสุทธิ์นี้ คนชั้นสูงเท่านั้นที่มาเรียน คือ คนที่มีการอยู่ดีกินดีเรียนไปเพื่อเป็นนักปราชญ์ หรือช่วยเหลือผู้อื่นเท่านั้น ไม่ได้เรียนไปประกอบอาชีพ และศาสตร์นี้เป็นศาสตร์ที่ส่งเสริมให้เกิดความคิด ซึ่งเป็นเครื่องมือในการให้พบความจริงและเพื่อความขยายตัวทางวิชาการ** มหาวิทยาลัยในยุคแรก ๆ จะสอนเฉพาะศาสตร์บริสุทธิ์นี้เท่านั้น

2. ศาสตร์ประยุกต์ ได้แก่ศาสตร์ที่นำเอาความรู้หลาย ๆ แขนงมารวมกัน ผสมผสานกัน เพื่อประโยชน์ในการนำไปประกอบอาชีพ รวมทั้งศาสตร์ที่ต้องใช้มือใช้กำลังด้วย เช่น ความรู้ทางกลไกล การเงิน ธนาคาร เป็นต้น รวมทั้งวิชารัฐศาสตร์ที่เกิดจากการผสมผสานกันของหลาย ๆ ศาสตร์ วิชาพวกนี้ไม่ถือเป็นวิชาชั้นสูง เพราะเรียนไปเพื่อปากท้อง ทำมาหากินเท่านั้น ไม่มีสอนในมหาวิทยาลัย แต่จะมีสอนในสถาบันวิชาชีพต่างหาก โดยแบ่งออกไปเป็นสถาบันย่อย ๆ ผู้เรียนมักเป็นคนชั้นกลาง

อุดมการณ์ของมหาวิทยาลัยทั่ว ๆ ไป

มหาวิทยาลัยทั่ว ๆ ไป มีอุดมการณ์คล้าย ๆ กัน คือ

1. จัดการศึกษาในระดับปริญญา คือ ให้ความรู้ทางวิชาการ มุ่งเน้นการผลิตบัณฑิต

2. การบริการทางวิชาการแก่ชุมชน เน้นการเผยแพร่ความคิดหรือการขยายพันธุ์ทางวิชาการไปสู่แหล่งภายนอก โดยเอามหาวิทยาลัยเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ ผู้ทำงานในมหาวิทยาลัยจึงต้องเป็นนักวิจัยค้นคว้า นักคิดทุกวันนี้งานวิจัยของอาจารย์เป็นงานแฟชั่นทำเพื่อขอตำแหน่งทางวิชาการไม่ค่อยได้นำไปใช้ในภาคปฏิบัติ ทำแล้วเก็บเข้าตู้โชว์

3. การบริการสังคม คือ ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม โดยให้มหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางของสังคม ให้ชุมชนมาใช้บริการ หรือเอาบริการไปให้ชุมชน

4. การบำรุงศิลปวัฒนธรรม เป็นการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ ช่วยอนุรักษ์มรดกของสังคม ได้แก่การค้นคว้า วิจัย ทดลองและอนุรักษ์เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของสังคม ให้เจริญขยายตัวและดำรงอยู่ตลอดไป

ลักษณะการศึกษาทางพุทธศาสนา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาพุทธศาสนานั้น มีลักษณะคล้ายกับสถาบันอุดมศึกษา คือ

1. ในส่วนเริ่มต้นพุทธองค์มีประสงค์ให้ภิกษุเรียนรู้และปฏิบัติด้วยความพยายาม เพื่อละกิเลส และบรรจุสัจธรรมด้วยตนเอง ที่เรียกว่าหลุดพ้นหมายถึงพ้นจากบ่วงแห่งกิเลสตัณหา ซึ่งทรงใช้คำว่า พ้นจากบ่วงมาร ทั้งของทิพย์และของมนุษย์มีความหมายเท่ากับว่า จบการศึกษาในระดับหนึ่ง

2. งานบริการสังคม ได้แก่การนำเอาอุดมการณ์ของพุทธฯ ไปเผยแพร่ เพื่อปลุกคนอื่นให้เกิดความคิดตื่นขึ้น ให้กำลังใจเพื่อให้ทุกคนเดินไปสู่ทางที่ถูกต้อง

3. ด้านบำรุงศิลปวัฒนธรรม พุทธศาสนา สอนให้ภิกษุยึดแบบแผนระเบียบ ตลอดจนจารีตประเพณีของสังคม แม้พระองค์เองก่อนตัดสินพระทัยเรื่องใดก็ทรงคำนึงถึงระเบียบของสังคม เช่น คำนึงว่าคนสมัยก่อนเขาทำอย่างไร แม้การบัญญัติสิกขาบท การลงโทษพระสงฆ์ ก็ถือประเพณีเป็นหลักเท่ากับทรงส่งเสริม ทำนุบำรุงจารีตประเพณีของท้องถิ่น

มหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทยกับเป้าหมายทางการศึกษา

เป้าหมายของมหาจุฬาฯ

1. เพื่อให้การศึกษาในระดับสูงด้านพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ (เป็นมหาวิทยาลัยทางศาสนาทุกศาสนา)

2. เพื่อให้ความรู้พื้นฐานทั่วไปแก่ภิกษุสามเณร (ให้การศึกษาพอรู้เป็นพื้นฐานเท่านั้น)

3. เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่พุทธศาสนา (บริการสังคมด้านวิชาการเผยแพร่ ส่งเสริมพุทธศาสนา)

4. เพื่อก่อให้เกิดสันติสุขแก่ประชาชนและโลกทั้งหมด

5. เพื่อส่งเสริมการวิจัยเชิงพุทธและสาขาอื่น ๆ อันเหมาะแก่สมณวิสัย

เป้าหมายของมหามกุฏฯ

1. เพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนา

2. เพื่อเป็นสถาบันศึกษาทางพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่

3. เพื่อเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่พุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศ

4. เพื่อเป็นศูนย์กลางการอบรมพระธรรมทูต

5. เพื่อเป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยวิชาการทางพุทธศาสนาและวิชาการอื่น ๆ

6. เพื่อความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าของพุทธศาสนา

กล่าวโดยสรุป ในยุคแรกเริ่ม พระสงฆ์ไทย ได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยให้ช่วยเป็นภารธุระ จัดและดูแลรับผิดชอบ ทั้งด้านการศึกษาและด้านจริยธรรมของประชาชนโดยเอาวัดเป็นศูนย์การศึกษา เพื่อประสมประสานระหว่างของเก่ากับของใหม่ ระหว่างร่างกายกับวิญญาณของชาติ

พระมหากษัตริย์ไทย ตั้งแต่ ร.1-ร.5 ทรงให้ความสำคัญต่อการศึกษาของสงฆ์ ทรงรับอุปการะจัดการสอนและเสด็จฯ ไปทรงเป็นองค์ประธานการสอบความรู้ของพระภิกษุสามเณร เป็นเหตุให้สนามสอบได้ชื่อว่า “สนามหลวง” คือสนามใหญ่หรือสำคัญ รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น ณ วัดมหาธาตุฯ เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของสงฆ์ ต่อมาทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงเป็นสถานที่ศึกษา ที่พระบาทสมเด็จจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาด้วยพระองค์เอง จึงไม่น่าจะมีคำว่า “ในพระบรมราชูปถัมภ์”

การศึกษาของพระสงฆ์ในยุคต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นำหน้าชาวบ้านไปมาก แต่ภายหลังอาศัยความไม่กระฉับกระเฉง ขาดการเอาจริงเอาจังทำให้พระหยุดอยู่กับที่ แต่การศึกษาชาวบ้านก้าวไปตลอดเวลา ขณะนี้การศึกษาของพระไล่ตามหลังชาวบ้าน การศึกษาแบบเดิมของตนกำลังจะถูกลืม การศึกษารูปแบบใหม่ก็ยังไม่น่าวางใจ เป็นการจัดการศึกษาเพื่ออะไรยังหาคำตอบไม่ได้ถึงได้ก็ไม่ชัด

ตามสภาพความเป็นจริง การศึกษาของชาวบ้านก็ยังบกพร่องที่น่าจะนำเอาพุทธธรรมเข้าไปเสริมเติมเต็มได้ เช่นด้านจริยศาสตร์ แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดผล เนื่องจากชาววัดก็ยังหลงทิศทางไม่รู้ว่าจะไปทางไหนดี

ในฐานะสังคมไทย เป็นสังคมพุทธโดยส่วนใหญ่ น่าจะได้ศึกษาวิเคราะห์นำพุทธธรรมมาใช้เพื่อเสริมให้เกิดคุณค่าต่อชาติบ้านเมืองให้ประชาชนมีความสมบูรณ์ด้วยศาสตร์ จริยธรรม และความซาบซึ้งในศิลปวัฒนธรรมของชาติ มิให้การศึกษาของชาติเป็นชนิด "สุนัขหางด้วน" อย่างที่ท่านพุทธทาสตำหนิไว้

13. พระพุทธศาสนากับการปฏิรูปการเรียนรู้

ในโลกไร้พรหมแดนอย่างสภาพปัจจุบัน ประเทศต่าง ๆ เปิดกว้างไม่ต่างอะไรจากบ้านไม่มีรั้ว สิ่งทั้งหลายทั้งในทางสร้างสรรค์และทางทำลายสามารถไหลหลากเข้าสู่ประเทศได้รวดเร็วโดยผ่านทางเครื่องสื่อสารการเข้าออกของบุคคล การศึกษาและการลอกเลียน "แบบ" ซึ่งกันและกัน หากผู้คนในประเทศนั้นไร้การศึกษาเป็นสิ่งที่น่ากลัวมากที่สุด ไม่ใช่การแข่งกันและการแข่งขันที่ไม่อาจสู้ใครได้ แต่เป็นเรื่องของ "การเลือกรับ" สิ่งที่ไหลเข้าสู่บ้านซึ่งมีทั้ง "ขยะ" และ "ของมีค่า" ทำอย่างไรให้การนำเข้ามีแต่สิ่งของมีค่าปราศจากขยะ และทำอย่างไรไม่ให้ของมีค่าในบ้านเราไม่ถูกขโมยเหลือไว้แต่ขยะ ซึ่งถ้าทำไม่ได้ ประเทศเราก็จะกลายเป็นกองขยะ และอาจไม่ใช่ขยะธรรมดา แต่เป็นขยะติดเชื้อ

มนุษย์ในโลกไร้พรมแดน จำเป็นต้องมี สติ-ปัญญา ในการเลือกรับสิ่งที่ไหลเข้า และไหลออก โดยใช้สติเป็นตัวกั้นกรองและปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัย เรียกว่า "รู้เท่าทัน" รู้เท่า คือรู้สิ่งเกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ มีสติกำหนดรู้ รู้ทันคือตามรู้ ตามตรวจสอบโดยปัญญาหาทางแก้ไขก่อนหายนะ

รู้เท่าไว้กัน รู้ทันไว้แก้

การปิดปั้นกระแสไหลเข้า และการะแสไหลออก ต้องใช้คุณธรรมอย่างน้อยสองประการ คือ สติสังวร (ปิดกั้นด้วยสติ) และญาณสังวร (ปิดกั้นด้วยปัญญา) ดังบาลีว่า *"พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนอชิตะ กระแสเหล่าใดไหลเอ่ออยู่ในโลก (กระแสโลกาภิวัตน์) สติเป็นเครื่องป้องกันกระแสเหล่านั้น เราบอกให้ระวังกระแส และกระแสเหล่านั้น อันบุคคลปิดกั้นได้ด้วยปัญญา"*(328)

การป้องกันกระแส มิใช่ด้วยการปิดประตูบ้าน กั้นกำแพงบ้านไม่รับรู้โลกภายนอก ปิดประเทศไม่ต้องรับกระแสโลกาภิวัตน์ หรือประกาศต่อด้านโดยกฎหมาย โดยการปลุกเร้าทางศาสนาเหมือนรัฐบาลตาลีบัน เคยทำเมื่อเขามีอำนาจปกครองในอาฟกานิสถาน ห้ามผู้คนชมโทรทัศน์ ห้ามสตรีเรียน และทำงาน ให้สตรีคลุมหน้ามิดชิด การป้องกันด้วยสติ คือการให้หันมาจัดการกับเครื่องมือการรับรู้ของเราเอง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทุกสิ่งที่ตาเห็น ทุกอย่างที่หูได้ยิน ฯลฯ ต้องใช้สติกำกับ พิจารณาทันที ก่อนที่จะรับสิ่งนั้นเข้ามา กระแสโลกเรียกว่า วัตถุ (Material) อย่างหนึ่ง และสิ่งเป็นนามธรรม (Non-Material) อีกอย่างหนึ่ง

วัตถุประกอบด้วย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (ความสะดวกสบายเป็นต้น) สิ่งมากมายในโลกในส่วนของวัตถุมี 5 กลุ่ม เท่านั้น แต่ละกลุ่มประกอบด้วยจำนวนมากมายแตกต่างกัน

นาม คือ ธรรมารมณ์ ที่เกิดทางใจ ใจรับรู้โดยตรง หรือสิ่งที่ใจนึกคิดสร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นหลักการเป็นทฤษฎี เป็นเหตุผลซึ่งมีลักษณะ และรูปแบบหลากหลาย

---

(328) ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ อชิตาติ ภควา สติ เตสํ นิวารณํ โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ ปญฺญาเยเต ปิถิยฺยเร (ขุ.ธ. 25/530, ขุ.จู. 30/16)

การปิดกั้นด้วยปัญญา คือการใช้ความรู้เท่าทันกระแสเป็นเครื่องมาปิดกั้น ใช้ความรู้เป็นอุปกรณ์ในการต่อสู้ ตามหลักอริยสัจจ์ 4 คือรู้ปัญหา รู้สาเหตุของปัญหา รู้ผลของการดับปัญหา และรู้วิธีดับปัญหา

ทุกอย่างต้องเริ่มต้นที่การเรียนรู้ถูกวิธี

การเรียนรู้ คือกระบวนการแสวงหาความรู้ อาจถูกหรือผิดวิธีก็ได้ การเรียนถูกวิธี นอกจากเป็นระบบแล้ว ยังต้องทำให้ผู้เรียนได้รับผลคือ เก่ง ดี และมีความสุข อันอยู่ภายในกรอบของอริยมรรคมีองค์ 8[328]

กระบวนการ ต้องสัมพันธ์กับผล กระบวนการที่ดี จะต้องก่อให้เกิดผลที่น่าพอใจ และผลที่น่าพอใจ ต้องผ่านกระบวนการที่ดี

กระบวนการเรียนรู้เชิงพุทธจึงต้องดำเนินตามมรรค 8 เริ่มต้นด้วยปัญญา (มรรค 3 ข้อแรก) ผลคือทำให้ผู้เรียนฉลาดรอบรู้ รู้จักวิเคราะห์ (ภาวิตปัญญา) มีความประพฤติดี (ภาวิตศีล) และมีจิตใจหนักแน่นมั่นคง มีความสุข (ภาวิตจิต)

กระบวนการให้การศึกษาจึงต้องสนองตอบเป้าหมายคือ

1) ทำให้ผู้เรียนมีความรู้และมีความชำนาญในศาสตร์ต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง ชัดเจน ในสาขาที่ตนเรียน (ปัญญา)
2) มีความเป็นระเบียบ อยู่ในกรอบกติกาการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข (ศีล) และ
3) มีจิตใจและอารมณ์ดีไม่ตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์ อันเป็นสาเหตุของความเครียด การทำลายตัวเองและผู้อื่น (สมาธิ)

---

(328) ที.ม. 10/299/348

พระพุทธศาสนาเป็นจุดเริ่มต้นปฏิรูปการเรียนรู้ของโลก

การศึกษาของฮินดู ในยุคพุทธกาลมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งพัฒนาทางด้านจิตใจ เน้นการเคารพและจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้า การสร้างนิสัย การพัฒนาบุคลิกภาพ การทำหน้าที่ทางสังคมภายในกรอบที่ศาสนากำหนดไว้ซึ่งมีรายละเอียดอยู่ในคัมภีร์พระเวท

ในยุคพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงสถาปนาความคิดทางศาสนาใหม่ซึ่งแตกจากความคิดของพราหมณ์ การศึกษาแนวพุทธเน้นพรหมจรรย์ การศึกษาตามแนวพุทธ สามารถปฏิบัติได้และมีประโยชน์มากกว่าการสอนของพราหมณ์ [329] สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนาพอสรุปได้ ดังนี้

1. เป้าหมาย (Aim)

เป้าหมายสูงสุด ของการศึกษาเชิงพุทธ คือความหลุดพ้น (วิมุตติ)

ความหมายระดับโลกิยะ คือความสามารถแก้ปัญหาได้ สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ปราศจาก ทุกข์ โรค ความกลัว การจองเวร ความซึมเศร้า ศัตรู ความขัดข้อง และอันตราย มีความเจริญทางด้านอายุ ทรัพย์ ขวัญ ความสุข มีพลังสมบูรณ์ ความหมายของวิมุตติโลกุตตระ หมายถึงความหลุดพ้นจากราคะ จากอวิชชามองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง[330]

---

(329) ที.ม. 10/299/348, ม.มู. 12/149/123

(329) Prof. Dharmaveer, Theory, Principles and Philosophy of Education (Kedar Nath Ram Nath, Publisher meerat 1974) p. 29

(330) องฺ.ทุก. 20/276/78

กล่าวโดยสรุป เป้าหมายของการศึกษาเชิงพุทธ คือความสำเร็จหรือบรรลุผลทางภาคปฏิบัติ สามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ศาสนาพุทธจึงอยู่ในกลุ่มความคิดของลัทธิสัจนิยม (Realism) มุ่งสนองความจำเป็นเร่งด่วนของสังคม และลัทธิปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ส่งเสริมให้แต่ละคนมีโอกาสพัฒนาความสามารถและศักยภาพของตนให้เต็มที่

2. ข้อมูล (Information) กับความรู้ (Knowledge)

ตามแนวธัมมจักกัปปวัตตนสูตร[331] พระพุทธองค์ทรงแสดงธัมจักกัปปวัตตนสูตรว่าด้วยเรื่อง สิ่งสุดโต่งสองอย่างอันนักบวชไม่ควรประพฤติทรงแสดงทางสายกลาง (อริยมรรค) และอริยสัจ 4 ทั้งหมดเป็นข้อมูลที่ทรงแสดงเมื่อพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ข้อสรุปว่า *"สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น สิ่งนั้นดับไปเป็นธรรมดา"* พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่า โกณฑัญญะรู้แล้ว ลักษณะของการเริ่มต้นของความรู้คือเกิด ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ (แสงสว่าง) ความรู้ในศาสนาพุทธ มิใช่ข้อมูลที่นำกองสุมรวมกันในรูปของความจำ แต่เป็นความเข้าใจ ได้ข้อสรุปที่ชัดแจ้งด้วยตัวผู้เรียนเอง

ข้อมูลเป็นอุปกรณ์ของความรู้ ความรู้ต้องอาศัยข้อมูล

3. แหล่งข้อมูล

ในสคารวสูตร[332] มีนักเรียนพราหมณ์คนหนึ่งชื่อสคารวะ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ มีสมณะและพราหมณ์บางพวก

---

(331) วิ.มหา. 4/1/44-49

(332) สคารวสูตร ม.มู. 13/716-717/688-669

เรียนจบพระเวท ถือว่าจบสิ้นสมบูรณ์ พระองค์อยู่ในกลุ่มนี้หรือไม่ พระ-พุทธองค์ตรัสตอบว่า พระองค์ทราบความแตกต่างของสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น คือ

3.1 มีสมณะและพราหมณ์บางพวก เป็นพวกอนุสวิกะ ถือว่าตนจบสมบูรณ์ โดยเพียงแต่ได้ศึกษา (คัมภีร์) เท่านั้นอย่างพราหมณ์ผู้เริ่มเรียนจบไตรเพท

3.2 สมณะ และพราหมณ์บางพวกเป็นพวกสัทธามัตติกะ ถือว่าตนเข้าถึงความรู้สมบูรณ์โดยเพียงแต่อาศัยความเชื่อ (ศรัทธา) เท่านั้น อย่างพวกนักตรรกศาสตร์และนักอภิปรัชญา และ

3.3 สมณะ และพราหมณ์บางพวก รู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง (ธรรม) ด้วยตนเองในสิ่งที่ใครไม่ได้รู้มาก่อน ถือว่าตนเข้าถึงความรู้ เราอยู่ในกลุ่มนี้

ศาสนาพุทธไม่ถือการศึกษาคัมภีร์ศึกษาตำรา หรือการฟังจากนักปราชญ์ว่าเป็นแหล่งความรู้ที่สมบูรณ์ และไม่ถือว่าแหล่งความรู้คือ การคิดด้วยเหตุผลของตนเอง แต่ไม่ถึงกับปฏิเสธเสียทั้งหมดหากได้ทดสอบและปฏิบัติตามได้ ข้อมูลจากตำรา เหตุผลก็มีประโยชน์ แนวทางพุทธถือว่า ความรู้ (1) ต้องรู้ด้วยตนเอง และ (2) เรื่องที่รู้เป็นของใหม่ ไม่เคยได้เรียนจากใครมาก่อน

ความรู้จะต้องเกิดในสิ่งที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนเป็นสิ่งที่พระ-พุทธองค์ตรัสไว้ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เมื่อตรัสถึงความรู้อริยสัจจ์ 4[333]

ความรู้เกิดจากตำรา เกิดจากเหตุผล เป็นความจำ และศรัทธา (ความเชื่อ) ไม่ใช่ความรู้ตามแนวพุทธ

---

(333) อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาทิ

เกสปุตตสูตร ก็ยืนยันว่า ตำราและเหตุผลมิใช่แหล่งความรู้ที่แท้จริง ดังตรัสว่า *"เมื่อใด รู้เข้าใจด้วยตนเอง ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละหรือปฏิบัติตามนั้น"*(334)

4. ศาสนาพุทธถือว่า ความรู้กับความจริงคือสิ่งเดียวกัน

ความรู้กับความจริงคือสิ่งเดียวกัน ความรู้ที่ใครอ้างว่ารู้ เช่น รู้จักพรหม แต่ไม่ตรงความจริง จริง ๆ แล้วคนที่อ้างว่ารู้ และแม้แต่ครูของผู้นั้นก็ไม่เคยเห็น ไม่เคยพบพรหม ก็ถือว่า ไม่รู้จริงเป็นความรู้ตามตำรา หรือตามศรัทธา (ความเชื่อ) ตาม ๆ กันมา การศึกษาเกี่ยวข้องกับความจริง (Truth) มี 3 ระดับคือ

4.1 **ระดับรักษาความจริง** (Safegarding The Truth) เป็นขั้นของการรับทฤษฎี หรือประพจน์ไว้ เพื่อประโยชน์แก่การพิสูจน์ความจริง พระพุทธเจ้าตรัสว่า *ถ้าบุคคลมีเหตุผล (ศรัทธา) กล่าวแต่เพียงว่า ข้าพเจ้าเชื่ออย่างนี้ ชื่อว่า รักษาความจริง เขาไม่ควรสรุปเด็ดขาดลงไปว่า สิ่งที่ตนเชื่อเท่านั้นจริง สิ่งอื่นไม่จริง บุคคลชอบใจ...ได้ศึกษาเรียนรู้...ตรึกเอาตามอาการ (จิตวิทยา) เห็นว่าเข้ากันได้กับความเห็นของตน กล่าวได้แต่เพียงว่า สิ่งนี้ตนเรียนมาอย่างนี้...เข้ากับความเห็นของตน กล่าวเพียงเท่านี้ เป็นขั้น* ***สัจจานุรักขณา***

---

(334) องฺ.ติก. 20/205/241

4.2 ระดับการตามรู้ความจริง (Realigation of The Truth) ขั้นตามหาความจริง และทำความจริงให้ปรากฏ ด้วยความพยายามอย่างจริงจัง เพื่อการรู้ตาม เห็นตามด้วยปัญญา ใน **จังกีสูตร** กล่าวถึงกระบวนการตั้งแต่เห็นว่ามีเหตุผลน่าเชื่อ เข้าไปหาครู เรียนด้วยความตั้งใจจำสิ่งที่เรียน พิเคราะห์ความหมายสิ่งที่พิเคราะห์มีเหตุผลเกิดความพอใจอุตสาหะเพียรพิจารณา... ทำให้ความจริงแท้ปรากฏ ด้วยความเข้าใจ

4.3 ระดับบรรลุความจริง (Attainment of the Truth) เห็นผลมาจากการปลุกเร้า การปลูกฝัง ทำให้เจริญพัฒนาด้วยความคิด จนบรรลุความจริงถูกต้องสมบูรณ์

ความรู้ตามข้อ 4.1 เป็นความรู้ตามความจริง ตามข้อมูล ความรู้ตามข้อ 4.2 เป็นความรู้ตามทฤษฎี โดยการปฏิบัติตาม ความรู้ตามข้อ 4.3 เป็นความรู้ที่เกิดจากการคิดค้นด้วยตนเอง(335)

ความรู้ระดับรักษาความจริง เป็นความรู้เกิดจากศรัทธา ศรัทธาในศาสนาพุทธ รวมไว้ทั้งความรู้จากตำรา และความรู้เกิดจากเหตุผล

ความรู้ระดับตามรู้ หรือรู้ตาม เป็นความรู้ระดับความเข้าใจตามทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว สามารถปฏิบัติตามได้

ความรู้ระดับบรรลุ คือความรู้ในสิ่งที่ไม่เคยได้ยิน ได้ฟังมาก่อน (ความรู้ใหม่)

---

(335) จงกีสุตต ม.มู. 13/656-658/601-605

5. พระพุทธศาสนากับเสรีภาพการเรียนรู้

พระพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับโอกาสแห่งการเรียนรู้ การศึกษาไม่จำกัดเพศ วรรณะ เชื้อชาติ สัญชาติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดา (ครู) ของทั้งเทวดา และมนุษย์[336] เป็นศาสนาเดียวที่เปิดเสรีภาพกว้างขวาง ไม่จำกัดเฉพาะมนุษย์ แต่รวมถึงเทวดาผู้ใฝ่รู้ ยังไม่มีการศึกษาของชาติใดของนักปราชญ์ใด เปิดกว้างขนาดนี้

คำว่า "มนุษย์" เป็นคำรวม ไม่จำกัด ชาติ ชั้น ฐานะทางสังคม มนุษย์ทุกคนไม่ถูกกีดกัน ปิดกั้น เสรีภาพแห่งการเรียนรู้ พระพุทธองค์ทรงสอนให้บิดามารดา รับผิดชอบต่อการศึกษาของบุตรธิดา ทั้งด้านศิลปะ (Arts) และศาสตร์ (Science)[337] ทรงแนะนำผู้เป็นครูอาจารย์ ให้การศึกษาแก่ศิษย์ (ทั้งชายและหญิง) โดยทรงวางจรรยาหรือหลักแห่งความประพฤติไว้ว่า อาจารย์พึงอนุเคราะห์ศิษย์ตามหลัก 5 ประการ คือ

5.1 แนะแนวในทางที่ดี

5.2 สอนให้ได้รับสิ่งที่ถูกต้อง เป็นจริง

5.3 สอนศิลปะให้จบตามที่ตนรับผิดชอบ

5.4 ทำให้ผู้เรียน ได้รับการยอมรับในสังคม (สร้างชื่อเสียง)

5.5 รับรองความรู้และความประพฤติให้ (ประกาศนียบัตร)[338]

---

(336) สตฺถา เทวมนุสฺสานํ ม.มู. 12/95/67, องฺ.ฉกฺก. 22/281/317

(337) สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ (สิงฺคาลก, ที.ปา. 11/167/164...ฉบับ มจร.

(338) ปญฺจหิ ฐาเนหิ อนุเตวาสึ อนุกมฺมปนฺติ สุวินีติ วิเนตํ, สุคหิตํ คหาเปนฺติ, สพฺพสิปฺปสุตํ สมกฺขายิโน ภวนฺติ, มิตฺตามจฺเจสุ ปฏิเวเทนฺติ, ทิสาสุ ปริตฺตาณํ กโรนฺติ. (ที.ปา. 11/268/164-165

แม้โลกจะเปิดกว้าง เสรีภาพด้านการเรียน แต่หากคนในโลกยังหวงวิชาไม่ยอมเปิดเผยความรู้ ปิดบัง ซ่อนเร้น หรือมีกฎหมายลิขสิทธิ์ทางปัญญา ความรู้ทั้งศิลปะ และศาสตร์ ก็แพร่หลายได้ยาก เพราะติดขัดเรื่องลิขสิทธิ์ ศาสนาพุทธถือว่าความรูเป็นสากล ค้นพบควรมอบให้สาธารณชน ไม่ควรตระหนี่ การตระหนี่ ความรู้อยู่ในกลุ่ม ธรรมมัจฉริยะ(339) เป็นลักษณะของคนมีใจแคบ ทำให้สังคมไม่เจริญ

พระพุทธองค์ เป็นผู้สอนสิ่งที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหาทางจิตใจแก่ทุกคน แม้จะมีวิธีการที่ทรงสอนแตกต่างกัน แต่ทรงมีเป้าหมายให้ผู้เรียนรู้และปฏิบัติได้ เท่าเทียมกัน ความไม่เท่าเทียมเกิดจากอุปนิสัยและศักยภาพของผู้เรียน มิใช่เกิดจากการที่ทรงปกปิดความรู้ ดังที่พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า *"ดูก่อนอานนท์ ก็ ภิกษุสงฆ์ยังหวังได้อะไรในตัวเราอยู่อีกหรือ ธรรมที่เราแสดงไม่มีใน ไม่มีนอก ตถาคตไม่ปกปิดในทางวิชาการ (ธรรม)"*(340)

คำว่า ไม่มีใน ไม่มีนอก พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า โปร่งใส ไม่ทรงทำให้มีใน มีนอกทั้งด้านวิชาการ (ธรรม) และด้านบุคคล ไม่ทรงคิดวิชาการนี้ลึกขนาดนี้จะไม่สอนแก่คนอื่นไม่ใช่ผู้ใกล้ชิด หรือผู้ไม่ให้ผลประโยชน์ คนอื่นที่ไม่ให้ผลประโยชน์สอนเท่านี้ก็พอ หรือไม่ทรงคิดว่าจะทรงสอนคนนี้ไม่ทรงสอนคนนี้

คำว่า ปกปิดทางวิชาการ บาลีใช้ศัพท์ว่า อาจริยมุฏฐิ เป็นพฤติกรรมของอาจารย์นอกพุทธศาสนา (อาจารย์หากินกับการกวดวิชา) ชอบกำความรู้ปกปิดไว้ บางพวกตอนหนุ่ม ๆ ไม่บอก ไม่สอน ไว้บอก ไว้สอน คนใกล้ชิด

---

(339) ที.ปา. 11/282/246, องฺ. ปญฺจก. 22/254/301, อติ.วิ. 35/978/509

(340) ที.ม. 10/165-166-91

(อันเตวาสิก) ตอนนอนบนเตียงใกล้จะตาย พระพุทธองค์ไม่มีสิ่งใดที่ทรงปกปิดซ่อนไว้ เพื่อบอกภายหลัง ในยามทรงพระชรา จึงทรงถามเชิงเตือนพระอานนท์ว่า ภิกษุสงฆ์จะหวังได้อะไรในตัวเราอีก[341]

คำสอนศาสนาพุทธโดยเฉพาะพระไตรปิฎก ไม่มีการสงวนลิขสิทธิ์ ไม่อยู่ภายใต้กฎหมายลิขสิทธิ์ ใครจะพิมพ์จะคัดลอกก็ได้ขอแต่ให้พยัญชนะ และเนื้อตรงตามต้นฉบับ และตรงตามหลักการเดิมของศาสนาพุทธ นับเป็นเสรีภาพในการเรียนรู้โดยแท้

6. พระพุทธศาสนากับศูนย์กลางการเรียนรู้

ปรัชญาการศึกษาของโลกตะวันตก เรื่องศูนย์กลางการเรียนรู้แกว่งไป ๆ มา ๆ ตั้งแต่ยุคกรีกโบราณจนถึงปัจจุบัน เดี๋ยวก็เอาธรรมชาติ หรือความรู้เป็นศูนย์กลาง (Subject-center) เดี๋ยวก็เอาครูหรือผู้สอนเป็นศูนย์กลาง (Teacher-center) เดี๋ยวก็เอาพระเป็นเจ้า หรือศาสนาเป็นศูนย์กลาง (God-center) เดี๋ยวก็เอาผู้เรียน หรือเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child-center) จนไม่รู้ว่าศูนย์กลางการเรียนรู้แท้จริงอยู่ตรงไหน

นักการศึกษาไทย ยุคใหม่ ซึ่งโดยมากรับผิดชอบการศึกษาไทยเรียนจบมาจากโลกตะวันตก ก็มองการศึกษาอเมริกัน พร้อมที่จะแกว่งตาม จนปัจจุบันเริ่มพูดกันหนาหูว่า การเรียนรู้ต้องมีเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child-center) โดยเสนอสูตรเบ็ดเสร็จว่า ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา

---

(341) ที.อ. 3/165/149-150

ปรัชญาการศึกษามีหลากหลาย แต่ละแนวคิดมีทั้งข้อเด่นและข้อด้อย เพียงแต่คำว่า **การศึกษา** คำเดียว พอนำปรัชญาใส่เข้าไปก็ยิ่งพิลึกแล้ว ถึงบัดนี้ไม่มีใครตอบได้ว่า การศึกษาคือการใส่เข้า การดึงออก หรือการเลี้ยงดูแบบครูเป็นเพียงพี่เลี้ยง หรือการเอากระบวนการทุกอย่างมารวมกัน สำนักปรัชญาว่าด้วยการศึกษาเท่าที่นับได้มีถึง 12 สำนัก(342)

ขณะที่ปรัชญากรีก ตั้งสมมติฐานว่า มนุษย์เป็นสัตว์ใฝ่รู้ มีธรรมชาติอยากรู้อยากเห็น(343) ตามข้อสันนิษฐานนี้ทำให้เราเข้าใจว่า มนุษย์เป็นสัตว์โลกแห่งการเรียนรู้ เพราะมีธรรมชาติภายใน คือความสงสัยและความกระหายรู้ เพราะฉะนั้น การให้การศึกษาต้องปล่อยให้มนุษย์เรียนเรื่องที่เขาสงสัย และกระหายรู้ เปิดโอกาสให้เขามีเสรีภาพที่จะเรียนทั้งวิชาเรียน เวลาเรียน และวิธีเรียน ควรให้ผู้เรียนเป็นผู้กำหนดเองทั้งหมด ให้เขาเรียนเมื่อเขาสงสัยและอยากเรียน ไม่ใช่เรียนในสิ่งสถานที่ และเวลาที่ครูอยากสอน หรือแม้แต่รัฐอยากให้สอน

สมมติฐานข้างต้น ดำเนินไปไม่นาน พลาโต้ เมธีปรัชญากรีกก็ออกมาตะโกนบอกเราว่า การศึกษาต้องมีการบังคับ (Compulsary Education)

---

(342) John, S. Brubacher, **Modern Philosophies of Education,** Fourth Edition Foundation of Education, (New York : Mcgraw-hill Book Company, 1962) pp. 329-362

(343) A Man has sense of wonder and curiosity expressed in the question อ้างใน John Burnet, **Early Greek Philosophy,** The World Publishing Company, Cleveland, 1958 P. 2

(344) Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy : History and Problems,** (New York : Mcgraw-hill Book Company 1977) pp. 54-55

เขาให้เหตุผลว่า การศึกษาคือการบังคับให้เปลี่ยน (Conversion) จากโลกมายา (World of appearance) สู่โลกของความจริง (World of reality) ผู้ปกครองจะต้องบังคับพลเมืองให้ก้าวจากโลกมายาสู่โลกแห่งความจริง[344]

ปัญหา คือ ความประหลาดใจ การใฝ่รู้ ของมนุษย์ถ้ามีจริงทำไมจะต้องบังคับ หรือความอยากรู้ของคนส่วนใหญ่อยู่ในขั้นมายาเท่านั้น ไม่อาจก้าวขึ้นไปถึงความจริงหรือสัจธรรม หรือความเป็นศาสตร์ เพราะมนุษย์ส่วนมาก มักง่าย ชอบสิ่งหลอก (มายา)

การศึกษาเป็นเรื่องของ การ**มักยาก** จึงต้องบังคับเรียน ประกาศต่าง ๆ จึงยังต้องมี การศึกษาภาคบังคับ มีวิชาบังคับเรียน

ตามทัศนะเชิงพุทธ ศูนย์กลางการเรียนรู้ ปรากฏใน เกสปุตติยสูตร หรือ กาลามสูตรทรงสอนกาลามชนว่า เมื่อมีความสงสัย (wonder) หรืออยากรู้ (Curiousity) พยายามอย่าให้เกิดศรัทธา (ความเชื่อ)

1. ด้วยการฟังตามกันมา
2. ด้วยการยึดถือสืบต่อกันมาตามประเพณี
3. ด้วยฟังจากรายงาน (Hearsay)
4. ด้วยการอ้างตำรา
5. ด้วยอาศัยตรรกะ (Logic)
6. ด้วยการอนุมานแบบอุปนัย
7. ด้วยการตรึกตรองจากอาการ (เหตุ)

---

(355) องฺ.ติก. 20/505/241

8. ด้วยเห็นว่าสอดคล้องกับความเห็นที่ตนมีอยู่ก่อน

9. เพราะเห็นว่าน่าจะเป็นไปได้ (Possibility)

10. เพราะเหตุว่า ผู้พูดหรือบรรยายเป็นครูของเรา(345)

ศาสนาพุทธเห็นว่า เมื่อเกิดความสงสัย (wonder) และเกิดความอยากรู้ (Curiousity) ศรัทธาเป็นตัวเชื่อมระหว่างความรู้สึกอยากรู้ กับกระบวนการนำไปสู่การเรียนรู้ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า *ดูก่อน ภารทวาชะ ศรัทธาเป็นสิ่งมีอุปการะมากต่อการเริ่มต้นการเข้าสู่การเรียนรู้ ถ้าศรัทธาไม่เกิด จะไม่มีการเริ่มต้นเข้าสู่การเรียนรู้ เพราะศรัทธาเกิด การเข้าสู่การเรียนรู้จึงเกิด*(346)

ในกลุ่มธรรมที่จำเป็นสำหรับการพ้นทุกข์ จะพบว่า ศรัทธาเป็นองค์ธรรมอันดับแรกเสมอขณะที่ความรู้ มักจะเป็นตัวสุดท้าย เช่น

1. ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา (อารยวัฒิ : หลักความเจริญของอารยชน อง.ปญฺจก.22/63-64/91-92

2. ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา (ธรรมเป็นกำลัง/ธรรมเป็นใหญ่ ก่อให้เกิดศักยภาพ ที.ปา.11/300/252, องฺ.ปญฺจก. 22/13/11,อ.ภิ.วิ.35/344/462

3. มีศรัทธา มีอาพาธน้อย ไม่เหย่อหยิ่ง มีความพยายามต่อเนื่อง มีปัญญา (คุณสมบัตินักศึกษา)

4. มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ มีความไม่โกรธ มีปัญญา (S.IV 243)

---

(346) อุปสงฺกมนสฺส โข ภารทฺวาช สทฺธา พหุการา โน เจตํ สทฺธา ชาเยถ นยิทํ อุปสงฺกเมยฺย ยสฺมา จ โข สทฺธา ชายติ ตสฺมา อุปสงฺกมติ (ม.ม. 13/659/68)

5. ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ ปัญญา (A.V.123)
6. มีศรัทธา มีศีล, ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม, ไม่แสวงหาเขตบุญนอกศาสนา, สนับสนุนศาสนานั้นเป็นเบื้องต้น (องฺ.ปญฺจก. 22/175/230)
7. มีศัทธา มีความเพียร มีสติมั่นคง มีสมาธิ มีปัญญา (A.V.329,333,335)
8. มีศรัทธา มีหิริ โอตตัปปะ มีความรอบรู้ มีความเพียร มีสติมั่นคง มีปัญญา
9. ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ พาหุสัจจะ จาคะ ปัญญา (ที.ปา. 11/326/264, องฺ.สตฺตก.23/615 : อริยทรัพย์)

แม้ความเชื่อ (ศรัทธา) จะเป็นองค์ธรรมเชื่อมโยงระหว่างความสนใจ กับการก้าวสู่กระบวนการเรียนรู้ การแสวงหาความจริง แต่ศรัทธาจะต้องไม่รวมศูนย์อยู่ที่ตำรา (กาลามสูตร ข้อ 1-4) อยู่ที่เหตุผล (กาลามสูตร ข้อที่ 5-9) และตัวผู้สอน (กาลามสูตร ข้อที่ 10) แต่ควรสร้างศรัทธาในศักยภาพของตัวผู้เรียนเองให้ผู้เรียนมองเห็นทิศทางอย่างแจ่มชัด ในกระบวนการเรียนรู้อย่างชัดเจนจนเกิดความ **มักยาก**

แม้พระพุทธศาสนาจะเห็นว่า ผู้เรียนเป็นสำคัญ แต่ก็คำนึงข้อเท้จจริงว่า ผู้เรียนมีความแตกต่างกันทางด้านร่างกาย อารมณ์และสติปัญญา พระ-

---

(346) องฺ.จตุกฺก 21/133/183

(347) ขุ.ม. 29/727/435. วิสุทธิ. 1/127

พุทธองค์ทรงจำแนกบุคคลออกเป็น 4 ประเภท[346] คือ พวกอัจฉริยะ (อุคฆติตัญญู) พวกฉลาด (วิปจิตัญญู) พวกอยู่ในขั้นแนะนำได้ ฝึกได้ (เนยยะ) และพวกด้อยปัญญา (ปทปรมะ) ในทางอารมณ์แบ่งตามจริงซึ่งมี 6 กลุ่ม ตามพื้นเพอุปนิสัยของแต่ละคน[347]

เวลาที่จะให้การเรียนรู้โดยมีบุคคลเป็นศูนย์กลาง พระพุทธองค์จะทรงตรวจดู สติปัญญา อุปนิสัย ที่สำคัญคือความพร้อม (ปริปักกาภาพ) ของผู้เรียน ซึ่งจะทรงกระทำเป็นรายบุคคล ดังพระพุทธโฆษาจารย์กล่าวไว้ว่า *ตามธรรมเนียม พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะแสดงธรรม (สอนธรรม) จะทรงตรวจดูอุปนิสัยแห่งสรณะ ศีล และบรรพชา เป็นต้น แล้วจะทรงสอนตามอัธยาศัย*[348]

ตามนัยนี้แสดงว่า พระพุทธองค์ทรงสอนโดยมีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ผู้เรียนบางคนเหมาะจะสอนเพียงขั้นศีล ขั้นสรณาคม ขั้นอนุปุพพิกถา ไม่ถึงขั้นจะสอนอริยสัจจ์, หากทรงต้องการบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือสอนให้เขาบรรลุธรรมชั้นสูง ปกติจะเจาะจงสอนเป็นรายบุคคล อาจจะต้องเสด็จไปหาผู้เรียน หรือทรงเทศนาในชุมนุมชน แต่ทรงมุ่งผลเป็นรายบุคคล มิฉะนั้นจะเป็นการเทศน์ธรรมดา ตามอัธยาศัยของพระองค์เอง

การเรียนรู้มีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง จะหวังคุณภาพได้ต่อเมื่ออัตราส่วนของผู้เรียนสัมพันธ์กับความสามารถของผู้สอน กลุ่มผู้เรียนไม่มากเกินไป จนผู้สอนไม่อาจรู้จักผู้เรียนเป็นรายบุคคล

---

(438) พุทฺธา นาม ธมฺมํ เทเสนฺตา สรณสีลปพฺพชฺชาทีนํ อุปนิสฺสยํ โอโลเกตฺวา อชฺฌาสยวเสน ธมฺมํ เทเสนฺติ (ธมฺมปท. อ. 1/5)

14. การศึกษากับความมั่นคงของศาสนา

1. ความมั่นคง

ความมั่นคง (stability) คือสภาวะอยู่กับที่ ไม่อาจจะทำให้เปลี่ยนแปลงไปได้ง่าย เป็นลักษณะที่พึงปรารถนาสำหรับสถาบันต่าง ๆ ที่มนุษย์ยอมรับกันว่าเป็นสถาบันหลักที่ดีงามเป็นที่ยึดเหนี่ยวของปวงชน ที่จะกล่าวในที่นี้คือ สถาบันพระพุทธศาสนาอันประกอบด้วย หลักคำสอน ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี ในสี่ประการนี้ที่สำคัญที่สุด คือ หลักคำสอนหรือที่เรียกว่า **พรหมจรรย์** หากหลักคำสอนไม่มั่นคงตั้งอยู่ไม่ได้ องค์ประกอบอย่างอื่นก็ไม่มั่นคง

พระสารีบุตรได้ฟังเหตุอันทำให้พรหมจรรย์มั่นคงแล้วสรุปได้ว่าเกิดจากการบัญญัติสิกขาบทเท่านั้น ปรารถนาให้พรหมจรรย์ (ศาสนา) มั่นคงจึงกราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงบัญญัติสิกขาบท[349] แสดงว่าความมั่นคงของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องที่ผู้รับผิดชอบได้ศึกษาวิเคราะห์หาทางแก้ไขและป้องกันตั้งแต่ยุคพุทธกาล

---

(349) วินย. อ. 1/219-220

พวกมารผู้มีบาปไม่อยากเห็นความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา เพราะเป็นสิ่งขัดต่อผลประโยชน์ของมาร มีพระพุทธศาสนา มารบางพวกทำมาหากินไม่สะดวก คำสอนของพระพุทธเจ้าขวางทางมารกลุ่มนี้ ดังข้อความที่ท้าวเวสสวัณณ์ กราบทูลถวายรายงานแก่พระผู้มีพระภาคว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูง ยักษ์ชั้นกลาง ยักษ์ชั้นต่ำ ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มีไม่เลื่อมใสก็มี แต่ยักษ์พวกนี้ โดยส่วนมากจะไม่เลื่อมใสเลย ที่ไม่เลื่อมใสเพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมให้งดเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์)... จากอทินนาทาน (การลักทรัพย์)...จากกาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม)...จากมุสาวาท (การพูดเท็จ) จากการดื่มสุราเมรัย ซึ่งยักษ์โดยส่วนมากไม่งดเว้นจากเรื่องชั่วร้ายดังกล่าวคำสอนของพระองค์จึงไม่เป็นที่พอใจของพวกเขา"*[350]

คำว่า ยักษ์ มาร หมายถึงผู้ดำเนินชีวิตในทางไม่ค่อยสุจริต โดยการตีความก็หมายถึงคนในสังคมเรา พวกชั้นสูง หรือ ไฮ-คลาส ก็มี พวกชั้นกลางได้แก่พวกมีฐานะพออยู่พอกินก็มี พวกชั้นล่างได้แก่พวกยากจนก็มี คนเหล่านี้บางพวกก็เลื่อมใสพระพุทธศาสนา บางพวกก็ไม่เลื่อมใส

พวกเลื่อมใสก็สนับสนุน

พวกไม่เลื่อมใสก็ขัดขวาง

พวกขัดขวางทรงเรียกว่า มารผู้มีบาป คนกลุ่มนี้อาจเป็นนักการเมือง ข้าราชการ พ่อค้า ชาวประมง โจร พวกประพฤติผิดทางเพศ พวกโกหก

---

(350) ที.ปา. 11/286/169-170

หลอกลวง พวกขี้เมา เมื่อพระพุทธศาสนามีหลักการขัดต่อการดำเนินชีวิต ก็หาทางทำลายความมั่นคงโดยกรรมวิธีต่าง ๆ เพื่อไม่ให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ หรือขยายตัวออกไป

ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ พอความทราบถึงพวกมาร มารก็เข้ามากราบทูลให้ปรินิพพาน โดยอ้างว่าหน้าที่ของพระพุทธเจ้า คือการทำลายกิเลส เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว หน้าที่จบบริบูรณ์แล้ว ไม่ควรทรงขวนขวายเพื่อการสอนสัตว์โลกให้ลำบากเปล่า

มารนำเสนอเป้าหมายลวง ปกติเป้าหมายจริง ทำเป็นพูดหวังดีโดยเจตนาร้าย

พระพุทธเจ้าทรงทราบเจตนาของมารได้ตรัสตอบเขาว่า *"เราจักไม่ตาย ตราบเท่าที่ พรหมจรรย์* (ศาสนา) *นี้ของเรายังไม่รุ่งเรือง* (อิทธะ) *ก้าวหน้า* (ผีตะ) *แพร่หลาย* (วิตถาริตะ) *คนส่วนมากรู้จัก* (พหุชัญญะ) *มีคนนับถือมาก* (ปุถุภูตะ) *โดยที่* (ถึงเวลานั้น) *ทั้งเทวดาและมนุษย์ช่วยกันเผยแพร่ได้ถูกต้อง"*(351)

มารได้นำข้อความข้างต้นมาย้ำเตือนพระพุทธองค์อีกครั้ง ตอนใกล้ปรินิพพานว่า *"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้ คำสอนของพระองค์ รุ่งเรือง ก้าวหน้า แพร่หลาย คนส่วนมากรู้จัก มีคนนับถือมาก (รอบรู้) ถึงขั้นทั้งเทวดาและมนุษย์ประกาศเผยแพร่ได้ถูกต้องแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ขอให้พระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานเถิด"*(352)

---

(351) ที.ม. 10/169/95

(352) ที.ม. 10/169/95

มารไม่อยากเห็นพระพุทธศาสนามั่นคงเกินไปจึงพยายามรุกเร้าทวงสัญญาจนพระพุทธองค์ จนทรงยอมรับว่าจะทำตามพันธสัญญา ตรัสว่า "ดูก่อนมารผู้มีบาป ท่านอย่าได้รุกไปเลย ตถาคตจะปรินิพพานในเวลาไม่นานจากนี้สามเดือน ก็จักปรินิพพาน

คำว่า พรหมจรรย์ ได้แก่คำสอนทั้งสิ้น คือ สิกขาสาม ได้แก่ ศีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา

คำว่า รุ่งเรือง (อิทธะ) ได้แก่ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย

คำว่า ก้าวหน้า (ผีตะ) ได้แก่ถึงความเจริญ ผลิดอกออกผลเต็มที่ มีผู้บรรลุอภิญญา

คำว่า แพร่หลาย (วิตถาริกะ) ได้แก่ขยายตัวสามารถประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ

คำว่า คนส่วนมากรู้จัก (พหุชัญญะ) ได้แก่คนเป็นจำนวนมากรู้จักและเข้าถึงธรรม

คำว่า มีคนนับถือมาก ได้แก่ ถึงความหนาแน่น ความเป็นปึกแผ่นทุกด้าน ถึงขั้นที่มนุษย์และเทวดา ที่นับถือ ทุกคนสามารถช่วยกันประกาศได้[353]

ลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงถึงความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

ความมั่นคง เป็นเหตุของการดำรงอยู่ได้นาน (อัทธนียะ)

---

(353) ที.อ. 3/168/159

2. เหตุของความไม่มั่นคง

ในพระวินัยได้พูดถึงสาเหตุของความไม่มั่นคงของพระพุทธศาสนา อันเนื่องจากความประพฤติต่อมาย่อมเสื่อมเสียของพระภิกษุอันเกิดจากมูลเหตุต่าง ๆ คือ

1. **ถึงสมัยที่มีผู้บวชนานจำนวนมากขึ้น** (รัตตัญญุมหัตตะ) หากไม่มีกฎกติกาที่ชัดเจนแน่นอน ทำให้เกิดภาวะขัดแย้งได้ จำต้องมีการวางกติกาภิกษุมีพรรษาเท่าไร มีคุณสมบัติอย่างไรจึงจะทำหน้าที่ได้ แล้วหน้าที่มีอะไรบ้าง เช่นในยุคแรก ๆ ภิกษุยังมีพรรษาไม่ถึงสิบก็เป็นอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบทสัทธิวิหาริกได้ ต่อมาเมื่อพระเถระมีพรรษาสิบหรือมากกว่าสิบจำนวนมากก็ทรงห้ามผู้มีพรรษาต่ำกว่าสิบให้การอุปสมบท ขณะเดียวกันแม้จะมีพรรษาสิบหรือเกินกว่าสิบแต่ภิกษุนั้นขาดความรู้ความสามารถก็ทรงห้ามเป็นอุปัชฌาย์[354]

ดังพระพุทธวจนะว่า *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้โง่เขลาไร้ความสามารถ มีพรรษาสิบก็ไม่พึงให้อุปสมบท ผู้ใดพึงให้อุปสมบทเป็นอาบัติทุกกฎ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ภิกษุผู้มีความสามารถเฉลียวฉลาดมีพรรษาสิบหรือมากกว่าสิบให้การอุปสมบท*[355]

ความเสื่อมเสียในเรื่องนี้เกิดจากผู้ปฏิบัติไม่รู้ประมาณศักยภาพของตน ภิกษุบางรูปบวชได้พรรษาเดียวตั้งตนเป็นอุปัชฌาย์ทั้งไม่มีความสามารถปกครองสัทธิวิหาริกได้ ปล่อยปละละเลย ทำให้ผู้บวชเรียนทำความเสียหายให้เกิดในสังคมสงฆ์

---

(354) วินย. อ. 1/223

(355) วิ.อ. 1/223, วิ.มหาวคฺค 5/110

2. **ถึงยุคสมัยที่ผู้เข้ามาบวชมีจำนวนมากขึ้น** (เวบุลลมหัตตะ) ข้อนี้เกี่ยวข้องกับปัจจัยเครื่องดำรงชีพ พระพุทธโฆสาจารย์ให้เหตุผลว่า เพราะตราบใดที่สงฆ์ยังมีปริมาณไม่มากทั้งระดับเถระ นวกะ และมัชฌิมะ เสนาสนะ (ที่พักอาศัย) ก็ยังเพียงพอ ความเสื่อมเสียบางอย่างก็จะไม่เกิดในศาสนาแต่พอปริมาณผู้บวชมากขึ้น ความเสื่อมเสียก็ตามมากับความขาดแคลน หรือ ความไม่พอเพียง เป็นเหตุให้ขาดความเป็นระเบียบ มีความประพฤติไม่เหมาะสม

ความเสียหายเกิดจากเศรษฐกิจ ลุกลามบานปลายไปถึงการปกครอง หากจัดระเบียบไม่ดีพอก็กระทบต่อความมั่นคงของศาสนา

3. **ถึงยุคมีรายได้ดี** (ลาภัคคมหัตตะ) ในยุคที่มีรายได้มีเศรษฐกิจดีไม่น่าจะมีปัญหา แต่ลึก ๆ แล้ว ปัญหามากโดยเฉพาะในวงการสงฆ์ เช่น

1. ปัญหาเกิดจากความโลภ มัวเมาในการแสวงหาลาภสักการะ
2. ปัญหาเกิดจากการเก็บตักตุนหวงแหนปัจจัย
3. คิดแต่เรื่องใช้ปัจจัยในการเสพ จิตฟุ้งซ่านไม่เป็นบำเพ็ญสมณธรรม
4. ใช้ลาภสักการะที่มีเหลือเฟือแจกจ่ายแก่ประชาชนเพื่อหวังชื่อเสียงหวังยศตำแหน่ง

4. **ถึงยุคที่มีการศึกษามากขึ้น** (พหุสัจจมหัตตะ) เป็นการศึกษาที่ปราศจากการปฏิบัติ มีการเล่าเรียนเฉพาะปริยัติ (ทฤษฎี) บางคนเรียนจบเพียงนิกายเดียว บางคนเรียนจบสองนิกาย บางคนเรียนจบทั้งห้านิกาย[357] แต่เรียน

---

(357) นิกาย เป็นชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา มี 5 คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังขุตตนิกาย, อังคุตตรนิกาย และ ขุททกนิกาย

ไม่แตกเป็นเหตุให้แสดงคำสอนนอกธรรม นอกวินัย อวดอ้างว่าตนได้รู้ธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงไว้ชัดเจน บางคนมีภูมิหลังไม่ดี เช่น พระอริฏฐกะ ผู้สืบสกุลผู้ฆ่าแร้ง พอได้ศึกษาธรรมเรื่องบาปกรรม แทนที่จะเกิดสำนึกก็ใช้วิธีปฏิเสธหลักการเพียงเพื่อปกป้องตระกูลของตน เที่ยวประกาศ(258) ความเห็นของตนว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็น อันตรายต่อผู้ประพฤติ ไม่ได้เป็นอันตรายจริงตามที่ตรัสไว้ พระพุทธองค์ตรัสโทษของการศึกษาที่ผิดว่า **โมฆบุรุษบางพวก เรียนธรรมไม่พิจารณาเนื้อหาด้วยปัญญา เรียนไปเพื่ออวด เป็นต้น ธรรมที่ถือเอาผิดนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน**(359)

ในพระสูตรพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องความไม่มั่นคงของพระศาสนาไว้ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายตามที่ทรงตอบคำถามของกิมมิละว่า *"ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในพระธรรมวินัยนี้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา ไม่เคารพยำเกรงกันและกัน...นี้แลเป็นเหตุให้พระศาสนาเสื่อมตั้งอยู่ได้ไม่นาน"*(360)

ผู้หวังให้พระศาสนามั่นคง นอกจากต้องเคารพในพระรัตนตรัยแล้ว ยังต้องช่วยกันปกป้องไม่ให้ใครดูหมิ่นพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จะต้องสนใจต่อการศึกษาและเคารพซึ่งกันและกันไม่โจมตีทำลายกันเองเห็นผู้ใดประพฤติผิดก็เตือนกันด้วยจิตเมตตา

---

(358) วินย, อ. 1/254-255

(359) ม.มู. 12/274/261

(360) ม.มู. 12/278/267-269
องฺ มญฺจก 22/245

นอกจากนี้พุทธบริษัทจะต้องแก้ไขพฤติกรรมของตนไม่ให้เกิดอาการเน่าใน เพราะติดเชื้อ คือ ความชั่วร้ายนานาชนิด จนยากแก่การเยียวยาตามปกติ อาจถึงขั้นผ่าตัดเพื่อรักษาส่วนดีไว้ในฝ่ายบรรพชิต การละเมิดพระวินัยต้องอาบัติหนักแล้วไม่จัดการแก้ไข ถือเป็นการเน่าใน ดังตรัสว่า *ดูก่อนกิมพิละ ภิกษุในธรรมวินัย ต้องอาบัติที่สกปรกข้อใดข้อหนึ่งแล้วไม่ออกจากอาบัติ ตามสมควรแก่ความผิดรูปนี้เรียกว่าเป็นผู้เน่าใน*(361)

สังคมบรรพชิตในบ้านเรา แม้นักบวชส่วนมากยังปฏิบัติเคร่งครัดมีการจัดการกับผู้ละเมิดสิกขาบทขั้นร้ายแรง ถึงกระนั้นก็ยังมีผู้ประพฤติเสื่อมเสียส่วนหนึ่งที่ยังไม่ได้รับการลงโทษยังเชิดหน้าชูตาลอยนวลอยู่ในสังคม เป็นเหตุให้ถูกมองว่า มีความเน่าใน ซึ่งถ้าไม่รีบแก้ไขอย่างจริงจังอาจเป็นสาเหตุของความไม่มั่นคงของพระพุทธศาสนาได้

3. ลักษณะของความมั่นคงภายใน

ความมั่นคงภายใน เกิดจากบุคคลทางศาสนามีความพร้อมทั้งด้านคุณสมบัติส่วนตัวและคุณสมบัติที่จะพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา ดังตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่าเรา (ตถาคต) จักไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่ภิกษุสาวกของเรา...ภิกษุณีสาวิกาของเรา...อุบาสกสาวกของเรา...อุบาสิกา สาวิกาของเราเป็นผู้ฉลาด (วิยัตตา) ได้รับการฝึกอย่างดี (วินีตา) มีความกล้าหาญ (วิสารทะ) รอบรู้ (พหุสสุตะ) ทรงธรรม (ธัมมธระ) ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติ (ธัมมานุธัมมปฏิปันนะ) ปฏิบัติสมควร (สามีจิปฏิบันนะ) ปฏิบัติตามธรรม

---

(361) สัง. สฬ. 18/207

(อนุธัมมจารี) เรียนจากอาจารย์ของตน บอก แสดง บัญญัติ ประกาศ เปิดเผย จำแนก ทำให้ชัดเจนได้สามารถระงับข้อกล่าวหาที่เกิดขึ้นให้สงบโดยธรรม แสดงธรรมให้เกิดผลเป็นปาฏิหาริย์[362]

หลักการดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงตั้งพระทัยซึ่งจะทรงดำเนินการให้สำเร็จ เริ่มต้นตั้งแต่สัปดาห์ที่ 8 แห่งการตรัสรู้ แล้วทรงกระทำพุทธกิจด้านนี้ถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของพระองค์

หลักการเพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาถามในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวโดยสรุป เกี่ยวข้องกับเรื่องใหญ่ ๆ หลายประการคือ

1. พัฒนาคุณภาพของพระสาวกที่เกี่ยวกับตัวของพระสาวกเองได้แก่
   ก. พัฒนาด้านศักยภาพ (วิยัตตะ) ให้มีความสามารถสมบูรณ์พร้อม
   ข. พัฒนาความประพฤติ (วินีตะ) ให้มีความสงบเรียบร้อยเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส
   ค. พัฒนาความกล้า (วิสารทะ) ไม่หวั่นไหว ครั่นคร้ามทุกสภาพการณ์ ด้วยการให้รับการฝึกมาเป็นอย่างดี
2. พัฒนาคุณภาพ เพื่อประสิทธิภาพในการทำงานเพื่อมวลชนได้แก่
   ก. ในด้านการศึกษา ให้มีการเรียนจนชำนาญ ช่ำชองในพระไตรปิฎก (พหูสูต)

---

(362) ที.ม. 10/168/93-95

ข. ในด้านการปฏิบัติ ให้มีการลงมือกระทำตามทฤษฎีจนบรรลุมรรคผล (ธรรมธรา) การปฏิบัติหลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ เช่นปฏิบัติวิปัสสนาสอดคล้องกับอริยธรรม (ธรรมทำให้เป็นพระอริยะ) ปฏิบัติตามแนวทางที่เหมาะสม ปฏิบัติตามธรรม

3. ในด้านการเผยแผ่คำสอน

ก. เรียนจากอาจารย์แล้วสามารถสอนได้ตามนั้นสามารถวางหลักการและสามารถทำให้แจ่มชัดให้ผู้รับเข้าใจได้ดี

ข. สอนให้ผู้ฟังได้บรรลุความพ้นทุกข์อย่างปาฏิหาริย์

4. ในด้านการป้องกันพระศาสนาให้สามารถปราบปรปักษ์ผู้ไม่หวังดีได้โดยอาศัยเหตุผลไม่ใช้ความรุนแรง

การศึกษาเพื่อความมั่น

พระพุทธศาสนา ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนาบุคคล เพื่อความเจริญขององค์กรและเพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า *อานนท์ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใฝ่ต่อการศึกษา พวกเขาจะเป็นยอดสาวกของเรา*(363)

พระสาวกของพระพุทธเจ้าจะต้องศึกษาอย่างต่อเนื่องจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ไม่พอใจ อิ่มใจหยุดพักเพียงขั้นใดขั้นหนึ่ง ตราบใดยังมีลมหายใจต้องเรียนรู้ ทรงยกย่องผู้ใฝ่ศึกษาอยู่ในฐานสูงสุด

---

(363) ตมตคฺเค เม เต อานนฺท ติฏฺฐนฺติ ภวิสฺสนฺติ เย เกจิ สิกฺขากามา (ม.ม. 10/165/191)

ในพระวินัยปิฎก มีการพูดถึงในลักษณะว่า สังคมสงฆ์เป็นสังคมการเรียนรู้ (สิกขาสาชีวสมาปันนะ) พระภิกษุแต่ละรูปอยู่ร่วมกันโดยความเสมอภาคกันสมบูรณ์พร้อมด้วย สิกขา (การศึกษา) และอาชีพ

คำว่า สิกขา หมายถึงเรื่องที่ต้องเรียนรู้ฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง ให้ก้าวหน้าตามลำดับ ได้แก่

1. อธิศีลสิกขา
2. อธิจิตสิกขา
3. อธิปัญญาสิกขา

อธิศีล ไม่ใช่ศีลห้า ศีลแปดธรรมดา ซึ่งพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติหรือไม่ก็มีผู้ปฏิบัติ หรือชักชวนให้ปฏิบัติกันอยู่แล้วทั้งในกลุ่มของพระปัจเจกพุทธเจ้า สมณพราหมณ์ผู้เป็นกรรมวาที พระเจ้าจักรพรรดิ์ และพระโพธิสัตว์

อธิศีล หมายถึง ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือการระมัดระวังไม่ละเมิดข้อห้าม และทำเฉพาะที่ทรงอนุญาต เป็นศีลประกอบด้วยองค์มรรคเครื่องทำลายกิเลสเหนือโลกิยศีลทั้งปวง มีอยู่เฉพาะในเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงอุบัติเท่านั้น ศีลนี้จะตัดกระแสความประพฤติผิดทางกายและวาจาทั้งปวง(364)

อธิจิต ต่างจากคำว่า จิต (สมาธิ) ธรรมดาที่หมายถึงกุศลจิตฝ่ายกามาวจร (ท่องไปในกาม) 8 และสมาบัติจิตฝ่ายโลกิยะ 8 ซึ่งแม้พระพุทธเจ้าไม่ทรงอุบัติ ก็มีการปฏิบัติกันอยู่ มีสำนักปฏิบัติอยู่ก่อนแล้ว

อธิจิต หมายถึงจิตที่ยิ่งกว่า เหนือกว่า ได้แก่สมาบัติ 8 มีวิปัสสนาเป็นบาท ซึ่งเหนือโลกิยจิตทั้งปวงมีการปฏิบัติการสอนกันในยุคที่ พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นเท่านั้นทั้งนี้ให้รวมทั้ง มรรคจิต และผลจิต เข้าด้วย

---

(364) วินย. อ. 1/290

อธิปัญญา ไม่ใช่เพียงความรู้เพียงขั้น เชื่อเรื่องกรรมเรื่องกฎแห่งกรรม เช่น การให้ทานมีผล การบูชามีผลเท่านั้นเพราะความรู้เช่นนี้ มีและเป็นไปในโลกมาแล้วแม้พระพุทธเจ้าไม่อุบัติไม่ตรัสสอน พระปัจเจกพุทธเจ้าสมณพราหมณ์ พระเจ้าจักรพรรดิ์ พระโพธิสัตว์ก็สอนกันอยู่แล้ว

อธิปัญญา หมายถึง วิปัสสนาญาณ กำหนดอาการของพระไตรลักษณ์ เหนือโลกียปัญญาทั้งปวงเกิดขึ้นในโลกตอนพระพุทธเจ้าทรงอุบัติเท่านั้น ทั้งนี้รวมทั้งปัญญาในมรรคและผลด้วย

สาชีพ หมายถึง สิกขาบททั้งปวงที่อยู่ในพระวินัยปิฎกที่เรียกว่า สาชีพ เพราะเป็นเหตุที่ทำให้ภิกษุผู้มาจากถิ่นกำเนิด ตระกูลเป็นต้นต่างกันอยู่ร่วมกันได้มีความเป็นเอกภาพ มีความเสมอภาค มีความประพฤติไปในทางเดียวกัน(365)

ข้อสังเกตคือ พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง เอกภาพความเสมอภาค แต่ไม่ได้เพียงกล่าวอ้างลอย ๆ ยังพูดถึง เหตุเกิดของความเป็นเอกภาพและความเสมอภาคไว้ด้วย นั้นคือการจะเป็นเอกภาพกันได้ เสมอภาคกันได้จะต้องมีการศึกษา และสาชีพไปด้วยกัน มิใช่เพียงป่าวประกาศให้ทุกคนเสมอภาคกัน ซึ่งไม่อาจสำเร็จเป็นรูปธรรมได้

ความเป็นอยู่ที่เป็นเอกภาพ และเสมอภาคกัน ของผู้แตกต่างกันโดยถิ่นโดยกำเนิดและโดยตระกูลต่างกันเป็นส่วนเสริมสร้างความมั่นคง การจะทำให้เกิดได้ก็โดยผ่านกระบวนการการให้การศึกษา การศึกษายกระดับคุณภาพของมนุษย์ให้เท่าเทียมกัน และให้อยู่ร่วมกันได้โดยสันติสุข

---

(365) เอกชีวิกา สภาคชีวิกา สภาควุตฺติโน (วินย. อ. 1/291)

การศึกษาส่วนหนึ่ง อาจต้องอาศัยรากฐานของเดิมแต่เมื่อถึงขั้นพัฒนาจะอาศัยการติดอยู่กับฐานเดิมไม่ได้ ต้องมีทางแยกที่เด่นชัดระหว่างของเก่ากับของใหม่ เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงแยกความแตกต่างระหว่าง ศีล สมาธิ และ ปัญญาทางสายเก่า ที่มีการเดินกันมาแล้ว กับ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาอันเป็นทางสายใหม่ ซึ่งต่อยอดให้ไกลออกไป เป็นการศึกษาเชิงพัฒนา (Progressive Education)

กระบวนการศึกษาที่ค่อย ๆ พัฒนาให้ผู้เรียนก้าวหน้าไปตามลำดับชั้น เรียกว่า **"อนุบุรพสิกขา"** เป็นการพัฒนาที่ไม่ทิ้งรากฐานเดิมของผู้เรียนให้ผู้เรียนพัฒนาการไปตามสมรรถภาพที่เขามีอยู่ก่อน

การศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนก้าวกระโดด โดยไม่สนใจฐานเดิมเป็นการก้าวกระโดดโดยไม่มีที่เหยียบยากที่จะทำได้

บรรณานุกรม

ก. พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกใช้ฉบับสยามรัฐ (สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกํ) ยกเว้นคัมภีร์ทีฆนิกายสามเล่มใช้ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. วินยปิฏก

วินยปิฏก	มหาวิภงฺค	(ปฐมภาค)
วินยปิฏก	มหาวิภงฺค	(ทุติยภาค)
วินยปิฏก	มหาวคฺค	(ปฐมภาค)
วินยปิฏก	มหาวคฺค	(ทุติยภาค)
วินยปิฏก	จุลลวคฺค	(ปฐมภาค)

2. สุตฺตนฺตปิฏก

ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค	(ฉบับ มจร.)
ทีฆนิกาย	มหาวคฺค	(ฉบับ มจร.)
ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค	(ฉบับ มจร.)
มัชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก	(ฉบับ สยามรัฐ)
มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปัณณาสก	(ฉบับ สยามรัฐ)
มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก	(ฉบับ สยามรัฐ)
สงฺยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค	(ฉบับ สยามรัฐ)

องฺคุตฺตรนิกาย	เอกนิบาต	(เล่ม 20)	(ฉบับ สยามรัฐ)
องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิบาต	(เล่ม 23)	(ฉบับ สยามรัฐ)
องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิบาต	(เล่ม 23)	(ฉบับ สยามรัฐ)
องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิบาต	(เล่ม 24)	(ฉบับ สยามรัฐ)
ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ	(เล่ม 25)	(ฉบับ สยามรัฐ)
ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปท	(เล่ม 25)	(ฉบับ สยามรัฐ)
ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส	(เล่ม 25)	(ฉบับ สยามรัฐ)

ข. อภิธมฺปิฏก

อภิธมฺมปิฏก	วิภงฺค	(เล่ม 35)	(ฉบับ สยามรัฐ)

ค. อรรถกถา และ ปกรณ์วิเสส

1. สมนฺตปาสาทิกา วินยฏฺฐกถา (พระพุทธโฆสาจารย์) ภาค 1-2 (พิมพ์ครั้งที่ 3) มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2497
2. ธมฺมปทฏฺฐกถา (พระพุทธโฆสาจารย์) ภาค 1-8 มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2462

3. ภาษาอังกฤษ

- Balen Sager and william M. Alexander **Curriculum Planning for Better Teaching and Learning** Richard and Company New york 1959.
- Cominius John Amas, **The Great Dialactic,** Translated by Keatinge Pact II
- H. Serenean, **Phlosophy in Education,** Mc Graw

- Hill Book company Inc. New york 1964.
- John Dewey, **Educatoin as Politics,** New Public 32 : 140-141 October 1927.
- John Dewey, **Easay in Experi mentual Logic,** Dover Publication Inc., 1953.
- John Dewey, **The Source of Science of Education** Chiveight Publishing Corperation, New York 1927.
- John S. Brubacher, **Modern Philosophy of Education,** Mc Graw-Hill Company, New York 1969.
- Thomas E. Shields, **The Ultimate Aims of Christian Education,** Catholic Educational Review 12 : 3-05, November 1916
- Veer Kean Narth Ram, **Theory, Practice and Philosophy of Education,** Publisher Meerut, Meerut, India 1977.
- V.Taneja, **Education Thought and Practice,** Steering Publishers, (p) ltl. New Delhi 1965.
- William H. Kilpatrick, **Education for changing Civilization,** The Mcmillian Company, New York, 1926.